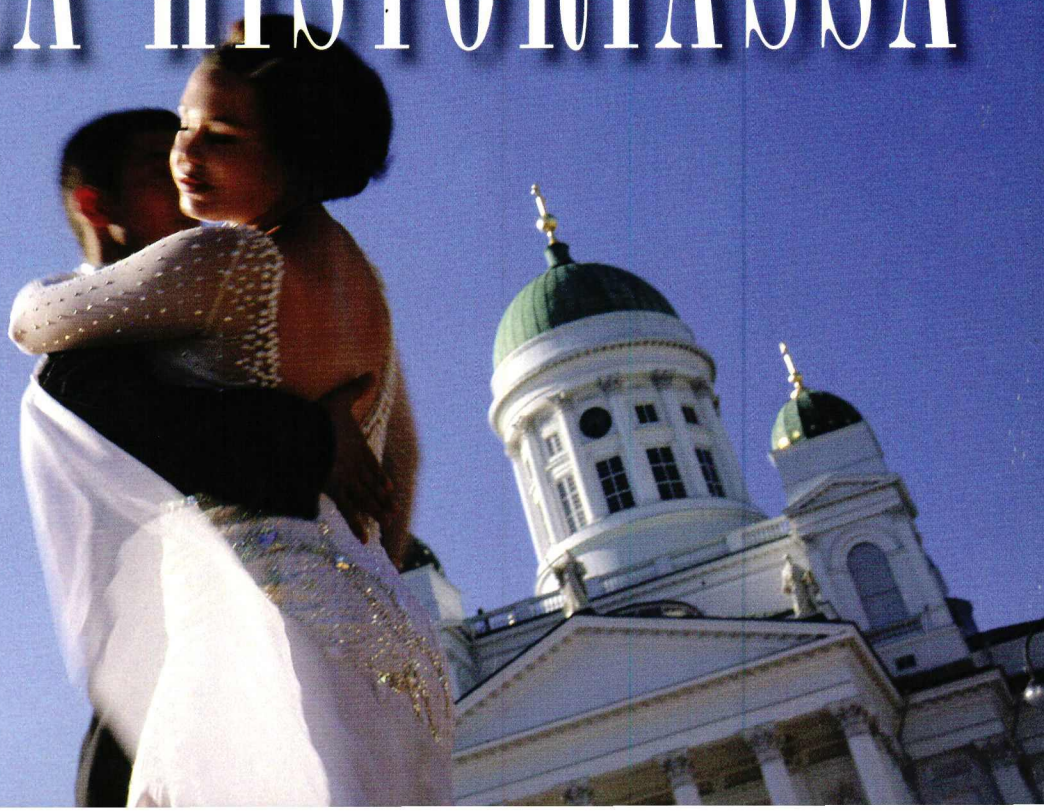

HISTORIALLINEN
AIKAKAUSKIRJA

1/2010 • 14 €

TILA HISTORIASSA

HISTORIAALLINEN AIKAKAUSKIRJA

108. vuosikerta

Julkaisijat Suomen Historiallinen Seura ja Historian Ystävien Liitto

Päätoimittaja: Pirjo Markkola

Toimitussihteeri: Veikko Kallio

Toimittajat: Juhana Aunesluoma, Tiina Kinnunen, Marko Lamberg, Marko Tikka

Hallitus: Jukka Tarkka (pj.), Pauli Kettunen (vpj.), Christian Krötzl,

Tuomo Lappalainen, Markku Peltonen, Harri Rinta-aho

Ulkoasu: Heikki Kalliomaa

Historiallisen Aikakauskirjan artikkelit ovat läpikäyneet tieteellisen vertaisarvioinnin.

SISÄLLYS

Suuntaviivoja

Pirjo Markkola, Vallan tilat ja näkymättömät kädet 1

Tila historiassa

Marko Lamberg, Teemasta 4

Alexandra Bergholm, Mielen tilat keskiajan Irlannissa – näkökulmia marginaalisuuden maantieteeseen 6

Sari Katajala-Peltomaa – Raisa Maria Toivo, Tila ja hoivan käytänteet keskiajalla ja uuden ajan alussa 15

Taina Syrjämaa, Näyttelypaviljonki uudenaikaisena kansainvälisenä toiminnan ja tulkinnan tilana Kaivopuistossa vuonna 1876 29

Mari Vares, Luonnollinen Suomi – käsityksiä Suomen "sijainnista ja suuruudesta" 1917–44 47

Petri Anttila, Koti, pakolaisuus ja identiteetti Erno Paasilinnan kirjallisessa tuotannossa 60

Kristiina Korjonen-Kuusipuro – Mikko Kobvakka, Vuoksi historiallisena tilana 73

Hanna Korsberg, Kristian Smedsin Tuntematon sotilas Suomen Kansallisteatterin tilassa 88

Kolumni

Kirsi Henriksson, Kansainvälinen yhteisö toistaa historiaa Afganistanissa 102

Syväluotaus

Kimmo Rentola, Eljas Erkon sota ja rauha 104

Arvosteluja

Suomen historian kartasto, Toim. Pertti Haapala ja Raisa Maria Toivo (*Kimmo Katajala*) 109

Veikko Litzén, Tie Nikeaan, Roomalaisten ja kristittyjen yhteinen matka ajanlaskumme alusta valtiokirkon syntyyn (*Jukka Korpela*) 112

Hannele Klemetilä, Keskiajan julmuus (*Kirsi Salonen*) 115

Anu Lahtinen, Pohjolan prinsessat viikinkineidoista renessanssiruhinattariin (*Mia Ijäs*) 117

Suvianna Seppälä, Viljana, nahkoina, kapakalana. Talonpoikien maksamat kruununverot Suomessa 1539–1609 (*Anna-Maria Vilkuna*) 118

Janne Haikari, Isännän, Jumalan ja rehellisten miesten edessä. Vallankäyttö ja virkamiesten toimintaympäristöt satakuntalaisissa maaseutuyhteisöissä 1600-luvun jälkipuoliskolla (*Mirkka Lappalainen*) 120

Kustaa H. J. Vilkuna, Neljä ruumiista (*Mia Korpiola*) 121

Mona Rautelin, En förutbestämd sanning – Barnamord och delaktighet i 1700-talets Finland belysta genom kön och social kontroll (*Marko Lamberg*) 124

Henrika Tandefelt, Porvoo 1809. Juhlamenoja ja tanssiaisia (*Pasi Ihalainen*) 125

Harry Lönnroth (toim.), Tampere kieliyhteisönä (*Marika Tandefelt*) 128

Maarit Henntonen, Kansakunnan parhaaksi. Suomalaiset naisten- ja lastensairaalat 1920–1940-luvulla arkkitehtonisena, lääketieteellisenä ja yhteiskunnallisena suunnittelukohteena (*Minna Harjula*) 129

Timo Särkkä, Hobson's Imperialism. A Study in Late-Victorian Political Thought (*Peter Cain*) 131

Henrik Meinander, Suomi 1944. Sota, yhteiskunta, tunnemaismat (*Tiina Kinnunen*) 132

Osmo Apunen – Corinna Wolff, Pettureita ja patriotteja. Taistelu Suomen ulko- ja puolustuspolitiikan suunnasta 1938–1948 (*Markku Jokisipilä*) 135

Jerker Widén, Väktare, ombud, kritiker. Sverige i amerikanskt säkerhetstänkande 1961–1968 (*Pekka Visuri*) 138

Jerome de Groot, Consuming History. Historians and heritage in contemporary popular culture (*Jukka Rantala*) 141

Tiedemaailma

Juba Sivvola, Historian suurien linjojen kartoittaja ja aktiivinen vaikuttaja 143

Palkittuja 145

Kirjoittajat 146

Notes on the contents 147

Kansi: Tango Senaatintorilla.
Gorilla / Harri Tahvanainen.

Vallan tilat ja näkymättömät kädet

■ Historiankirjoituksen historia on suunnattoman kiinnostavaa. Siinä on vuosisatojen kuluessa ollut jos jonkinlaisia suuntauksia ja tutkimuksellisia käännteitä. Historiankirjoitusta on käytetty muun muassa vallan legitimointiin, kansakunnan rakentamiseen, vääryyksien osoittamiseen ja totuuden etsintään. Toisaalla tähdennetään historian tutkimuksen ominaislaatua, toisaalla rakennetaan aktiivisesti tieteiden rajat ylittäviä keskusteluyhteyksiä. Oli tavoite kumpi hyvänsä, historiankirjoituksen historian tunteemisesta ei ainakaan ole haittaa.

Historiantutkija, joka tutustuu historiankirjoituksen historiaan, perehtyy samalla omaan ammatti-identiteettiinsä. Kun tuntee oman ammattikuntansa traditioita, voi ehkä oppia esittämään terävämpiä kysymyksiä. Joskus voi olla tarpeen keksiä lisää ruutia, mutta tavallisesti sitä ei pidetä erityisen nerokkaana. Historiankirjoituksen historia on osa tieteen historiaa. Selvittämällä esimerkiksi romantiikan aikakauden ilmenemistä historiankirjoituksessa voi reflektoida omien tutkimusideoiden suhdetta nyky aikaan. Miksi juuri nyt tutkitaan tiettyjä asioita tietyllä tavalla? Epäilemättä jokaisen tutkijan olisi syytä reflektoida kriittisesti toimintaansa. Siihen saa välineitä eri aikoina kirjoitettujen tutkimusten lukemisesta. Aiempien tutkijasukupolvien saavutuksista

ja sokeista pisteistä muodostuu peili, johon omia saavutuksia ja sokeita pisteitä voi verrata.

Historiankirjoituksen historia näkyy jäljempänä Marko Lambergin kirjoituksessa, jossa hän tämän Historiallisen Aikakauskirjan teemanumeron toimittajana viittaa kielellisen käänteen innoittamana tilalliseen käänteeeseen. Historiantutkimuksessa on ollut monia käännteitä. Tila ei ehkä ole ollut historian tutkimuksen varsinainen sokea piste, mutta siitä on selvästi tullut aiempaa suositumpi tematisoinnin kohde. Historiantutkimus, joka tekee näkyväksi tilaa ja tilan merkitystä, mahdollistaa myös muiden näkymättömien suhteiden ja ilmiöiden pohdinnan.

Kun naishistoriallinen tutkimus alkoi 1960-luvulta lähtien hakea oikeutusta olemassaololleen, moni tutkija viittasi naisten näkymättömyyteen. Historiankirjoitus oli unohtanut menneisyyden naiset, tehnyt heistä näkymättömiä, ja siitä syystä naishistorian tutkimus otti ensimmäiseksi tehtäväkseen näkymättömän tekemisen näkyväksi. Tämä tavoite näkyi monien kirjojen otsikoissa 1970-luvulla. Gerda Lerner kirjoitti kirjan, jossa ”enemmistö löytää menneisyytensä” ja Renate Bridenthal ja Claudia Koontz toimittivat eurooppalaisten naisten historiasta teoksen ”Becoming visible”.

Tämän numeron teema ”Tila historiassa” liittyy myös vallan tiloihin – niihin tiloihin, joissa johtajat ja päätöksentekijät liikkuvat, oleskelevat ja tekevät päätöksiään. Samoissa tiloissa liikkuu muitakin ihmisiä: siivoojia, tarjoilijoita, avustajia ja sihteereitä. Kekkonen Suomessa Tamminiemi oli omanlaisensa vallan tila, jossa käytiin tärkeitä keskusteluja, pohjustettiin päätöksiä ja tehtiin ratkaisuja. Monet uskolliset työntekijät pitivät yllä tätä vallan tilaa. Yksi heistä oli presidentti Kekkonen yli 30 vuotta palvellut sisäkkö Ester Markkola, joka siunattiin haudan lepoon maaliskuussa 2010 vain pari viikkoa ennen kuin hän olisi täyttänyt 90 vuotta.

Ester Markkola asui Tamminiemen vinttikamarissa ja palveli isäntäänsä tämän viimeiseen elinpäivään asti ja vähän sen jälkeenkin, kun Tamminiemen yksityiskoti purettiin. Työsuhde, joka alkoi jo Urho Kekkonen ensimmäisellä pääministerikaudella, avasi Ikaalisissa vuonna 1920 synty-

neelle Esterille uuden maailman ulkomaanmatkoineen, valtiovierailuineen ja uusine tuttavuuksineen. Sisäkkö oli mukana Havaijilla, Tunisiassa ja Buckinghamin palatsissa. Presidentin perheen luottamus oli Ester Markkolalle hyvin tärkeä, niin tärkeä, että hän piti asiat omana tietonaan eikä suostunut kertomaan niistä kenellekään. Hän ei korostanut asemaansa, mutta sukulaiset huomasivat, että loma oli joskus keskeytettävä, kun Esteriä tarvittiin työpaikalla. Kädet, jotka jäivät ulkopuolisille näkymättömiksi, eivät vallan tiloissa olleet näkymättömiä ja merkityksettömiä.

Miten historiantutkimuksessa näkyy sisäkkö, joka oli vuosikymmenien ajan aina paikalla? Ei mitenkään. Mittava Kekkonen tutkimus sivuuttaa pitkäaikaisimman Tamminiemen asukkaan muutamalla hajamaininnalla. Sama talo ja sama tila ei ole kaikille sama.

Pirjo Markkola
pirjo.markkola@jyu.fi

Margalo juur

Keittiöstä ruokasaliin. Kuva keittokirjan ensilehdeltä 1734. Bridegeman Art Library.

TILA HISTORIASSA

■ Yksi kuluvan vuosikymmenen näkyvimistä suuntauksista historian ja monen muunkin humanistisen tieteen kentillä on ollut huomion suuntaaminen tilaulottuvuuteen. Muodikkaasti, kielellisen käänteen merkitystä jäljitellen, puhutaan suorastaan tilallisesta käänteestä (*spatial turn*). Vaikutteita on omaksuttu kansainvälisen tutkimuksen kentiltä: tilaa teoretisoineen Doreen Massey'n artikkeleista on julkaisu suomennettu kokoelma, joskin esimerkiksi varhaisempaa tutkimusta edustavan Henri Lefebvren ajatukset tavoittavat suomalaisen lukijakunnan edelleen useimmiten englanninkielisinä käännöksinä. Tilallisen käänteen alkuna voidaan pitää 1990-luvulla v irinnyttä kiinnostusta eritasoisiin rajoihin ja rajanvetoihin. Internetissä on edelleenkin runsaasti kirjoituskutsuja tai seminaarisivustoja, joiden teemoina ovat tilat ja rajat jollain kielellä.

Tilaa on toki jo vanhastaan tutkittu tai käytetty tutkimuksen raamina historiassa, esimerkiksi historiallisessa kartografiassa, jossa tutkija tarkastelee vanhojen karttojen avulla menneisyyden ihmisten maailmankuvaa tai rekonstruoi karttojen tietosisältöjen pohjalta maiseman ja ympäristön aikaisempia vaiheita. Samoin ei-kartallisista lähteistä on kerätty tietoja, jotka on sitten esitetty visuaalisesti kartan keinoin, siis kartallistettu. Tällaisesta tarjoaa hyvän esimerkin agraarin ajan yhteiskuntien avioliittokenttien tarkastelu, jossa kirkonkirjojen tiedoille vihittyjen parien kotipaikoista annetaan maantieteellinen ulottuvuus. Myös sosiaalipografinen kuvaus, jossa jonkin yhteisön varallisuus-, ammatti- ja yhteiskuntarakenteet ikään kuin puretaan yhteisön fyysiseen

tilaan, esimerkiksi asemakaavaan, on perinteisesti ollut osa paikallis- ja varsinkin kaupunkihistoriallista tutkimusta, joskin monissa suomalaisissa paikallishistorioissa näitä rakenteita on tyydytty kuvaamaan kirjallisesti ilman ainuttakaan varsinaista karttaa.

Tilaulottuvuuden tutkimus onkin paljon laajempi käsite kuin historiallinen kartografia tai kartallistaminen (*mapping*) eikä välttämättä edellytä visuaalisten karttojen käyttöä. Paikallishistoriallisessa tutkimuksessa tilan ja paikan käsitteet ovat vanhastaan määritelleet tutkimuskohteen, ja samoin tutkijan käsitys kohteensa hahmosta ja rajoista on määritellyt alueellisen ja valtiollisenkin historian kirjoittamista. Kulkemista ja tiedonvälitystä koskevat tutkimukset ovat perustuneet fyysiseen etäisyyteen tai läheisyyteen, ja maan omistamista ja hyödyntämistä koskevissa tutkimuksissa taustana on ollut yhteisön tapa jakaa ja kontrolloida tilaa.

Lisääntyvän tieteiden välisen vuorovaikutuksen myötä historioitsijoidenkin tilaymmärrys on syventynyt. Tutkijat ovat palauttaneet mieliinsä ihmisen ruumiillisuuden ja tilallisuuden samoin kuin kulttuurien ja yhteisöjen sekä niiden fyysisen ympäristön välisen suhteen. Ihmisen suhde tilaan ei ole vain asumista ja liikkumista tilassa tai tilan hyödyntämistä, vaan tila myös määrittää hänen identiteettiään. Kaikki tila ei ole samanarvoista, vaan yksilön tietoisuudessa korostuvat tietyt merkitykselliset paikat, esimerkiksi oma koti, työpiste, kotiseutu, joisain yhteyksissä ehkä kotimaakin.

Varsin tavallisia tilaa koskevissa moderneissa tutkimuksissa ovat jaot yksityiseen ja julkiseen tilaan samoin kuin maalliseen ja hengelliseen. Mutta tila voi olla myös suku-

puolitettua, siis jaettua miesten ja naisten osin erilaisiin sfääreihin. Nyky-yhteiskunnassamme sukupuolia erottava tila tarkoittaa tavallisesti miesten ja naisten erillisiä mukavuuslaitoksia, usein myös erillisiä sauna- tai liikuntavuoroja, mutta muutoin yhteiskunnan normit eivät aseta rajoja eri sukupuolten liikkumiselle yhteisissä tiloissa. Sitä vastoin joissain muissa kulttuureissa miesten ja naisten tila saattaa olla paljon jyrkemmin erotettua, jopa tabukäsityksin.

Varhaisessa eurooppalaisessa kulttuurissa tila oli paljon nykyistä sukupuolittuneempaa, ja tavallisesti naisten fyysinen liikuma-ala oli kapeampi kuin miesten. Toisaalta miehillä ei periaatteessa ollut asiaa tiloihin, joissa naiset hoitivat arkiaskareitaan tai synnyttivät. Keskiajan eurooppalaisen kulttuurin tilanäkemykset tulevat esiin vuonna 1476 painetusta saksalaisesta tapaoppaasta *Gut nützlich lere und underweysung*. Teoksen kuvituksessa havainnollistetaan myös perheydyllyä: äidin kehrätessä tyttärensä kanssa isä tarkastelee tilikirjojaan ja poika opettelee lukemaan. Naishahmot on asetettu tarkastelijasta katsoen passiivisemmalle puolelle, vasemmalle ja lähelle keittiöön viittaavia esineitä, kun taas mieshahmot ovat aktiivisemmalla oikealla puolella ja heti isän takana nähdään vielä ulko-ovi eli pääsy laajempaan yhteiskunnalliseen tilaan ja siellä tapahtuvaan toimintaan ja vuorovaikutukseen.

Piirroskuva tietysti kärjistää mennyttä todellisuutta, koska muista lähteistä tiedämme, etteivät keskiajan eurooppalaiset naiset eläneet täysin eristettyinä koteihinsa. Kuva heijasteleekin fyysisen ja kuvitteellisen tilan vuorovaikutusta eli sitä, mitä tilateoreetikot, muiden muassa Edward Soja, tarkoittavat kirjoittaessaan, ettei tila ole koskaan puhtaasti fyysistä eikä puhtaasti kuviteltua, vaan siinä yhdistyvät molemmat puolet. Konkreettiseen tilaan liitettyihin mielikuviin

voi tutustua esimerkiksi kaupunkitilassa. Kun suomalainen nykymatkailija kulkee Tukholman Vanhan kaupungin kujilla, hän tuskin kiinnittää Käkbrinken-nimikylttiin muutoin huomiota kuin paikallistaessaan sijaintiaan. Mutta aikoinaan kadun nimi herätti todennäköisesti kielteisiä tuntemuksia. Käkbrinken saa alkunsa Suurtorin lounaiskulmasta, jossa aikoinaan seiso i kaakinpuu (*käken*) – siis paikka, jossa häpeärangais- tukset pantiin täytäntöön. Häpeä ja kunnia nähtiin keskiajan ja varhaismodernin ajan kulttuurissa paljon konkreettisimpina ominaisuuksina kuin nykyisin, joten on ymmärrettävää, että talonomistuksesta kertovien asiakirjojen mukaan vauraat ja hyvämaineiset tukholmalaiset välttivät Suurtorin tuota kolkkaa. Samanlaisia sosiaalimaantieteellisiä rakenteita voimme löytää monesta muustakin kaupungista. Eikä ajatus paremmista tai huonommista kaupunginosista ole täysin vieras omassakaan kulttuurissamme.

Tila on monitahoinen ja moniulotteinen käsite ja tutkimuskohde. *Historiallisen Aikakauskirjan* ruotsalainen vertaisjulkaisu *Scandia* toteutti tilaulottuvuudelle omistetun teemanumeron vuoden 2008 lopussa, joitain kuukausia sen jälkeen, kun Historiallinen Aikakauskirjan toimitus oli jo tehnyt päätöksen omasta avoimen kirjoituskutsun kautta toteutettavasta teemanumerostaan. Sen tulokset ovat nyt tässä lukijoiden ulottuvilla. *Tila historiassa* -teemanumero tarjoaa monipuolisen läpileikkauksen ja artikkelikokoelman verran luettavaa tavoista ja näkökulmista, joilla 2000-luvun alun suomalaisessa historiantutkimuksessa menneisyyden tiloja ja tilakokemuksia voidaan lähestyä. Artikkeleiden ajallinen kirjo ylittää keskiajalta lähistoriaan. Lähestymistapojen eroavaisuudet ja mahdollisuudet antavat toivottavasti innoitusta vastaiselle tutkimukselle.

Marko Lamberg

ALEXANDRA BERGHOLM

Mielen tilat keskiajan Irlannissa –näkökulmia marginaalisuuden maantieteeseen

Alexandra Bergholm tarkastelee varhaisirlantilaisten lakitekstien ja narratiivisten lähteiden välittämää kuvaa mielisairauteen liittyvistä käsityksistä ja käytänteistä. Aineisto käsittää muinais- ja keski-iirin kielellä kirjoitettuja tekstejä, jotka on kielellisin perustein ajoitettu noin vuosien 700 ja 1200 välille. Analyysin lähtökohtana on näkemys, että mielisairauden ymmärtäminen marginaalisena ilmiönä keskiajan sosiohistoriallisessa kontekstissa vaatii monitahoista lähestymistapaa, jossa rajanvetoja, eristämistä ja vuorovaikutusta voidaan teoretisoida sekä sosiaalisesta että maantieteellisestä näkökulmasta käsin.

■ Käsitys ”pimeästä keskiajasta” on pitkään leimannut myös psykiatrian historiaa.¹ Viime vuosikymmeninä usean eri alan tutkijat ovat kuitenkin aiheellisesti alkaneet kritisoida näkemystä, jonka mukaan mielisairauteen liittyneet käsitykset olisivat vuosisatojen ajan kuuluneet lähes poikkeuksetta taikauskon tai teologian osa-alueeksi. Kri-

tiikin voidaan nähdä ilmentävän laajempaa psykiatrian historiankirjoituksen uudelleenarviointia, jossa aikaisempaa tutkimusta leimanneita ennakkokäsityksiä on pyritty murtamaan lähestymällä ilmiötä kokonaisvaltaisemmasta sosiohistoriallisesta viitekehyksestä käsin.²

Yhtenä tärkeimmistä suunnannäyttäjistä tässä uudelleenarvioinnissa on epäilemättä ollut Michel Foucault’n vuonna 1961 julkaissama hulluuden historiaa käsittelevä tutkimus *Folie et Dérison*, jossa Foucault tarkasteli mielisairauden käsitteen rakentumista ja historiallista muutosta erilaisten käytäntöjen, instituutioiden ja sosiaalisten suhteiden tasolla.³ Foucault’n teoksen keskeisiä kysymyksiä ovat, miten ja miksi tiettyjä ilmiöitä on eri aikakausina määritelty, analysoitu ja hoidettu ”mielisairautena”. Foucault liitti hulluuden historiallisen määrittymisen osaksi monitahoista rajanvetojen ja poissulkemisen tematiikkaa, jonka myötä kulttuurinen tila nousi etualalle mielisairausten ymmärtämisessä. Tilan merkityksen korostuminen heijastuu maantieteellisestä näkökulmasta ennen kaikkea niihin käytänteisiin, joilla mielisairaiksi luokitellut yksilöt on pyritty eristämään muusta yhteisöstä. Mielisairauden käsitteellistä rakentumista määrittävää rajanvetoa mielisairauden ja terveyden välillä on siten mahdollista purkaa keskittymällä esimerkiksi siihen, minkälainen suhde mielisairaiksi luokitelluilla yksilöillä on ympäristöönsä ja muuhun yhteisöön.⁴

1. Gregory Zilboorg (1931) ‘The Dark Ages of Psychiatric History’, *Journal of Mental and Nervous Disease* 74, 629–630. Zilboorgin näkemys ”pimeän keskiajan” demonologiasta on esiintynyt vallitsevana tulkintamallina useissa psykiatrian historiaa käsittelevissä teoksissa aina 1990-luvulle asti. Uudemmassa tutkimuksessa käsitystä ovat kritisoineet mm. Stephen Harper (2003) *Insanity, Individuals, and Society in Late-Medieval English Literature*, Lewiston: The Edwin Mellen Press, 3–4, 36–37; sekä Chris Philo (1997) ‘The “Chaotic Spaces” of Medieval Madness: Thoughts on the English and Welsh Experience’, teoksessa Mikulaš Teich, Roy Potter & Bo Gustafsson (toim.) *Nature and Society in Historical Context*, Cambridge: Cambridge University Press, 51–54. Ks. myös George Rosen (1968) *Madness in Society. Chapters in the Historical Sociology of Mental Illness*, Chicago: The University of Chicago Press.

2. Psykiatrian historiankirjoituksen yleisistä linjoista ks. esimerkiksi Andrew Scull (1991) ‘Psychiatry and its Historians’, *History of Psychiatry* 2, 239–250.

3. Käytössään on ollut teoksen englanninkielinen käännös Michel Foucault (2006) *History of Madness*, London: Routledge. Foucault’n merkityksestä maantieteellisessä tutkimuksessa ks. Stuart Elden & Jeremy W. Crampton (2007) *Space, Knowledge and Power: Foucault and Geography*, Aldershot: Ashgate Publishing Ltd.

4. Maantieteellistä näkökulmaa on hyödynnetty erityisesti mielisairaaloiden ja parantoloiden tutkimuksessa. Ks. esim. A. Jamie Saris (1996) ‘Mad Kings, Proper Houses and an Asylum in Rural Ireland’, *American Anthropologist* 98, 539–554; Chris Philo (1995) ‘Journey to Asylum: A Medical–Geographical Idea in Historical Context’, *Journal of Historical Geography* 21, 148–168. Hyvän yleiskatsauksen tutkimuskenttään antavat esimerkiksi Chris Philo & John Pickstone (2009) ‘Un-

Tämän artikkelin tavoitteena on tarkastella, miten maantieteellinen lähestymistapa voi edesauttaa mielisairauden ymmärtämistä ensisijaisesti yhteisön elinympäristöön liittyvien sosiaalisten ja maantieteellisten rajojen kautta. Kysymyksenasettelu suhteuttaa marginaalisuudesta nousevia teemoja varhaisirlantilaiseen lähdemateriaaliin ja tarkastelee mielisairautta osana lähdeaineiston laajempaa sosiohistoriallista kontekstia. Tältä osin artikkeli liittyy keskusteluun, jota on käyty siitä, miten mielen sairaudet ymmärrettiin etenkin keskiajan Englannissa ja Walesissa. Varhaisirlantilainen aineisto tarjoaa aihepiiriin näkökulman, jonka kiinnostavimmat vertailukohtat nousevat muinaisiirinkielisten lakitekstien lisäksi erityisesti kertomusperinteessä toistuvasti esiintyvistä hulluustematiikasta.⁵

Käytän termejä ”hulluus” ja ”mielisairaus” yleisinä kattokäsitteinä, jotka voivat viitata hyvin erilaisiin mielenterveyshäiriöihin tai psykiatrisiin sairauksiin. Tarkoituksena ei siten ole määritellä lähdeaineistossa esiintyviä mielisairausten kuvauksia modernin lääketieteellisen diagnostiikan mukaisesti, vaan kiinnittää ensisijaisesti huomiota lähteiden historiallisesta kontekstista nouseviin luokitteluihin. Stephen Harper on omassa myöhäiskeskiajan englantilaista kirjallisuutta koskevassa tutkimuksessaan todennut, että keskiaikaisten aineistojen tulkinta nykypäivän kliinisen psykiatrian linssin läpi usein sivuuttaa lähteiden alkuperäisen ympäristön sekä yksinkertaistaa eri teksteissä esiintyvien käsitysten ja asenteiden moninaisuutta.⁶ Myös varhaisirlantilaisissa teksteissä esiintyvät mielen sairauksien ilmene-mismuotoja koskevat luokittelut osoittavat, että käsitteiden määrittely modernein termein on useimmiten mahdotonta eikä rajanvetoa eri kategorioiden välillä voi yksiselitteisesti tehdä.⁷

Varhaisirlantilaisen lähdeaineiston terminologia

Muinaisiirinkielisistä lakiteksteistä sekä niiden myöhemmistä selityksistä ja kommentaareista saatava informaatio valottaa ennen kaikkea yhteisön velvoitteita mielisairaiden hoitoa koskevissa kysymyksissä sekä mie-

lisairaksi luokiteltujen yksilöiden asemaa ja oikeuksia lain edessä. Noin 700-luvulle ajoitetussa lakitekstissä, joka kantaa nimeä *Bretha Crólige*, pääasiallisena huomionkohteena korvausjärjestelmää käsiteltäessä on henkilö, joka oli saanut fyysisiä vammoja laittomasti tapahtuneen vahingoittamisen kautta. Lain mukaan tällaisen potilaan hoito oli pääsääntöisesti vamman aiheuttajan vastuulla. Vahingon aiheuttajan velvollisuuksiin kuului myös korvata vammautumisesta aiheutuneet menetykset joko rahallisesti tai esimerkiksi tarjoamalla työpanostaan potilaan suvulle. Vamman tuottaja oli lisäksi velvollinen järjestämään potilaalle ja hänen seurueelleen asianmukaisen majoituksen toipumisen ajaksi.⁸

*Bretha Crólige*ssa kuitenkin mainitaan, että ”seniilit vanhukset” (*ombnach esconn*) ja ”sukupuolielämältään estottomat” (*sirechtach tuile*), samoin kuin ”häiriintyneet”, ”jälkeenjääneet”, ”mielisairaot” ja ”järjettömät” (*mer, drúth, dásachtach, econn*) hoitettiin perhepiirissä ja he olivat siten lähiomaisten vastuulla. Näistä kolme viimeistä lukeutuvat myös ”vähä-älyisten” (*docuinn*) ohella niiden yksilöiden joukkoon, joiden pääsy loukkaantunutta potilasta hoitavaan talouteen oli lain mukaan kielletty, sillä toipilaalle piti taata rauhallinen ympäristö.⁹

promising Configurations: Towards Local Historical Geographies of Psychiatry’, *Health and Place* 15, 649–656; Chris Philo & Deborah S. Metzel (2005) ‘Introduction to the Theme Section on Geographies of Intellectual Disability: “Outside the Participatory Mainstream?”’ *Health and Place* 11, 77–85; Chris Philo (1996) ‘Staying In? Invited Comments on “Coming Out: Exposing Social Theory in Medical Geography”’, *Health and Place* 2, 35–40; sekä Deborah C. Park, John P. Radford & Michael H. Vickers (1998) ‘Disability Studies in Human Geography’, *Progress in Human Geography* 22, 208–233.

5. Keskiajan Englannin ja Walesin esimerkeistä ks. Philo (1997).

6. Harper (2003) 22–25.

7. Clarke (1975) 54. Esimerkkinä varhaisirlantilaisen lähdeaineiston etnopsykiatrisesta luennasta ks. Nancy Scheper-Hughes (2001) *Saints, Scholars and Schizophrenics. Mental Illness in Rural Ireland*, Berkeley: University of California Press. Kertomusperinteen psykoanalyttistä tulkintaa edustaa Brendan McMahon (2002) ‘Madness in Ancient Ireland’, *British Journal of Psychotherapy* 18, 367–380.

8. D.A. Binchy (1938) ‘Bretha Crólige’, *Ériu* 12, 1–77; Fergus Kelly (2001) ‘Medicine and Early Irish Law’, *Irish Journal of Medical Science* 170, 73–76.

9. Binchy (1938) 11, 13, 49.

Voidaan olettaa, että tällaisten erityisryhmien asettaminen normaalin käytännön ulkopuolelle oli yhteisön kannalta tarkoituksenmukaista, sillä vahingon aiheuttajaa ei voitu velvoittaa ottamaan vastuulleen yksilöä, jonka käytös saattoi olla ennalta arvaamatonta. Toisaalta huomionarvoista tässä yhteydessä on se, että nimettyihin ryhmiin lukeutuvia yksilöitä ei kuitenkaan täysin marginalisoitu, vaan heidän oikeutensa saada asianmukaista hoitoa oli laissa lähtökohteisesti tunnustettu.

Myös muut lakitekstit tukevat käsitystä siitä, että erilaisista mielen sairauksista kärsineiden yksilöiden asemaa yhteisön jäsenenä pyrittiin suojelemaan ottamalla huomioon muun muassa heidän kykynsä hoitaa omaisuuttaan tai huolehtia jälkeläisistään.¹⁰ Täten esimerkiksi avioliittoa käsittelevässä lakitekstissä *Cáin Lánamna* todetaan, että ne, jotka sallivat liiton solmimisen kahden mieleltään häiriintyneen henkilön välillä, olivat täydessä vastuussa liitossa syntyvistä lapsista, sillä henkisesti jälkeenyjäänneet eivät kyenneet solmimaan päteviä sopimuksia. Mielisairautta voitiin pitää myös pätevänä avioeron perusteena.¹¹

Lakiteksteissä esiintyvät luokittelut mielen sairauksien eri ilmenemismuotojen välillä perustuvat ennen kaikkea siihen, missä määrin yksilön voitiin katsoa olevan kykenevä toimimaan sosiaalisessa ympäristössään. Tästä syystä lähteet eivät tarjoa juurikaan tietoa sairauksien syihin ja hoitomuotoihin liittyvistä käsityksistä, vaikkakin voidaan yleisesti todeta, etteivät esimerkiksi keskiajalle tyypillisinä pidetyt noituuteen tai demonologiaan perustuvat selitysmallit nouse aineistossa erityisesti esiin. Tosin joitain viitteitä tämänkaltaiseen tulkintamalliin on nähtävissä esimerkiksi *Bretha Cróligen* myöhemmissä selityksissä ja kommentaareissa. Ne erottavat Jumalan armon suojeleuksessa olevan henkilön (*drúth*) niin ihmisistä, jotka ovat ilman Jumalan armaa (*mer*), kuin niistä, joiden sairaus on aiheutettu maagisin keinoin (*dásachtach*).¹²

Thomas Owen Clancy on esittänyt, että varhaisirlantilaisissa lähteissä esiintyvä terminologia voitaisiin jakaa väljästi kolmeen ryhmään sen mukaan, minkälaiseen mielen

sairauteen liittyvään poikkeavuuteen niillä yleisesti ottaen viitataan. Täten ensimmäiseen ryhmään kuuluisivat esimerkiksi narrit, jotka ottavat hullun roolin viihdyttääkseen kanssaihmissään, mutta eivät varsinaisesti kärsi mielen sairaudesta patologisessa mielessä, kun taas toiseen ryhmään lukeutuisivat mieleltään häiriintyneet tai henkisesti kehitykseltään jälkeenyjäänneet yksilöt, jotka yleisesti ottaen katsottiin harmittomiksi yhteisön jäseniksi. Kolmanteen ryhmään kuuluvien kohdalla voitaisiin Clancyn mukaan puhua ”paranoidista skitsofreniasta”, jonka aiheuttaman ympäristölle vaarallisen väkivaltaisen käytöksen mahdollisuus oli luvalista tarvittaessa minimoida sitomalla mielisairaudesta kärsivä henkilö aloilleen tai eristämällä hänet muusta yhteisöstä.¹³

Erottelu yliluonnollisten pahojen voimien aiheuttaman sairauden, syntymästään asti jälkeenyjäänneiden sekä ammatillisessa tarkoituksessa vähä-älyistä esittävien henkilöiden välillä on yleinen myös muissa keskiajan aineistoissa eikä siten koske yksinomaan varhaisirlantilaista kulttuuria. Mielen sairauksien eri ilmenemismuotoihin liittyvät toistuvat käsitteet sekä varhaisirlantilaisissa lakiteksteissä että narratiivisissa aineistoissa viittaavat kuitenkin suhteellisen yhtenäisiin käsityksiin pikemmin kuin toisistaan poikkeaviin selitysmalleihin. Tässä suhteessa

10. Vrt. Harper (2003) 33, 63–64; Judith S. Neaman (1975) *Suggestion of the Devil: The Origins of Madness*, New York: Anchor Books, 67–110.

11. Donnchadh Ó Corráin (2002) ‘Early Medieval Law, c. 700–1200’, teoksessa Angela Bourke et al. (toim.) *The Field Day Anthology of Irish Writing IV*, Cork: University of Cork Press, 6–44; Clarke (1975) 34.

12. Binchy (1938) 59. Ks. myös Joseph Robins (1986) *Fools and Mad. A History of the Insane in Ireland*, Dublin: The Institute of Public Administration, 5–9; Clarke (1975) 30–35; Scheper-Hughes (2001) 152; Harper (2003) 14. Uskomus, että *dásachtach*in tilan syynä oli druidien loitsuilla kirottu heinä- tai olkitukko (*dlai fulla*), esiintyy lakiteksteissä toistuvasti ja säilyi joidenkin lähteiden mukaan osana irlantilaista kansanperinnettä vielä pitkälle uudelle ajalle.

13. Thomas Owen Clancy (1991) *Saint and Fool. The Image and Function of Cummine Fota and Comgán Mac Da Cheryda in Early Irish Literature*. Unpublished PhD thesis, University of Edinburgh, 9–10; Rosen (1968) 121–136; Clarke (1975) 56–61. Vertauskohtana varhaisirlantilaisen lakiaineiston tarjoamalle informaatille ks. myös esim. David Roffe & Christine Roffe (1995) ‘Looking Back: Madness and Care in the Community: A Medieval Perspective’, *BMJ* 311, 1708–1712.

terminologia itsessään ei näytä korostavan juridisen ja kirjallisen tradition selkeää rajanvetoa.¹⁴

Hulluustematiikka kelttiläisessä villimiesperinteessä

Maantieteellisen kysymyksenasettelun kannalta kiinnostavin näkökulma mielisairauksen liitettyihin käsityksiin ja käytänteisiin avautuu varhaisirlantilaisen kertomusperinteen kautta. Siinä marginaalisuus kytkeytyy toistuvasti osaksi kertomusten hulluustematiikkaa. Hulluksi tuleminen esiintyy varhaisirlantilaisessa kirjallisuudessa sekä ohimenevänä laajemman tapahtumaketjun episodina että kokonaisen kertomuksen keskeisenä juonaihelmana. Järjen menettämisen syiden ja seurausten kuvaukset noudattavat varhaisirlantilaisessa perinteessä hyvin samankaltaisia malleja, ja kuvaustapojen yhdenmukaisuus onkin saanut tutkijat katsomaan, ettei kertomuksia tulisi lähtökohtaisesti tulkita todellisen mielisairaudesta tai psykoosin kuvauksina.¹⁵

Yhteisön ulkopuolisen tilan merkitys hulluustematiikan yhteydessä korostuu erityisesti nk. kelttiläisessä villimiesperinteessä, jonka tunnetuin varhaisirlantilainen esimerkki on 1100-luvulle ajoitettu teksti *Buile Shuibhne* ('Suibhnen hulluus'). Kertomuksessa päähenkilö Suibhne menettää pyhimyksen kirouksen myötä järkensä taistelussa ja muuttuu soturikuninkaasta eläimenkaltaiseksi, karva- tai höyhenpeitteen omaavaksi villimieheksi (iiriksi *geill*), joka vaeltaa levottomasti ympäri Irlantia kaihtaen muiden ihmisten seuraa ja elää puiden latvoissa syöden luonnon antimia. Hulluksi tulemisen seurauksena Suibhne saa yliluonnollisen runoilun ja ennalta näkemisen kyvyn, ja hän kuvailee runoissaan toistuvasti ympäröivän luonnon kauneutta sekä valittaa kurjaa kohtaloaan. Ohimenevistä järjen palautumisen jaksoista huolimatta Suibhne ei koskaan saavuta entistä statustaan takaisin, mutta ennen kuolemaansa hän ystävyytyy toisen pyhimyksen kanssa, joka kirjoittaa muistiin *geiltin* seikkailut ja täten varmistaa kertomuksen säilymisen.¹⁶

Suibhnen kaltaista metsässä asuvaa villimiestä on tutkimuskirjallisuudessa pidetty

eräänlaisena varhaisirlantilaisen kertomusperinteen hullun arkkityyppinä.¹⁷ Villimiehen tilasta käytetty termi *geltacht* ei esiinny omana kategorianaan lakiteksteissä, mutta voi muissa lähteissä merkitä kontekstistaan riippuen myös yleisemmin harmitonta vähämielistä, pelkuria tai henkilöä, joka on taistelussa kokemansa mielenjärkytyksen takia paennut taistelutilanteesta. *Buile Shuibhnessa* kertomuksen päähenkilöstä käytetty epiteetti *Geilt* kattaa kaikki nämä sanan eri merkitykset.

Suibhne Geiltiä lähes identtisesti vastaavat villimies-hahmot tavataan myös Skotlannista (Lailoken) ja Walesista (Myrddin Wyllt, Merlin). Vaikka näillä alueilla esiintyvien kertomusten yhteiset piirteet ovat saaneet tutkijat puhumaan kelttiläisestä villimiesperinteestä, historiallisesti katsoen kyseessä on traditio, jonka juuret ulottuvat Babyloniaan ja Intiaan asti, ja joka tavataan myös sekä antiikin lähteissä että juutalais-kristillisessä traditiossa. Metsässä tai erämaassa elävän villimiehen hahmoa voidaan perustellusti pitää eräänlaisena "myyttisenä universaalina",¹⁸ joka on historian kuluessa saanut aineksia myös eri alueiden omasta kulttuurista ja esikristillisestä mytologiasta.¹⁹

14. Harper (2003) 11–15 toteaa, että käsitteellinen epäselvyys termien *madness*, *folly* ja *idiocy* välillä on johtanut merkittäviin väärinkäsityksiin keskiaikaista hulluutta käsittelevässä tutkimuksessa. Harperin oman määritelmän mukaan *madness* viittaa yksinomaan väliaikaiseen maniaan tai melankoliaan, joka on esimerkiksi teologien ja kirjallisten tekstien ensisijaisena huomion kohteena, kun taas *idiocy* liittyy erityisesti lakiteksteissä esiintyvään synnynnäiseen tilaan. Varhaisirlantilaisessa aineistossa vastaava jaottelu ei kuitenkaan ole yhtä yksiselitteinen.

15. Hulluustematiikkaan liittyviä toistuvia motiiveja sekä niiden merkitystä varhaisirlantilaisen kulttuurin kontekstissa on käsitellyt Pádraig Ó Riain (1972) 'A Study of the Irish Legend of the Wild Man', *Éigse* 14, 179–206.

16. J.G. O'Keefe (1913) *Buile Shuibhne, or The Frenzy of Suibhne, Being the Adventures of Suibhne Geilt*. London: Irish Texts Society. Irish Texts Society vol. XII. Myöhemmissä viitteissä lyhenteen BS yhteydessä esiintyvät numerot viittaavat O'Keefeen editiossa käytettyyn kappaleiden numerointiin.

17. Ks. esim. Angela Partridge (1980) 'Wild Men and Wailing Women', *Éigse* 18, 25.

18. Neil Thomas (2001) 'The Celtic Wild Man Tradition and Geoffrey of Monmouth's Vita Merlini: Madness or Contemptus Mundi?', *Arburiiana* 10, 29.

19. Roger Bartra (1994) *Wild Men in the Looking Glass. The Mythic Origins of the European Otherness*, Ann

Richard Bernheimerin mukaan *homo sylvaticus* tai *homo agrestis* vakiintui keskiajan ikonografiassa ja mytologiassa tunnistettavaksi hahmoksi, johon liitetyt käsitykset olivat pääosin negatiivisia. Villimiehen alennustilan katsottiin johtuvan sellaisten kykyjen puuttumisesta, jotka tekevät ihmisestä inhimillisen. Älyllisen kapasiteetin vajavaisuuteen liittyi keskeisesti myös kyvyttömyys kommunikoida puhumalla sekä tietämättömyys Jumalan olemassaolosta. Villimiestä ei välttämättä pidetty tuomittuna alhaiseen asemaansa, vaan villiys pyrittiin selittämään pikemminkin psykologisesti ja sosiologisesti: ihmisen lankeaminen kyseiseen tilaan aiheutui väliaikaisesti ulkoisista tekijöistä, mutta yksilö oli myös mahdollista palauttaa takaisin yhteisön jäseneksi. Hulluudella oli keskiajalla siten myös moraalisia merkityksiä: järjen menettäminen toimi yhtäältä synnin ja Jumalan rangaistuksen vertauskuvana, toisaalta koettelemusten kautta saavutettavan pelastuksen symbolina. Tämä hulluuden ja villiyyden moraalinen ulottuvuus voidaan jäljittää juutalais-kristillisen traditioon, jossa sama käsitys kulttuuristen rajojen ulkopuolelle jäävästä tilasta pimeyden ja paratiisin paikkana esiintyy esimerkiksi Raamatussa sekä luostarilaitoksen asketismin ideaalissa.²⁰

Suibhne Geiltin, Lailokenin, Myrddinin ja Merlinin kertomuksissa toistuvat useat villimiesten kuvauksissa vakiintuneet elementit, mutta samanaikaisesti ne myös jakavat motiiveja, joita ei muilta alueilta tavata samassa kontekstissa. Kertomusten juonen selkeä yhdenmukaisuus viittaa läheiseen

yhteyteen ja lainautumiseen eri alueiden traditioiden välillä, mutta yhteneväisyydet eivät kuitenkaan selitä sitä, miksi juuri tietyt elementit ovat mukautuneet niin keskeiseksi osaksi kelttiläisessä kulttuuripiirissä kehittynyttä villimiesperinnettä tai mikä niiden merkitys on tässä kulttuurisessa ympäristössä mahdollisesti ollut.²¹

Yhtenä kelttiläisen villimiesperinteen olennaisimmista yhteisistä tekijöistä on pidetty sitä, että järjen menettämisen seurauksia ei kuvata kertomuksissa täydellisen eristäytymisen ja ulkopuolisuuden näkökulmasta. Kertomuksissa etualalle nouseva ihmisen ja eläimen, järjen ja hulluuden sekä kulttuurin ja kesyttämättömän luonnon välinen vastakkainasettelu liittyy kelttiläiset villimiehet osaksi yleismaailmallista myyttisen toiseuden symboliikkaa, mutta villimiehen suhde sekä sosiaaliseen että maantieteelliseen ympäristöönsä myös kyseenalaistaa villiyyden tai hulluuden ymmärtämisen yksinomaan negatiivisesti. Hulluus määrittyy pikemminkin välitilaksi, joka mahdollistaa kategoristen rajojen ylittämisen eri tavoin. Tämänkaltaisina rajahahmoina keskiaikaisessa kulttuurissa voidaan yleisemmin nähdä hullujen ja narrien lisäksi myös esimerkiksi lainsuojattomat henkipatot tai pyövelit.²²

Arbor: The University of Michigan Press, 79; Richard Bernheimer (1952) *Wild Men in the Middle Ages. A Study in Art, Sentiment and Demonology*, Cambridge: Harvard University Press, 3.

20. Bernheimer (1952) 8–12; Bartra (1994) 43–48; Hayden White (1972) 'The Forms of Wildness: Archaeology of an Idea', teoksessa E. Dudley & M.E. Novak (toim.) *The Wild Man Within. An Image in Western Thought from the Renaissance to Romanticism*, Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 3–38. Järjen menettämisen moraalista ulottuvuudesta keskiajan kirjallisuudessa ks. erityisesti Penelope B. R. Doob (1974) *Nebuchadnezzar's Children: Conventions of Madness in Middle English Literature*, New Haven: Yale University Press.

21. Kelttiläisen villimiesperinteen piirteistä ja historiallisesta kehityksestä ks. Kenneth Jackson (1940) 'The Motive of the Threefold Death in the Story of Suibhne Geilt', teoksessa John Ryan (toim.) *Féil-sgríbhinn Eóin mhic Néill: Essays and Studies Presented to Professor Eoin MacNeill*, Dublin: Four Courts Press, 535–550; A.O.H. Jarman (1978) 'Early Stages in the Development of the Merlin Legend', teoksessa Rachel Bromwich ja R.B. Jones (toim.) *Astudiaethau ar yr Hengerdd*, Cardiff: University of Wales Press, 335–348.

22. Bernheimer (1952) 8–12; Philo (1997) 59. Marginalisuudesta *Buile Shuibhnessa* ks. tarkemmin Alexandra Bergholm (2008) 'Betwixt and Between: Theorising Liminality and Sacredness in *Buile Shuibhne*', teoksessa K. Ritari ja A. Bergholm (toim.) *Approaches to Religion and Mythology in Celtic Studies*, Newcastle: Cambridge Scholars Publishing, 243–263. Narreihin ja pyöveleihin liittyvistä käsityksistä ks. Anu Korhonen (1999) *Fellows of Infinite Jest: The Fool in Renaissance England*. Turku: Turun yliopisto; Hannele Klemetilä (2003) *The Executioner in Late Medieval French Culture*, Turku: Turun yliopisto.

Buile Shuibhne ja marginaalisuuden maantiede

Aikaisemmassa tutkimustraditiossa vallalla ollut käsitys, ettei *Buile Shuibhne* tulisi tulkita todellisen psykiatrisen mielisairauden kuvauksena, on saanut tutkijat lähestymään kertomuksen merkitystä vuoroin historiallisesta, esikristillisestä ja kristillisestä viitekehuksesta käsin.²³ Näiden lähestymistapojen ansioista huolimatta viime vuosina on kuitenkin myös esitetty, että pitäytyminen allegoristen tulkintojen tarjoamissa selitysmalleissa voi merkitä tekstin merkityksisällön liiallista yksinkertaistamista. Tältä pohjalta esimerkiksi Francesco Benozzo ja A. Jamie Saris ovat pyrkineet avaamaan Suibhnen *geltachtin* ymmärtämiseen uutta näkökulmaa, jonka kautta järjen menettämisestä aiheutuvaa sosiaalisen identiteetin murentumista ja uudelleenrakentumista on mahdollista tarkastella ennen kaikkea suhteessa kulttuuriseen elinympäristöön.²⁴

Buile Shuibhnen yksityiskohtainen kuvaus hetkestä, jolloin Suibhne menettää taistelussa järkensä, liittyy Suibhnen kokeaman pelon fyysiset oireet paniikinomaiseen tarpeeseen paeta uhkaavaksi koetusta tilanteesta:

Hän katsoi ylös, jolloin myllerrys, pimeys, raivo, huimaus, vimma, pako, epävarmuus, levottomuus ja rauhattomuus täyttivät hänen mielensä, samoin kuin inho jokaista paikkaa kohtaan, jossa hänellä oli tapana olla, ja kaipuu jokaiseen paikkaan, jossa hän ei ollut käynyt. Hänen sormensa jäykistyivät, hänen sydämensä löi kiivaasti, hänen aistinsa eivät toimineet, hänen näkönsä vääristyi, hänen aseensa putosivat hänen käsistään, ja siten Pyhän Rónáinin kirouksen johdosta hän lensi paikalta kuin lintu, hulluuden ja järjettömyyden vallassa (BS §11).²⁵

Kokonaisvaltaisena kokemuksena *geltacht* saa Suibhnen menettämään kykynsä toimia rationaalisesti, mutta myös samanaikaisesti erottaa hänet statuksestaan kuninkaana ja asettaa hänet yhteisön ulkopuolelle sekä sosiaalisesti että fyysisesti. Taistelusta paenneena henkipattona Suibhne ei enää ki-

rouksen jälkeen ”kuulu minnekään”, vaan on tuomittu viettämään elämänsä yhteisön elinpiiriin ulkopuolella tai sen raja-alueilla. Asuttamattomien alueiden ja villin luonnon keskeisyys *geiltin* elinpiirinä korostuu läpi kertomuksen, jossa levoton vaeltaminen ympäri Irlantia muodostuu yhdeksi Suibhnen *geltachtin* keskeisimmistä piirteistä:

Hän ei pysähtynyt silmittömällä matkallaan kunnes Irlannissa ei ollut enää yhtäkään tasankoa, ei peltoa, ei vuorta, ei tiheikköä, ei suota, ei kukkulaa, ei notkoa, ei tiheää suojaista metsää, jossa hän ei olisi sinä päivänä käynyt, kunnes hän saapui Glenn Earcainin Ros Bearaighiin, ja asettui laaksossa kasvavan marjakuusen oksistoon (BS §12).

Kuten Benozzo on todennut, vaikka siirtymät jaksottavat kertomuksen juonellista etenemistä, Suibhnen liikkeissä ei ole tunnistettavissa sisäistä rakenteellista logiikkaa, joka perustuisi suunnitelmalliseen siirtymiseen määränpäästä toiseen.²⁶ Jatkuvaan liikkeellä olemiseen liittyvä ”irralisuus” jäsentää Suibhnen liikehdintää tavalla, joka ei paikannu maantieteellisesti yhden keskuksen ympärille. Tässä suhteessa Suibhnen kokemus eroaa Benozzon mukaan olennaisesti muiden kelttiläisten alueiden perinteestä, jossa villimiehen elinpiiri hahmottuu ennen kaikkea keskuksen ja reuna-alueiden vastakkainasettelun kautta.²⁷

23. Olen analysoinut *Buile Shuibhnen* tutkimushistoriaa sekä erityisesti kertomuksen erilaisia allegorisia tulkintoja yksityiskohtaisemmin väitöskirjassani *The Sainly Madman: A Study of the Scholarly Reception History of Buile Shuibhne* (Helsingin yliopisto, 2009).

24. Ks. erityisesti Francesco Benozzo (2004) *Landscape Perception in Early Celtic Literature*, Aberystwyth: Celtic Studies Publications, 19–54; sekä Saris (1996) 541–542. Philon (1997) tulkinta maantieteellisen ja kulttuurisen tilan merkityksestä Geoffrey of Monmouthin teoksessa *Vita Merlini* rinnastuu myös tältä osin *Buile Shuibhnen* tarjoamaan esimerkkiin.

25. Olen käyttänyt käännöksessä keski-irinkielisen alkuperäistekstin rinnalla O’Keefen englanninkielistä versiota. Tekstin tyyli perustuu pitkälti luettelomaiseen toistoon, jonka olen mahdollisuuksien mukaan pyrkinyt säilyttämään.

26. Benozzo (2004) 20–22.

27. Benozzo (2004) 31.

Buile Shuibhnessa esiintyvä paikannimistö piirtää *geiltin* päämäärättömät siirtymät Irlannin kartalle liittäen villimiehen elinympäristöön kuuluvat asumattomat alueetkin osaksi kulttuurista maisemaa. Täten jatkuvan liikkeellä olemisen aiheuttama irrallisuus, joka ikään kuin tekee Suibhnesta ulkopuolisen omassa elinpiirissään, samanaikaisesti myös korostaa *geiltin* kiinnittymistä siihen kulttuuriseen ympäristöön, josta hänet on näennäisesti eristetty:

Sen yön hän oli Ros Comainissa ja lähti seuraavana aamuna hurmaavalle Sliabh Aughtylle, sieltä pehmeälle, kauniille Sliabh Misille, sieltä korkeahuippuiselle Sliabh Bloomille, sieltä Inis Murraylle. Kuusi viikkoa hän viipyi Donnan of Eigin luolassa, ja meni sitten Carrick Alastairille, jonne hän asettui vielä kuudeksi viikoksi. (BS §44).

Vastaavankaltainen rajanvetojen häilyvyys on nähtävissä myös vuorovaikutuksessa *geiltin* ja yhteisön jäsenten välillä: vaikka *geltacht* erottaa Suibhnen aiemmasta sosiaalisesta statuksestaan, hänen marginaalisuutensa myös mahdollistaa jatkuvan kanssakäymisen yhteisön jäsenen kanssa. Kertomuksessa tämän kanssakäymisen arvokkaimmaksi tulokseksi muodostuu *geiltin* ystävyystyminen pyhimys Molingin kanssa. Pyhä Moling ei yritä saada Suibhnea asettumaan aloilleen, mutta pyytää häntä palamaan matkoiltaan luostariinsa joka ilta, jotta voisi kirjoittaa *geiltin* seikkailut ja runot muistiin. Molingin kautta Suibhnen kokeukselle annettu kulttuurinen merkitys määrittynyt siten lopulta ennen kaikkea positiivisesti, korostaen samanaikaisesti sekä *geiltin* ulkopuolisuuden että sosiaalisen vuorovaikutuksen merkitystä.

Glen Bolcáin ja Gleann na nGealt, "hullujen laakso"

Sosiaalisen kanssakäymisen näkökulmasta on kiinnostavaa todeta, että ulkopuolisuudesta huolimatta Suibhne ei ole tilanteessaan yksin. Kertomuksen edetessä Suibhne toistuvasti kohtaa matkoillaan muita kaltaisiaan, jotka *geiltin* tavoin elävät asuttamattomilla seuduilla eristyksissä muusta yhtei-

söstä. Levottoman vaeltamisensa aikana Suibhne palaa useamman kerran tiettyyn laaksoon, jota kertomuksessa kutsutaan nimellä Glen Bolcáin. Kertomuksen mukaan kaikki Irlannin mielisairaajat hakeutuivat samaan paikkaan, "kun heidän vuotensa hulluna on tullut täyteen",²⁸ ja tulijoita oli jopa niin runsain joukoin, että parhaiden ruokatarpeiden ja makuupaikkojen jakamisesta oli ajoittain kiistaa. Glen Bolcáinin kuvaus *Buile Shuibhnessa* korostaa laaksoa ennen kaikkea kauniina ja rauhallisena ympäristönä, jonka luonnonantimet tarjosivat mielisairaille paitsi ravintoa myös turvapaikan:

Sillä tällainen on Glen Bolcáin: se avautuu kaikkiin ilmansuuntiin, sen metsä on hyvin kaunis ja miellyttävä, siellä on puhdaspien-tareisia viileitä lähteitä ja hiekkaisia, kirkasvetisiä puroja, ja vihreät vesikrassit ja ojatädykkeet kasvavat runsaina niiden reunoilla. Runsaat ovat myös sen hierakat ja ketunleivät, sen *lus-bian* ja *biorragan*, sen marjat ja villit valkosipulit, sen *melle* ja *miodhbhun*, sen oratuomenmarjat ja ruskeat tammenterhot (BS § 17).²⁹

Kuvauksen yksityiskohdat ovat saaneet jotkut tutkijat esittämään, että laaksoa olisi mahdollista pitää eräänlaisena mielisairaiden parantolan kaltaisena paikkana, jonka kasvillisuuteen on saatettu myös liittää parantavia ominaisuuksia.³⁰ Tulkinta saa tukea siitä, että uskomus tämänkaltaisen laakson olemassaolosta on ollut osa irlantilaiista kansanperinnettä viime vuosisadoille asti. Esimerkiksi vuonna 1750 eräs Kerryn kreivikunnan paikallishistorian kirjoittaja mainitsee Glannagaltin nimellä tunnetun laakson, "jonne hämmentyneet ja mielisairaajat

28. Tämän ilmaisun merkitys ei ole täysin selvä. Hulluuden keston on katsottu viittaavan esimerkiksi siihen, että *geltachtin* liittyvä yhteisön ulkopuolisuus olisi nähtävissä jonkinlaisena rangaistuksena tai katumusharjoituksena; tästä tulkinnasta ks. yleisemmin Bergholm (2009) 144–148.

29. Osa tekstissä esiintyvistä kasvien nimistä on tänä päivänä tuntemattomia, eikä niitä tästä syystä pysty kääntämään.

30. Ks. esim. Susan Shaw Sailer (1997) 'Leaps, Curses and Flight: Suibne Geilt and the Roots of Early Irish Culture', *Études celtiques* 33, 196–197.

ihmiset yleensä hakeutuvat, [ja] missä jotkut ovat alastomia, eräät kuuroja, eräät mykkiä, hyvin karvaisia, ankean ja säällittävän näköisiä”, lisäksi itsekin tavanneensa yhden tällaisen henkilön vain seitsemän vuotta aiemmin.³¹ Vielä vuonna 1920 P. W. Joyce kuvaasi paikkaa Irlannin sosiaalishistoriaa käsittelevässä teoksessaan mainiten erityisesti vesikrassin ja parantavien lähteiden merkityksen mielen sairauksien hoidossa:

Kerryssä on laakso nimeltään Glannagalt, ”hullujen laakso” (iiriksi *gleann-na-ngealt*), jonne kaikkien hullujen uskotaan löytävän tiensä, mistäpäin Irlantia tahansa, jos heidän annetaan kulkea vapaasti. Kun he ovat eläneet laakson rauhassa jonkin aikaa, juoneet vettä ”hullujen lähteestä” (Tobernagalt), ja syöneet vesikrassia, joka kasvaa pienen puron varrella, nämä vaeltavat raukat saavat järkensä takaisin.³²

Glen Bolcáinin maantieteellinen sijainti ei määrity *Buile Shuibhnessa* yksiselitteisesti, mutta tutkijoiden käsityksen mukaan Glen Bolcáin ja Glannagalt ovat yksi ja sama paikka, jonka nimi on vasta noin 1400-luvulle tultaessa vakiintunut nykyisessä muodossaan.³³ Vaikka *Buile Suibhnen* perusteella ei yritettäisikään vetää pitkälle vietyjä johtopäätöksiä kuvauksen historiallisesta totuusarvosta, Glen Bolcáinia koskevan perinteen jatkuvuus keskiajalta lähtien valottaa mielisairauteen liitettyjä uskomuksia näkökulmasta, jossa kulttuurisen tilan ajatus nousee erityisen keskeiseksi. Myös Joycen myöhäinen maininta on tässä yhteydessä oleellinen, sillä se tukee muissa lähteissä toistuvaa tietoa, että mielisairaudesta kärsivät henkilöt hakeutuvat laaksoon oma-aloitteisesti. Tämä näyttäisi viittaavan siihen, että Glenn Bolcáinin tai Glannagaltin merkitys irlantilaisessa uskomusperinteessä liittyi ennen kaikkea paikan terapeuttisina pidettyihin ominaisuuksiin, eikä niinkään pyrkimykseen eristää sairastunut yhteisöstään.

Hulluus, toiseus ja kulttuurinen tila

Hulluus ei ole käsitteenä staattinen, vaan sen merkitys kulttuurisena kategoriana pe-

rustuu yhteisön jaettuun sosiaaliseen merkitysjärjestelmään. Määrittäessään rajanvetoja sen suhteen, mitä yhteisössä pidetään normaalina ja hyväksyttynä, hulluuden käsite ei siten viittaa tiettyyn asiaan, paikkaan tai tilaan, vaan pikemminkin rakentaa suhdetta eletyn todellisuuden ja jonkin ongelmalliseksi koetun ilmiön välillä.³⁴

Psykiatrian historiankirjoituksessa on yleisesti lähestytty keskiaikaa erityisesti antiikin perinnön sekä teologisen ja lääketieteellisen ajattelun kehityksen kautta. Toisena keskeisenä huomion kohteena on ollut myöhäiskeskiajalla tapahtunut murros, joka merkitsi hoitolaitosten perustamisen myötä tapahtunutta institutionaalistumista sekä sosiaalisen eristämisen käytänteiden vakiintumista.³⁵ Tässä artikkelissa käsitellyt varhaisirlantilaiset lähdeaineistot avaavat aihepiiriä toisenlaisesta näkökulmasta. Siinä missä lakitekstit keskittyvät erittelemään mielen sairauksia yhteisön jäsenten aseman ja velvollisuuksien kannalta, kertomusperinteen hulluustematiikka liittyy hulluuden keskeisesti osaksi villiyyden symboliikkaa. Kelttiläisen villimiesperinteen Suibhne Geilt edeltää osaltaan Chrétien de Troyesin Yvainin sekä arturiaanisen perinteen Tristramin ja Lancelotin kaltaisia ritarikirjallisuuden sankareita, mutta erot *Buile Shuibhnessa* kuvatus *geltachtin* ja myöhempien traditioiden melankolisen hulluuden välillä ovat kuitenkin selvää.³⁶ *Buile Shuibhnessa* korostuva kulttuurin ulkopuolisen tilan merkitys esittää villimiehen marginaalisuuden positiivisten ja negatiivisten elementtien yhteen-sulautumisena, joka paitsi asettaa hänet osaksi määrittelemätöntä toiseutta myös

31. Friar O'Sullivan (1900) 'Ancient History of the Kingdom of Kerry: Chapter II Continued', *Journal of the Cork Historical and Archaeological Society* 6, 96–103.

32. P. W. Joyce (1920) *A Social History of Ancient Ireland*, vol. 1, Dublin: M.H. Gill & Son Ltd., 227.

33. Gearóid Mac Eoin (1962) 'Gleann Bolcáin agus Gleann na nGealt', *Béaloideas* 30, 105–120. Ks. myös James Stewart (1985) 'Gleann na nGealt: A Twelfth-Century Latin Account', *Celtica* 17, 105–111.

34. White (1972) 4–5; Bernheimer (1952) 20.

35. Ks. esim. Roy Porter (2002) *Madness. A Brief History*, Oxford: Oxford University Press.

36. Näistä ja muista myöhemmän keskiajan kirjallisuuden villimieshahmoista ks. lisää Harper (2003).

mahdollistaa dialogisen suhteen muun yhteisön kanssa.

Varhaisirlantilaisen lähdemateriaalin välittämä kuva mielen sairauksiin liitetystä käsityksistä tukee muiden tutkijoiden aikaisemmin esittämää näkemystä siitä, että irtautuminen kauan vallinneesta ”pimeän keskiajan” stereotypiasta vaatii monitahoisempaa lähestymistapaa kuin mitä psykiatrian historiankirjoituksessa on perinteisesti

käytetty. Maantieteellisen näkökulman kautta hulluus voidaan nähdä paitsi mielen tilana, myös fyysisen ja maantieteellisen tilan elementteihin liitettynä ominaisuutena. Hulluuden määrittämiseen liittyvät eristämisen ja vuorovaikutuksen käytänteet on siten mahdollista asettaa osaksi laajempaa historiallista prosessia, jonka puitteissa kulttuurisen tilan rajat ovat jatkuvan muutoksen ja uudelleenmäärittelyn alaisina. ¹¹⁸

SARI KATAJALA-PELTOMAA –
RAISA MARIA TOIVO

Tila ja hoivan käytänteet keskiajalla ja uuden ajan alussa

Tilan ja sen sopivan käytön määrittely on vahvasti kulttuuri- ja aikasidonnaista. Sari Katajala-Peltomaa ja Raisa Maria Toivo keskittyvät artikkelissa siihen, miten sosiaalista tilaa ja sen tapahtumia määriteltiin keskiajalla ja uuden ajan alussa.

■ Lähestymme teemaa hoivan kautta: Miten lasten ja sairaiden hoiva sijoittuu jatkumolle yksityisen ja julkisen välissä? Miten tietyt toimet nähtiin tai tehtiin julkisiksi tai yksityisiksi keskiajan ja uuden ajan alun arjessa? Analysoimme liukuvia tilakonstruktioita performatiivisuuden kautta: yksityisyyttä ja julkisuutta saatettiin tuottaa myös omilla toimilla. Lähestymme tilaa sosiaalisena konstruktiona ennen kaikkea sukupuolikirittisestä näkökulmasta. Osallistujat ja toimet määrittivät tilan julkisuutta ja yksityisyyttä yhtä paljon kuin sen fyysiset ominaisuudet.¹

Liukuvat tilat

Tilaa voi lähestyä fyysisestä, juridisesta tai sosiaalisesta näkökulmasta.² Yksinkertaisim-

1. Artikkelin kirjoittamista ovat rahoittaneet Suomen Akatemian projektit Transition and Continuity. Society, Everyday Life and Religion in Northern Europe, 1450–1600; Religion and Childhood. Socialisation in Pre-Modern Europe from the Roman Empire to the Christian World ja Medieval States of Welfare: Mental Well-being in European Culture, c. 1100–1450.

2. Tilan tärkeyttä sosiaalisissa suhteissa on painottanut erityisesti Henri Lefebvre (1991) *Production of Space*, Oxford & Cambridge: Blackwell. Sukupuolen ja tilan performatiivisuudesta Judith Butler (1999) *Gender Trouble: Feminism and the subversion of identity*, New York: Routledge. Ks. myös Barbara A. Hanawalt ja Michal Kobialka (toim.) (2000) *Medieval Practices of Space*, Minneapolis: University of Minnesota Press. Tilan teorioista ja niiden soveltamisesta keskiajan ja uuden ajan alun historian tutkimuksessa Peter Arnade,

millaan tila jaetaan dikotomisesti julkiseen ja yksityiseen: julkinen tila on yhteisessä käytössä, kun taas yksityisen tilan käyttö on rajattu ja käsite viittaa yksilön omaisuuteen, kotitalouteen ja kotiin. Tilaa voidaan jaotella pääsyn avoimuuden mukaan tai toimijan mukaan: viranomaiset virkatehtävissään tekevät tilasta ja tilanteesta virallisen, julkisen. Sosiaalisessa mielessä julkinen teko tehdään avoimesti, yhteisön jäsenten silmien alla, yksityinen taas rajatun osallistujajoukon edessä. Yksityisessä tilassa on oikeus olla tulematta vieraiden ihmisten katselemaksi tai kuulemaksi; osallisuus tilaan on rajoitettu.³

Yksityisyyttä ylläpidettiin myös sosiaalisesti ja juridisesti julkisessa tilassa. Käytösoppaat ohjeistivat nuoria vaimoja kulkemaan kirkkoon soveliaassa seurassa, hyvämaineisten ja -syntyisten naisten kanssa, pää pystyssä, mutta katse maahan suunnattuna. Yksityisyys tuli säilyttää myös kirkossa, vaikka uskonnon harjoittaminen oli julkista ja yhteisöllistä. Kirkossa tuli keskittyä rukouksiin, eikä kuljeskella ympäriinsä.⁴ Toisaalta kodin piiriin kuuluvia velvoitteita, kuten lasten ja sairaiden hoivaa saatettiin tehdä näkyväksi erilaisilla rituaaleilla myös julkisesti koko yhteisölle. Samaten kodin yksityisimpiäkin tiloja, kuten makuukamaria, saatettiin käyttää julkiseen esillepanoon vaikkapa häyön rituaaleissa.⁵ Julkisen ja

Martha C. Howell ja Walter Simons (2002) 'Fertile Spaces: The Productivity of Urban Space in Northern Europe', *Journal of Interdisciplinary History* 32.4., 515–548.

3. Georges Duby (1988) 'Introduction. Private Power, Public Power', teoksessa Philippe Ariès & Georges Duby (toim.) *A History of Private Life II. Revelations of the Medieval World*, Cambridge Ma.: Belknap Press of Harvard University Press, 3–31, tässä 3–5; Stanley I. Benn & Gerald F. Gaus (1983) 'The Public and Private: Concepts and Action', teoksessa S.I. Benn & G.F. Gaus (toim.) *Public and Private in Social Life*, London & Canberra: Croom Helm, 3–27. James Masschaele (2002) 'The Public Space of the Marketplace in Medieval England', *Speculum* 77, 382–421.

4. Le Ménagier de Paris (2009) 1.2. Teoksessa Gina L. Greco & Christine M. Rose (toim.) *The Good Wife's Guide. A Medieval Household Book*, Ithaca and London: Cornell University Press, 59.

5. Suomalaisista hoiva- ja parannusriiteistä esim. Laura Stark-Arola (1998) *Magic, Body and Social Order. The Construction of Gender through Women's Private Rituals in Traditional Finland*, *Studia Fennica Folkloristica* 5, Helsinki: SKS. Häirituaaleista ja morsiusparin

yksityisen tilan välillä vallitsikin eräänlainen osmoosi; ne olivat jatkuvassa vuorovaikutuksessa keskenään.

Julkinen ja yksityinen olivat termeinä käytössä keskiajalla ja uuden ajan alussa, mutta niiden välinen raja oli häilyvä. Esimerkiksi keskiaikaisten kaupunkien tila oli neuvottelujen ja ristiriitojen tulos, niinpä kaupungin tori saattoi olla juridisesti yksityistä tilaa.⁶ Toisaalta taas kotipiikan aska-reita niin kaupungissa kuin kylissäkin saattoivat tarkastella myös muut yhteisön jäsenet. Etenkin kaupungeissa fyysinen ahtaus teki yksityisyydestä suhteellista: kotitalouden toimet olivat muiden yhteisön jäsenen arvioitavissa.⁷ Monen paikan status oli avoinna neuvotteluille, tilan määrittely oli jatkuva sosiaalinen prosessi. Julkinen ja yksityinen eivät olleet tiukkoja, muuttumattomia kategorioita.⁸

Vallitsevan historiografian ongelma on usein anakronistisuus: Julkinen ja yksityinen, ja niihin liittyvät toimet ja velvollisuudet eriytyivät vasta 1800-luvulla, mutta tämä kategorisointi siirretään suuremmin kyseenalaistamatta myös varhaisempiin aikakausiin.⁹ Vaikka yksityisestä ja julkisesta keskusteltiin keskiajalla ja uudella ajalla, käsitteet eivät olleet yhtä tärkeitä tai samansisältöisiä kuin nykyään. Nykytutkijan ymmärrystä nuo termit kuitenkin ohjaavat, ja siksi ne ovat tärkeitä myös keskiajan ja uuden ajan alun tutkimukselle. Tarkoituksemme on tässä artikkelissa purkaa näitä rajoituksia ja jäsentää niiden aikalaisymmärrystä. Keskiajalla ja uuden ajan alussa yksityinen ja julkinen tulee nähdä pikemminkin jatkumo-

vuoteeseen saattamisesta esim. Mia Korpiola (2009) *Between Bethrotal and Bedding. Marriage Formation in Sweden 1200–1600*, Leiden: Brill; Maija-Liisa Heikinmäki (1981) *Suomalaiset bäättävät*, Helsinki: Otava sekä *Konung Kristoffers landslag*, giftobalken.

6. Kathryn Reyerson (1997) 'Public and Private Space in Medieval Montpellier. The Bon Amic Square', *Journal of Urban History* 24: 1, 3–27.

7. Linda Sciamia (1981) 'The Problem of Privacy in Mediterranean Anthropology,' teoksessa Shirley Ardener (toim.) *Women and Space. Ground Rules and Social Maps. Cross-Cultural Perspectives on Women*, New York: St Martin's Press, 89–111; Barbara Hanawalt (1986) *The Ties that Bond. Peasant Families in Medieval England*, New York, Oxford: Oxford University Press, 29.

na kuin selkeästi erotettavina kategorioina. Intiimeimmätkin elämän yksityiskohdat olivat etenkin kirkonmiesten mutta myös muiden seurakuntalaisten mielenkiinnon kohteena. Fyysinen ahtaus ja yhdessä tehty työ johtivat tilojen limittymiseen. Koti ei ollut nykymielessä vain perheelle varattua tilaa, vaan naapurit näkivät ja usein osallistuivat sen tapahtumiin.

Analysoimme hoivaa ennen kaikkea arjen näkökulmasta, ideaalimallien ja didaktisten kirjoitusten jäädessä vähemmälle. Hoivan ymmärrämme laajasti: siihen kuuluu lapsista huolehtiminen paitsi onnettomuuk-sien ja sairauksien kohdatessa, myös huolenpito ja ohjaus arjessa ja sosialisatio yhteisön normeihin. Aikuiset hoivasivat myös toisiaan. Aikuisten väliseen hoivaan kuuluivat esimerkiksi synnytyksissä avustaminen, sairaiden hoito ja kuolinvuoteen rituaaleihin osallistuminen.

Kertomukset tulkintoina ja lähteinä

Arjen historiaa joudutaan useimmiten tutki-maan laajan mutta hajanaisen lähdeaineis-ton avulla, eri lähdetyyppisiä yhdistellen. Niin tässäkin tapauksessa. Lähestymme hoi-van tilojen tematiikkaa yleiseurooppalaisessa viitekehyksessä. Esimerkkimme tulevat 1300-luvun paavillisista kanonisatioproses-

8. Duby (1988) 7–10. Yksityisyyttä kuitenkin arvostettiin ja sitä yritettiin tuottaa monella tapaa. Esimerkiksi keskiaikaisen Lontoon kaupunginsäännöt kielsivät yksityisen tilan häirinnän. Edes naapurista leviävät hajut eivät saaneet häiritä yksityistä tilaa. Diane Shaw (1996) 'The Construction of the Private in Medieval London', *Journal of Medieval and Early Modern Studies* 26:3, 447–466. Samoin kotirauhan häirinnän kielsivät Ruotsin keskiaikaiset maan ja kaupunginlait. Rauhanelä-tyksen säilyttäminen taata esimerkiksi kulkijoiden ja naisten yksityisyys ja turvallisuus myös yleisellä tiellä kulkiessa, käräjäpaikoilla tai markkinapaikoilla. Tapio Salminen (2010) 'Common road, common duty – Public road, private space? King Magnus Eriksson's law and the understanding of road as a space in late medieval Finland and the Swedish realm', *Scandinavian Journal of History* 3 (forthcoming).

9. Vert. Esim. Marjo Kaartinen (2002) 'Public and Private: Challenges in the study or early modern women's lives', teoksessa Anu Korhonen & Kirsi Tuohela (toim.) *Times Frames. Negotiating Cultural History*, Turku: Turun yliopisto, 89–104. Historiografian anakronistisuudesta keskiajan ja uuden ajan alun gender-tutkimuksessa ks. Sari Katajala-Peltomaa & Raisa Maria Toivo (2009) *Noitavainio ja neitsytääiti. Naisten arki keskiajalta uudelle ajalle*, Jyväskylä: Atena.

seista ja 1600-luvun suomalaisten alioikeuksien tuomiokirjoista. Suurin osa kanonisaatioprosessien materiaalista käsittää erilaisia paranemisprosesseja, jotka aikalaiset mielsivät ihmeiksi. Niinpä hoivan käytännöt ja hoivaan liittyvät rituaalit ovat materiaalin keskiössä. Käsiteltävä aika on laaja ja materiaali monimuotoista eikä välttämättä yksinkertaisesti verrattavissa. Tarkoituksemme on kuitenkin yksityiskohtaisen vertailun sijasta löytää pitkän aikavälin kehityskaaria ja jatkumoa. Tutkimuskirjallisuuden avulla laajennamme johtopäätöksiämme lähdemateriaalimme väliin jäävien aukkojen yli.

Artikkelin keskiössä ovat oikeuslähteet, keskiaikaiset kanonisaatioprosessit ja uuden ajan alun käärijäpöytäkirjat. Kanonisaatio- eli pyhimykseksi julistamisprosesseja johtivat korkeat kirkon virkamiehet, mutta todistajina olivat useimmiten tavalliset maallikot. Pyhimyskandidaattien pyhyys ja ihmeet tuli tutkia samanlaisella tavalla joka puolella kristikuntaa. Paavillisten virkamiesten velvollisuus oli suorittaa kuulustelut ja ajaa tapauksia eteenpäin, syytettyjä tai asianomistajia ei ollut. Paavi lähetti kolme korkea-arvoista komissaaria suorittamaan kuulusteluja kultin ydinalueelle, yleensä pyhimyksen haudan lähelle. Valantehneet notaarit kirjasiivat lausunnot ylös. Todistajiksi valittiin hyvämaineisia ihmisiä, jotka olivat joko tunteneet pyhimyskandidaatin tämän eläessä tai henkilökohtaisesti kokeneet tai todistaneet tämän aikaansaaman ihmeen.¹⁰

Kanonisaatioprosesseissa ja ruotsalaisissa kihlakunnanoikeuksissa ei käytetty kidutusta, vaan rikosjutuissakin todistajat saivat suhteellisen vapaasti kertoa oman näkökulmansa.¹¹ Silti kertomukset eivät todennäköisesti toisinaan aikalaiden puheenvuoroja aivan kokonaisuudessaan siinä muodossa kuin ne lausuttiin. Kanonisaatioprosesseissa todistajien lausuntojen kirjaamiseen vaikuttivat paljon hagiografinen genre, pyhimyksiin liittyvän kirjallisen materiaalin tyyli ja vaatimukset sekä yleiset käsitykset ihmeeseen kuuluvista elementeistä.¹²

Ihmekertomuksiin kuului olennaisesti hätätilanne, johon apua anottiin. Kertomukset kuitenkin taltioitiin vakiintuneiden kaa-

vujen mukaisesti, toisinaan hätää ja ihmettä liioitellen. On siis mahdollista, että nykyisen Pietarsaaren lähistöllä sijaitseva metsä ei ollutkaan mitä synkin erämaa, jossa oli julmia petoja, kuten karhuja, susia ja erilaisia käärmeitä – kuten sitä kuvailtiin Laurencius Torisson todistajanlausunnossa. Laurenciuksen lausunto kirjattiin Vadstenassa Pyhän Birgitan haudalla hänen tehtyä sinne kiitospyhiinvaelluksen. Laurenciuksen seitsemivuotias tytär Helena oli eksynyt metsään ja isä oli turhaan etsinyt tyttärtään naapurien avustuksella. Vasta kun Laurencius kutsui apuun pyhää Birgittaa, tytär löytyi vahingoittumattomana oltuaan kadoksissa useita päiviä.¹³ Lajityypin vaatimusten mukaisesti isä on kuitenkin saattanut liioitella tilanteen vakavuutta ja omaa hurskauttaan; sitä vastoin esimerkiksi hoivakäytäntöjen tai tilan käytön kuvailuun ei hagiografinen genre vaikuttanut. Todistajat saattoivat korostaa omaa asemaansa ja tekojensa tärkeyttä tapahtumakulussa, ja yksityiskohtia saattoi

10. André Vauchez (1988) *La Sainteté en Occident aux derniers siècles du Moyen Âge. D'après les procès de canonisation et les documents hagiographiques*, Rome: École française de Rome, 39–60. Kanonisaatioprosesseista oikeustyyppinä Henry Ansgar Kelly (2001) *Inquisitions and Other Trial Procedures in the Medieval West*, Aldershot: Ashgate, 407–427. Kanonisaatioprosessien todistajanvalintojen ja -lausuntojen poliittisista kytköksistä Lett, Didier (2008) *Un procès de canonisation au Moyen Âge. Essai d'histoire sociale. Nicholas de Tolentino, 1325*, Paris: Presses universitaires de France.

11. Raisa Maria Toivo (2008), *Witchcraft and Gender in Early Modern Society. Finland and the Wider European Context*, Aldershot: Ashgate, 90–101. Muun Euroopan oikeuslähteistä ks. esim. Marion Gibson (1999) *Reading Witchcraft. Stories of Early English Witches*, Lontoo: Routledge ja Stuart Clark (toim.) (2001), *Languages of Witchcraft. Narrative Ideology and Meaning in Early Modern Culture*. Lontoo: McMillan.

12. Hagiografisesta materiaalista lähdemateriaalina ja genre vaatimuksista katso Elizabeth Clark (2004) *History, Theory, Text. Historians and the Linguistic Turn*, Cambridge Ma.: Harvard University Press, 156–185; myös Tuomas Heikkilä (2005) *Pyhän Henrikin legenda*. Helsinki: SKS, 31–38. Vert. myös Janken Myrdal (1994) *Mirakelberättelserna*, teoksessa Janken Myrdal & Göran Bäärnhielm (toim), *Kvinnor, barn & fester i medeltida mirakelberättelser*, Skara: Skaraborgs Länsmuseum.

13. *Acta et processus canonizationis Beate Birgittæ* (1924–1931). *Svenska Fornskriftsällskapet ser 2. Latinska Skrifter, Band 1* (= Acta et processus), Isak Collijn (toim), Uppsala: Almqvist & Wiksells boktryckeri Ab, 139–140.

toki unohtuakin. Niiden tuli kuitenkin olla uskottavia ja vakuuttavia – sellaisia, että ne ”olisivat voineet olla totta”. Niinpä suhteellisen luotettava on todistajanlausunnon väite, että hätätilanteessa lapsen hoivaan, esimerkiksi eksyneen etsimiseen metsästä, saattoi osallistua koko kyläyhteisö. Muut läsnäolijat saattoivat myös osaltaan tehdä hoivaa julkiseksi ja viralliseksi, kuten Laurenciuksen kanssa Helenan ihmeestä Vadenassa todistaneet naapurit.

Samat varaukset koskevat myös uuden ajan alun käräjäpöytäkirjoja. Uuden ajan alussa maalliset oikeuslaitokset tiivistyivät vähitellen samanlaisiksi keskusjohtoisiksi vakiomuotoisiksi järjestelmiksi kuin kanonisaatioprosessit ja inkvisitio. Kihlakunnan-oikeuksien pöytäkirjojen lukijankin täytyy ottaa huomioon, että kaikkien kertomusten kertomisella on ollut tarkoitus ja niitä on ohjannut halu saada sekä tuomarit että talonpoikainen lautakunta ja käräjäyhteisö uskomaan kerrottuun ja asettumaan kertojan puolelle. Kertomusten täytyi noudattaa tiettyä muotoa, ne piti kääntää ruotsiksi ja 1600-luvulta alkaen ne piti myös muokata hovi-oikeuden muodostaneen eliitin ymmärrettäväksi. Kertomukset ovat aina kulkeneet kirjurin kynän suodattimen läpi.

Kanonisaatioprosessien ja kihlakunnan-oikeuksien pöytäkirjoissa näkyvät hoivan tavat ja arvot. Kertomuksille asetetut vaatimukset heijastavat sekä ylempien tahojen että talonpoikaiston ideaaleja ja toimintaa. Kertomuksissa kerta toisensa jälkeen esiin pilkahtavat teemat ja aiheet kertovat ehkä selvemmin kertojansa ajatuksista ja elämästä. Usein nämä toistuvat teemat esiintyvät sivulauseissa tai kertomuksia uskottavamiksi tekevissä oma-aloitteisissa taustakertomuksissa ja lisäyksissä, kohdissa jotka eivät välttämättä tunnu ehdottoman tärkeiltä itse laillisen todistajanlausunnon kannalta, mutta jotka silti on haluttu lisätä siihen. Hoivan osalta juuri nämä sivuhuomautukset voivat olla mielenkiintoisia, koska ne laajentavat etenkin lapsiin kohdistuvan hoivan kuvauksia onnettomuuskertomuksista arkipäiväisempiin piirteisiin. Koska kertomusten tarkoitus on ollut vakuuttaa, tuomiokirjojen todistusten on täytynyt ehkä vielä

ihmekertomuksiakin selvemmin olla riittävän realistisia uskottaviksi. Toisaalta oikeustapauksissa usein on myös hävinnyt osapuoli, osapuoli, jonka kertomusta asioista ei uskottu. Tämä monipuolistaa kuvaa tutkijan kannalta.

Elämän ja kuoleman tilat

Tilan määrittely liittyi vahvasti myös sukupuoleen. Kirkonmiesten kirjoituksissa naiset ja naiseus liitettiin tiukasti kodin piiriin ja yksityiseen tilaan. Moraalisissa kirjoituksissa kaikki kodin piiriin ulkopuolella tapahtuva toiminta nähtiin moraalisesti arveluttavaksi, jopa messuissa jaetut silmäykset saattoivat koitua naisten siveyden turmioksi. Kodin piiriin kuuluvat työt, kuten lasten hoito, nähtiin kirkonmiesten kirjoituksissa tyypillisesti naisten velvollisuudeksi. Mieliokuva naisista yksityisyyden suojissa ja reproduktiivisessa roolissa oli kirkonmiesten miellissä niin vahva, että se vaikutti jopa kirkollisten rekistereiden pitämiseen. Niinpä miehet identifioitiin pääsääntöisesti ammattinsa mukaan. Sen sijaan naisilla tärkeimpänä identifioinnin elementtinä toimi siviilisääty. Näin siitä huolimatta, että osa naimisissa olevista naisista kävi töissä kodin ulkopuolella.¹⁴

Naisten ja yksityisen sfäärin kytkökset eivät olleet pelkkä moralistien luoma myytti, sillä tilat, tehtävät ja velvollisuudet olivat sidoksissa myös sukupuoleen. Jaottelut ja kategorisoinnit eivät kuitenkaan kulkeneet siten, kuin nykypäivän näkökulmasta helposti olettaisi. Keskiajan ja uuden ajan alun kylät ja kaupungit olivat yleisesti ottaen hyvin julkisia maailmoja: yhteisön kontrolli ja

14. Barbara Hanawalt (1998a) *'Of Good and Ill Repute'*. *Gender and Social Control in Medieval England*, New York, Oxford: Oxford University Press, 70–87. Sharon Farmer (2003) *'Manual Labour, Begging, and Conflicting Gender Expectations in Thirteenth-Century Paris'*, teoksessa Sharon Farmer & Carol Braun Pasternack (toim.) *Gender and Difference in the Middle Ages, Medieval Cultures Series 32*, Minneapolis, London: University of Minnesota Press, 261–287. Uuden ajan alun osalta esim. Cissie Fairchild (2007) *Women in early modern Europe*, Harlow: Pearson, 33–53, 123–165. Naimattoman naisen kategorioista katso myös Cordelia Beattie (2007) *Medieval Single Women. The Politics of Social Classification in Late Medieval England*, Oxford: Oxford University Press.

mielenkiinto ulottui kaikkein intiimeimpiin toimiin saakka. Saattoihan vaikka aviovuoteessa suoritettu katumaton synti vetää Jumalan vihan koko yhteisön päälle.¹⁵ Voidaan myös väittää, että status ja identiteetti, joihin myös sosiaalinen sukupuoli väistämättä kytkeytyy, ovat lähtökohtaisesti julkisia: niitä tuotetaan ja arvioidaan yhteisöä varten ja yhteisössä.¹⁶ Erityisen julkisia ne olivat keskiajan ja uuden ajan alun pienissä yhteisöissä, joissa suurin osa asukkaista yleensä tunsi toisensa, ja joissa asukkaat olivat jatkuvassa keskinäisessä vuorovaikutuksessa.

Tärkeä osa arjen vuorovaikutusta oli hoiva. Hoivaaja käytti huomattavaa valtaa, ennen kaikkea hoivattua kohtaan, mutta myös laajemmassa sosiaalisessa kontekstissa. Hoivaaja päätti esimerkiksi siitä, mihin hoitokeinoon tuli turvautua: pyhimyksen apuun, loitsuihin, taikuuteen, yrteihin tai kaupungistuneilla alueilla yliopistokoulutuksen saaneisiin lääkäreihin. Jokaisella vaihtoehdolla oli oma hintansa ja vaatimuksensa. Pyhimyksen apuun turvautuminen edellytti avunpyynnössä taivaalliselle välittäjälle luvattua vastalahjaa. Vastalahja, tyypillisimmillään vahakuva, pyhiinvaellus tai katumusharjoitus, vaati vähintäänkin taloudellista ja yleensä myös sosiaalisia sitoumuksia. Esimerkiksi lupaus vuosittain suoritetusta toivoretkestä välittäjän haudalle sitoi avunannojan tietyn pyhimyksen kulttiin pysyvästi.

Keskiajalla ja uuden ajan alussa syntyminen, kuoleminen – ja siinä välissä sairastaminen – olivat sosiaalisia prosesseja. Ne saattoivat tapahtua kodin seinien suojassa, makuukamarissa, siis yksityisen tilan yksityisimmässä osassa. Tästä huolimatta ne olivat julkisia: tieto niistä kiersi naapurustossa ja naapurien odotettiin osallistuvan niihin jossain määrin. Puheiden kautta niistä tuli osa julkista sfääriä. Niillä oli myös julkinen merkitys, sillä ne vaikuttivat koko yhteisön elämään, oli kyse sitten kuninkaan tai talonpojan tyttären syntymästä tai kuolemasta. Yhteisön kontrolli ja naapureiden osallistuminen olivat eräänlaisia ennako-odotuksia kunniallisesta syntymästä ja kuolemasta.

Jo raskaus saatettiin tehdä tietäväksi erityisillä vaatteilla. Etenkin eliitin keskuudessa ylellisten raskausvaatteiden ja synnytyks- ja lapsivuodeajan huoneiden koristelukan- kaiden hankkiminen olivat myös tapa vahvistaa vanhoja ja luoda uusia poliittisia ja sosiaalisia suhteita. Vaatteiden ja kankaiden lahjoittamiseen, lainaamiseen ja ostamiseen osallistuivat niin mies- kuin naissukulaiset, naapurit, ystävät ja myös palvelijat. Raskaus ja synnytykseen valmistautuminen olivat toki intiimejä tapahtumia, mutta samalla osa suhdeverkostojen toimintaa.¹⁷ Ainakin Ruotsissa oli määräyksiä siitä, että raskaus tuli tehdä julkiseksi. Taustalla piili ajatus, että julkisuus ehkäisisi lapsenmurhia, joten se koski etenkin aviottomia raskauksia, mutta myös avioraskaudesta oli hyvä puhua. 1800-luvun kulttuurista koskeva yleistys, jonka mukaan raskaus piti salata mahdollisimman pitkään, ei siis päde keskiajalla eikä uuden ajan alussakaan.¹⁸

15. Työn ja tilan sukupuolittuneista jaoista katso Hanawalt (1998a) 70–87; Barbara Hanawalt (1998b) 'Medieval English Women in Rural and Urban Domestic Space', *Dumbarton Oaks Papers number 52*, Washington: Dumbarton Oaks Research Library and Collection, 20–26; Robert C. Davis (1998) 'The Geography of Gender in the Renaissance', teoksessa Judith C. Brown & Robert C. Davis (toim.) *Gender and Society in Renaissance Italy. Women and men in history*, London, New York: Longman, 19–38; Edward Muir & Ronald Weissman (1989) 'Social and Symbolic Places in Renaissance Venice and Florence', teoksessa John A. Agnew & James S. Duncan (toim.) *The Power of Place. Bringing Together Geographic and Sociological Imaginations*, Boston: Unwin Hyman, 81–123; Shaw (1996) 447–466; Reyerson (1997) 3–27 and Ellen Kittell (1998) 'Women, Audience, and Public Act in Medieval Flanders', *Journal of Women's History*, 10: 3, 74–96.

16. Jill Dubisch katsoo, että kaikki sosiaaliset roolit, mukaan lukien sukupuoli ovat julkisia, sillä ne määrittelee ja arvioi laajempi yhteisö. Jill Dubisch (1995) *In a Different Place. Pilgrimage, Gender, and Politics at a Greek Island Shrine*, Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 207.

17. Catherine Mann (2005) 'Clothing Bodies, Dressing Rooms: Fashioning Fecundity in *The Lisle Letters*', *Parergon* 22.1, 137–157.

18. Anu Pylkkänen (1990) *Puoli vuodetta, lukot ja avaimet. Nainen ja maalaistalous oikeuskäytännön valossa 1660–1710*. Helsinki: Lakimiesliiton kustannus 1990, 248 ja eri kohdin; Mona Rautelin (1994) 'Barnamord i Österbotten på 1600-talet. Sexualitetens yttersta förvisning?', teoksessa Marianne Liljeström, Pirjo Markkola & Sari Mäenpää (toim.) *Kvinnohistoriens nya utmaningar. Från sexualitet till världshistoria*, Tampere: Tampereen yliopisto, 183–198; Laura Gowing

Keskiajalla ja uuden ajan alussa synnytyksessä oli sosiaalinen tapahtuma. Suvun ja naapuruston naiset kerääntyivät auttamaan synnyttävää äitiä, hoitamaan vauvaa ja lapsivuodeaikana vierailemaan ja onnittelemaan. Näkymä on kuvitusta Jacob Rueffin opaskirjasta kätilöille vuodelta 1580. – Sari Kattajala-Peltomaa & Raisa Maria Toivo (2009) Noitavaimo ja neitsytäiti. Naisten arki keskiajalta uudelle ajalle, Jyväskylällä: Atena, s. 88.

Sama koskee myös synnytystä. Synnytys tapahtui suljetussa ja usein feminiinisessä tilassa, mutta sen yksityisyys voidaan silti kyseenalaistaa. Ahtaissa tiloissa synnyttäjän huudot ja valitus kuuluivat naapuriin saakka. Naapuruston naiset ja sukulaiset auttoivat synnyttävää äitiä ja myöhemmin toivat lahjoja sekä tarjosivat apua lapsivuodeaikana. Oikeus todistaa synnytyksessä vaikutti myös todistajien statukseen, ja todistajiksi toisaalta kutsuttiin hyvämaineisia naapureita ja sukulaisia. Naiset saattoivat loukkaantua verisesti, jos heitä ei tähän tehtävään kelpuutettu, Lyndal Roper on esittänyt loukkaantumisten ja niitä seuranneen louk-

kaajan huonon omantunnon voineen jollain Euroopan seuduilla johtaa noitasyytteisiin.¹⁹ Suomessa tällaisista syytteistä on harvoin merkkejä, mutta normaalin synnytyksen julkisuus on silti nähtävissä esimerkiksi tarinoissa, joissa synnytyksessä meni jotain vikaan ja läsnä olleet naiset kutsuttiin todistamaan asioiden kulusta. Kuten raskauden salaaminen, myös salaa synnyttäminen oli lähtökohtaisesti epäilyttävää, ja siitä keskustellaan säännöllisesti lapsenmurhaoikeudenkäynneissä.²⁰

Synnytystä avustavat naiset olivat silminnäkiä todistajia perimysjärjestykselle, perijän laillisuudelle ja syntymäajalle. Jo juridis-

ten velvoitteiden vuoksi synnytysprosessi tarvitsi jonkin verran julkisuutta. Erityisen tärkeää julkisuus ja miesten tietoisuus syntymästä oli perittäessä omaisuutta. Oli tärkeää tietää, milloin perijä olisi täysi-ikäinen ja milloin omaisuus siirtyisi siitä holhoojan hallinnasta perilliselle. Myöhäiskeskiajan Englannissa kehittyi oma oikeustyyppinsä, *proof of age*, iän todistukset ongelman ratkaisemiseksi. Tässä oikeustyyppissä vain miehet saattoivat todistaa. Synnytyskammi-
on ulkopuolella odottavat miehet siis omalta osaltaan osallistuivat synnytysprosessin, vaikka eivät yleensä olleetkaan fyysisesti läsnä.²¹

Julkisuuden tärkeys näkyy myös aikakauden taiteessa. Kuvauksissa Jeesuksen syntymästä todistajina ovat usein miehet, Joosef ja paimenet. Syntymä myös tapahtuu puoliavoimessa tilassa. Tyypillisesti keski-ikäinen synnytys tapahtui suljetussa ja pimeydessä, erillisessä huoneessa, jonka pehmyyden, pimeyden ja sulkeutuneisuuden on katsottu symboloivan kohtua. Köyhimmät toki synnyttivät talon mahdollisesti ainoassa huoneessa sen sallimissa puitteisissa. Julkisuus, avoimuus ja tiettyssä mielessä näkymän maskuliinisuus korostavat siis osaltaan Jeesuksen syntymän pyhyyttä ja sen poikkeavuutta tavanomaisesta synnytysprosessista.²²

Tieto synnytyskamarin tapahtumista myös levisi laajemmalle yhteiskuntaan ja niistä saattoi tulla yleisesti tiedettyjä seikkoja – ainakin jos uskomme Nicholas Tolentinolaisen kanonisaatioprosessiin haastateltua

Flordalisiaa. Flordalisan synnytyksen vaikeutuessa ja pitkittyessä pappisvihkimyksen saanut Nicholas siunasi hänet ja rukoili Jumalaa synnyttäjän puolesta. Tämän jälkeen, kahdeksantena päivänä, Flordalisia synnytti turvallisesti. Flordalisan mukaan tämä ihme oli yleisesti tunnettu ja tapahtumalla oli julkinen maine. Komissaarien kysyessä Flordalisia selitti, että julkinen maine, *fama publica* tarkoitti jotain, josta ihmiset yleisesti puhuivat.²³

Naapurit, ystävät ja sukulaiset vierailivat myös tapaamassa sairaita, uutiset ja juorut sairavuoteen tapahtumisista levisivät yhteisöön, ja vastavuoroisesti tiedot ympäristön tapahtumista saavuttivat sairaiden korvat. Niinpä esimerkiksi yhdeksän kuukautta täysin halvaantuneena sängyssään maannut Cisca kuuli Nicholas Tolentinolaisen parantamiskyvystä, anoi häneltä apua – ja parani. Tieto ihmeparanemisesta levisi nopeasti yhteisössä.²⁴ Yhtä nopeasti levisi vuonna 1684 tieto ulvilalaisen Esko Rekonpojan vierailusta naapurinsa Valpuri Mikontyttären lasten sairavuoteella. Kaksi lapsista oli sairana, kolmas istui vielä terveenä äitinsä sylissä, kun Esko tuli katsomaan lapsia. Jonkin aikaa näitä tarkasteltuaan hän totesi kaikkien vielä kuolevan. Tuomiokirjassa ei mainita, miksi Esko oli sairavuoteella. Kylälle levinneiden juorujen mukaan Valpuri syytti häntä noidaksi tai ennustajaksi, mutta missään ei sanota, että Esko noidan tai parantajain ominaisuudessa olisi ollut kutsuttuna

(2003) *Common Bodies, Women, Touch and Power in Seventeenth-Century England*, New Haven, Yale University Press. Eurooppalaista, laajallekaan levinnyttä käytäntöä ei kuitenkaan kaikin osin voi siirtää koskemaan suomalaista kulttuuria. Tapauksia, joissa naiset ovat luulleet olevansa raskaana ja siksi aloittaneet oman salavuoteusoikeudenkäyntinsä esimerkiksi Ulvila 20–23. syyskuuta 1686, Ala-Satakunta II: KO a 1:240, Kansallisarkisto. Useimmissa tapauksissa lapsi oli jo syntynyt. Salattujen raskausten perään kysellään yleensä vain kun on löydetty selittämättömästi kuollut lapsi.

19. Didier Lett (1997) *L'enfant des miracles. Enfance et société au Moyen Âge (XIIe–XIIIe siècle)*, Collection Historique, Paris: Aubier, 257; Roper, Lyndal (1994): *Oedipus and the Devil: witchcraft, sexuality and religion in early modern Europe*, London: Routledge.

20. Esimerkkejä lapsenmurhatapauksista, joissa synnytyksen todistajia kaivataan esim. Huittisten kihlakunnan oikeus 6.–9. marraskuuta 1666, hielkesamlingen vol. 25, ei sivunumeroa. Sveriges Riksrätt; Tavassalo 8. helmikuuta 1678. Vehmaa ja Ala-Satakunta I: KO a 4: 28ff. Kansallisarkisto.

21. Beckky R. Lee (2002) 'A Company of Women and Men: Men's Recollections of Childbirth in Medieval England', *Journal of Family History* 27:92, 92–100.

22. Kate Philips (2007) 'Capturing the Wandering Womb. Childbirth in Medieval Art', *The Haverford Journal* 3:1, 40–55.

23. *Il processo per la canonizzazione di s. Nicola da Tolentino (=Nicholas)* 1984, Nicola Occhioni O.S.A. (toim.) Roma: Padri Agostiniani di Tolentino, École française de Rome, testis CCXLVI, 524. Flordalisia on tapauksen ainoa todistaja. Ne kolme naista, jotka avustivat häntä synnytyksessä olivat haastatteluaikana jo kuolleet.

24. *Nicholas* testis CCLVI–CCLVIII, 535–538.

paikalla. Pikemminkin näyttää siltä, että mies oli paikalla huolestuneena ja osaaottavana naapurina, ehkä tarjoamassa jonkinlaista apua. Selvää kuitenkin on, että ennustus kaikkien lasten kuolemasta ei lähentänyt naapurusten välejä, varsinkaan kun se toteutui.²⁵

Rajan veto yksityisen ja julkisen tilan ja tilanteen välillä oli usein asianosaisillekin vaikeaa, ja osa oikeudessa esitetyistä syytöksistä toisten tekoja tai mainetta vastaan kumpusikin juuri erilaisesta rajanvedosta. Eskon ja Valpurin tapauksessa raja ylitetään moneen kertaan. Ensimmäinen Esko ylitti yksityisen tilan rajan menemällä lasten sairaavuoteelle, sitten yleinen juorumyly teki asiasta julkisen tiedottamalla kaikesta koko kylälle. Ylityksiä on muitakin: Valpuri oli nimittäin kestikievarin pitäjä. Esko oli levittänyt kylällä huhua että Valpuri oli huora, sillä tämä oli keskellä yötä tuonut Eskolle kestikievarista olutta – tosin Esko itse oli ensin käynyt kievarin ovella kolkuttamassa ja olutta pyytämässä. Valpuri oli silloin kieltäytynyt päästämästä miestä sisään tai myymästä mitään, mutta hetken päästä kuitenkin tuonut oluen. Silloin hän oli Eskon mielestä ”käytetty kuin kevyt ihminen”²⁶.

Vaikka esimerkiksi tavernassa tai vieraita vastaanottavassa aatelitaloudessa tietyt huoneet olivat aina auki yleisölle, ja toisiin pääsivät vain tarkemmin valikoidut vieraat, rajat olivat liukuvia ja tilanteeseen sidottuja.²⁷ Valpuri oli erottanut yksityisen yörauhansa ja julkisen roolinsa kievarin pitäjänä ja muuttanut samalla kotinsa julkisesta yksityiseksi. Valpurin oikeutta sen enempää julkiseen rooliin kievarissa kuin yksityiseen tilaan yöllä kodissaankaan ei kieltänyt kukaan. Ongelmia tuli vasta kun hänen vetämänsä rajan ylitti ensin Esko vaatimuksiin ja sitten heti perään Valpuri itse. Kaikkein julkisimman jutusta teki se, että Valpuri peräsi kunniaansa oikeudessa ja koko tarina muuttui pelkämästä yleisestä tiedosta myös julkisen vallan ja viranomaiskäytännön viralliseksi osaksi. Kuten Eskon ja Valpurin esimerkki osoittaa, kuolinvuode oli sosiaalista tilaa.

Läsnäolijoiden joukko oli tärkeä. Etenkään keskiaikaisessa kulttuurissa ei ollut

yleisesti hyväksytyjä kuoleman merkkejä, joten yleinen mielipide päätti, oliko sairaalalla vielä toivoa vai tuliko hänet jo julistaa kuolleeksi. Hoitajat ja lääkärit mutta myös sairaavuoteella vierailleet ystävät ja naapurit ottivat aktiivisen roolin tässä määrittelyssä. Tässä mielessä kuoleminen oli julkinen prosessi.²⁸ Domina Bertina kertoi Nicholas Tolentinolaisen kanonisaatioprosessissa, kuinka hän vieraili naapurinsa ser Ventorinuksen sairaavuoteella. Ventorinus ei kyennyt puhumaan eikä nähnyt, kuullut tai tuntenut mitään. Bertina kosketti potilasta kasvoin, käsiin ja jalkoihin. Koska ne olivat jääkylmät, Bertina päätteli, että Ventorinus oli kuollut.²⁹ Ventorinuksen tapauksessa hänen vaimonsa oli aktiivisin hoivaaja: Nicolucia kertoi todistajanlausunnossaan, kuinka hän valvoi kaiken aikaa miehensä vuoteen vierellä palvellen kaikkia hänen tarpeitaan.³⁰

Tässä tapauksessa kuolinvuode ja siis samalla myös Nicolucian hoiva olivat erityisen julkisia. Vuoteen äärellä olivat läsnä omasta taloudesta Nicolucia ja Ventorinuksen isä ser Giliolus sekä palvelija. Muita Maceratan kaupunkilaisia oli tullut jättämään hyvästit,

25. Ulvila 26.–28. helmikuuta 1684. Ala-Satakunta II, KO a 2:2-v (524-v). Kansallisarkisto.

26. ”Försedt sig som en lätt människia”.

27. Huoneista esim. Felicity Heal (1993) *Hospitality in Early Modern England*, Oxford: Oxford University Press; Tavernoista esim. Selma Akyazici Özkoçak (2007) ‘Coffehouses: Rethinking the Public and Private in Early Modern Istanbul’, *Journal of Urban History* 33: 965–986.

28. Christian Krötzel (1992) ‘Evidentissima signa mortis. Zu Tod und Todesfeststellung in mittelalterlichen Mirakelberichten’, teoksessa Gertrud Blaschitz; Helmut Hundsichler; Gerhard Jaritz und Elisabeth Vavra (toim.) *Symbole des Alltags Alltag der Symbole*. Festschrift für Harry Kühnel zum 65. Geburtstag, Graz: Akademische Druck- u. Verlagsanstalt, 765–775.

29. *Nicholas* testis CLII, pp. 368–369. Muut tapauksen todistajat olivat ser Giliolus, Ventorinuksen isä (*Nicholas*, testis XXXII), ser Ventorinus (testis XXXIII), *domina* Annese (testis XLII), *domina* Bertina (testis CLII), *dominus frater* Petrus, *Maceratensis episcopus* (testis CLXXI) ja *domina* Nicolucia, Ventorinuksen vaimo (testis CCXIX). *Frater* Victor mainitsee myös tapauksen lyhyesti. (testis CXLVIII). Kuoleman merkeistä ks. myös Enquête pour la canonisation de saint Yves (édifié à Tréguier en l’an 1350) (1887), M. l’abbé J. Daniel (toim.) teoksessa de la Borderie, Abbe J. Daniel, R.F. Perquis ja D. Temper (toim.) *Monuments originaux de l’histoire de Saint Yves*. Saint Brieuc : L. Prud’homme, testis LXVI, 137 ja testis LXXV, 156.

ja tilanteen näyttäessä toivottomalta paikalle oli pyydetty jo fransiskaaneja suorittamaan ruumiinvalvojaisten rukouksia. Läsnä oli myös paikallisia viranomaisia. Todennäköisesti he eivät olleet vain esittämässä surunvalittelujaan vaan olivat läsnä virkansa puolesta: ser Ventrinus oli myös ollut Marchen kuvernöörin palveluksessa ja muut virkamiehet sinetöivät hänen hallussaan olleita kirjoja.³¹

Korostetun julkisia kuolemaan ja hautaamiseen liittyvistä rituaaleista tuli reformaatioiden jälkeen, jolloin uskonnolliset erimielisyydet repivät Euroopan kaupunkeja ja kyliä. Toisille esimerkiksi viimeinen voitelu oli sakramentti, toisille väärän uskon merkki. Kiistely rituaalien muodoista korostaa niiden tärkeyttä. Ne olivat tärkeitä myös rauhallisissa oloissa, kun kilpaileva uskon-suunta ei ollut lähellä, sillä kuolinvuoteen riitit ja hautajaisjuhmallisuudet olivat myös sosiaalisia ja sosiaalista asemaa ylläpitäviä tapahtumia.³²

Kuolemaa ja henkilökohtaista surua tehtiin julkisesti tiettäviksi myös symbolisilla eleillä, kuten mustilla vaatteilla. Tämä yksityiskohta oli ilmeisesti erityisen mielinpainuva Ventrinuksen ja hänen vaimonsa Nicolucian tapauksessa: yhtä lukuun ottamatta kaikki todistajat mainitsevat mustat lesken vaatteet, jotka Nicolucialle tuotiin hänen miehensä kuolinvuoteelle. Yksityisen ja julkisen raja ei siis kulkenut kodin seinien tai – kuten useat uuden ajan alun tutkijat ovat viime vuosikymmenen aikana huomauttaneet – edes tiettyjen huoneiden

kohdalla. Jotkut kodissa tapahtuvat asiat olivat julkisia. Samaten rituaalit ja symbolit osoittivat aina myös sosiaalista statusta, tilanteen uskonnollisuutta tai maallisuutta. Nämä taas olivat aina enemmän tai vähemmän yhteisöllisiä ja siksi julkisia.

Näkyväksi tehty hoiva

E erityisen julkiseksi vanhempien hoiva – tai sen puute – muodostui silloin, kun joku meni vikaan, esimerkiksi lasten sairastaessa tai onnettomuustapauksissa. Tällaisten tilanteiden ei keskiajan ja uuden ajan alun yhteiskunnissa voi katsoa olleen poikkeuksia. Joidenkin laskelmien mukaan peräti kolmannes lapsista kuoli alle yksivuotiaana. Mahdollisesti yli puolet lapsista kuoli alle kymmenvuotiaana.³³ Näin ollen lasten sairastelut ja jopa kuolema olivat väistämätön osa keskiajan ja uuden ajan alun arkea – ne olivat hoivan kääntöpuoli.

Tämä ei kuitenkaan tarkoittanut sitä, etteikö vanhempien olisi oletettu hoitavan ja hoivaavan lapsiaan. Naapurusto myös katsoi oikeudekseen kommentoida mielestään riittämätöntä hoivaa. Niinpä onnettomuuksia saatettiin todistajanlausunnoissa selittää vanhempien varomattomuudella tai tietämättömyydellä ja muihin tehtäviin uppoutumisella.³⁴ Conwayn linnan kokille todettiin hänen valvoneen huonosti lastaan, sillä

30. "...quod ipsa semper stetit cum predicto suo viro quandiu fuit infirmus ad serviendum ei in omnibus necessitatibus suis". *Nicholas testis* CCXIX, p. 476.

31. "...venerunt tunc familiares domini marchionis Marchie Anconitanie, cuius ser Ventrinus erat officialis, et sigillaverunt libros ipsius ser Venturini". *Nicholas testis* CCXIX, p. 474. Ks. myös Falaschi, Pier Luigi (1987) 'Società e istituzioni nella Marcha attraverso il processo di canonizzazione di San Nicola da Tolentino (1325)', teoksessa *San Nicola, Tolentino, le Marche. Contributi e ricerche sul Processo (a. 1325) per la Canonizzazione di San Nicola da Tolentino* Convegno internazionale di studi. Tolentino 4.–7. Settembre 1985, Tolentino: Tipolito A. Pezzotti, 97–126, tässä erit. 117. Ser Ventrinus oli ollut notaari *dominus* Amelio di Lautrecin (k. 1337) palveluksessa. Amelio di Lautrec oli Marche di Anconan kenraalikuvernööri tuohon ai-

kaan. *Nicholas pars I*, p. 2; etenkin nootit 18–20. Appellatiivi ser oli varattu notaareille, asianajajille ja alemmille tuomareille. Falaschi (1987) 101.

32. Penny Roberts (2000) 'Contesting sacred space: burial disputes in sixteenth-century France', teoksessa Bruce Gordon & Peter Marshall (toim.) *The Place of the Dead. Death and Remembrance in Late Medieval and Early Modern Europe*. Cambridge, Cambridge University Press, 131–148. Vertaa Stina Fallberg Sundmark (2008) *Sjukbesök och dödsberedelse. Sockenbudet i svensk medeltida och reformatorisk tradition*, Uppsala: Uppsala universitet.

33. Barbara Hanawalt (2002) 'Medievalists and the Study of Childhood', *Speculum* 77, 440–460.

34. Esim. "*matre incaute lapsa est filia in torrentem*" *Acta et processus*, 140; "*submersa est ex casu incauto*", *Acta et processus*, 183 ja "*parentibus ignorantibus et circa alia negocia extra domum habitacionis sue occupatis*" *Processus seu negocium canonizacionis B. Katerine de Vadstenis* (1942–1946) Svenska Fornskriftsällskapet ser 2. Latinska Skrifter, Band III, Isak Collin (toim.) Uppsala: Almqvist & Wiksells boktryckeri, 110.

lapsi oli yöllä harhautunut sängystään, pudonnut linnan vallihautaan ja kuollut.³⁵ Vanhemmat Gervasius ja Diomisio olivat olleet yöllä ruumiinvalvojisissa ja linnan tallimestarin kommentti: ”*Male custodiasti*” – huonosti valvoit, liittyy juuri tähän.³⁶ Vanhempien ensisijainen velvollisuus oli huolehtia lapsistaan.

Hoivan epäonnistuuessa ja onnettoman lopun koittaessa sitä puitiin usein oikeudessa. Onnettomuuspaikalle jouduttiin joskus kutsumaan kuolinsyntyntutkijat. Oikeudelliset vaatimukset luonnollisesti vaihtelivat paikasta toiseen. Englannissa onnettomuuspaikalle tuli kutsua neljä erikseen valittua kuolinsyntyntutkijaa. He hoitivat kuulustelun ja tutkinnan väkivaltaisissa kuolemantapauksissa, onnettomuuksissa ja murhissa. Asianosaaiset saattoivat joutua todistamaan onnettomuudesta ja sen taustoista. Tällöin heidän uhkana oli sakkorangaistus, jos heidän toiminnassaan havaittiin jokin puute.³⁷ Myös Ruotsissa ja Suomessa useimmat oikeuslähteet, jotka valottavat hoivaa, kertovat siitä, mitä yhteisö vanhemmilta odotti. Usein ne kertovat myös karua tarinaa siitä, miten epäonnistuneita vanhempia arvioitiin. Laiminlyönneistä seurasi rangaistus, joskin useimmiten oikeus näyttää uskoneen vanhempien yrittäneen parhaansa lastensa eteen.

Kaikki oikeuslähteiden epäonnistumistarinat eivät silti kerro traagisista lopuista. Epäonnistumiset saattoivat olla pienempiä. Tyttäret ja pojat syyllistyivät rikoksiin, kuten pikkuvarkauksiin. Eräässä ulvilalaisessa oikeusjutussa 1600-luvun lopulta alaikäisen tyttären isä sanoi talon piikojen houkutelleen talon pienen tyttären varastamaan rahaa 50 taalaria vanhemmiltaan ja ”ostamaan” sillä purkillisen värikkäitä nappeja. Toinen piioista myönsikin saaneensa lapselta rahaa, mutta vain 3 hopeataalaria. Toinen vannoi, ettei ollut mukana moisessa mutta myönsi olevansa muuten lapsen isälle velkaa. Valan perusteella hänet vapautettiin, mutta toinen piioista tuomittiin paitsi palauttamaan rahat, myös varkaudesta, koska hän ei ollut kertonut lapsen puuhista tämän vanhemmille, vaikka oli piikana tavallaan osavastuussa kasvatuksesta. Lapsen

vanhempia pidettiin rikoksen uhreina. Koska piika oli köyhä, hänen oli ansaittava nämä rahat lapsen vanhempien talossa palveluksessa.³⁸

Toisessa kertomuksessa 1600-luvun lopun Taivassalosta joukko lapsia vanhempieneen päätyi oikeuden eteen kastettuaan leikeissään kissan. Kolme 12–14-vuotiasta tyttöä, joukossa myös kappalaisen tytär, oli pukeutunut kissalle kastevaatteen, antanut sille nimen ja kanniskellut sitä talosta taloon. Kun kissa oli alkanut vastustella, olivat tytöt pukeneet sen sijaan halon. Kissan kummeiksi houkuteltiin pari 6–7-vuotiasta poikaa. Aluksi oikeus oli haluton päättämään asiasta mitään, sillä syytetyt olivat alaikäisiä ja heidän vanhempiaan pidettiin kunniallisina – lähinnä heitä nuhdeltiin. Puolen vuoden kuluttua hovioikeus kuitenkin määräsi asian tutkittavaksi uudelleen. Tässä vaiheessa vanhemmilta kyseltiin, mitä he olivat nähneet ja mitä he tiesivät, mutta oikeus näyttää hyväksyneen sen, että lapsia on joskus mahdoton valvoa. Määrättiin, että jonkun lähisukulaisen oli piiskattava alaikäiset lapset jonkun lautamiehen tai muun oikeuden edustajan läsnä ollessa.³⁹

Edellä mainituissa tapauksissa tähdennettiin sitä, että lapsi oli oikeutettu suojeluun ja huolenpitoon ja tapahtumista vastuullisia olivat lopulta aikuiset. Ensimmäisessä tapauksessa oleellista on, että käräjätuvan julkisessa tilassa päädyttiin keskustelemaan siitä, mitä oli tapahtunut kotona pirtin hämärässä tai pihan perällä. Yleensä yksityisyyttä suojasi sekä rauhanvalan että yleisten normien luoma ideologinen hienotuntisuus. Naapurit eivät halunneet puuttua ko-

35. Todistajanlausunnot on kirjattu Thomas Cantilupen kanonisaatioprosessiin, josta on säilynyt yksi käsikirjoitus. BAV MS Vat. Lat. 4015 ff. 189–203^v. Tästä tapauksesta katso myös Sari Katajala-Peltomaa (2009) ”Hoiva, sukupuoli ja todistaminen 1300-luvun kanonisaatioprosesseissa”, *Naistutkimus* 3, 36–46.

36. BAV MS. Vat. Lat. 4015 f. 200v.

37. Hanawalt (1986) 11–12.

38. Ulvila 9.–11. maaliskuuta 1696. Vehmaa ja Ala-Satakunta II, KO a 7:115–116. Kansallisarkisto.

39. Taivassalo 14. helmikuuta 1678. Vehmaa ja Ala-Satakunta I KO a 4: 23v–24v. ja 16.–17. joulukuuta 1678. Vehmaa ja Ala-Satakunta I KO a 4: 59–60. Kansallisarkisto.

din sisällä tapahtuviin asioihin, kuten kotiväkivaltaan tai nuorten aikuisten kumppaninetsintään, jos seurustelu pysyi tavanomaisissa rajoissa eikä siitä ollut näkyviä seurauksia. Näissä tapauksissa kuitenkin asiat, joiden usein oletettiin kuuluvan talouden pään – vanhempien ja palvelusväen isännän ja emännän – kontrolliin ja kotikuriin, joutuivat julkisen ja virallisen tarkastelun kohteiksi. Jälkimmäisessä tapauksessa käy ilmi myös perheasioiden leviäminen julkiseen tilaan: kastettua lasta oli tapana kierrättää näytteillä lähitaloissa ja lasten yksityinen leikki tuli julki juuri siksi, että he leikkivät julkistamista.

Lasten hoivan saadessa onnellisen lopun asianomaiset saattoivat katolisena aikana todistaa siitä paavillisten virkamiesten edessä. Näissäkin tapauksissa sekä isien että äitien hoivaa tai sen puutetta arvioitiin julkisesti ja virallisesti. Varsin menestyksekkäs julkistamiskampanja oli viisivuotiaan Johanna Schirreven ihmepelestumisella. Vuoden 1290 tienoilla Mardenin kylässä Walesin rajalla Johanna hukkui tavernan pihalla olleeseen kalalammikkoon, mutta heräsi henkiin Thomas Cantilupen, Herefordin entisen piispan, tekemän ihmeen ansiosta. Itse onnettomuus tapahtui julkisella paikalla, ja avunpyyntöihin osallistui runsaasti yhteisön jäseniä. Kiitosrituaalit keräsivät paljon osallistujia kotikylästä ja pyhiinvaellusreitien kylästä. Herefordissa kansan paljous oli jo niin valtava, että pyhiinvaeltajien oli vaikea edetä katedraaliin, jossa Thomas Cantilupen hauta sijaitti. Kaikki halusivat syleillä, koskettaa tai edes nähdä Johannan.⁴⁰ Kiihkoa ei aiheuttanut ainoastaan hoivan onnistuminen ja pelastunut tyttö vaan se, että Johanna oli nimenomaan Jumalan pelastama. Hän oli konkreettinen osoitus Jumalan armosta. Juuri tämä seikka antoikin erityisen paljon painoa kanonisaatioprosesseihin kirjatuille paranemisille ja pelastuksille. Menestyksekkäs hoiva kietoutui menestyksekkääseen vuorovaikutukseen Jumalan ja jumalallisen välittäjän kanssa. Sosiaalisen hyväksynnän ohella kyseinen henkilö sai osakseen siis myös hengellistä arvostusta.⁴¹

Hoiva ei sitonut hoivaajia vain kotiin. Saattoihan se edellyttää esimerkiksi pyhiin-

vaellusta kauas kotikylän tai -kaupungin ulkopuolelle, kuten Laurenciuksen esimerkki osoittaa. Suuren lapsikuolleisuuden yhteiskunnissa menestyksekkäs hoiva, onnettomuudesta tai sairaudesta selvinnyt lapsi oli paitsi onnen myös ylpeyden aihe. Aikuisiksi selvinneet lapset olivat tärkeitä sosiaalisesti, joten menestyksekkäs hoiva oli osa statusta. Tästä syystä hoiva usein tehtiin tiettäväksi julkisesti.

Julkisuus kuului ihmeeseen olennaisesti: Jumalan hyvät teot tuli julkistaa, sillä niiden perimmäinen tarkoitus oli opettaa muita kristittyjä ja lisätä heidän hurskauttaan ja uskollisuuttaan. Niinpä Johannankin ihmekertomus julkistettiin Herefordin katedraalissa koko seurakunnalle. Johanna pelastumisen saama maine olikin varsin pitkäikäistä. Adam Schirreve todisti, että vielä kaksikymmentä vuotta myöhemmin, kun paavilliset komissaarit haastattelivat häntä vuonna 1307 Thomas Cantilupen kanonisaatioprosessiin, monet ylhäiset vieraat kaukaisista maista tulivat katsomaan Johannaa hänen kokemansa ihmepelestuksen vuoksi. Thomas Cantilupen kanonisaation jälkeen tapauksen maine ei ainakaan vähentynyt: Johannan ihme kirjattiin kanonisaatiobullaan ensimmäiseksi ihmeeksi.⁴² Bulla tuli lukea kaikissa kristikunnan kirkoissa kanonisaation yhteydessä ja mahdollisesti myös myöhemmin, Thomas Cantilupen juhlapäivän yhteydessä.

Hoivan onnistumista ja ihmeen aikaansaamista pyynnöstä saatettiin tehdä tiettäväksi yhteisölle myös vaatimattomammassa mittakaavassa. Esimerkiksi Ricardus Alberti painotti todistajanlausunnossaan, kuinka hän omin käsin kantoi kiitospyhiinvaelluksessa poikansa Nicholaus Linköpingiläisen

40. Todistajanlausunnot Johanna Schirreven ihmepelestuksesta ovat BAV MS. Vat. Lat. 4015 ff. 123–140.

41. Laura Smoller katsoo, että pyynnöstä aikaan saatu ihme saattoi nostaa avunanojan hengellistä arvostusta yhteisössään. Laura Smoller (1998) 'Miracle, Memory, and Meaning in the Canonization of Vincent Ferrer, 1453–1454'. *Speculum* 73, 429–454.

42. *Bullarium Romanum. Bullarium diplomatum et privilegiorum sanctorum romanorum pontificum* (1859) Taurinensis editio. Tomus IV Turin: Augustae Taurinorum, 291–294.

haudalle ihmepelestumisen jälkeen.⁴³ Vastaavasti domina Iacobucia lupasi johdattaa tyttärensä Bellaflos'n Nicholas Tolentinolaisen haudalle ja ikään kuin lahjoittaa hänet sinne. Hän lupasi myös viedä poikansa Pucciuksen samalle haudalle, riisua hänet siellä ja lahjoittaa vaatteet haudalle.⁴⁴ Kyseessä oli hätätilanne, etenkin Pucciuksen kohdalla, sillä poika oli hukkunut jokeen äidin käydessä myllyssä. Bellaflos taas kärsi hermostollisesta sairaudesta. Lupaukset ja niissä mainitut rituaalit kommunikoivat ensisijaisesti hengellisen sfäärin kanssa. Lupausten tarkoitus oli yllyttää jumalallisena välittäjänä tunnettu Pyhä Nicholas pelastamaan ja parantamaan Bellaflos ja Puccius, mutta myös osoittaa äidin nöyryyttä, hartautta ja kiitollisuutta.

Pyhiinvaellus kädet sidottuina ja lapsen lupaaminen ikään kuin symbolisena lahjoituksena pyhimykselle tai sairaan vaatteiden rituaalinen riisuminen olivat kuitenkin myös tietoisia keinoja tehdä onnistunut vuorovaikutus tietäväksi ympäröivälle yhteisölle. Nöyrä hurskaus ja onnistunut lasten hoiva eivät olleet vähäpätöisiä elementtejä ihmisen identiteetissä ja statuksessa. Votiivilahjat väistämättä kommunikoivat myös maallisesa kontekstissa, ne olivat osa sosiaalista vuorovaikutusta, joilla hoivaajat, isät ja äidit, kertoivat yhteisölle, millaisia henkilöitä he olivat. Uskonnon harjoittaminen itsessään olikin tietynlainen toiminnallinen tila: se loi mahdollisuuksia tehdä julkiseksi ja näkyväksi kodin piiriin kuuluvia asioita ja ilmiöitä.⁴⁵

Myös maallisen hoivan onnistuminen loi vanhemmille statusta. Useat noitaioikeudenkäyntejä Saksassa ja Englannissa käsitelleet tutkimukset 1990-luvulla ja 2000-luvulla ovat yhdistäneet noitasyytteet äidin ja lapsen suhteen psykologiaan ja äidin aseman epävarmuuteen suuren lapsikuolleisuuden aikana. Myös Suomessa lukuisat äidit viittaavat tavalla tai toisella lapsiinsa noitaioikeudenkäynneissä. On jopa tapauksia, joissa lapsia väitetään lahjoitetun pahalaiselle samaan tapaan kuin pyhimyksille.⁴⁶

Suomalaisia lähteitä voi kuitenkin helpommin tulkita toisin kuin psykologisoivat selitykset antavat ymmärtää. Vaikka osa noi-

tuudesta kohdistuu juuri lapsiin ja voi siten heijastella lasten elämän epävarmuutta ja hoivaroolin vaaroja, huomattava osa naisista viittaa äitiyteensä onnistuneena ja itsestään selvänä. Noituudesta tai taikojen tekemisestä syytetyt naiset esimerkiksi selittävät taioiksi tulkitut tekonsa siten että he ovat ”huvittaneet lapsia”. Äitien pyrkimys huvittaa lapsia taas luetaan heille eduksi – paitsi siksi, että se usein tapahtuu samalla kun lapset ovat mukana työnteossa, siis tavallaan saamassa tarvitsemaansa oppia ja kasvatususta, myös siksi, että lasten hengissä pitäminen ja työteliäksi ja taitaviksi opettaminen on äideille kunniaksi. Kasvattajan ja hoivaajan taidot ovat arvostettuja ja osoittavat myös muuta taitoa. Jos äidit voivat esittää itsensä tässä puuhassa, heidät nähdään muutenkin hyvässä valossa.

Toisaalta epäonnistunut hoiva tuomitaan myös, kuten tarinassa, jossa talon isäntä oli pyytänyt vävypoikaansa huolehtimaan itkevästä lapsestaan. Vävy komensi puuhaan renkiä, muttei saanut tätä tottelemaan. Tarina kerrottiin raskauttavana asianhaarana, kun syntynyttä tappelua, jossa myös isoisä oli saanut osakseen tönimistä ja nyrkiniskuja, käsiteltiin oikeudessa. Vaikka tämän tarinan renki ei pitänyt vauvan hoitoa tehtäviinsä kuuluvana puuhana, lasten hoivasta olivat osallisina myös piiat ja rengit. Kun Ulvilan ensimmäistä noitasapattiin lentämistä koskevaa oikeustapausta selviteltiin, kävi

43. "...votumque fecit et perfecit, eundem puerum filium suum in suis ulnis portando ad sepulcrum beati Nicolai Lincopensis." *Processus canonizacionis Nicolai Lincopnensis* (1963). Ed. Tryggve Lundén. Stockholm: Bonnier, 350.

44. "...invocarent auxilium beati Nicolai vovendo dictum filium suum ipsi beato Nicholao ... ac promixit dictum filium suum induere et ipsum portare ad archam suam et ibi ipsum denuđare et supra dictam archam vestimenta reliquere". *Nicholas testis* CIII, pp. 292–293

45. Sari Katajala-Peltomaa (2009) *Gender, Miracles, and Daily Life. The Evidence of Fourteenth-Century Canonization Processes*. Turnhout: Brepols.

46. Etenkin Lyndal Roper (2004) *The Witch Craze*. Yale: Yale University Press ja Diane Purkiss (1996) *The Witch in History*. Oxford: Oxford University Press. Suomessa Jari Eilola (2003) *Rajapinnoilla. Sallitun ja kielletyn määrittäminen 1600-luvun jälkipuoliskolla noituus- ja taikuustapauksissa*. Helsinki: SKS.

ilmi, että se oli saanut alkunsa vain talossa töissä majoilleen renkimiehen iltapuhteella lapsille kertomista kummitustarinoista.⁴⁷

Tarinoiden kertominen oikeudessa korostaa onnistuneenkin hoivan kohdalla yksityisyyden ja julkisuuden rajan häilyvyyttä. Onnistuneella hoivalla on yhtä suuri julkinen merkitys kuin epäonnistuneellakin, kenties suurempi, sehän sekä osoittaa nykyisen että lopulta kasvattaa tulevan sukupolven vastuullisuutta ja kyvykkyyttä. Onkin syytä huomata, miten oikeudessa asioista kertomalla tarkoituksellisesti tehdään yksityisistä, kotona tai omilla pihilla tapahtuneista asioista julkisia. Useat sivuhuomaukset lasten kasvatuksesta ja äitiydestä esimerkiksi noitaoikeudenkäynneissä eivät olisi olleet sinänsä välttämättömiä, eikä niitä erikseen kysytty. Tarjoamalla tätä tietoa ihmiset ovat valinneet tehdä tapahtumista ja tapahtumien kautta myös tapahtumapaikoista julkisia. Tällainen julkisuus on yhtä lailla tehtyä ja esitettyä kuin huntuun pukeutumalla tai katseen maahan luomalla esitetty yksityisyys. Juuri todistajanlausunnoissa ja tavassa, jolla todistajien kertomukset kerrotaan uudelleen seuraavalle oikeusasteelle, julkisuuden ja tilan performatiivisuus korostuu. Kodit, huoneet ja kotipihat ja niissä läsnä ollut hoiva ovat läsnä käräjätuovissa ja komissaarien kuulusteluissa. Ne ovat julkisia vain, koska niistä kerrotaan ja vain siltä osin kuin niistä kerrotaan. Kertomukset on valikoitu kertojan edun ja arvojen mukaisesti. Hoivan ja hoivan tilan julkinen kuva ei ole sattumanvarainen, vaan sitä tuotetaan ja esitetään jatkuvasti, sivulauseissa ja taustakertomuksissa.

Sukupuoli, hoiva ja tila

Kirkonmiesten mielikuvissa lasten ja sairaiden hoiva oli linkitetty ensisijaisesti feminiinisyteen. Hoivarooli oli kuitenkin sukupuolitettu eri tavoin eri puolilla Eurooppaa. Alppien pohjoispuolisesta Euroopasta löytyy useita esimerkkejä aktiivisista isistä ja miehistä, kuten aiemmat esimerkit osoittavat. Kirkonmiesten mielikuvissa eli vahvana myös feminiinisuuden kytkös yksityiseen tilaan. Hoiva ei kuitenkaan sitonut naisia vain kotiin. Saattoihan se edellyttää esimer-

kiksi pyhiinvaellusta kauas kotikylän tai -kaupungin ulkopuolelle tai lasten opettamista tekemään erilaisia töitä kylällä, laituimilla ja markkinoilla. Erilaisilla pyhimykselle osoitetuilla kiitosrituaaleilla tai julkiseen puheeseen ujutetuilla viittauksilla huolehti-vaan äitiyteen saatettiin oma menestyksekkäs hoiva tehdä tiettäväksi koko yhteisölle – ja samalla kohottaa omaa asemaa ja arvostusta.

Viktoriaanisen ajan porvariskulttuurissa syntyneitä ajatusta perhe-elämän yksityisyydestä ei keskiajalla ja uuden ajan alussa tunnettu. Fyysinen yksityisyys oli kaupunkien ahtaudessa lähes tuntematonta. Toisaalta oikeus omaan yksityisyyteen ja pääsy toisten yksityisyyteen eivät olleet myöskään yksiselitteisesti mahdottomia. Ne riippuivat myös asianosaisten sosiaalisesta asemasta, jossa sukupuoli oli eräs tekijä, varallisuus, valta-asetat ja ikä muita. Siinä missä auringkokuninkaan aamutoalettia seurasi koko hovi ja käsityöläiskisällit nukkuivat tuvan penkeillä kaikkien näkyvillä, tavallisen talonpoikaistalon isäntä ja emäntä usein pyrkivät suojaamaan yksityisen avioelämänsä edes vuodeverhoilla. Yksityisyyttä ja julkisuutta voitiin silloin myös käyttää muiden statustekijöiden hankkimisessa ja esittelyssä muille. Tämä teki niiden rajasta entistä läpäisevämmän ja liukuvamman ja tilan luonteesta entistä enemmän performatiivisen.

Hoiva, ja siinä menestyminen tai epäonnistuminen olivat siis osa sosiaalisia neuvotteluja, julkisia puheita ja arviointeja, joiden kautta ja avulla tuotettiin yksilön identiteettiä ja statusta. Hoivaa ei ollut sidottu vain feminiinisyteen, vaan se saattoi tuoda arvostusta tai aiheuttaa sen menetyksen, myös miehille. Hoiva ja sen sukupuolituneet käytännöt ovat nykyäänkin aktiivisen keskustelun kohteena Pohjoismaisissa hyvinvointiyhteiskunnissa. Ideaalina on jaettu hoivavastuu, josta on esimerkkejä keskiajalta ja uuden ajan alusta. Hoivaavat isät tai

47. Ulvila 11.–12. syyskuuta 1676. Bielkes vol 27:53-54v, ja bläkullajutusta sivu 102v. Sveriges Riksarkiv; Ulvila 11.–12. heinäkuuta 1687. Ala-Satakunta II, KO a 2:225–229, Kansallisarkisto. 1676 ja 1687 tapauksista enemmän myös Toivo (2008).

kodin ulkopuolella työssäkäyvät äidit eivät olekaan 1900-luvun lopun keksintöä. Nykyyhteiskunnan jyrkkä dikotomia julkiseen ja yksityiseen tilaan saa hoivaavat isät katoa-

maan tutkijoiden näkökentistä. Keskiajalla ja uuden ajan alussa kummankaan sukupuolen hoiva ei rajoittunut kodin seinien sisään.

Vanha mies hoivaa lasta. Domenico Ghirlandaio, öljy puulle, 1480-luku. Louvre, Pariisi. Bridgeman Art Library.

TAINA SYRJÄMAA

Näyttelypaviljonki uudenlaisena kansainvälisenä toiminnan ja tulkinnan tilana Kaivopuistossa vuonna 1876

Taina Syrjämaa tarkastelee Suomen ensimmäistä yleistä näyttelyä uudenlaisena kansainvälisenä tilana. Lähtökohtana on eletyn tilan käsite, joka korostaa materiaalisuuden ja kulttuurisuuden yhteen kietoutumista tilassa. Artikkelissa keskitytään toisaalta näyttelyssä olemiseen ja liikkumiseen sekä toisaalta tapoihin hahmottaa ja tulkita näyttelytilan sisältöjä. Pääasiallisena aineistona ovat lehdissä julkaistut aikalaiskuvaukset, joita suhteutetaan näyttelyn normatiiviseen aineistoon, kuvalliseen dokumentaatioon näyttelytilasta sekä kansainvälisen näyttelyinstituution käytäntöihin.

”Näyttelyhuone on iso rakennus, jonka huipulla ja katon ympärillä liehuu monivärisiä lippuja. Katto ja seinät ovat varustetut suurilla lasiikkunoilla, joista päivänvalo pääsee näyttely-saleja ja parwia walaismaan. Näyttely-numeroin [ts. näyttelyesineiden] luku on luettelon mukaan yhteensä 3290 ja näyttely-panijoita löytyy 2,200:n ja 2,300:n waiheilla.”¹

Karjalattaressa kuvailtu näyttelypaviljonki kohosi talven 1875–76 aikana Helsingin Kaivopuistoon. Heinäkuun alussa avattiin juhlallisesti Suomen ensimmäinen monialainen, kansallinen näyttely, ”Suomen yleinen näyttelö”. Arkkitehti Theodor Höijerin suunnittelemassa puupaviljongissa esiteltiin suomalaisia teollisuuden, käsityön, maatalouden, koululaitoksen ja taiteen tuotoksia sekä kansankulttuuria. Näyttelyn yhteydes-

sä oli esillä myös muutamia ulkomaisia tuotteita, lähinnä maatalouskoneita. Näyttelyn järjestelyistä vastasi ryhmä yksityisiä liikemiehiä,² mutta myös suhteet viranomaisiin olivat tiiviit. Suomalaisen mittapuun mukaan tapahtuma oli ennen näkemättömän suuri, sillä runsaat kaksi kuukautta auki olleessa näyttelyssä laskettiin käyneen yli 90 000 vierailijaa. Se oli myös suuri mediatapahtuma, joka näkyi ympäri Suomen lehtien etusivuilla. Erityistä lisähuomiota näyttely keräsi keisarivierailun yhteydessä heinäkuun puolivälissä.³

Näyttelyt olivat yksi 1800-luvun uusista julkisista, reguloiduista tiloista museoiden, rautatieasemien, kauppakäytävien ja tavaratulojen ohella. Näyttelyistä tuli modernin urbaanin kulttuurin keskeinen elementti, joka liittyi monin tavoin kokemus- ja odotushorisonttien laajenemiseen, muotoutuvaan kulutuskulttuuriin, maailmankuvien avartumiseen sekä käsityksiin tiedosta, tieteestä ja sivistyksestä. Näyttelyinstituutio oli perusteiltaan hyvin kansainvälinen. Samankaltaiset toimintaperiaatteet ja tilalliset käytännöt toistuivat pienin variaatioin niin suurissa maailmannäyttelyissä kuin pienemmissä kansallisissa ja alueellisissa näyttelyissä.⁴

Helsingin näyttelystä ei jäänyt pitkäaikaisia materiaalisia jälkiä, sillä kansainvälisen käytännön mukaisesti rakennus tehtiin tilapäiseksi, palvelemaan yhtä näyttelyä, ja se

1. Kirje Helsingistä 13 päivänä heinäkuuta. *Karjalatar* 21.7.1876.

2. Näyttelytoimikunnan kunniapuheenjohtaja oli kenraalikuvernööri Adlerberg, puheenjohtaja senaattori J. A. von Born ja varapuheenjohtaja kauppaneuvos F. von Frenckell. Muita jäseniä olivat mm. konsuli L. Borgström, insinöörit A. H. Bade, O. Osberg ja E. Lekwe, kreivi C. Mannerheim ja arkkitehti T. Decker. Yleiskomissaarina toimi ruukinpatruuna A. W. Währen ja varsinaisena komissaarina insinööri Robert Runeberg. *Officiel katalog. Allmänna finska utställningen i Helsingfors År 1876* (1876), Helsingfors: J. C. Frenckell & son; *Virallinen luettelo. Yleinen Suomen Näyttelö Helsingissä Vuonna 1876* (1876), Helsinki: J. C. Frenckell ja Poika.

3. Peruskatsaus näyttelyyn: Harry Röneholm (1945) *Markkinat messut ja näyttelyt*, Helsinki: Suomen Messut Osuuskunta, 41–56; Nils Wasastjerna (1948) *Helsingfors tre kulturverk*, Helsinki: Söderström, 113–186; Kerstin Smeds (1996) *Helsingfors–Paris. Finland på världsutställningarna 1851–1900*, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland & Finska Historiska Samfundet, 133–141.

purettiin näyttelyn ovien sulkeuduttua. Koko Kaivopuisto on sittemmin muuttunut perusteellisesti: näyttelypaviljongin kohdalla kasvaa tänä päivänä suuria puita, kun taas sen aikaiset puistokujanteet ja lammet ovat kadonneet maisemasta. Paikallaan on oikeastaan vain Kaivuhuone, 1830-luvulla rakennettu ravintola, johon tilapäinen näyttelyrakennus liitettiin.⁵

Tilan merkityksellisyys ja historiallinen kiinnostavuus eivät kuitenkaan ole suoraan verrannollisia sen fyysisen olemassaolon ajalliseen keston. Lyhytaikaisuudestaan huolimatta näyttely ei ollut erillinen tai yksittäinen tila. Ensinnäkin se kytketty kansainväliseen näyttelygenreeseen, vaikka mittasuhteiltaan olikin vaatimaton.⁶ Toiseksi näyttelyistä muotoutui aikaa myöten ketju, jolloin näyttelyinstituutiosta tuli pitkäaikaisempi ja ”pysyvämpi”, vaikka yksittäinen näyttely ei kestänyt pitkään.

Kadonneen historiallisen tilan jäljittäminen on sinänsä mielenkiintoista ja monesti haastavaa. Tässä tapauksessa paviljongin ulkoasun ja interiöörin keskeiset elementit ovat melko hyvin hahmotettavissa, mutta kattavaa dokumentaatiota näyttelystä yksityiskohtineen ei ole olemassa. Paviljonkirakennuksesta on olemassa ennen rakentamista laadittu luonnos⁷ sekä aineistoa varsinaisen näyttelyn ajalta. Näyttelyluettelossa julkaistiin sekä pohjakaava, joka ilmaisee

eri osastojen sijainnin paviljongissa, että Kaivopuiston kartta, josta käy ilmi paviljongin ja muiden, pienempien näyttelyä palvelevien rakennusten sijainti.⁸ Näyttelystä on olemassa myös joukko valokuvia ja piirroksia⁹ sekä runsaasti sanallisia kuvauksia, joita julkaistiin ajan lehdistössä.

Materiaalinen olemus on monin tavoin sidoksissa koettuun ja elettyyn, kulttuuriin. Tutkimuksellisesti antoisampia ja haastavampia kysymyksiä herääkin, kun tilaa tarkastellaan elettyinä ja dynaamisena. Siten tilan materiaalisen olemuksen, kuten rakennuksen sijainnin ja ulkoasun selvittämisen, on pikemmin yksi tutkimuksen lähtökohdista kuin sen päämäärinä.

Maantieteilijä Edward W. Soja, joka on pitkään tutkinut ja työstänyt lefebvreläistä tilan sosiaalisen tuottamisen teoriaa, onkin käyttänyt määritettä ”real-and-imagined” korostaakseen materiaalisen ja inhimillisesti merkityksellistetyn tilan erottamattomuutta.¹⁰ Inhimillinen oleminen tilassa, tilan muokkaaminen ja sen eläminen, luo alati merkityksiä. Humanistisen maantieteen suomalainen uranuurtaja Pauli Tapani Karjalainen on puolestaan kaupungin olemuksesta kirjoittaessaan kuvannut tätä jatkuvaa vuorovaikutusprosessia ihmisen ja ympäristön välillä kolmiona, jonka kyljet edustavat fyysisyyttä, kokemuksellisuutta ja kulttuurisuutta. Kaikki kolme elementtiä ovat väis-

4. Maailmannäyttelyistä yleensä ks. esim. Paul Greenhalgh (1988, 2000), *Ephemeral vistas. The expositions universelles, great exhibitions and world's fairs, 1851–1939*, Manchester: Manchester University Press; Taina Syrjämaa (2007) *Edistyksen luvattu maailma. Edistysusko maailmannäyttelyissä 1851–1915*, Helsinki: SKS.

5. Kaivopuiston historiasta ks. Axel Heikel (1919) *Brunnsparkens historia 1834–1886*, Helsingfors: Söderström; Mikko-Olavi Seppälä & Sauli Seppälä & Taneli Eskola & Martti Helminen & Maunu Häyrynen (2008) *Kaivopuisto*, Helsinki: Helsinki-Seura.

6. Maailmannäyttelyt kestivät yleensä puoli vuotta ja keräsivät miljoonia kävijöitä. Helsingin kansallista näyttelyä edeltäneissä maailmannäyttelyissä kävijämäärä oli seitsemästä miljoonasta (Wien 1873) yhdeksään miljoonaan (Pariisi 1867). Myöhemmin vuosisadan lopulla määrät nousivat vielä moninkertaisiksi. Suurimmassa näyttelyssä, Pariisissa vuonna 1900, laskettiin käyneen yli 50 miljoonaa vierailijaa. John E. Findling & Kimberley D. Pelle (eds.) (1990) *Historical Dictionary of World's Fairs and Expositions, 1851–1988*, New York, Westport & London: Greenwood Press, 376, 378.

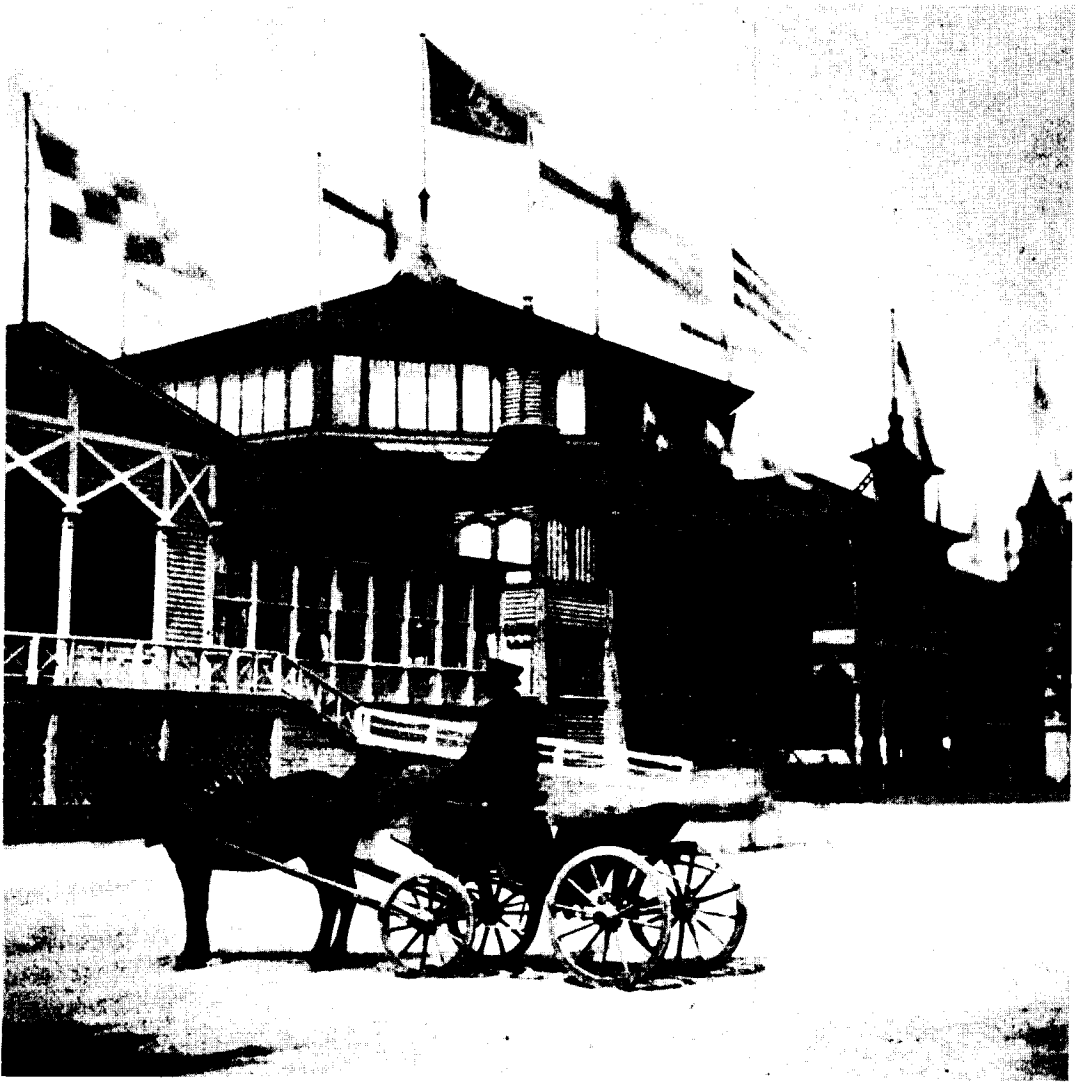
7. Luonnos on julkaistu Suomen Virallisessa Lehdessä 1875. Kuva myös teoksessa: Eeva Maija Viljo (1985) *Theodor Höijer. En arkitekt under den moderna storstadsarkitekturens genombrottstid i Finland från 1870 till sekelskiftet*, Helsinki: Suomen muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja 88, 118.

8. *Officiel katalog* (1876); *Virallinen luettelo* (1876). Näyttelyalueella olleista palveluista ks. kylpylaitoksen johtokunnan pöytäkirjat ja sopimukset. Helsingin kaupunginarkisto, Ullanlinnan kylpylaitos Cb:2.

9. Charles Riisin valokuvasarja näyttelystä, Helsingin kaupunginmuseon kuva-arkisto. Piirroksuvia julkaistu *Suomen kuvalehdessä* ja ruotsalaisessa *Ny Illustrerad Tidningissä*.

10. Edward W. Soja (1996) *Thirdspace. Journeys to Los Angeles and Other Real-and-Imagined Places*, Oxford & Cambridge, Mass.: Blackwell, 6–11, 30–31, 46, 59. Sojan näkemys pohjautuu Henri Lefebvren lanseeraamaan sosiaaliseen tilaan. Saman tradition mukaisesti tässä artikkelissa käytetään käsitettä ”tila”, vaikka esim. maantieteessä inhimillisesti merkityksellistettyä tilaa kutsutaan yleensä ”paikaksi”.

Tilapäinen näyttelypaviljonki Kaivobuoneen vieressä. Kuvan oikeassa reunassa näkyy näyttelyn pääsisäänkäynti. Helsingin kaupunginmuseon kuva-arkisto.

tämättä sidoksissa toisiinsa: "Fyysisyys on kaupunkiympäristön materiaalisuutta: rakennuksia, katuja, puistoja, rakennettua ympäristöä. Kokemuksellisuus puolestaan on kaupunkiympäristön inhimillistä tulkin-taa, kaupungin 'synnyttämistä' elämismaailmallisena ilmiönä. Kulttuurisuus viittaa toisaalta siihen, että materiaalisena artefaktina fyysinen kaupunki on kulttuurisidonnainen (esim. arkkitehtuurin muuttuvat piirteet), toisaalta siihen, että kokemuksellisellakin kaupungilla on kulttuurinen kontekstinsa

(esim. esteettisen havaitsemisen 'yliyksilölliset' sisällöt)." ¹¹

Ihminen on jatkuvassa vuorovaikutukses-sa ympäristönsä kanssa antaen sille merkityksiä ja muokaten sitä, mutta samalla myös ympäristö asettaa ehtoja sille, miten ihminen toimii. Inhimillisen tilasuhteen moninaisuus ja jatkuva muuntuvuus tekee siitä

11. Pauli Tapani Karjalainen (1/1998) 'Kaupungin eri olomuotoja', *Filosofinen aikakauslehti N & N*, http://www.netn.fi/198/netn_198_kaup3.html

vaikean teeman. Historian tutkimuksen kannalta erityisen haastavaa on se, että käsityksiä tilasta ja tapoja elää siinä harvoin reflektoidaan arkielämässä ja vielä harvemmin dokumentoidaan. Yksi ratkaisu on tarkastella poikkeuksellisia hetkiä, jolloin tilaan on kiinnitetty aivan erityisesti huomiota – niin erityisesti, että näkemyksiä ja kokemuksia on myös kirjattu.¹² Kesän 1876 näyttely oli tällainen: lyhykestoinen, lajissaan siihen mennessä suurin Suomessa järjestetty sekä mediahuomion keskipiste. Eriytistapauksen kautta avautuu silti yhteys myös paljon laveampaan tilallisuuden kokemiseen, sillä tilapäinenkään näyttely ei jäänyt eikä voinut jäädä irralleen kokijoidensa ja tekijöidensä muista kokemuksista, ajattelusta ja käsityksistä. Tilan uutuus kuitenkin haastoi kirjaamaan yksityiskohtaisesti siinä olemista, kävelemistä, sen hahmotamista, ymmärtämistä ja arvottamista.

Helsingin vuoden 1876 näyttelyssä suomalainen yleisö harjoitteli uudenlaisen tilan käytös- ja tulkintakoodeja. Näyttely haastoi heidän aikaisemmat tilalliset käytäntönsä. Täysin vieras tai ennen kokematon se ei kuitenkaan voinut olla; kaikki kytkeytyy jollakin tavalla aiempiin – suoriin tai epäsuoriin – kokemuksiin ja tietoihin. Niilläkin vierailija, jotka eivät koskaan aiemmin olleet käyneet näyttelypaviljongissa, oli mielikuvia ja odotuksia. Niitä oli syntynyt esimerkiksi lehdistön raportoidessa aikaisemmista ulkomaisista näyttelyistä¹³ sekä Helsingin tapahtuman valmisteluista pitkin edeltävää talvea.

Tässä artikkelissa tarkastelen uudenlaisen, kansainvälisen tulkinta- ja käytöskoodin hallintaa edellyttäneen tilan juurtumista Suomeen. Artikkelin jakautuu kahteen osaan, joista ensimmäisessä keskityn näyttelyssä olemiseen ja liikkumiseen alkaen näyttelypaviljonkiin saapumisesta ja näyttelykokonaisuuden jäsentämisestä. Toisessa osassa keskiössä ovat katseet, tavat yrittää hahmottaa ja tulkita näyttelytilan sisältöjä, näyttelyesineiden merkitystä ja suhdetta abstrakteihin kokonaisuuksiin kuten kansakuntaan. Pääasiallisena aineistona ovat aikalaiskuvaukset näyttelystä, mutta suhteutan niitä myös näyttelyn normatiiviseen aineis-

toon, kuvalliseen dokumentaatioon näyttelytilasta sekä kansainvälisen näyttelyinstituution käytäntöihin.

Askeleet

”Sittenkun Yleinen Suomen näyttely 1 p:nä heinäkuuta on avattu, on näyttelyhuone seuraavana päivänä, Sunnuntaina 2 p:nä heinäkuuta, kiinni, jonka perästä näyttely on yleisön katseltavana heinäkuun 3 päivästä syyskuun 15 päivän loppuun joka arkipäivänä k:lo 10:stä e. p.p. k:lo 6:teen j. p.p.”¹⁴

Näyttely oli periaatteessa kaikille avoin tila, mutta se oli tarkoin säädelty. Rajatulle alueelle pääsi vain aikataulujen mukaisesti, suorittamalla sisäänpääsymaksun ja kulkeamalla portin läpi, joka laski sisäänmenijät. Poistua piti viimeistään, kun kello soi sulkeutumisaikaan saakka näyttelyssä, mutta alueelta ei voinut välillä poistua ja palata uudelleen. Koko näyttelykauden voimassa olleen lipun lunastaneille korostettiin lipun kelpaavan ”ainoastaan sen kädessä, jonka nimelle se on annettu, ja tulee pois otetuksi, jos joku toinen sillä sisään pyrkii.” Lipuntarkastaja oli oikeutettu pyytämään vierailijalta nimikirjoituksen ja uhkana oli, ”jos tässä petosta hawaitaan, niin pidätetään pilettejä ja asiasta ilmoitetaan komissariuksille”.¹⁵ Tila oli periaatteellisesta vapaudestaan ja kaikille avoimuudestaan huolimatta tarkasti säädelty ja valvottu.

12. Olen aiemmassa tutkimuksessani (Taina Syrjämaa (2006) *Constructing Unity, Living in Diversity. A Roman Decade*, Helsinki: Finnish Academy of Science and Letters) tarkastellut Roomaa elettyinä tilana valitsemalla tarkasteluajankohdaksi kaupunkia koskettaneiden suurten yhteiskunnallisten ja poliittisten muutosten ja ristiriitojen ajan 1870-luvulla.

13. Suomen osallistumisesta kansainvälisiin näyttelyihin ks. Smeds 1996.

14. Toimikunta: 1876 vuoden Näyttely. *Satakunta* 8.7.1876.

15. *Officiel katalog* (1876) 13; *Virallinen luettelo* (1876) 13.

Monessa vierailukuvauksessa korostuu näyttelyyn tottumattomien kävijöiden huolestuneisuus ja jännittyneisyys, miten he onnistuisivat pääsemään näyttelyyn sisälle. Jännitystä lisäsi se, että monille näyttely oli pitkän, monipäiväisen matkan takana vieraassa kaupungissa. Heistä Helsinki näytti suurelta ja vilkkaalta sekä positiivisessa tai negatiivisessa mielessä vieraalta.¹⁶ Lisäksi näyttelyalue oli erillään muusta kaupungista, yksityisen Ullanlinnan kylpylaitoksen hallussa olleessa Kaivopuistossa, johon pääsi joko huonokuntoisia teitä pitkin keskustasta tai höyrylaivalla.

Kun kävijä vihdoinkin oli päässyt juhlasuun puetun näyttelypaviljongin äärelle, hämmennystä lisäsi se, että näyttelyportilla palvelu oli – ainakin valitusten mukaan – lähes yksinomaan ruotsinkielistä. Siten lipun ostaminen ja pääsy valvotusta sisäänkäynnistä itse näyttelyyn näyttäytyi monen suomenkielisen maaseudulta saapuneen edessä erityisenä haasteena. Esimerkiksi karjakko Eva Martikaisella oli Kuopion maamiesseuran järjestämä vapaalippu näyttelyyn, mutta yksinkertaiseksi ei sisäänpääsy osoittautunut silläkään. Matkaraportissaan Martikainen mainitsee näyttäneensä lippuaan peräti näyttelyn komissaarille Robert Runebergille heikoin tuloksin. Lopulta asia ratkesi onnellisesti, mutta episodi ilmiselvästi painoi Martikaisen mieltä, kun hän halusi sisällyttää kertomukseensa tämän osuuden. Hänen laatimansa lyhyt matkaraportti oli muutoin erittäin tiukasti keskittynyt omaan erikoisalaan eli karjanhoitoon ja meijeritoimintaan. Jopa henkilö, joka oli karsinut kaiken ”ylimääräisen” omasta kuvauksestaan, tunsikin oleelliseksi kertoa, miten oli päässyt näyttelyyn sisälle.

Sisäänpääsyn haasteista selvinneen vierailijan edessä avautui Suomen oloissa ennen näkemättömän monipuolinen näyttely vitriineineen, tavara-asetelmineen ja suihkulähteineen, jota kaikkea valaisi seinien ja katon lasi-ikkunoista langennut valo. Näyttelijä oli toki Suomessa ollut muitakin, esimerkiksi taideyhdistyksen näyttelijä,¹⁷ yliopistolla oli kokoelmia¹⁸ ja eri paikkakunnilla oli ollut pieniä käsityö-, käsiteollisuus- ja teollisuusnäyttelyjä,¹⁹ mutta niiden mitta-

kaava, suosio ja monipuolisuus olivat olleet eri luokkaa. Toisaalta kävijöillä oli ennakokäsityksiä ja -odotuksia, jotka eivät pohjautuneet suoraan omiin kokemuksiin. Lehdistö oli kirjoittanut ja esitellyt kansainvälisiä näyttelyitä, ja itse asiassa samanaikaisesti Helsingin näyttelyn kanssa oli käynnissä Philadelphian maailmannäyttely. Kertomukset niistä saattoivat päättyä jopa rintarinnan lehden etusivulle.²⁰

Näyttelyt olivat uudenlaisia, urbaaneja porvarillisen julkisuuden tiloja. Niihin pääsyä ei säädellyt sääty-yhteiskunnan tavoin syntyperä, vaan periaatteessa jokainen lipun lunastanut oli oikeutettu sisäänpääsyyn. Toisaalta oli erittäin ilmeistä, että tila ei ollut käytännössä yhtä avoin kaikille. Lontoon Kristallipalatsin näyttelystä lähtien oli kamppailtu avoimuuden ja eriyttämisen ristiriidan kanssa. Kuten Tony Bennett on todennut, porvarillinen yleisö piti sekä epämiellyttävänä että pelottavana työväenluokan läsnäoloa. Toisaalta osallistumisen näyttelyyn – samoin kuin käynnin museossa – ajateltiin tarjoavan työväenluokalle hyvän tilaisuuden oppia parempaa käytöstä, sivistystä ja kehittyä. Porvarillinen esikuva hillitsisi lattialle sylkemistä ja muuta sopimatonta käytöstä ja kehittäisi makua.²¹

Käytännössä yleisöt usein eriytettiin toisistaan. Vaikka suomalainen yhteiskunta oli kaukana teollistuneesta Isosta-Britanniasta, myös täällä näennäistä tilan avoimuutta ohjattiin voimakkaasti hinnoittelulla. Toimi-

16. Matka Helsingin näyttelöön. (Kirje näyttelyssä olevalta maamieheltä). *Tupio* 5.8.1876; Käynti Helsingissä. *Savonlinna* 16.9.1876; P. Päivärinta: Palanen matkakertomuksia. *Oulun Wiikko-Sanomia* 2.12.1876. Vrt. Yleinen Suomen näyttely 1876, I. *Satakunta* 12.8.1876.

17. Susanna Pettersson (2008) *Suomen Taideyhdistyksestä Ateneumiin. Fredrik Cygnaeus, Carl Gustaf Estlander ja taidekokoelman roolit*, Helsinki: SKS & Valtion taidemuseo, 86–89.

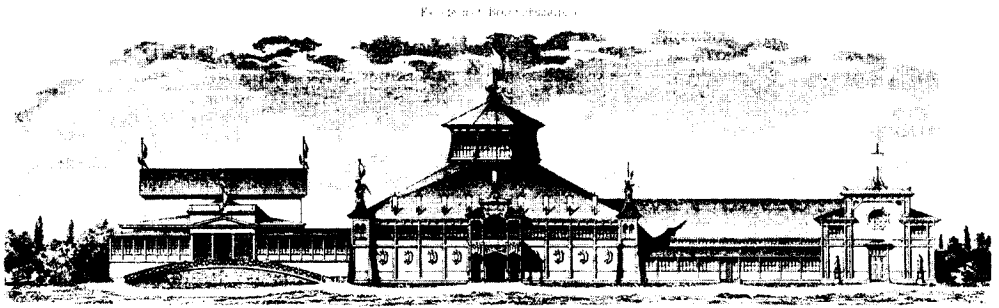
18. Pirjo Varjola (1981) 'Suomen kansallismuseon yleis-etnografinen kokoelma', *Suomen museo*, 51–86.

19. Smeds 1996, 63–67.

20. Suomen yleinen näyttely I. & Kirjeitä Philadelphianstä. *Uusi Suometar* 7.7.1876.

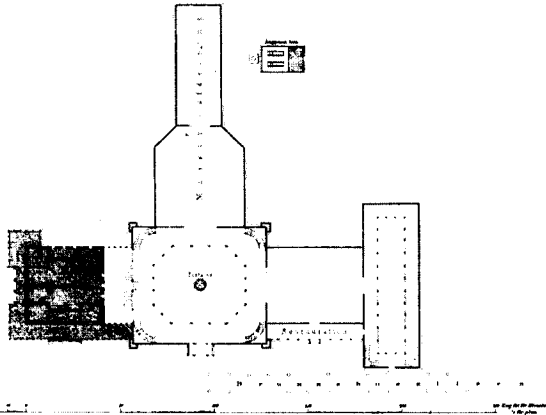
21. Tony Bennett (1995) *The Birth of the Museum. History, Theory, Politics*, London & New York: Routledge, 25–33, 48–58, 63–69, 225. Ks. myös Susan Barton (2005) *Working-class organisations and popular tourism, 1840–1970*, Manchester & New York: Manchester University Press, 41–68.

Bihang till HELSINGFORS DAGBLAD.

ESQUISSE TILL BYGGNAD
 till
ALLMÄN FINSK UTSYLLNING
 HELSINGFORS 1876
 till
KONST, INDUSTRY OCH JORDBRUK.

Den Planen är 10,000 yrakter eller 110 gyllingar.
 Byggnaden skall bestå af ett stort antal salar, som äro af olika storlekar, samt
 en utställningslokal för konsten och jordbruket.

Suunnitelma Helsingissä pidetyn Suomen yleisen teollisuusnäyttelyn rakennukseksi 1876. Pain. F. Tilgmann, Helsinki. Museovirasto.

kunta ilmoitti esimerkiksi erikseen *Hufvudstadsbladetissa* torstaina 13. heinäkuuta, että saman viikon lauantaina myytäisiin vain rajoitettu määrä lippuja ja nekin korkeaan neljän markan hintaan.²² Ainakin näyttelyn alkuvaiheessa lippujen hinnat vaihtelivat yhdestä neljään markkaan siten, että sunnuntai oli päivistä edullisin.²³ Joinakin päivinä lipun hinta saattoi olla siis nelinkertainen verrattuna edelliseen päivään, joten tavoitteena oli mitä ilmeisimmin varata tiettyjä päiviä valikoidulle yleisölle. Äärimmäinen esimerkki olivat avajaiset, joihin lippu maksoi peräti kahdeksan markkaa. Avajaisten hinnoittelua arvosteltiin lehdistökirjoituksissa ja todettiin sen sulkeneen kaikki työläiset juhlanan, suomalaisuutta ja veljeyttä retorisesti korostaneen tilaisuuden ulkopuolelle.²⁴

Suomessa yleisöä jakoi erityisesti kieli. Näyttelyn järjestäjät olivat ruotsinkielisiä, ja näyttelyn ruotsinkielisyydestä valitettiin suomenkielisessä lehdistössä hyvin paljon.²⁵ Osittain näyttelyn saama kritiikki liittyy laaja-alaisempaan fennomaanien ja svekomaanien kamppailuun, ristiriitaisiin käsityksiin siitä, mitä suomalaisuus voi olla ja mitä

22. Bestyrelsen: 1876 års Utställning. *Hufvudstadsbladet* 13.7.1876.

23. Toimikunta: 1876 vuoden Näyttely. *Satakunta* 8.7.1876.

24. Ensimmäinen Yleinen Näyttely Suomessa vuonna 1876. *Satakunta* 8.7.1876.

25. On kuitenkin huomattava, että myös ruotsinkielisessä lehdistössä kiinnitettiin huomiota siihen, miten suomea ei kuulu lainkaan avajaisissa tai miten näyttelyn henkilökunnasta vain hyvin harvat osasivat suomea. Allmänna finska utställningens öppnande. *Morgenbladet* 3.7.1876.

sen tulee olla.²⁶ Osa kritiikistä suuntautuu kuitenkin hyvin konkreettisiin näyttelytilassa toimimisen ja liikkumisen ongelmiin. Näyttelyihin tottumattomat kävijät kaipasivat ohjeistusta ja apua, jotta olisivat kokeneet pystyvänsä liikkumaan ja toimimaan soveliaalla tavalla.

Tukea haettiin ensinnäkin näyttelyluettelosta, joka julkaistiin sekä ruotsin- että suomenkielisenä. *Satakunnan* kirjoittaja kertoi yksityiskohtaisesti, miten "[k]äytyämme sisälle näyttelöhuoneeseen sen owen kautta, joka johdattaa keskisaliin, woimme owella ostaa 1 markalla 50 pennillä wirallisen luettelon." Kirjoittaja kehui, miten oppaasta on "näyttelyä tarkastajalle suuri hyöty, sillä siinä on luokittain ja sarjoittain ilmoitettu näytteille asetetut tavarat, sekä näytteille asettajan nimi ja kotopaikka."²⁷

Opaskirja oli yksinkertainen luettelo, jossa oli 14 luokkaan ryhmitellyt esineet numeroituina luokka kerrallaan ja johon oli liitetty kartta Kaivopuiston näyttelyalueesta sekä pääpaviljongin pohjakaava. Luettelo vaikuttaa hyvin niukalta, mutta kuvauksissa se nostettiin tulkinta-avaimeksi, jota ilman kävijä ei selviytyisi näyttelystä. *Satakunnan* reporterit oli onnekas pyrkiessään näyttelyyn vasta, kun suomenkielinen opas oli ilmestynyt. Moni muu valittikin sekä harmissaan että loukkaantuneena, kun ensimmäisen kuukauden ajan oli tarjolla vain ruotsinkielinen luettelo.²⁸

Entä miten vierailijat toimivat näyttelytilassa? Oletettavasti oli tyypillistä käydä näyttelyssä useammin kuin kerran. Kauempaa tulleet viipyivät Helsingissä vähintäänkin pari päivää. Esimerkiksi ylivieskalainen Pietari Päivärinta mainitsi viettäneensä näyttelyssä kaksi päivää; samoin Porissa mainostettiin "huvirekeä" Helsingin näyttelyyn siten, että laiva odottaisi matkustajia kaksi päivää satamassa. Savonlinnalainen kävijä puolestaan kertoi matkanneensa höyrylaiva Salaman kyydissä neljäksi päiväksi Helsinkiin.²⁹ Todennäköisesti vierailukerrat poikkesivat toisistaan, vaikka matkakertomuksissa ne on yleensä muovattu yhdeksi kokonaiseksi tarinaksi. Asiaa kommentoi poikkeuksellisesti *Hufvudstadsbladetin* kirjoittanut, "maalaisserkuksi" esittäytynyt, ni-

mimerkki Pål. Hän kertoi ensimmäisen vierailukerran menneen yleissilmäyksen luomiseen, "mitä oli ja missä oli". Kirjoittaja kertoi kävelleensä tuolloin koko näyttelyalueen läpi. Toisella kerralla hän sen sijaan oli keskittynyt tarkemmin vain pariin osastoon.³⁰

Suurin osa näyttelykuvauksista keskittyy yhden kertojan kokemuksiin. Muutamassa yhteydessä on kuitenkin noussut esille näyttelyyn tutustuminen kollegan tai tuttavansa kanssa. Eva Martikainen pyrki näyttelyyn yhdessä toisen karjakon Ida Pekurin kanssa, ja lukkari Pietari Päivärinta jatkoi matkaansa Turun kirkolliskokouksesta Helsinkiin yhdessä samoilta seuduilta kotoisin olleen talonpoikaissäädyn valtiopäiväedustajana aiemmin toimineen Paavo Niskakosken kanssa. Parivaljakko tutustui vielä näyttelyssä perniöläiseen kävijään, "jonka kanssa kohta tulimme hyviksi tutuiksi; hän seurusteli meitä ne molemmat päivät, jotka näyttelössä olimme."³¹ Kertomukset antavat siten vihjeen siitä, että näyttelyvierailu oli sosiaalinen tapahtuma, yhdessä kävelemistä, katselemista ja varmasti myös yhdessä keskustelemista.

Näyttelyn järjestäjät antoivat kävijöille ohjeita osittain hyvin suorasukaisesti, osittain vain epäsuorasti. Päivilippulainen ei siis voinut poistua näyttelyalueelta palatakseen myöhemmin; tupakointi oli kielletty, samoin esineisiin koskeminen.³² Määräykset korostivat hillittyä käytöstä ja näyttelyinsti-

26. Ks. esim. debatti suomenkielisestä koulutuksesta. Matti Klinge (1997) *Keisarin Suomi*, Helsinki: Schildts, 256–269.

27. Suomen yleinen näyttelö 1876, II. *Satakunta* 26.8.1876. Ks. myös Käynti Helsingissä. *Savonlinna* 23.9.1876.

28. Kirje Helsingistä 13 päivänä heinäkuuta. *Karjalatar* 21.7.1876; Matka Helsingin näyttelöön. *Tapio* 5.8.1876.

29. P. Päivärinta: Palanen matkakertomuksia. *Oulun Wiikko-Sanomia* 2.12.1876; Lustfärd till Expositionen i H:fors. *Björneborgs tidning* 5.7.1876; I. M.: Käynti Helsingissä. *Savonlinna* 11.11.1876.

30. Pål: Utställningen. *Hufvudstadsbladet* 13.7.1876.

31. P. Päivärinta: Palanen matkakertomuksia. *Oulun Wiikko-Sanomia* 2.12.1876.

32. *Officiel katalog* (1876) 13; *Virallinen luettelo* (1876) 13. Ks. myös Yleinen Suomen näyttely Helsingissä vuonna 1876. *Uusi Suometar* 28.4.1876.

tuution käytäntöjen mukaisesti kävelemistä ja katsomista. Museoihin ja näyttelyihin tottumattomalle yleisölle tämä oli uutta. Päivärinta kummasteli kieltotekstiä ”Esineitä ei saa kajota”. Kertomuksessaan hän väittää suutahtaneensa ”Mitä hiittoja, luulewatko nuo meitä warkaiaksi?”. Huonosti suomea puhunut ”herra (lieneekö ollut näyttelön palvelia)” oli kuitenkin kertonut, että esineisiin koskeminen oli kielletty.³³ Jälleen kerran kritiikin kärki kohdistuu näyttelyn ruotsinkielisyyteen, miten vähäisiä ja miten huonosti käännettyjä suomenkieliset ohjeistukset olivat. Samalla se kuitenkin viittaa myös näyttelygenren uutuuteen, jolloin käytösohjeet olivat vielä vieraita.

Muusta ohjeistuksesta huolimatta vierailijoille ei sen sijaan pyritty osoittamaan tarkkaa reittiä paviljongin sisällä. Näyttelyt olivat tässä suhteessa monimuotoisempia kuin museot, joissa saatettiin toteuttaa kronologinen edistyskertomus.³⁴ Niissäkin jäsennysperiaatteet olivat kuitenkin – ainakin näennäisen – tarkat ja ”objektiiviset”. Näyttelyt perustuivat esineiden taksonomiseen luokitteluun luonnontieteellisen mallin mukaisesti.³⁵ Helsingissä luokkia ei kuitenkaan onnistuttu asettamaan esille numerojärjestyksessä tilan puutteen takia. Kuten pohjapiirroksessa käy ilmi, esineluokat eivät suinkaan olleet numerojärjestyksessä paviljongissa eikä yksi luokka ollut esillä vain yhdessä kohdassa tai täysin erillään toisista.³⁶ Tästä huolimatta moni näyttelyä kuvannut kirjoittaja pyrki noudattamaan näyttelyluettelossa ilmaistua luokitusjärjestystä.³⁷ *Uudessa Suomettaressa* havainto kirjallisten ohjeiden ja fyysisen tilan ristiriidasta kirjattiin sovittelevaan sävyyn ja selitettiin, että ”Näyttely-esineet siis eiwät ole tarkoin eri teollisuus-luokkain mukaan järjestettyinä, waan niitä on täytynyt sowittaa tilan ja muiden asiahaarain mukaan”.³⁸ *Tapioon* kirjoittanut kävijä sen sijaan oli närkästynyt ja kaipasi ”hywää järjestystä”. Hän pohti, miksi toimikunta ei ollut paremmin täyttänyt tehtävänsä tässä suhteessa: ”Otetua esim. esine-luettelon käteensä, ei woi mitenkään siihen katsoen seurata näyttelöä jos ei juoksentele sinne tänne milloin mihinki nurkkaan – tämmöinen tietysti on warsin mah-

dotoin.”³⁹ Kävijä, joka tahtoi suoriutua tehtävästään rationaalisen mallikelpoisesti, oli ärsyyntynyt, kun ei saanut luotua sel-keää reittiä näyttelyn eri osastojen välille. Hänen oletuksensa näyttelytilassa liikkumisesta oli vielä kurinalaisempi ja tiukemmin jäsenytynyt kuin minkä näyttelyn toteutus käytännössä mahdollisti.

Suhde tilaan tulee vahvasti esille näyttelykuvauksissa, sillä moni kirjoittajista pyrki paikantamaan kuvaamiaan näyttelyesineitä ja osastoja seuraamalla tarkasti rakennuksen fyysisiä muotoja, kertoillen, mitä vasemmalla ja oikealla milloinkin oli tai ainakin yrittämällä hahmottaa ensin, missä osastot sijaitsivat. Kuten Tony Bennett on kutsunut museokävijöitä ”minds on legs”, samalla tavalla näyttelyyn tutustumisessa fyysinen käveleminen näyttelyrakennuksessa oli oleellista. Ja näyttelyssä käveltiin paljon. Michel de Certeau on korostanut, miten arkinen toiminta kuten käveleminen on luovaa, uutta tuottavaa. Kävelijä ottaa tilan haltuunsa ja käyttäessään tilaa muuntaa ja tuottaa sitä. de Certeau näkemyksiä kau-

33. P. Päivärinta: Palanen matkakertomuksia. *Oulun Viikko-Sanomia* 2.12.1876.

34. Bennett (1995), esim. 36, 46–47, 77–79, 177–208. Maailmannäyttelyistä ks. myös Syrjämaa (2007) 46–49, 76.

35. Barbara Kirshenblatt-Gimblett (1991) 'Objects of Ethnography', teoksessa Ivan Karp & Steven D. Lavine (toim.) *Exhibiting Cultures. The Poetics and Politics of Museum Display*, Washington & London: Smithsonian Institution Press, 392.

36. *Officiel katalog* (1876) "Situationsplan"; *Virallinen luettelo* (1876) "Yleinen aseman". Ks. myös Charles Riisin valokuvat näyttelystä. Helsingin kaupunginmuseon kuva-arkisto.

37. Esim. Kirje Helsingistä 13 päivänä heinäkuuta. *Karjalatar* 21.7.1876.

38. Suomen yleinen näyttely [III]. *Uusi Suometar* 10.7.1876. Ks. myös Käynti Helsingissä. *Savonlinna* 30.9.1876.

39. Kuopiosta. *Tapio* 26.8.1876.

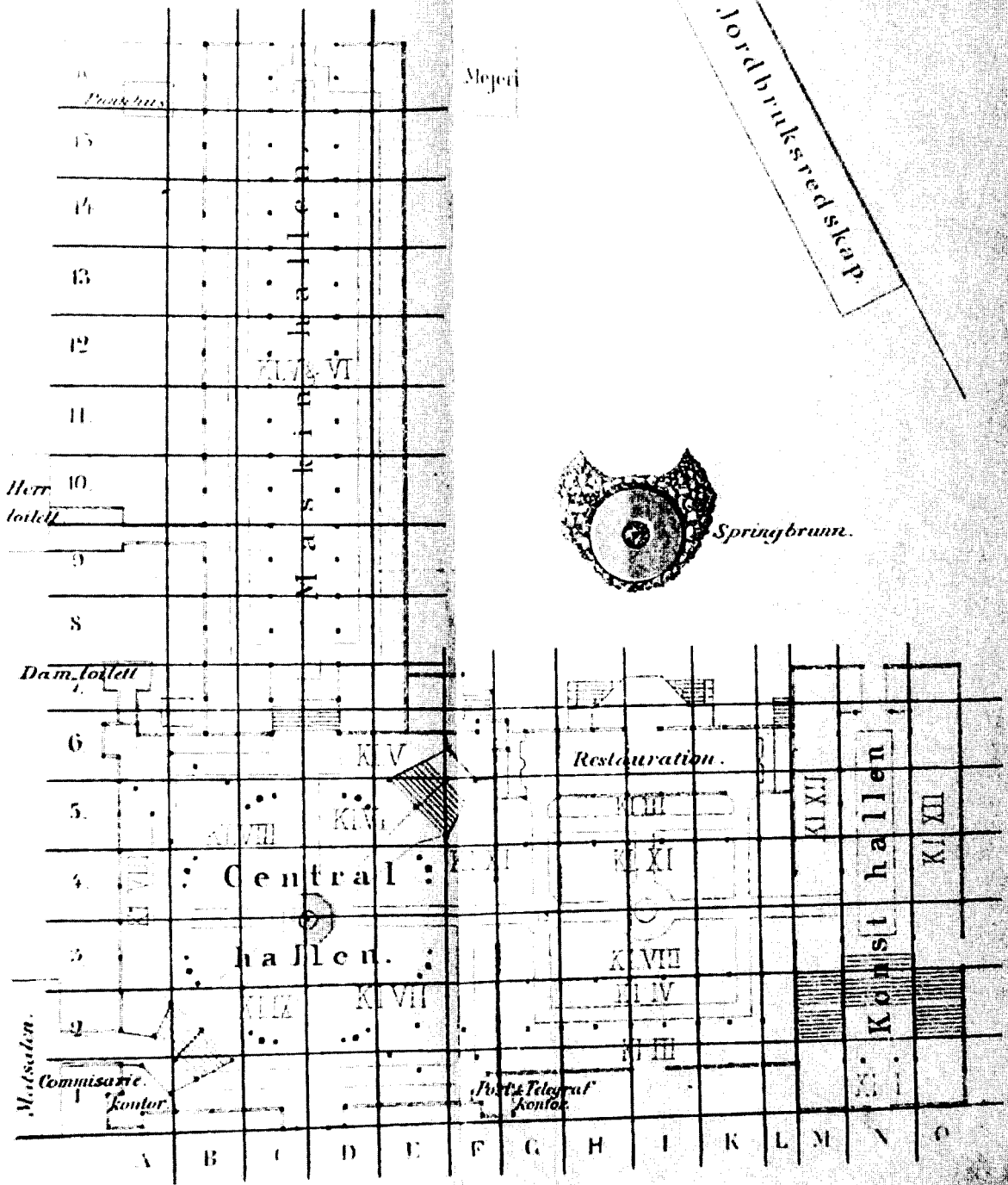

Näyttelyluettelossa julkaistiin pohjakaava, johon oli merkitty eri esineluokkien sijainti. Periaatteessa kävijä saattoi paikantaa esineet yhdistämällä pohjakaavan ja esineluettelon. Monien mielestä se oli kuitenkin käytännössä vaikeaa, sillä esineluokat eivät seuranneet toisiaan numerojärjestyksessä. Moni kummastelikin, miten näyttelyssä tulisi kävellä. *Officiel katalog* (1876).

ALLMÄNNA FINSKA UTSTÄLLNINGEN 1876.

Plan af Byggnaden.

Plats för Jordbruksredskap.

punkitilan luomisesta kävelemällä voidaan hyvin soveltaa myös näyttelyssä kävijään. Tämä ei voinut vain toteuttaa tilaan ennalta valmistettuja reittejä, vaan hän valitsi erilaisista mahdollisuuksista joitakin ja loi uudenlaisia yhdistelmiä ja polkuja. Samalla hän teki tietyistä paikoista liikkuttuja ja näkyviä, kun taas toiset jäivät tyhjiksi ja huomaamattomiksi. Suhteessa kävelijään muotoutuivat myös käsitteet ”täällä” ja ”siellä”, lähellä ja kaukana.⁴⁰ Ohjeistusta kaivanneet näyttelykävijätkin itse asiassa koko ajan loivat omalla olemisellaan ja kävelemisellään näyttelyä. Se ei ollut heistä erillinen tai riippumaton tila.

Katseet

”Kun pääowesta tulemme sisälle, hawaitsemme ensin pää-rakennuksen keskellä kartion-muotoisen koroituksen, jonka siwut ympäriinsä owat koristetut kaswilla ja jonka huipusta wesi juoksee alas. Se on suihkulähde, joka helteisessä ilmassa lewittää suloista wilpeyttä. Tämän ympärille on hywällä kauneuden-aistilla järjestetty koreihin kaappiin ja monenmuotoisille telineille asetettuja teollisuus-tuotteita, jotka ylhäältä kalterilta [lehteriltä] katsojalle tarjoowat mitä miellyttäwimmän näkö-alan.”⁴¹

Moni kuvasi *Uuden Suomettaren* kirjoittajan tavoin sekä näyttelyn kokonaissommitelmaa, sen yleistä näyttävyyttä että esineiden esille panoa siten kuin katsoja ne hahmottaa. Kuvauksissa mainitaan useasti sekä suihkulähde, joka erikoisuudessaan kaappasi huomion, että lehterit, joilta avautui poikkeuksellinen näkökulma ja mahdollisuus kokonaisvaltaisempaan näkymään ja panoroivaan katseeseen.⁴² Näyttelyarkkitehtuuri mahdollisti jännittäviä perspektiivejä ja laaja-alaisia, vaikuttavia näkymiä. Yleissilmäysten jälkeen katse kuitenkin fokusoitiin yksityiskohtaisesti näyttelyesineisiin.

Näyttelyinstituutio perustuu katseelle tai oikeastaan katseille, sillä katsomisen tapoja oli useita. Näyttelyiden hyödyllisyydestä puhuttaessa korostettiin ja arvostettiin ehkä eniten yksityiskohtiin porautuvaa, tarkaste-

levaa ja tutkivaa katsetta, jonka oletettiin olevan objektiivinen ja tieteellinen. Näyttelykävijän oletettiin keskittävän huomionsa katsomiseen ja sen avulla ottavansa haltuun näyttelyn sisältämän tiedon ja opin. Ajan ihanteen mukaisesti sivistyneen ihmisen tuli luodata ympäröivää maailmaa aistilla, jota pidettiin kaikkein hallittavimpana, kehityskelpoisimpana ja siten myös luotettavimpana. Muut, epäluotettaviksi ja jopa häiritseviksi katsotut aistit tuli sen sijaan pitää kurissa. Toisaalta näyttelykuvauksissa nousee esiin usein myös liikkuva, flaneeraava, katse, jolla katsoja pikemminkin keräsi nopeita vaikutelmien virtoja kuin analysoi yksityiskohtia. Tällaiseen katsomiseen, joka oli sukua urbaanille kaupungilla liikkumisen ja näyttäytymisen kulttuurille, liitettiin elämyksellisyys, esteettisyys, jopa nautinnollisuus.⁴³

Katseella arvioiminen aloitettiin jo näyttelypaviljongin ulkopuolella. Helsingin paviljonki sai paljon kiitosta; sitä kehuttiin suureksi ja komeaksi – jopa niin komeaksi, että ”hywinkin ansaitsisi jäädä seisomaan näyttelyn perästäkin”.⁴⁴ *Hämäläisessä* todettiin, että Kaivopuiston paviljonki oli hieno, vaikka se ei ollutkaan ”kristallipalatsi”. Kirjoittaja huomautti, että puu sopi materiaaliksi mainiosti, ”koska puusta eletäänkin”.⁴⁵ Kirjoittajalla oli mitä ilmeisimmin mielikuva suurten maailmannäyttelyiden paviljonkiarkkitehtuurista, johon hän vertasi Höijerin puista paviljonkia. Kristallipalatsi viittasi

40. Michel de Certeau (1984) *The Practice of Everyday Life*, Berkeley, Los Angeles & London: University of California Press.

41. Suomen yleinen näyttely I. *Uusi Suometar* 7.7.1876.

42. Esim. Utställningen – första anblicken. *Morgonbladet* 3.7.1876; Suomen yleinen näyttely. *Hämäläinen* 24.8.1876; Käynti Helsingissä. *Savonlinna* 28.10.1876.

43. Yleensä katsomisesta ks. Janne Seppänen (2001) *Katseen voima*, Tampere: Vastapaino. Katseesta 1800-luvulla ks. Jonathan Crary (1992) *Techniques of the Observer. On Vision and Modernity*, Cambridge, Mass. & London: MIT Press; liikkuvasta katseesta ks. Anne Friedberg (1993) *Window shopping. Cinema and the postmodern*, Berkeley, Los Angeles & London: University of California Press. Katseen kulttuurista maailmannäyttelyissä ks. Syrjämaa 2007, 71–95.

44. Suomen yleinen näyttely I. *Uusi Suometar* 7.7.1876.

45. Suomen yleinen näyttely. *Hämäläinen* 24.8.1876.

joko nimenomaisesti Lontoon vuoden 1851 näyttelyyn ja maailmaa hämmästyttäneeseen valtaisaan lasi- ja rautarakennukseen tai yleisemmin suurenluokan näyttelyarkkitehtuuriin, sillä Kristallipalatsi sai lukuisia seuraajia.⁴⁶ Itse paviljonkirakennus oli oleellinen osa näyttelykokonaisuutta. Se ei ollut vain tarpeellinen kuori, vaan kiinteä osa näyttelyn kokonaisuutta, spehtaakkelia.

Hämäläisen kirjoittaja tunnisti puupaviljongin ratkaisevan eron moderneina pidettyihin lasiin ja rautaan, vaikka ei lähtenyt kukaan arvostelemaan tai kritisoimaan helsinkiläistä versiota. Moni muukin kävijä näyttää joko tietoisesti tai tiedostamattaan verranneen paviljonkia kansainväliseen moderniin näyttelyarkkitehtuuriin.⁴⁷ Monessa kuvauksessa korostui näyttelyrakennuksiin yleisesti liitetty ominaisuus: valoisuus. Valoisuus ihastutti kävijöitä uutuudellaan, sillä seinien yläpintojen lisäksi myös osassa kattoa oli ikkunoita. Valoisuuden kerrottiin ylittäneen odotukset ja aiemmat kokemukset.⁴⁸ Yksi kommentaattori totesi, ettei esimerkiksi kuvataidetta koskaan aiemmin ollut esitelty Suomessa niin hyvässä valaistuksessa.⁴⁹ Valoisuus oli tietysti hyvin oleellista katsomiseen tarkoitettussa tilassa, mutta samalla se linkittää Kaivopuiston näyttelykokemuksia kansainväliseen näyttelygenreen ja moderniin lasiarkkitehtuuriin. Helsingin näyttelyn paviljonkia ylistettiin samanlaisista kokemuksista ja rakentamisen taidonnäytteestä kuin suuria kansainvälisiä näyttelykomplekseja. Näyttelystä otetuista valokuvista näkyy, että varsinkin pitkissä, pasaasimaisissa siipiosissa katto on ollut lasilevyistä, mutta sen sijaan pääsalien katto on koostunut suurelta osin puusta ja vain osittain lasilevyistä.⁵⁰ Kiistatta näyttelytila on ollut valoisa, mutta kokonaisuudessaan näyttelypaviljonki tuskin on voinut olla niin valoisa kuin neljännesvuosisata aiemmin Lontoossa. Asiat ovat kuitenkin suhteellisia, eikä valon absoluuttisella määrällä ole niinkään merkitystä. Höijerin paviljongin uutuudenviehätystä ja suomalaisen yleisön valoisuuden kokemusta modernin airueena se ei poista.

Paviljonki ja näyttelyn sisältö linkittyivät monin tavoin yhdeksi, erottamattomaksi

kokonaisuudeksi. Osa näyttelyn arvovaltaa, kiinnostavuutta ja ”viestiä” oli itse rakennus. Maailmannäyttelyissä vakiintuneen muodon ja sisällön yhteen liittäminen oli oleellista sekä koko paviljonkirakennuksen että sen sisustuksen ja esineiden esillepanon osalta:

”Waalean-sinisellä werholla peitetyltä alttarilta kohoaa nousewan auringon muotoinen laipio, jonka toiselle puolelle on asetettu suomenkieliset ja toiselle ruotsinkieliset lehdet. Ne nousevat säteinä esisistään, nimittäin vanhimmasta suomen- ja ruotsinkielisestä lehdestä. Tämä laitos, arkkitehti Sjöströmin tekemä, on sangen soma. Vieressä on tilastollinen taulu, joka osoittaa kunkin sanomalehden painoksen kappalemäärää ja antopaikkaa.”⁵¹

Kuvaus sanomalehtiosastosta kiteyttää näyttelyn olemuksesta olennaisimman: muodon ja sisällön, esille asetelun ja esille asetetun erottamattomuuden. Katkelma tuo esille esitisoivan esitystavan merkittävyuden ja osoittaa estetiikan ja sisällön yhteen kietoutumisen. Esillepano ei ollut vain dekoratiivista, vaan samalla se myös selitti ja tuki tulkintaa: sanomalehdistön kehityskertomus osoitettiin visuaalisesti järjestyksellä. Samalla erotettiin kahdeksi toisistaan erillisiksi

46. Lasin merkityksistä ks. Isobel Armstrong (2008) *Victorian Glassworlds. Glass culture and the Imagination 1830–1880*, Oxford: Oxford University Press, 133–166.

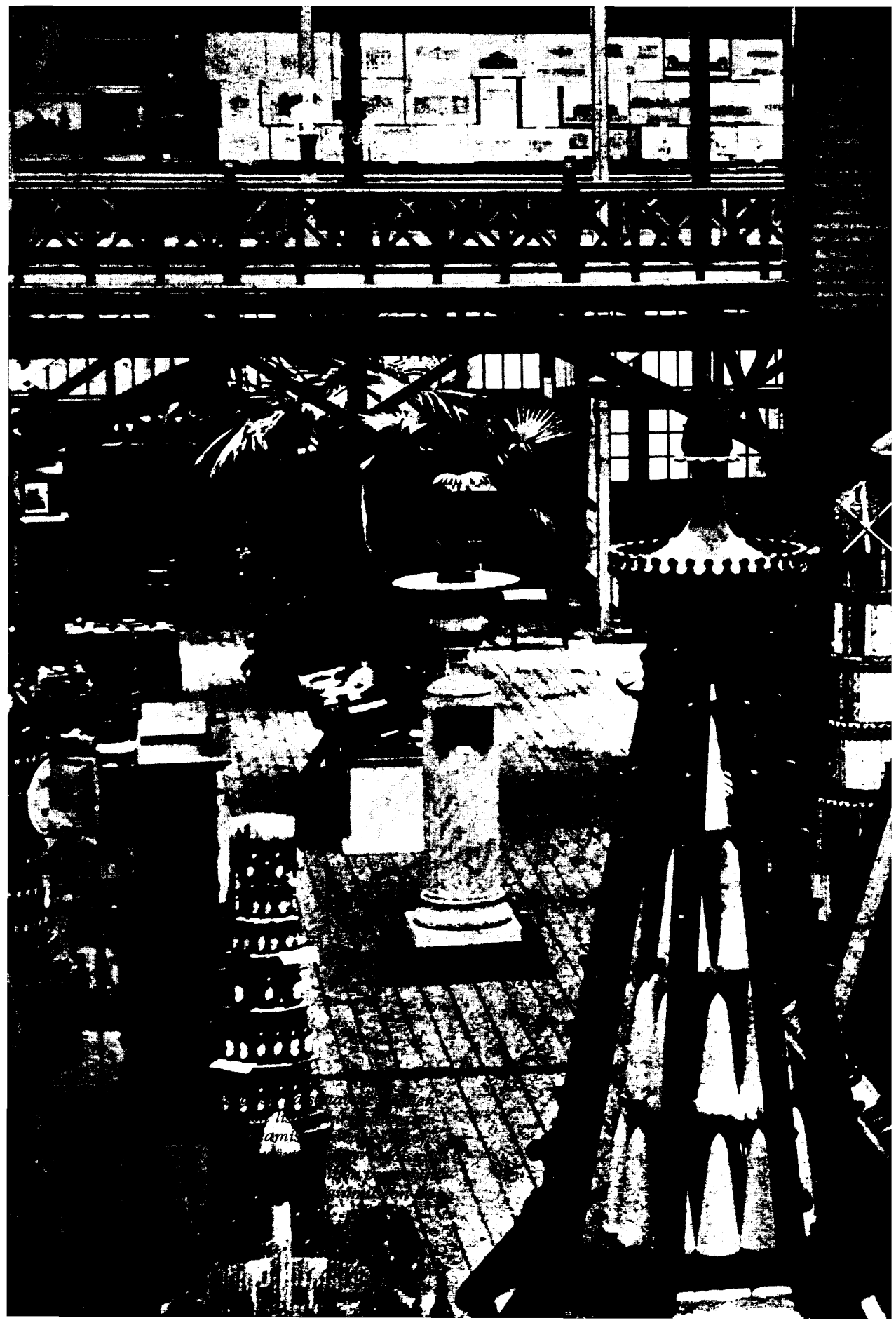
47. Kansainvälisen ja kansallisen vertailusta ja niiden vaihtuvista määrittelyistä Helsingin näyttelyssä ks. Taina Syrjämaa (2009) 'Making Difference, Seeking Sameness. Negotiating Finnishness and Foreignness in an Exhibition', teoksessa Anne Folke Henningsen, Leila Koivunen & Taina Syrjämaa (toim.) *Nordic Perspectives on Encountering Foreignness*, Turku: Department of General History, University of Turku, 2009, 27–40.

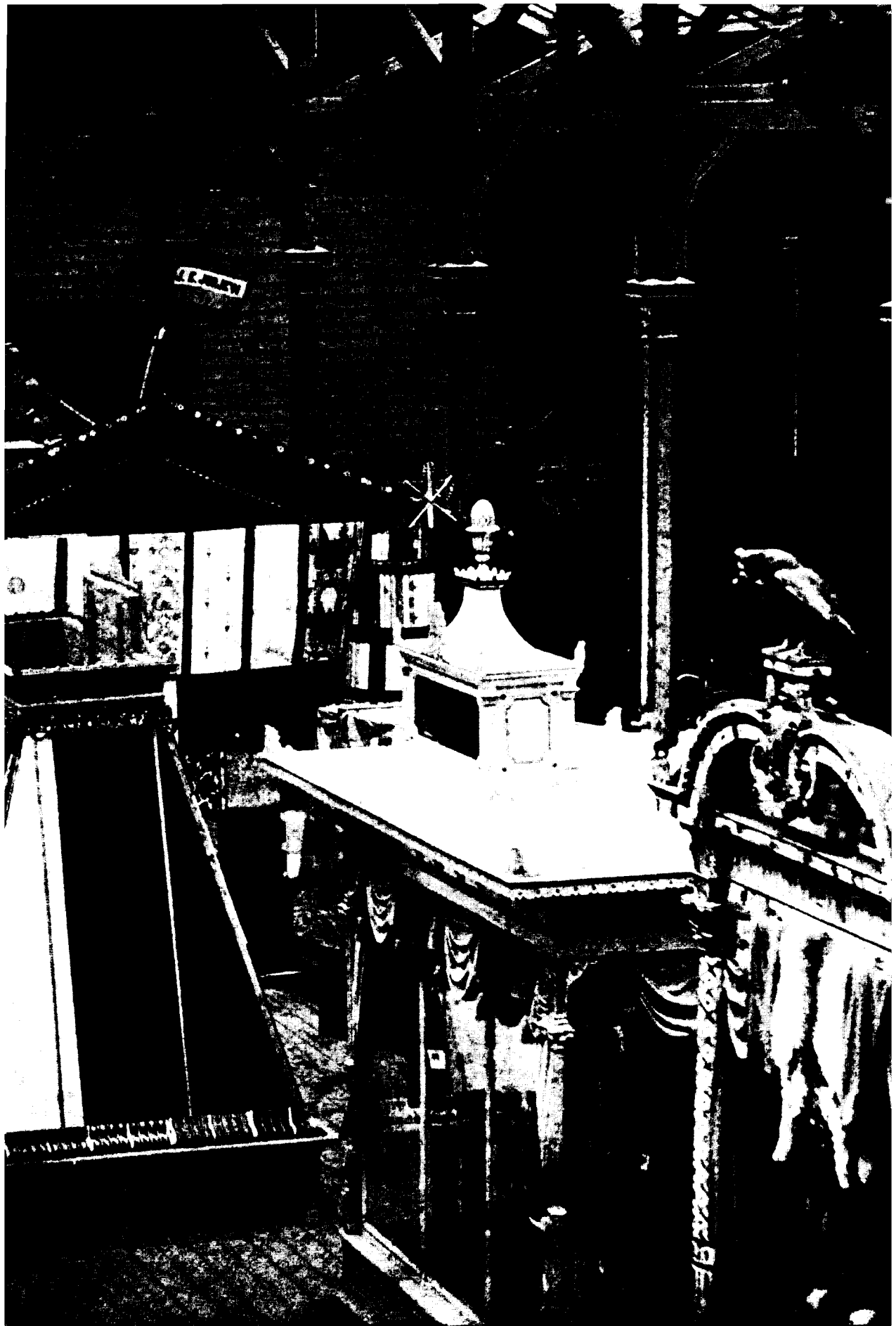
48. Suomen yleinen näyttely [II]. *Uusi Suometar* 10.7.1876; Suomen yleinen näyttely. *Hämäläinen* 24.8.1876; Käynti Helsingissä. *Savonlinna* 30.9.1876 & 14.10.1876; Yleinen Suomen näyttely 1876. I. *Satakunta* 12.8.1876; Utställningen – första anblicken. *Morgonbladet* 3.7.1876.

49. Från en flyktig promenad inom utställningsområdet. *Borgå-Bladet* 15.7.1876.

50. Charles Riisin valokuvien sarja näyttelystä. Helsingin kaupunginmuseon kuva-arkisto.

51. Sanomalehti-näyttely. *Hämäläinen* 24.8.1876; Sanomalehti-näyttely. *Oulun Wiikko-Sanomia* 2.9.1876.

kokonaisuuksiksi eri kieliset lehdet. Asetelman vakuuttavuutta lisäsi viereen asetettu tilastollinen esitys, mikä ajan henkeen sopien korosti mitattavuutta, tarkkuutta ja siten tieteellisyyttä.

Kuvauksissa kiinnitettiin lähes poikkeuksetta huomiota esille asettamisen tapaan: niissä kommentoitiin tiilistä tehtyjä ladelmia, Auran sokeritopista muodostettua pyramidia tai saippuasta rakennettuja asetelmia. Kiitosta sai arkkitehti Frans Sjöström ”kauniista, vankoista ja taiteellisista” hyllyistä ja kaapeista.⁵² Poikkeuksellista kritiikkiä esitti *Satakuntaan* kirjoittanut henkilö, joka pahoitteli, että maanviljelysosasto oli järjestetty syrjäiseen paikkaan ja tavalla, joka ei vetänyt yleisön huomiota puoleensa. Hän epäili syyksi sitä, että sen tuotteet ”ei[vät] ulkomuodollaan loista”. Hän moitti näyttelyn järjestäjiä ”Toimikunta on tässä kohden pitänyt liian tarkasti silmällä näyttelön somaa ulkomuotoa, unohtaen sen päätarkoitusta”.⁵³ Tämä poikkeuksellinen kommentti paljastaa toisenlaisen tulkintakoodin. Kirjoittaja kyseenalaisti esillepanon turhan aikaisena speaktaakkelinä, joka saattoi jopa johtaa sisällöllisesti merkittävän teeman aliarviointiin. Samalla hän osoitti, ettei hyväksynyt tai ollut omaksunut modernin näyttelyinstituution esittämisen tapaa.

Sama kommentaattori piti myös koneosastoa vaatimattomana: ”Ylipäänsä on koko näyttelö koneista köyhä”. Kirjoittaja pahoitteli sitä, että Suomessa valmistettiin lähinnä tilauksesta, joten konepajojen varastoissa ei ollut esille asetettavaa eikä siten näyttely ”anna täydellistä kuvaa siitä edistyskannasta millä Suomi jo nykyään tässäkin suhteon on.”⁵⁴ Näyttelyihin liittyi hyvin voimakas totaalisuuden ajatus: näyttelyiden odotettiin olevan kattavia läpileikkauksia, olipa kyseessä maailmannäyttely tai kansallinen näyttely. Näyttelyt loivat ensyklopedisuuden illuusiota monipuolisuudellaan, mikä samalla legitimoiti niiden olemassaolon. Valtaosa Helsingin näyttelyn kommentoijista kiinnitti huomiota siihen, mitä oli esillä eikä juuri pohtinut, mitä muuta näyttelyssä mahdollisesti olisi voinut olla, vaikka jotkut saattoivat moittia tiettyjä aloja tai seutuja laiskasta osallistumisesta. Kun

näyttelyn monipuolisuus ei vastannut odotuksia, sai käsitys koko näyttelyn hyödyllisyydestä ja todenmukaisuudesta ja siten sen tarpeellisuudesta kolhuja. Tällainen kriittisyys – tai näyttelygenren kyseenalaistaminen – oli kuitenkin melko harvinaista.

Kuten vierailijat olivat etsineet tukea siihen, miten näyttelyssä pitää käyttäytyä ja kävellä, he etsivät opastusta myös esineiden katsomiseen ja arviointiin. Luettelo opasti esineryhmästä toiseen, mutta tarkempaakin ohjetta kaivattiin katseen kohdistamiseksi ja nähdyn arvottamiseksi. Esineisiin tai vitriineihin kiinnitetty selitykset olivat tässä mielessä erityisen tärkeitä.⁵⁵ *Satakunnassa* näitä kylttejä kuvattiin tarkasti: ”näyttelöesineihin [on] liitetty pieni, miehenkämmenten suuruinen Suomenmaan kartta, jossa nähdään esineen luettelo vastaa järjestyksen-numero ja maan molemmilla kielillä omistajan nimi ja kotopaikka, joka on myöskin kartalla merkitty pienellä punaisella ympyrällä.”⁵⁶ Suomenkielisen tiedon vähäisyyttä kuitenkin valitettiin.⁵⁷ Synkimpiä kommentteja oli se, miten ruotsinkielisyys esti suomalaisia näkemästä ja ymmärtämästä näyttelyä ja sitä kautta itseään ja maailmaa: ”Pilko pimeä on siis siellä sisässä meillem suomalaisille; ruumiin ainoasti näkee, waan se on kuollut – henki kätkeytyy wieläki muukalaisuuden takana”.⁵⁸ Ilman ymmärrettävää ohjetta näki siis vain pinnan, ei sisältöä ja merkityksiä.

Valitus oli paljolti kielipoliittista, mutta se voi kertoa myös hyvin aidosta hämmennyksestä. Miten pitäisi katsoa ja ymmärtää sokeritoppia, kutomakoneita, koululaisten käsitöitä, lasipulloja, tiilipinoja, veturia, Ekmanin maalausta Väinämöisestä ja monia

52. Från en flyktig promenad inom utställningsområdet. *Borgå-Bladet* 12.7.1876.

53. Suomen yleinen näyttelö 1876 III. *Satakunta* 2.9.1876.

54. Suomen yleinen näyttelö 1876 IV. *Satakunta* 9.9.1876.

55. Suomen yleinen näyttelö. *Hämäläinen* 24.8.1876.

56. Suomen yleinen näyttelö. II. *Satakunta* 26.8.1876.

57. Matka Helsingin näyttelöön. *Tapio* 5.8.1876; Suomen yleinen näyttely IX. *Uusi Suometar* 20.9.1876; P. Päivärinta: Palanen matkakertomuksia. *Oulun Wiikko-Sanomia* 2.12.1876.

58. Matka Helsingin näyttelöön. (Kirje näyttelyssä olvalta maamieheltä). *Tapio* 5.8.1876.

muita esineitä? Julkaistuissa kuvauksissa ollaan hyvin tietoisia siitä, mikä oli näyttelyn agenda: Suomen ja suomalaisten edistyksen ja edistyspotentiaalain osoittaminen. Kuopion seudulta matkaan lähtenyt kirjoitti ylevään tyyliin, miten hän odotti näkevänsä näyttelyssä ”koko ihanan maan aineelliset ja henkiset riennot ruumistuneena ikäänkun yhdeksi ainoaksi kokonaisuudeksi”.⁵⁹ Samalla tavalla totesi nimimerkki ”Matkustaja” kertoillessaan kesämatkastaan *Savonlinna*-lehdessä: ”Se [näyttely] esittelee kokonaisuudessa, waan pienennetyssä muodossa Suomenmaan katselian ihailtawaksi”.⁶⁰ Kertomuksissa toistuu vertailu näyttelyn osoittaman ”edistyksen” sekä tuoreessa muistissa olleiden suurten vastoinkäymisten, nälkävuosien, välillä: ”Joku vuosi sitte luultiin täällä waan köyhyiden ja kurjuuden majailewan, luultiin tuon epäkiittolisen maan ankarasta työstä känsittyneille käsille antawan ainoasti kaikkein wälttämättömimmät tarpeensa – kuka olisi woinut ajatellakaan mitään jaloa – ja nyt nämä samat kädet owat walmistaneet tuotteita, joita woipi wetää wanhain siwistysmaiden tuotteiden rinnalle.”⁶¹ Katovuosista oli kulunut alle vuosikymmen, ja nyt näyttelyllä piirrettiin Suomelle paikkaa osana kansainvälistä teollistuvaa ja vaurastuvaa kansakuntien yhteisöä.

Kaiken kaikkiaan uudenlaisen ja moninaisen tavarapaljouden hahmottaminen ei ollut yksinkertainen tehtävä. 1800-luvun tieteellisyyteen pyrkinyt esittämistapa perustui luokitteluun ja tyypillisen esittämiseen. Jäsentämällä ja esille asettamalla tuotettiin uutta tietoa. Barbara Kirshenblatt-Gimblett onkin todennut, että esineistä tuli merkityksellisempiä vitriiniin katsottaviksi asetettuina kuin ne olivat muutoin. Näyttelyesine ei ollut vain yksittäinen tavara, vaan se konkretisoi ja teki näkyväksi abstrakteja ilmiöitä. Esineen luokittelu ja sille annettu seliteteksti olivat tässä merkityksellistämisprosessissa vähintään yhtä tärkeitä kuin esine itse.⁶² Näyttelyn tulkitseminen vaati katsojalta taitoa osata kiinnittää katseensa näyttelypaviljongissa esineisiin ”oikealla” tavalla eli liittämällä näyttelyesineet laajempiin yhteyksiin. Se edellytti ajan poliittisen, taloudellisen ja kulttuurisen dis-

kurssin tuntemusta ainakin jossain määrin, mutta myös näyttelytilassa olleiden vihjeiden havaitsemista.

Toinen katsomista ja tulkitsemista helpottava – ja samalla ohjaava – merkki olivat palkinnot. Esimerkiksi *Tapion* kirjoittaja totesi suoraan, että ”palkinto-liput” kertovat esineiden arvon.⁶³ Juryn valinnat siis ohjasivat näyttelykävijöiden arviointia. Joissakin tapauksissa myös esineiden myyntihintoihin saatettiin vedota laatukriteerinä. Monissa kertomuksissa pyrittiin tavoittamaan ”tieteellinen”, objektiivinen sävy, mikä johti mittojen ja määrien toistamiseen suoraan luettelosta.⁶⁴ Arvioinnin tekeminen oli siten ulkoistettu asiantuntijoiksi katsotuille auktoriteeteille. Moni myös suoraan toi ilmi oman epävarmuutensa tai ainakin halusi esiintyä nöyränä lukijoiden edessä ja vakuutteli tietämättömyyttään ja kyvyttömyyttään arvioida. Siitä huolimatta tekstit myös vilisivät kannanottoja: mitkä esineet valittiin maininnan arvoisiksi, kuinka paljon tilaa niille omistettiin tekstissä ja minkälaisia attribuutteja niille annettiin. Kirjoittajien kyky ilmaista näkemyksiään vaihteli suuresti monipuolisista kuvauksista luettelomaisiin esityksiin, joissa persoonallisin arvio oli ”soma” tai ”sievä”. Ainoa selitys ei välttämättä ollut tottumattomuus tai heikkous kirjoittajana, vaan vaikeus löytää paviljongin vitriini- ja esinerunsaudesta kiinnostavia ja arvioida nähtyä. Tilanne todellakin oli uusi: näyttelygenre loi asetelman, jossa katsojan oletettiin tekävän arvioita moninaisista esineistä ja teemoista, jotka kaikki eivät mitenkään voineet olla hänelle kovin tuttuja. Aikalaisten silmissä näyttelypaviljongin on täytynyt näyttää runsaudensarvelta, jossa luettelo turvanaankaan ei ole ollut helppo hahmottaa jäsennyksiä ja merkityksiä.

59. Matka Helsingin näyttelöön. (Kirje näyttelyssä olevalta maamicheltä). *Tapio* 5.8.1876.

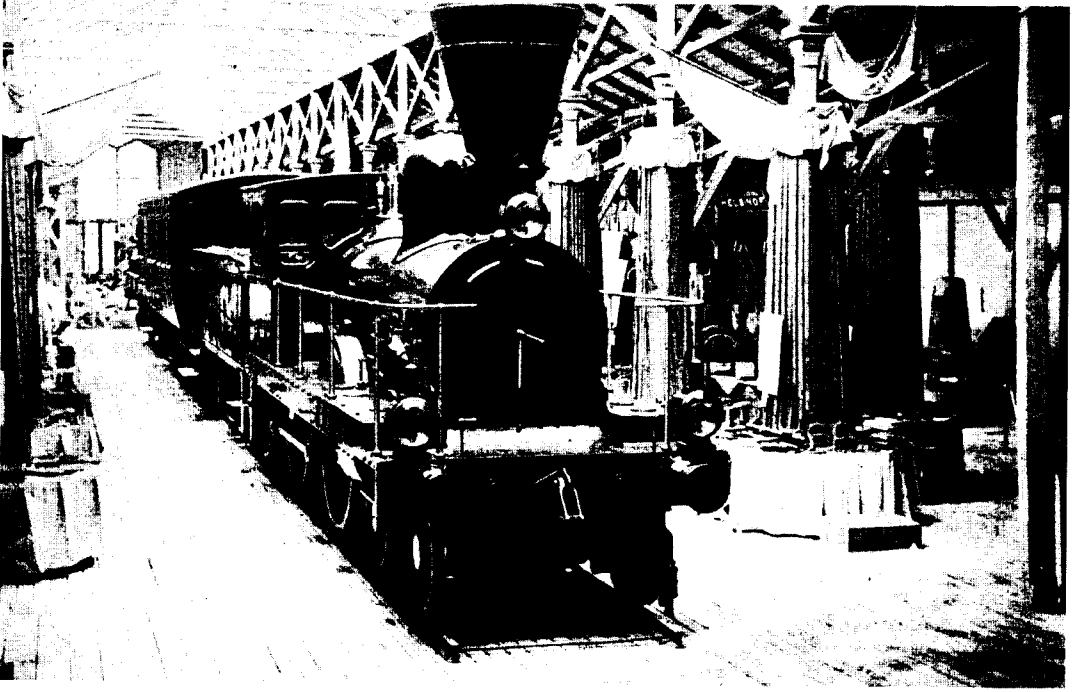
60. Kesä-matkoilta. *Savonlinna* 18.11.1876.

61. Kuopiosta. *Tapio* 26.8.1876. Ks. myös Från en flyktig promenad inom utställningsområdet. *Borgå-Bladet* 12.7.1876 & 15.7.1876.

62. Kirshenblatt-Gimblett (1991) 386–443. Ks. myös Bennett (1995), 36–42, 213.

63. Kuopiosta. *Tapio* 26.8.1876.

64. Esim. Yleinen Suomen maanwiljelyskokous. *Uusi Suometar* 1.9.1876.

Suomessa valmistettu veturi oli esillä näyttelyssä. Museovirasto / Charles Riis.

Huomion kaappasivat helposti liikkuvat ja käyvät laitteet, jotka erottuivat vitriinien hiljaisesta massasta. Näyttelyissä havainnollistettiin joidenkin laitteiden toimintaa tai tiettyjä teemoja. Varsinkin käyvät koneet ja työnäytökset olivat vetonauloja: ”Erinomainen oli aina paljon väkeä erään kangastuolin ympärillä, minkä Tampereen liinatehdas oli sinne lähettänyt ja jota miespuolinen kankuri käytti, kutoen senttikangasta ja kuwatan siihen koko näyttelyhuoneen.”⁶⁵ Näyttelyiden sivistykselliseen etokseen voisi ajatella kuuluvan havainnollistamisen opetuksellisuuden takia. Toisaalta tässä esimerkissä – jonka monet lehdet toistivat – ei korostunut ainoastaan työesitys vaan yleisön huomiota houkuteltiin kutomalla kangasta, johon piirtyi näyttelypaviljonki. Tämä oli askel, tosin ehkä pieni sellainen, kohti viihteellistymistä. Näyttelyihin liittyi alusta pitäen speaktaakkelimaisuus ja elämyksellisyys, jolla katsojia houkuteltiin ja viihdytettiin. Vaikka ajan diskurssissa tieteellisyys ja hyödyllisyys esitettiin vastakohtina pinnallisille huvituksille, on näyttelyissä havaittavissa asteittainen viihteellistyminen.⁶⁶ Ber-

nard Lightman, joka on tutkinut luonnontieteellisen tiedon kaupallista ja viihteellistä esittämistä 1800-luvun Isossa-Britanniassa, on pyrkinytkin murtamaan sivistävyyden ja huvittelun vastakkainasettelua.⁶⁷

Jo näyttelyiden speaktaakkelimainen olemus ja mahdollisimman suurten tai ennätysellisten esineiden ja laitteiden esittely oli osoitus pyrkimyksestä luoda elämyksiä ja viihdyttää. Helsingissä viihdettä oli kaiken kaikkiaan tarjolla niukasti, mutta yleisöä kyllä houkuteltiin musiikilla.⁶⁸ Varsinai-

65. Suomen yleinen näyttely V. *Uusi Suometar* 18.8.1876; Kuopiosta. *Tapio* 26.8.1876; Suomen yleinen näyttely. *Hämäläinen* 14.9.1876.

66. Syrjämaa (2007) 150–164. Speaktaakkelimaisesta tavarantoiminnan esittämisestä ks. Kevin Hetherington (2007) *Capitalism's Eye. Cultural Spaces of the Commodity*, New York & London: Routledge.

67. Bernard Lightman (2007) *Victorian Popularizers of Science. Designing Nature for New Audiences*, Chicago & London: The University of Chicago Press; Aileen Fyfe & Bernard Lightman (eds.) (2007) *Science in the Marketplace. Nineteenth-Century Sites and Experiences*, Chicago & London: The University of Chicago Press.

68. Toimikunta: 1876 vuoden Näyttely. *Satakunta* 8.7.1876 ja Toimikunta: 1876 vuoden näyttely. *Uusi*

sen näyttelyn puolellakin oli erityisiä veto-
nauloja. Sellainen oli ainakin Suomessa
valmistettu veturi, joka täytti erinomaisesti
näyttelygenren suuruuden ja erityisyyden
tavoittelun. Jo veturin kuljettaminen näytte-
lypaikalle ylitti uutiskynnyksen.⁶⁹ Toinen
kävijöitä kiehtonut kohde oli etnografinen
näyttely. Erityistä ihastusta herättivät kipsi-
nuket, ”niin elävän ihmisen näköisiä, että
niiltä odotti puhetta”. Osastolla ei tarvinnut
siis katsella vain yksittäisiä esineitä vaan
eloisasti lavastettuja tupakokonaisuuksia,
joihin oli liitetty myös tarina.⁷⁰

Tuhansien näyttelyesineiden huolellinen,
järjestelmällinen ja yksityiskohtainen katso-
minen tuskin oli mahdollista. Sen sijaan,
että vierailija olisi uskollisesti kiertänyt vit-
riiniltä toiselle ja antanut katseensa porau-
tua esineisiin toinen toisensa jälkeen, katse
kiinnittyi helposti erityiseen ja erilaiseen.
Vaikka näyttelyiden järjestäjät mielellään
korostivat tapahtumien vakavahenkisyyttä
ja eroa viihteeseen, oli kaikille näyttelyille
ominaista jonkin asteinen viihdyttäminen.
Luonnollisesti myös kaupungilla oli muuta
ohjelmaa tarjolla kuten teatteria ja ooppe-
raa, ja sirkuksen saapumisestakin puhuttiin.

Eletty tila

Näyttelypaviljonki oli eletty tila, jossa fyysinen ja kuviteltu (real-and-imagined) kie-
toutuivat erottamattomasti toisiinsa. Se oli
– Pauli Tapani Karjalaisen kolmijakoa so-
veltaen – fyysinen, kulttuurinen ja koettu
tila. Näyttelyllä oli materiaallinen olemassa-
olonsa niin rakennuksena kuin esille ase-
tettujen esineiden kokonaisuutena. Tämä
oli sidoksissa ajan kulttuurisiin käsityksiin
tiedosta, sivistyksestä, edistyksestä, talou-
desta, taiteesta, kansainvälisyydestä ja kan-
sakunnasta. Näyttelyvieraiden kuvauksissa
näkyi kokemuksellisuus ja tilan muovaami-
nen. Kuvauksissa on paljon samankaltais-
uutta, sillä kävijöitä yhdistivät monet kult-
tuuriset arvostukset ja käytännöt. Toisaalta
kuvauksissa on myös eroja, erilaisia arvioi-
ta, painotuksia ja tulkintoja, mikä kertoo
yksilöllisestä ja aktiivisesta tilan luomisesta.

Kaivopuiston näyttelypaviljongissa suomalainen kävijäkunta harjoitteli uudenlaisessa julkisessa tilassa toimimista. Näytte-

lyllä oli selväpiirteiset ajalliset ja alueelliset rajat. Se oli julkinen paikka, joka oli periaatteessa avoinna kaikille, mutta vain tietynä kellonaikana ja tietyin ehdoin. Kuvauksissa näkyy sekä jännittyneisyys että innostuneisuus. Moni vierailija kaipasi ohjeistusta, miten ottaa tila haltuunsa hyväksi katsotulla ja asiallisella tavalla. Toisaalta monesta kuvauksesta myös ilmenee, että heillä oli tilan suhteen ennakkokäsityksiä ja -odotuksia, vaikka ei välttämättä omakohtaisia kokemuksia vastaavasta. Näyttelyjärjestäjillä ei ollut valtaa luoda valmista tilaa, jonka kävijät olisivat passiivisesti omaksuneet. Päinvastoin kuvauksista löytyy Michel de Certeau laajan toimijuuden, jatkuvan arkisen luovuuden,⁷¹ hengessä uuteen tilaan tutustumisen moninaisia aktiivisia prosesseja. Niissä korostuu kävijöiden toimijuus, liikkumisen ja katsomisen omakohtainen harjoittelu. Vierailijat pyrkivät oppimaan uusia käytöskoodeja ja muuntamaan tilallisia käytäntöjään, mutta samalla he tekivät tilaa omakseen.

Modernin etsintä, edistys ja vertailu olivat ajan trendejä, jotka tekivät näyttelyistä merkityksellisiä ja joita näyttelyt edelleen vahvistivat. Näyttelypaviljonki oli tilana uudenlainen, vieras, mutta toivottu ja kaivattu, sillä se liitettiin kansainväliseen toimintatapaan ja -kykyyn. Esimerkiksi *Hämäläisessä* todettiin ykskantaan, että ”on melkein jokaisessa sivistyneessä valtakunnassa pidetty tällöinen näyttely.”⁷² *Uudessa Suometarissa* vakuuteltiin puolestaan, että Helsingin näyttely ”kyllä wetää wertoja niille näyttelyille, joita on saatu nähdä muualla maail-

Suometar 10.7.1876. Vrt. Suomen yleinen näyttely I. *Uusi Suometar* 10.7.1876.

69. Suomen yleinen näyttely [III]. *Uusi Suometar* 10.7.1876; Från en flyktig promenad inom utställningsområdet. *Borgå-Bladet* 15.7.1876. Ks. myös Käynti Helsingissä. *Savonlinna* 11.11.1876.

70. Suomen yleinen näyttely. *Hämäläinen* 14.9.1876. Ks. myös Allmänna Finska utställningen. *Åbo Underrättelser* 5.7.1876; Från en flyktig promenad inom utställningsområdet. *Borgå-Bladet* 15.7.1876; Suomen yleinen näyttely 1876 V. *Satakunta* 23.9.1876.

71. de Certeau (1984).

72. Suomen yleinen näyttely. *Hämäläinen* 24.8.1876.

massa, vaikka se tietysti laajuutensa puolesta on niitä pienempi.”⁷³

Näyttelygenreen kuuluu materiaallinen katoavaisuus, mutta näyttelypaviljongin lyhytikäisyys kääntyi positiiviseksi erityisyydeksi ja ihmeellisyydeksi. Lyhyt kesto osoitautui muutoinkin vain näennäiseksi, sillä näyttelyiden ketjun kautta syntyi jatkuvuutta. Samalla tavoin jatkuvuutta löytyi suhteessa muihin uusiin urbaaneihin julkisiin,

katsomiseen ja esittämiseen keskittyviin tiloihin: näyttelyt eivät olleet erillisiä, vaan niillä oli yhteys muotoutuvaan museolaitokseen ja kaupallisiin tiloihin. Siten näyttelykokemukset ja -käytännöt kantoivat pitemmälle kuin vain seuraavaan näyttelyyn.

73. Suomen yleinen näyttely I. *Uusi Suometar* 7.7.1876.

MARI VARES

Luonnollinen Suomi – käsityksiä Suomen "sijainnista ja suuruudesta" 1917–44

Suomalaisessa tiedeyhteisössä ja sivistyneistön piirissä esitettiin Suomen itsenäisyyden ensimmäisinä vuosikymmeninä näkemyksiä Suomen luonnollisesta tilasta. "Luonnollinen Suomi" tarkoitti Suomen tilaa ja sijaintia Suur-Suomena, joka voitiin legitimoida paitsi humanististen tieteiden myös luonnontieteiden argumenteilla: maantieteellä, geologialla ja kasvi- ja eläintieteellä. Näissä puheenvuoroissa määriteltiin suomalainen alueellinen ja mentaalinen kokonaisuus. Luonnontieteet loivat yhdessä humanististen tieteiden kanssa suomalaisuutta ja määrittivät sen konkreettisen alueen.

■ Suomen itsenäistyminen, kansallisen ajattelun keskeisyys 1920- ja 30-luvulla ja toinen maailmansota antoivat sysäyksen erilaisille selityksille Suomen alueesta, mahdollisuuden artikuloita yhteisö ja sen tila. Poliittinen muutos inspiroi keskustelua, mutta käännekohtien ja kriisien rinnalla rajoja koskevaan keskusteluun vaikutti traditio, 1800-luvulla syntynyt tapa hahmottaa suomalainen maantieteellinen alue.

Tietoisuutta ja mielikuvia kansallisen, oman alueen olemassaolosta ja legitiimiydestä tuotetaan yhteiskunnassa useissa konteksteissa.¹ Vuosien 1917–44 Suomessa yleistajuiset tieteelliset julkaisut olivat representaatioita eli esityksiä ja artikulaatioita Suomesta. Niillä luotiin ja ylläpidettiin kansalliseksi ymmärrettyä aluetta. Eri tieteen-

alat kohtasivat toisensa kansallismielisessä ilmapiirissä ja löysivät usein yhteisiä argumentteja hahmottaessaan Suomen tilaa.

Humanistien ja luonnontieteilijöiden Suomi

Artikkelissa huomion kohteena ovat maantieteilijöiden ja historioitsijoiden tavat esittää ihanteellinen suomalainen alue ja Suomen sijainti. Miten eri metodeja ja lähestymistapoja käyttävät tieteenalat antoivat viime kädessä samankaltaisen kuvan Suomesta? Miten niiden piirissä tuotettiin esityksiä, joissa reagoitiin vallitseviin poliittisiin ja yhteiskunnallisiin oloihin? Miten tiede ja politiikka kohtasivat?

Luonnontieteellistä Suomea ja luonnollista Suur-Suomea selittäneet kirjoitukset yhdistivät tyypillisesti Suomen luonnon ja historiallisen kehityksen toisiinsa. Näistä representaatioista välittyi käsitys Suomesta ainutlaatuisena luonnonhistoriallisena kokonaisuutena, joka kuului laajaan Fennoskandian peruskallioalueeseen. Maantiede ja sen lähitieteet voidaan nähdä historian tavoin kansakuntaa, sen tilaa, menneisyyttä ja tulevaisuuden mahdollisuuksia hahmottaneina tieteenaloina.² Sekä historioitsijat että maantieteilijät pyrkivät perustelemaan kansakunnan ainutlaatuisuuden ja selvärajaisuuden ja ilmaisivat tyytymättömyytensä vallitsevia "luonnottomia" valtorajoja kohtaan.

Käsityksiin ihanteellisesta Suomesta ja sen alueesta on viitattu aikaisemmissa tutkimuksissa sekä maantieteen, humanististen tieteiden että politiikan tutkimuksen näkökulmasta. Tutkijoiden huomio on useimmiten kohdistunut tiettyyn alueeseen, erityisesti Itä-Karjalaan tai Skandinavian pohjoisosiin. Tieteen rooli Itä-Karjalassa on valotunut etenkin kansa- ja kielitieteilijöitä autonomian ja toisen maailmansodan aikana

1. Anssi Paasi (1996) *Territories, Boundaries and Consciousness. The Changing Geographies of the Finnish-Russian Border*, Chichester: John Wiley & Sons, 3, 28, 53.

2. Anssi Paasi (2002a) 'Place, Boundaries, and the Construction of Finnish Territory', teoksessa David. H. Kaplan & Jouni Häkli (toim.) *Boundaries and Place. European Borderlands in Geographical Context*, Lanham: Rowman & Littlefield, 178–179; Pauli Kettunen (2008) *Globalisaatio ja kansallinen me. Kansallisen katseen historiallinen kritiikki*, Tampere: Vastapaino, 32.

koskevilla tutkimuksissa.³ Suomen kokonaiskuvaa on puolestaan tarkasteltu maisemien, kartografian ja geopolitiikan kannalta.⁴ Historian alalla vastaavana kokonaiskuvana voidaan pitää Derek Fewsterin (2006) tutkimusta Suomen muinaisuuden akateemisesta ja populaarista käytöstä kansallisen historian rakentamisessa 1800-luvulta toiseen maailmansotaan saakka.⁵ Maantieteen ja historian rooli ja yhteydet pidemmällä aikavälillä ovat kuitenkin jääneet selvästi taka-alalle. Seuraavassa tarkastellaankin, miten kansallisen tilan luonnollistamispuhe lävisti akateemisen kentän ja yhdisti toisistaan erillisinä toimineita tieteenaloja ja miten kansallinen aktiivisuus oli samalla osa kansainvälistä kontekstia.

Sekä luonnontieteet että humanistiset tieteet pitivät itseään 1920- ja 30-luvulla uusien kansallisvaltioiden Euroopassa kansallisina tieteinä ja merkityksellisinä kansakunnan kannalta. Samalla kun tutkijat toimivat kansainvälisessä yhteisössä, he kokivat olevansa ennen kaikkea oman kansakuntansa asialla. Eri tieteenalojen välinen yhtymäkohta löytyykin ensi sijassa yhteisistä ajattelutavoista. Aikakauden kansakuntaisuutta korostava ilmapiiri ulottui myös luonnontieteilijöihin. He esittivät omien oppialojensa kontekstissa tulkintoja kansakunnasta ja sen rajoista. Itsenäistymistä seuranneina vuosina Suomen tilan määrittämiseen vaikutti epäilemättä kansallisen perspektiivin ensisijaisuus. Motiivina oli paitsi kansallinen itsekasvatus myös Suomen tekeminen tunnetuksi ulkomailla.⁶

Aikalaiatutkijoiden Suomen tilaa koskevissa esityksissä voidaan tunnistaa käsitteiden välisiä yhteyksiä, kiinnekohtia ja ketjuja.⁷ Näissä esityksissä fennoskandisen peruskallion, suomalaisen väestön, kansan ja kulttuurin välille rakennettiin yhteys. Tutkijat osallistuivat näin kuvitellun alueen, *imagined territory*, konstruointiin. Kuviteltu alue on erityisesti itävaltalaisen Peter Haslingerin käyttämä käsite ja mukaelma Benedict Anderssonin kuviteltujen yhteisöjen käsitteestä.⁸

Suomi voitiin nähdä myös tunteiden tilana. Willem Frijhoffin mukaan alankomaalaisille on valtion rajoja olennaisempaa ollut ajatus yhteisestä tunteiden tilasta. Tunteilla määritelty tila ei ole kuitenkaan välttämättä vastakkainen ”kovien” maantieteellisten rajojen kanssa.⁹ Näin Suomikin oli mahdollista kokea tunteiden tilana, vaikka suomalais-tutkijat hakivat Suomelle juuri rajoja 1920- ja 30-luvulla. Ajatukset suomalaisuudesta ja sen erityislaatuisuudesta, juurista, siteistä luontoon, maisemasta ja selvärajaisuudesta kertovat tunteiden ja mielikuvien avulla luodusta Suomen omakuvasta. Tieteellisen tiedon välittäminen oli epäilemättä osa tämän kuvan luomista. Tässä suhteessa artikkeli liittyy myös viime aikoina esillä olleen Suomen sodanaikaisen mentaliteetin ja sen juurien valottamiseen.

Oppitulojen ja politiikan yhteys
Maantieteilijöiden kansainvälisessä yhteisössä esitettiin hyvin laaja-alaisia näkemyksiä valtioista maantieteellisinä kokonaisuuk-

Oppitulojen ja politiikan yhteys

Maantieteilijöiden kansainvälisessä yhteisössä esitettiin hyvin laaja-alaisia näkemyksiä valtioista maantieteellisinä kokonaisuuk-

Moisio (2000) *Missä on Suomi. Kansallisen identiteetipolitiikan historia ja geopolitiikka*, Tampere: Vastapaino, 22–23.

5. Derek Fewster (2006) *Vision of Past Glory. Nationalism and the Construction of Early Finnish History*, *Studia Fennica Historica* 11, Tampere: SKS, 14–21.

6. Paasi (2002a) 181–183.

7. Ernesto Laclau (2005) *On Populist Reason*, Lontoo: Verso; Emilia Palonen (2008) Ernesto Laclau & Chantal Mouffe. Diskurssiteoriaa & radikaalia demokratiaa, teoksessa Kia Lindroos & Suvi Soininen (toim.) *Politiikan nykyteoreettikkoja*, Helsinki: Gaudeamus, 215.

8. Peter Haslinger & Klaus Holz (2000) 'Selbstbild und Territorium. Dimensionen von Identität und Alterität', teoksessa Peter Haslinger (toim.) *Regionale und nationale Identitäten*. Würzburg: Ergon, 23–26.

9. Frijhoff, Willem (2002) 'Tunteiden tila – historiallinen Alankomaat kuvitelluna yhteisönä', teoksessa Taina Syrjämaa & Janne Tunturi (toim.) *Eletty ja muistettu tila*, Historiallinen arkisto 115, Helsinki: SKS, 133.

3. Esim. Timo Salminen (2008) *Aatteen tiede. Suomalais-ugrilainen Seura 1883–2008*, Porvoo: SKS; Tenho Pimiä (2009) *Tähtäin idässä. Suomalainen sukukansojen tutkimus toisessa maailmansodassa*, Jyväskylä Studies in Humanities 124, Jyväskylä: Jyväskylä University Printing House; Maria Lähteenmäki (2004) *Kalotin kansaa. Rajankäynnit ja vuorovaikutus Pohjoiskalotilla 1808–1889*, Historiallisia tutkimuksia 220, Helsinki: SKS.

4. Esim. Maunu Häyrynen (2005) *Kuvitettu maa. Suomen kansallisen maisemakuvaston rakentuminen*, Espoo: SKS; Petri J. Raivo (2002) 'The Finnish landscape and its meanings', *Fennia* 180/1–2, 91–95; Jouni Häkli (2002) 'Mapping the historical sense of Finland', *Fennia* 180/1–2, 76–79; Vilho Harle & Sami

sina. Valtion luonnollinen alue voitiin perustella paitsi geologialla ja kasvi- ja eläintieteellä myös geopolitiikalla, kulttuurilla ja rotuopeilla. Suomessa luonnontieteellisten selitysten taustalla voidaan nähdä paitsi kansallisen ajattelun lävistävyys myös se, että kansallisvaltioajattelu ja valtiokeskinen ajattelu osuivat yksiin tieteiden kehittymisen kanssa. Geologisen tiedon lisääntymisen nosti esille Suomen peruskallion ja Fennoskandian käsitteen, jota käytettiin ihanteellisen Suomen määrittämisessä.¹⁰ Uusi luonnontieteellinen tieto tarjosi lähtökohtia rakentaa ympäristöön perustuvaa identiteettiä.

Maantiede vakiintui kansainvälisesti yliopistolliseksi oppiaineeksi 1800-luvun jälkipuolella. Taustalla vaikutti kiinnostus kansaa ja valtiota kohtaan, kansallisvaltion nousu, mutta myös kolonialismi. Maantiede kertoi vallan ja tiedon yhteydestä.¹¹ Koska kansakunnan rakentamisprojektit käyttivät rajoja osana ideologiaansa ja toimintakäytäntöjään¹², maantiede sopi hyvin nationalistiseen politiikkaan yhdessä humanististen kansallisten tieteiden kanssa. Suomalais-ugrilainen kulttuurintutkimus vaikutti esimerkiksi maantieteilijä J. G. Granön tekemiin tutkimusmatkoihin Keski-Aasiassa.¹³ Ajatus luonnon ikaikaisuudesta ja kansan historiallisuudesta sopivat epäilemättä toisiinsa. Samalla historiallisten rajojen käsite sai negatiivisen sisällön tarkoittaessaan Suomen itärajan kulkua historian aikana.

Vaikka Suomessa luonnonmaantiede hallitsi tutkimuksen kenttää eikä historiallinen maantiede saanut juuri jalansijaa¹⁴, maantieteellä ja historialla oli kiinnostavia yhtymäkohtia. Luonnollinen Suomi oli myös historioitsijoiden käyttämä käsite, ja vastaavasti esimerkiksi *Suomen Maantieteen käsikirjassa* (1936) siteerattiin tarkasti historioitsija Väinö Voionmaan teosta *Suomen uusi asema* (1919). Väinö Voionmaan ja maantieteen yhteys selittyi paitsi aikakauden ilmapiiirillä myös henkilökohtaisella tutkijanprofiililla. Voionmaa, joka muistetaan ehkä paremmin sosiaalidemokraattisena ministerinä ja ulkopolitiikkona, oli toiminut vuosina 1912–18 kauppakorkeakoulun talousmaantieteen ja taloushistorian opettajana.¹⁵

Vilho Harle ja Sami Moisio ovat tuoneet esiin maantieteen ja kansainvälisten suhteiden oppiaineen väliset yhtymäkohdat. Häiden näkökulmastaan suomalaista maantiedettä hallitsi geopolitiikka. Ruotsalainen geopolitiikko Rudolf Kjellén soveltui niin valtio-opin, kansainvälisten suhteiden kuin maantieteen auktoriteetiksi.¹⁶ Toinen poliittisen maantieteen auktoriteetti, jolta suomalainen 1920- ja 30-luvun akateeminen maantiede epäilemättä sai vaikutteita, oli saksalainen Friedrich Ratzel.¹⁷ Periaatteessa luonnonmaantieteen ja poliittisen maantieteen välillä ei ole edes tarpeen nähdä kullua. Myös luonnonmaantieteelliset, geologiset ja biologiset selitykset ottivat kantaa poliittisiin kysymyksiin. Ratzel istui hyvin myös topeliaaniseen environmentalistiseen perinteeseen.¹⁸

Kansakuntaisuus oli vallan ja tieteen yhteinen konteksti. Tiede ja politiikka eivät toimineet toisistaan irrallaan, vaikka instituutioiden ja kansalaisyhteiskunnan tasolla otettiin avoimemmin kantaa Suomen tilaan kuin Tarton rauhan rajat allekirjoittaneella valtiotasolla. Usein samat toimijat sukkuloivat yliopiston ja politiikan väliä – esimerkiksi luonnollisen Suomen puolesta puhunut Väinö Voionmaa oli neuvottelemassa Tarton rauhaa. Ylin valtiojohto kuului tieteellisten seurojen vieraslistaan. Näin myös luonnontieteet ja politiikka kohtasivat ja toimivat vastavuoroisesti.¹⁹ Epävirallisen ja virallisen välinen raja oli itse asiassa helppo ylittää suomalaisessa yhteiskunnassa.²⁰

10. Allan Tiitta (2000) 'Maantiede', teoksessa Päiviö Tommila (toim.) *Suomen tieteen historia 3. Luonnontieteet, lääketiede ja tekniset tieteet*, Porvoo:WSOY, 308–309, 312–313.

11. Anssi Paasi (2002b) 'Rajat ja identiteetti globalisoituvassa maailmassa', teoksessa Taina Syrjämaa & Janne Tunturi (toim.) *Eletty ja muistettu tila*, Historiallinen arkisto 115, Helsinki: SKS, 163.

12. Paasi (2002b) 161.

13. Tiitta (2000) 313.

14. Tiitta (2000) 322.

15. Pekka Kaarninen (2001) 'Voionmaa, Väinö (1869–1947)', Biografiakeskus, SKS, <http://artikkelihaku.kansallisbiografia.fi/artikkeli/680/>

16. Harle & Moisio (2000) 22–23.

17. Paasi (2002b) 163.

18. Tiitta (2000) 315.

19. Vrt. Tiitta (2000) 310, 323–324.

20. Kettunen (2008) 79.

Historian ja maantieteen julkaisut tilan määrittäjinä

Kansakunnan tila esitettiin ja siitä käytiin keskustelua tieteellisissä seuroissa ja laajan akateemisen tai keskisäätyisen lukijakunnan tavoittaneissa julkaisuissa, jotka heijastelivat kansallismielisen eliitin näkemyksiä. Suomen maantieteellinen seura ja sen julkaisut voidaan nähdä osana suomalaista yhdistyskulttuuria ja sivistyneistön keskustelua. Seuran aikakausjulkaisu *Terra* toimi maantieteellisen tiedon tieteellisenä, mutta myös popularisoivana kanavana.²¹

Väinö Voionmaa oli keskeinen henkilö luonnollisen Suomen hahmottelussa. Hänen näkemyksensä itsenäisyyden ajan varhaisvuosina olivat osa kansakuntaisuutta korostavaa oppineiden ajattelutapaa. Samalla Voionmaan poliittinen sijoittuminen vasemmalle ja hänen tapansa nähdä sosiaalidemokratia kansakuntaisesti vaikuttivat epäilemättä *Suomen uuden aseman* väittämiin. Hänen näkemyksensä erosi porvarillisen eliitin ajattelutavoista erityisesti negatiivisessa suhtautumisessa Saksan vaikutukseen Suomessa 1918.²² Tarton neuvotteluissa hänelle oli myös oleellisempaa rauhan saaminen kuin ”luonnollisen Suomen” tavoittelu.²³

Voionmaan *Suomen uusi asema* ja Jalmari Jaakkolan *Suomen historian ääriiviivat* (1940) oli tarkoitettu kansalliseen valistustyöhön. Teoksista välittyi käsitys siitä, että tiedon lisääminen rakentaisi parempaa kuvaa Suomesta.²⁴ Kummassakin tapauksessa Suomen historian käännekohta motivoi luomaan kokonaiskuvan Suomesta.

Suomen uutta asemaa hallitsi sosiaalishistorian ja eräänlaisen totaalihistorian, yhteiskunnallisen kokonaishistorian näkökulma. Teoksessa oli vahva maantieteellinen ulottuvuus, sillä se legitimoiti Suomen tilan luonnollisen Suomen idealla, johon kuului alueita erityisesti Itä-Karjalasta. Voionmaa esitti visionsa historiallisessa välitilassa, murrosvaiheessa ennen Tarton rauhaa, jolloin itsenäisen valtion tilan pohtiminen näytti perustellulta. Vaikeuksista päästäisiin tiedostamalla Suomen kokonaiskuva, jossa luonnonolot ja ihminen vaikuttivat.²⁵

Jalmari Jaakkolan tarkoitus oli luoda ”ääriiviivaikuvaa Suomen kansan synnystä ja

päävaiheista”.²⁶ Jaakkolan kuvauksessa Suomi oli perustaltaan, luonnoiltaan, ollut aina olemassa, mutta itsenäistymisen jälkeen oli edessä rakennustyö, ”Suomen kansallisen elämän luomisrunoelma”.²⁷ Suomen historiallisuudesta kertoi se, että samat luonnonvarat olivat olleet suomalaisten käytössä kalevalaisesta ajasta lähtien.²⁸

Äänekkäänä ja poleemisena tunnettu maantieteilijä Iivari Leiviskä, joka tunnettiin oppikirjojen ja tietokirjojen kirjoittajana, on kiinnittänyt Voionmaata ja Jaakkolaa enemmän tutkijoiden huomiota nationalistisen tieteen edustajana. Toisaalta oman aikansa tiedeyhteisössä hän oli ristiriitainen hahmo, joka toki osallistui *Terran* kirjoitteluun, mutta ei kuulunut esimerkiksi vuonna 1936 julkaistun *Suomen maantieteen käsikirjan* tai *Terran* vuoden 1941 Itä-Karjala-numeron kirjoittajiin.²⁹

Voionmaa ja Jaakkola kirjoittivat teoksen ajallisesti eri konteksteissa, mutta välittivät samankaltaisen kuvan Suomen tilasta, historiallisuudesta ja kansallisesta kasvatuksesta. Samat elementit näkyivät *Suomen maantieteen käsikirjassa*. Teos oli maantieteellisen seuran pitkäaikainen jo vuonna 1915 hahmoteltu hanke.³⁰

21. Suomen maantieteellinen seura perustettiin 1921, kun vuonna 1888 perustettu Suomen Maantieteellinen Seura ja vuonna 1887 perustettu Suomen Maantieteellinen Yhdistys yhdistettiin. Maantieteellinen yhdistys oli keskittynyt maantieteen popularisointiin ja harrastamiseen, seura puolestaan tieteelliseen toimintaan. *Terran* (1888) juuret ovat maantieteellisessä yhdistyksessä.

22. Väinö Voionmaa (1919) *Suomen uusi asema*, Porvoo: WSOY, 15–18.

23. Vesa Vares (1993) *Konservatiivi ja murrosvuodet. Lauri Ingman ja hänen poliittinen toimintansa vuoteen 1922*, Historiallisia tutkimuksia 174, Helsinki:SKS, 550.

24. Väinö Voionmaa (1919) 26; Jalmari Jaakkola (1940) *Suomen historian ääriiviivat*, Porvoo: WSOY, 5.

25. Voionmaa (1919) 9–12.

26. Jaakkola (1940) 5.

27. Jaakkola (1940) 189.

28. Jaakkola (1940) 194.

29. Markku Löytönen (2000) 'Leiviskä, Iivari (1876–1953)', Biografiakeskus, SKS, <http://artikkelihaku.kansallisbiografia.fi/artikkeli/7075/>

30. Kaarlo Hildén (1936a) 'Alkusanat', teoksessa Hildén Kaarlo et al. (toim.) *Suomen maantieteen käsikirja*, Helsinki: Otava, V–VI.

Itä-Karjalan valtauksen inspiroima *Terran* numero 1941/4 voidaan nähdä eräänlaisena propagandistisena versiona *Suomen maantieteen käsikirjasta*. *Terran* erikoisnumero oli yksi monista Itä-Karjalan valtauksen akateemisista ja yhteiskunnallisista seurauksista. Se esitti sodan olosuhteissa politisoidusti ja äänekkäästi tutkijoiden pitkäaikaisen työn tulokset. Maailmansodan äärioloissa myös tulkinnat luonnollisesta Suur-Suomesta olivat painokkaampia kuin rauhan aikana. Sota toi selvemmin näkyväksi ajatukset, jotka olivat olleet osa suomalaiskansallista ajattelutapaa ja orientaatiota vuosikymmenien ajan.³¹

Suomen luonnollinen tila

Postimperialismissa, ensimmäisen maailmansodan jälkeisessä Euroopassa perinteinen rajanvedon argumentti ja motiivi, rajan luonnollisuus edusti jatkumoa uusien, erityisesti kansaan liittyvien argumenttien rinnalla. Paitsi Suomessa myös kansainvälisessä maantieteen keskustelussa luonnollinen raja oli arvokkaampi kuin poliittisin perustein vedetty raja. Luonnollisen rajan käsite voidaan eri yhteyksissä ymmärtää eri tavoin. Ensimmäisen maailmansodan jälkeen rajojen luonnollisuudessa ei ollut kyse vain maastoa ja luonnonsuhteita myötäilevän rajalinjan pitämisestä oikeana, vaan pikemminkin luonnolliset rajat kertoivat luonnollisesta tilasta, jossa kansa ja luonto liittyivät kiinteästi toisiinsa.³²

Erityisesti Suomessa luonnollisen rajan traditio näkyi julkisessa keskustelussa. Maantieteilijät olivat olleet kiinnostuneita Suomen luonnollisen itärajan problematiikasta 1800-luvun jälkipuoliskolta lähtien. Luonnon korostaminen liittyi epäilemättä luonnonmaantieteelliseen orientaatioon, biologiaa ja geologiaa lähellä olevaan suuntaukseen³³, mutta myös poliittisen maantieteen trendi näkyi Itä-Karjalan tutkimisessa.³⁴

Itsenäistyminen institutionalisoi Suomen tilan 1917³⁵, mutta se ei tuonut periaatteessa ratkaisevaa uutta käsityksiin Suomen tilasta, vaan käsitys Suomesta, erityisesti suomalaisesta maisemasta, oli luotu suurelta osin autonomian aikana. Luonnollisen Suo-

men määrittäminen sotien välisellä ajalla voidaankin nähdä jatkumona 1800-luvulla luodulle tieteelliselle, taiteelliselle ja kartografiselle kuvalle Suomesta. Kansallista tilaa kuvaavissa maisemakuvastoissa itsenäisyys toi kuvauksen kohteeksi vain muutamia uusia kohteita kuten Petsamon. Toisaalta myös Jäämeren alue oli otettu osaksi Suomen tilaa, keskustelua Suomen alueesta, jo 1800-luvulla.³⁶

Maisemakuvastojen kokoamista voidaan verrata kirjoittamalla tuotettuun kansakuntaisuuteen ja sen ulkokuvaan. Tilan esittäminen maisemina viittasi samaan aikaan sekä fyysiseen ympäristöön että abstraktiin kansakuntaan.³⁷ Maunu Häyrysen mukaan maiseman, tilan ja alueen määrittäminen on osa suomalaisuuden esittämistapoja ja ”suomalaisuuden spektaakkelia”.³⁸ Kaiken kaikkiaan Suomen tilaa koskevissa representatioissa oli kyse eräänlaisen kuvitellut maiseman konstruomisesta; kansa oli ”sijoitettava” kartalle konkreettisesti ja mentaalisesti.³⁹

Maantieteessä ja historiassa Suomen luonnollinen ympäristö manifestoitiiin kuvaamalla maan luonnollisia rajoja. Väinö Auer perusteli Suomen oikeutta Suur-Suomen luonnollisiin rajoihin vuoden 1941 *Terran* Itä-Karjala-erikoisnumerossa vetoamalla siihen, että ”tällaista luonnon yhtenäisyyttä ei ole missään samoilla leveyspiireillä.”⁴⁰ Jalmari Jaakkolalle (1940) Suomi oli selvärajainen saari, jolle luonto antoi mahdollisuuden yhteyksiin. Juuri tietty kansa, suomalaiset, sopivat tämän erityisalueen

31. Jyrki Paaskoski (2008) *Oppineiden yhteisö. Suomalainen Tiedeakatemia 1908–2008*, Keuruu: Otava, 158.

32. Mari Vares (2008) *The Question of Western Hungary/Burgenland. A Territorial Question in the Context of National and International Context*, Jyväskylä Studies in Humanities 90, Jyväskylä: Jyväskylä University Printing House, 102, 290, 299.

33. Tiitta (2000) 315, 317, 322.

34. Paaskoski (2008) 158.

35. Paasi (2002a) 180.

36. Raivo (2002) 91, 95; Harle & Moisio (2002) 63–64; Häyrynen (2005) 73; Lähteenmäki (2004) 403–428.

37. Häyrynen (2005) 31–32; Raivo (2002) 89.

38. Häyrynen 2005, 14.

39. Raivo (2002), 91.

40. Väinö Auer (1941) 'Tuleva Suomi talousmaantieteellisenä kokonaisuutena', *Terra* 4, 206–207.

rakentajiksi. Ajatus ainutlaatuisuudesta rakensi kuvaa Suomesta kokonaisuutena.⁴¹

Suomen sijainti ja yhteydet

Ajatus Suomen selväräjaisuudesta, luonnonolojen ainutlaatuisuudesta ja omaleimaisuudesta oli tyypillinen myös muille Suomen aluetta käsitteleville kirjoituksille jo ennen toisen maailmansodan aikaisia propagandistisia kirjoituksia. Luonnollinen Suomi oli vuoden 1919 olosuhteissa julkaisseelle Voionmaalle oikeutettu Suomen alue. Suomessa oli irtaannuttava ”häiritsevästä tilapäisestä valtiollisista rajoista”, sillä luonnontieteiden mukaan Suomi ulottui Vienanmerelle saakka. Suomi ilman Venäjän Karjalaa ja Kuolan niemimaata oli Voionmaan mukaan ”kuin leipä ilman kantaa.”⁴²

Voionmaan pohdinta Suomen sijainnista ja tilan luonteesta kertautui lähes sellaiseen talousmaantieteen professori Kaarlo Hildénin artikkelissa ”Suomen sijainti, rajat ja suuruus” *Suomen maantieteen käsikirjassa* vuonna 1936. Erityisyys ja ainutlaatuisuus voitiin rakentaa luonnonolojen ja ympäristöstä poikkeavan kansan ja kielen vaaraan. Suomi oli saari, selvästi oma alueensa, mutta samalla se oli erilaisten voimien välissä oleva kannasmaa.⁴³ Suomen määrittelyminen maantieteellisesti selväräjäiseksi, mutta samalla portit auki pitäväksi tilaksi toistui useissa kirjoituksissa. Jaakkolalle Suomen rannikkoalueet olivat ”imupinta”, joka veti puoleensa etelän ja lännen kulttuurivaikutteita.⁴⁴

Luonto itsessään kuvattiin Suomen tilaa muokkaavaksi voimaksi. Myöhemmin välirauhan ja jatkosodan ulkoministerinä (1940–43) toiminut Rolf Witting esitti *Suomen maantieteen käsikirjassa* meren ”kaikkien kansojen yhteiseksi tieksi”, jotka rajasivat kansaa ja valtiota kaikkein luonnollisimmalla tavalla. ”Tajunnassamme ne ovat liikkumattomia”, mutta maan kohoaminen tai jäätiköiden sulaminen ”arvioimattomassa tulevaisuudessa” muuttaisi rannikkoa ja Suomen maa-alueita.⁴⁵ Luonnonilmiöt kuten meren jäätyminen osoittivat reuna-alueiden yhteyden Suomeen.⁴⁶ Geologian ja paleontologian professori Matti Sauramo kuvasi maankohoamista *Suomen maantieteen kä-*

sikirjassa luonnon lahjaksi Suomelle: ”– Itämeri lahjoittaa tyttarelleen Suomelle, kuten Topelius sanoo, joka vuosisata ruhtinaskunnan, vaikkei tuo ruhtinaskunta olekaan pientä pitäjää suurempi.”⁴⁷

Selväräjaisuuden ja luonnollisten yhteyksien lisäksi Voionmaa kuvasi painokkaasti Suomen ”ääriasemaa”. Suomi oli ”Euroopan ääri, asutun maailman ääri, kaiken ääri”, jossa alkuperäiset, muinaiset ja negatiivisessa mielessä vanhanaikaiset tavat olivat voineet säilyä eristyneessä tilassa. ”Tämä maa on kaiken maailman museo ja romukoppa, susien, mustalaisten, virsujen, konttien ja alkuperäisintä ajopelien viimeinen piilopaikka Euroopassa”. Suomi oli säilynyt lapsena, jonka oli kasvatettava ja jonka kasvatus oli suomalaisen sivistyneistön kansansivistyksellinen tehtävä.⁴⁸

Luonnon itäraja

Suomen itäraja ja sen historia kuvattiin vastakohtana luonnolliselle rajalle. Tyytymättömyys ilmaistiin kritisoidulla sekä maastossa kulkevaa rajalinjaa että koko alueen luonnottomuutta. Kaarlo Hildén kuvasi *Suomen maantieteen käsikirjassa* rajan luonnottomuutta selostamalla rajalinjan ristiriidat vesireitteihin ja topografisiin oloihin nähden.⁴⁹ Pentti Eskolan argumentaatiossa salometsiin hakattu Suomen itäraja ei ollut luonnollinen, koska se jakoi kansan lisäksi selvän maantieteellisen alueen, yhteiset kalliot, kummut, suot ja järvet.⁵⁰

Samalla maantieteelliset tai biologiset havainnot linkittyivät historiallisiin selityksiin.

41. Jaakkola (1940) 9–12.

42. Voionmaa (1919) 32.

43. Voionmaa (1919) 32; Kaarlo Hildén (1936b) 'Sijainti, rajat ja suuruus', teoksessa Kaarlo Hildén et al. (toim.) *Suomen maantieteen käsikirja*, Helsinki: Otava, 68–69.

44. Jaakkola (1940) 10.

45. Rolf Witting (1936) 'Ympäriävät meret', teoksessa Kaarlo Hildén et al. (toim.) *Suomen maantieteen käsikirja*, Helsinki: Otava, 261.

46. Witting (1936) 273.

47. Matti Sauramo (1936) 'Suomen synty', teoksessa Kaarlo Hildén et al. (toim.) *Suomen maantieteen käsikirja*, Helsinki: Otava, 17.

48. Voionmaa (1919) 29, 31–32.

49. Hildén (1936b) 70.

50. Pentti Eskola (1941a) 'Itä-Karjalan kallioperästä', *Terra* 4, 171.

Luonnottomuus oli seurausta rajojen poliittisuudesta, niiden vetämisestä vastoin luontoa ja väestöä. Itsenäisen Suomen oikeutettu tila oli jotain muuta kuin Ruotsin tai Venäjän valtaan perustuvat rajat. Kaarlo Hildén esitti ne vastakohtana luonnolliselle kansalliselle rajalle; suomalaisen kansan levittäytyminen historian kuluessa oli tehnyt valtakunnanrajat ahtaiksi.⁵¹

Itä-Karjalan valtaus oli toinen mahdollisuus sekä tieteellisten intressien että poliittisten haaveiden toteuttamiseen.⁵² Valmiina ollut ajatus suuremmasta Suomesta tuotiin nyt esiin avoimemmin kuin vuoden 1936 *Suomen maantieteen käsikirjassa*. Argumentaatio olikin avoimen suursuomalaista *Terran* 1941 numerossa. Kasvitieteen professori Kaarlo Linkola pohti rajaa, jossa luonnontieteellinen Suomi muuttui luonnollisen Pohjois-Venäjän rajaksi. Hän aloitti radioesitelmään pohjaavan artikkelinsa kuvaamalla tutkijoiden jo 1800-luvulla kiinnittäneen huomiota Itä-Karjalan ”kotoisen tuttuun” kasvipeitteeseen. Syinä kasvillisuuden kotoisuuteen olivat kallioperä ja ilmasto. Erot rajan molemmin puolin olivat vähäisemmät kuin ”erilaisen” ja arvattavasti epäsuomalaisen Ahvenanmaan ja Manner-Suomen välillä.⁵³

Eläintieteen professori Ilmari Välikangas kuvasi puolestaan eläimistöä käsittelevän radioesitelmänsä ja artikkelinsa johdannoksi sitä, kuinka suomalaissotilaat kohtasivat tuttuja eläimiä ylittäessään rajan. Välikankaan ilmaukset luonnon samankaltaisuudesta olivat jo aiheen puolesta varovaisempia kuin Eskolan ja Linkolan kannanotot. Verrattuna kuitenkin eläintieteen professori Olavi Kalelan eläimistöä käsittelevään artikkeliin *Suomen maantieteen käsikirjassa*, Välikankaan artikkeli yritti selvemmin tarjota Suur-Suomea luonnolliseksi Suomeksi. Kun Kalela sijoitti Suomen eläimistön osaksi laajempaa pohjoiseurooppalaista eläimistöä⁵⁴, Välikankaan tehtävänä oli selittää tämä laajempi tila Suomen alueeksi: oliko Suomi myös eläimistöltään luonnontieteellinen kokonaisuus, jonka rajat vastasivat kasvitieteellistä rajaa idässä?

Välikankaan varovaisesta pohdinnasta voidaan lukea, että eläintieteessä luonnon-

tieteellinen Suomi, Fennoskandian itäraja ja Itä-Karjala eivät olleet vahvaa suomalaista tieteen reviiiriä. Vaikka sotilaat olivat Itä-Karjalassa ”tutun luonnon ympäröiminä ja suojaamina”, eläintieteen tulokset olivat keskeneräisiä, ”jäljessä kasvitieteellisestä tutkimuksesta”, eikä täydellistä yhtäläisyyttä voinut odottaa. Lajiaineksia saattoi kuitenkin pitää siinä määrin samankaltaisina, että myös Välikangas kirjasi artikkeliinsa toteamuksen Suomen ”vanhan rajan” keinoitekoisuudesta.⁵⁵ Kun tieteen tuloksia ei yksin voinut pitää Suur-Suomea tukevinä, alue voitiin nimetä suomalaisten vastuualueeksi luonnonsuojelun nimissä. Kuolan Lapin ja Itä-Karjalan luonnon alkuperäisyyttä oli Välikankaan mielestä vaalittava.⁵⁶

Maantieteen professori Väinö Auerin artikkeli ”Tuleva Suomi talousmaantieteellisenä kokonaisuutena” on kuulunut *Terran* poliittisimpiin kirjoituksiin. Kyseessä oli talousmaantieteellinen ja valtauspolitiikan seurauksiin keskittyvä visio. Auer ei ainoastaan yrittänyt oikeuttaa Itä-Karjalan valtausta ja manifestoida Suur-Suomi-ajatusta huipphetkenä, vaan hänen tavoitteenaan oli esittää alueen käytännön liittäminen osaksi Suomea ja sen mukanaan tuoma hyöty, kun itään sovellettaisiin Suomen talouden edistyneempiä lakeja. Lisäksi luonnollisen Suomen luonnollinen raja olisi turvallinen – ”toivokaamme, että se paalutetaan jonnekin sinne, missä rannattomat suot, synkät metsät ja asumattomat erämaat vallitsevat ja jossa venäläisten tavanmukaiset rajaloukkaukset eivät häiritse”.⁵⁷

Kansan ja luonnon yhteys

Kansallisen ympäristön ja elämäntavan erityisyyttä voidaan selittää luonnon ja kult-

51. Hildén (1936b) 69–70.

52. Pimiä (2009) 11, 30–31.

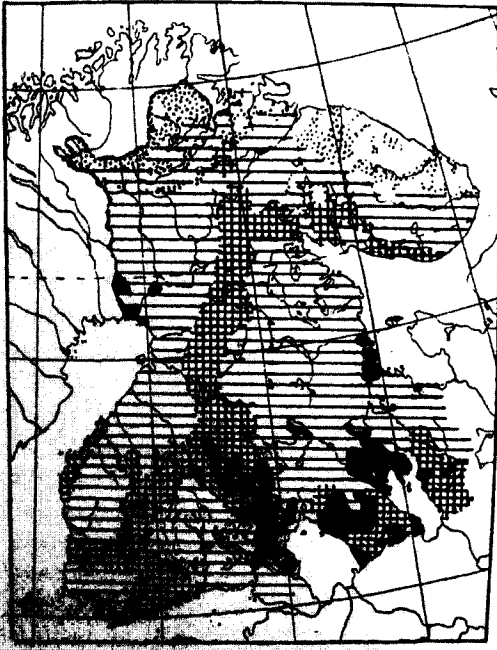
53. Kaarlo Linkola (1941) 'Suomalainen kasvimaailma jatkuu kauas itään', *Terra* 4, 194–196.

54. Olavi Kalela (1936) 'Eläimistö', teoksessa Kaarlo Hildén et al. (toim.) *Suomen maantieteen käsikirja*, Helsinki: Otava, 399.

55. Ilmari Välikangas (1941) 'Suomen ja Itä-Karjalan eläinmaailma', *Terra* 4, 198–201.

56. Välikangas (1941) 203.

57. Auer (1941) 206–207.

Vainö Auer esitteli "tulevan Suomen" metsävarat *Terrassa* 1941.

tuurin ainutlaatuisilla kohtaamisilla.⁵⁸ Tämä näkyi sekä maantieteen että historian tulkinnoissa, joissa Suomen kallioperän ja luonnon selitettiin olevan yhteydessä suomalaiseseen kansaan. Voionmaan, Jaakkolan ja maantieteilijöistä esimerkiksi Eskolan ja Hildénin argumenteissa kansa ja luonto, suomalaisen kansan ja alueen historia, liittyivät selvästi toisiinsa. Mielikuva rakensi tunnetta suomalaisuuden ominaispiirteistä.

Suomen sijainti ja tila ymmärrettiin luonnonolojen ja ihmisen historialliseksi liitoksi. Tämä ajatus voidaan nähdä myös *Suomen maantieteen käsikirjassa*: "Kun Suomi jääkauden lopulla ja sen päätyttyä oli muodostunut ja alkoi tulla asuttavaksi ... löysi ihminen vähitellen tiensä uuteen maahan."⁵⁹ Suomen tila oli erityinen, koska kansa ja luonto olivat yhtä ja vaikuttivat toisiinsa. Voionmaan mukaan ihminen ja kokonaiset kansat olivat ympäristönsä, "miliönsä", tulosta. Luonto oli sen vuoksi poliittinen tekijä.⁶⁰

Luonnon, ihmisen ja valtion kehitys liittyivät siten toisiinsa ja muodostivat ketjun.

Tätä kuvasti Voionmaan ilmaisu, jossa Suomi oli itsenäistyttyään saavuttanut kansallisen elämän alkuehdon, oman tilan ja paikan maailmassa, johon valtion kehitys nojasi.⁶¹ Ainutlaatuisuus oli peruste Suomen olemassaololle ja oikeuksille. Jalmari Jaakkolan mukaan juuri Suomessa luonto ja kansa kiinnittyivät toisiinsa saumattomasti, sillä harvassa maassa kansa ja sen kulttuuri olivat niin riippuvaisia sijainnista ja luonnonoloista kuin Suomessa.⁶²

Nykyinen ympäristöhistorian perspektiivi, joka tutkii ihmisen vaikutusta ekosysteemeihin, ei kuulunut 1920–40-lukujen vallitsevaan ajattelutapaan. Sen sijaan kyseessä oli Suomen alueen legitimoiminen erityisellä luonnolla, joka oli vaikuttanut suomalaiseen elämään kokonaisuudessaan. Ajatteluketjussa lähdettiin liikkeelle Suomen peruskalliosta ja sijainnista merien äärellä, sen vaikutuksesta luontoon ja siten ihmiseen. Kallioperä oli samalla kertaa sekä abstrakti että konkreettinen lähtökohta suomalaiselle luonnolle ja tilalle. Sen avulla voitiin ilmaista mielikuva ikaikaisuudesta ja jatkuvuudesta. Ajatus tuli esiin sekä rauhan että sodan konteksteissa: itsenäisen Suomen muotoutuessa Voionmaan *Suomen uudessa asemassa* 1919, *Suomen maantieteen käsikirjassa* 1936 ja *Terran* Itä-Karjalalle omistetussa numerossa 1941. Eskolan *Terrassa* kuvaama kallioperään perustuva luonnon-tieteellinen Suomi ja suomalainen asutus-alue kulkivat käsi kädessä, koska tietylle kansaluonteelle sopivat tietyt luonnonolot, joihin puolestaan kallioperä vaikutti.⁶³

Näkemyksen kansan ja luonnon harmoniasta oli verrattavissa ajatukseen politiikan ja maantieteen yhteydestä.⁶⁴ Kansa oli Voionmaalle valtiollista historiaa voimakkaampi tekijä. Suomen väestö, suomalaiset, olivat ottaneet maata haltuunsa poliittisista rajois-

58. Häyrynen (2005) 33.

59. A.M. Tallgren (1936) 'Asutuksen ja väestön historia 1. Esihistoriallinen aika', teoksessa Hildén et al. (toim.) *Suomen maantieteen käsikirja*, Helsinki: Otava, 411.

60. Voionmaa (1919) 28.

61. Voionmaa (1919) 22.

62. Jaakkola (1940) 7.

63. Eskola (1941a) 173.

64. Voionmaa (1919) 29.

ta välittämättä.⁶⁵ Erityisesti *Suomen uusi asema* ja *Suomen maantieteen käsikirja* selittivät kansan ja luonnon yhteyttä monitieteisellä, mutta samalla yhteistä tarinaa kertovalla otteella. Suomen alue oli muovautunut maantieteen ja kansan vuorovaikutuksessa. Kansa oli liikkumalla venyttänyt rajoja ja ottanut haltuunsa sille sopivan alueen. Maantiede oli vaikuttanut luonnonolojen kautta kansaan, sen elinkeinoihin ja yhteisöelämään ja siten yhteiskuntaan. Varhainen asutushistoria legitimoiti osaltaan Suomen syntyä, historiallista olemassaoloa ja rajojen kehitystä.⁶⁶

Tutkijat pystyivät selittämään myös rodun kannalta Suomen sekä omaleimaisena kokonaisuutena että ”avoimena tilana”, jolla oli yhteyksiä muualle. Suomen maantieteellä oli myös antropologina tunnetun Hildénin mukaan ollut edellytykset muokata väestöä ja tuoda erilaisia rodullisia aineksia historian aikana – mieluiten niin, että suomalainen rotu oli esteettömästi eurooppalainen ja liittyi lähinaapureihinsa.⁶⁷

Hildén pohti myös valtion lähtökohtia yhdistämällä Suomen matemaattisen, pituus- ja leveyspiirien mukaisen sijainnin poliittisiin mahdollisuuksiin. Vaikka Suomen matemaattinen sijainti olikin epäedullinen, Suomella oli ilmastoltaan ja ympäristöltään edullinen sijainti pohjoisella vyöhykkeellä, Itämeren ja lännen sivistyksen äärellä. Suomi oli pystynyt perustamaan valtion toisin kuin ”alkeelliset kulttuuri- muodot”.⁶⁸

Tutkijat tarkastelivat Suomea ja sen rakentumista kansallisesta perspektiivistä, mutta samalla heidän tulkintansa olivat vastauksia kansainvälisiin ajankohtaisiin virtauksiin kuten ensimmäisen maailmansodan jälkeiseen kansallisen itsemääräämisoikeuden iskulauseeseen. Silloisen Suomen Maantieteellisen Yhdistyksen puheenjohtaja, maantieteen professori J. E. Rosberg kiinnitti huomiota yksittäiseen, joskin aikakauden kansainvälisessä ilmapiirissä yleisesti vaikuttaneeseen seikkaan, kieleen kansan ja valtion rajaajana. Rosberg problematisoi kielirajojen luonnollisuutta valtiolisten rajojen määrittämisessä. Hän ei sellaisenaan kritisoinut kielirajoja ihanteena vaan

piti niitä problemaattisina toteuttaa käytännössä. Hänen mielestään kielirajat loisivat luonnottomia rajoja, jotka rikkoisivat luontoon, maantieteeseen ja kansaan perustuvat luonnolliset kokonaisuudet.⁶⁹ Voionmaan tavoin Rosbergin kirjoitus heijasteli ajallista kontekstia, uutuuksien ja jatkuvuuden risteyskohtaa, suomalaisuuden alueen pohtimista murrosvaiheessa. Nämä ajatukset voidaan nähdä juuri risteyskohdassa kirjoitetuina hypoteeseina ja ehdotuksina.

Myös suomalaisten työ ja vastuunkantaminen rajan takana nähtiin Suomen legitimitilan perusteena. Tällaiseksi työksi voitiin määritellä inkeriläisten ja Pietarin suomalaisasutuksen toiminta⁷⁰, mutta ennen kaikkea suomalaisten tutkijoiden Itä-Karjalassa suorittamat tutkimukset olivat aikalaisille peruste pitää Venäjään kuuluvia alueita suomalaisten reviiirinä. Paitsi humanistiset tieteet⁷¹, myös luonnontieteet näkivät idän juuri suomalaisena tutkimuskohteena. Suomalaisten luonnontieteilijöiden työ suomalaisten maamerkkien asettamisessa näkyi erityisen selvästi *Terran* 1941 erikoisnumerossa. Tämä alue oli heidän vastuullaan muunmaalaisten tutkijoiden eksytyä vain harvoin alueelle. Samoin Ilmari Välikankaan tekemä ehdotus eläimistön ja luonnon suojelemisesta Kuolassa ja Itä-Karjalassa viittasi ajatukseen suomalaisten vastuualueesta.⁷²

Suomen kontekstit

Yhteinen piirre sekä historian että luonnontieteiden selityksissä oli ajatus tilaa legitimoivista ja ylläpitävistä luonnollisista yhteyksistä ja yhteisistä piirteistä. Niissä oli

65. Voionmaa (1919) 82, 207.

66. Tallgren (1936) 411–423; Eino Jutikkala (1936) 'Asutuksen ja väestön historia 2. Historiallinen aika' teoksessa Hildén et al. (toim.) *Suomen maantieteen käsikirja*, Helsinki: Otava, 431.

67. Kaarlo Hildén (1936c) 'Antropologiset tuntomerkit', teoksessa Hildén et al. (toim.) *Suomen maantieteen käsikirja*, Helsinki: Otava, 448–450.

68. Hildén (1936b) 67–69.

69. J.E. Rosberg (1917) 'Språk- och nationalitetsgränser', *Terra*, 173–174.

70. Voionmaa (1919) 347–348.

71. Salminen (2008) 206–220.

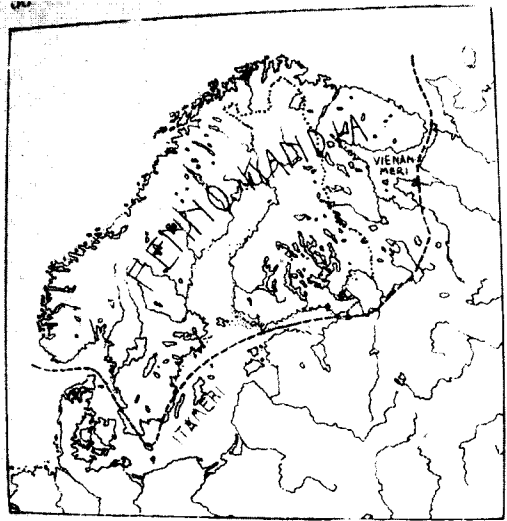
72. Linkola (1941) 194, 196; Välikangas (1941) 203.

kyse niin väestön kontakteista ja samankaltaisuudesta, yhteyksiä ylläpitävistä järjestelmistä kuin yhtenäisestä peruskalliosta ja kasvillisuudesta. Suomen eri osat selitettiin osaksi yhteistä tilaa painottamalla jotain näistä yhteyksiä ja yhtenäisyyttä korostavista argumenteista. Ahvenanmaan yhteys Suomeen voitiin selittää eri tavoin kuin Itä-Karjalan kuuluminen Suur-Suomeen.

Käsitys luonnollisen Suomen rajoista oli lähes vakio erilaisista selityksistä huolimatta. Suomelle oli kuitenkin mahdollista löytää erilaisia laajempia konteksteja, jotka legitimoivat kansakunnan aluetta. Suur-Suomi oli mahdollista selittää useampia taustoja vasten. Keskeinen luonnontieteellinen argumentti luonnolliselle Suur-Suomelle oli peruskallioalue, jolla Suomi sijaitsi. Näin käsite Fennoskandia, joka perustui kallioperästä jo 1800-luvulla tehtyihin tutkimuksiin, oli keskeinen lähtökohta maantieteilijöiden, mutta myös kasvi- ja eläintieteilijöiden sekä historiantutkijoiden Suomen valtialuetta koskeville esityksille.

Geotieteissä oli 1800-luvun lopulla vakiintunut käsitys Suomen, Itä-Karjalan ja Kuolan niemimaan keskinäisestä yhteydestä. Geologian professori Wilhelm Ramsay teki vuosisadan vaihteessa useita tutkimusmatkoja Itä-Karjalaan. Hänen tulkintojensa mukaan Itä-Karjala, Skandinavia ja Kuola olivat geologisesti yhtenäistä aluetta. Ramsayta voidaan pitää myös nimityksen Fennoskandia kehittäjänä. Käsite vakiintui 1900-luvun alussa. Ramsayn tutkimuksellisiin perillisiin kuului professori Pentti Eskola, joka oli tutkinut Itä-Karjalan geologiaa jo autonomian aikana.⁷³ Eskolan mukaan Suomi maantieteellisenä kokonaisuutena perustui jääkauden muovaamaan kallioperään, joka puolestaan legitimoiti Itä-Karjalan valtauksen.⁷⁴ Tällainen Suomi oli luonnollinen Suomi, joka kuului Fennoskandiaan ja oli osa sen ”maankuoren lohkon yhtenäisyyttä”.⁷⁵

Historiantutkimuksessa Fennoskandian käsite esiintyi Suomen rajoja koskevissa esityksissä. Jalmari Jaakkolalle Suomen kuuluminen Fennoskandiaan merkitsi ennen kaikkea Suomen kuulumista Pohjolaan ja länteen. Kuuluminen Fennoskandiaan erot-

Väinö Voionmaa (1919) sovitti ”luonnollisen Suur-Suomen” Fennoskandian rajoihin.

ti Suomen idästä, koska maantieteellinen yhteys itään oli ”hauras”. Tämä näkyi siinä, että jääkauteen juontava vesistöjen historia ja idässä sijaitsevat ”suomalaiset vesilinjat” Neva–Laatokka–Syväri–Äänisjärvi–Vienajoki–Vienanmeri erottivat Suomen Itä-Euroopasta. Sen sijaan Suomella oli kiinteä yhteys länteen, Fennoskandian ”leijonanruumiiseen”. Kun Suomi oli Jaakkolan määritelmässä selvärajainen, oli myös Fennoskandia ”eräs Euroopan ehyimmistä ja omalatauisimmista kokonaisuuksista”. Jaakkola luki siihen myös Tanskan ja Islannin sivistyksellisistä syistä. Näin alueeseen voitiin sisällyttää sekä geologisin että kulttuurisin perustein mieleisiä osia.⁷⁶ Fennoskandia olikin käsitteenä ennen kaikkea ideologinen. Se liitti Suomen henkisesti länteen, mutta sen avulla tavoiteltiin konkreettista aluevoittoa vain idästä.

Ruotsalaisen Sten de Geerin 1920-luvulla hahmottelema Baltoskandian käsite voidaan nähdä rinnakkaisena Fennoskandian käsitteelle. Baltoskandiaan kuuluivat Fennos-

73. Paaskoski (2008) 159.

74. Eskola (1941a) 172.

75. Eskola (1941a), 186.

76. Jaakkola (1940) 7–8.

skandia, ja sen ulkopuoliset Viro ja Latvia.⁷⁷ Käsite ei kuitenkaan saavuttanut Suomessa vastaavaa merkitystä kuin Fennoskandia. Sen sijaan Itämeren alue esiintyi erityisesti Voionmaalla yhtenä Suomen konteksteista.⁷⁸

Toiseus meidän alueellamme

Toiseuden ja meidän välinen asetelma ei liity vain kysymykseen rajoista ja rajauksista, vaan se, miten 'me' tarvitsee vastaparikseen kuvan 'toisesta', on näkyvissä myös tilaa koskevassa keskustelussa: millainen on oma tila ja miten se eroaa vieraasta. Tilat eivät välttämättä ole selvärajaisia, vaan ne voivat myös limittyä ja sisältää toiseuden piirteitä.⁷⁹ Useimmiten suomalaisissa aluekysymyksissä oli kyse reuna-alueiden näkemisestä toisina. Harmaat vyöhykkeet olivat rajaseutujen Suomea, joissa toiseus ja me olivat läsnä samaan aikaan. Maantieteellisissä selityksissä toiseus tarkoitti Suomen kallioperän ulkopuolista tilaa, mutta samalla toiseus merkitsi vieraita kulttuurisia piirteitä omalla maaperällä.

Suomen reuna-alueista ja raja-alueista Ahvenanmaan kysymys käsiteltiin ja poistui tutkijoiden agendalta ensimmäisenä. Ruotsi ja Suomi tulkitsivat luonnonoloja, väestöä ja hallintohistoriaa omiin tarkoituksiinsa sopivasti. Suomalaistutkijoiden, erityisesti maantieteeseen kantaa ottaneiden historian-tutkijoiden, ääni toistui lähes sellaisenaan Kansainliiton raportojen työssä 1920.⁸⁰ Kaksikymmentä vuotta kriisin ratkeamisen jälkeen Jalmary Jaakkola esitti Ahvenanmaan erityisaseman yhtenä todisteena Suomen alueen ainutlaatuisuudesta ja legitimitetistä.⁸¹

Länsipohja ja Inkeri nähtiin sivistyneistön kansallismielisessä argumentaatiossa osana suomalais-ugrilaista suurvaltaa⁸², vähintäänkin osana Suomen vaikutusalueita. Maantieteilijät eivät käyneet näistä alueista kuitenkaan näkyvää keskustelua. Sen sijaan huomio kiinnittyi ennalta arvattavasti Itä-Karjalaan ja Petsamoon. Itä-Karjalaa koskevissa tulkinnoissa korostui luonnon ja väestön alkuperäinen suomalaisuus, mutta samalla tutkijat kritisoivat alueen venäläis- ja neuvostovaikutusta.⁸³ Myyttinen Itä-Karjala oli epäilemättä kaukainen ja vieras, vaikka

sen suomalaisuutta alleviivattiin läpi 1920- ja 30-luvun.

Suomen tilaan kuului toivottavia ja kiinnipidettäviä alueita vuosien 1917 ja 1944 välillä. Petsamo voidaan nähdä esimerkkinä siitä, kuinka instituutioiden ja kansalaisyhteiskunnan tasolla Tarton rauhan rajoihin voitiin periaatteessa suhtautua kahdella tavalla. Sen lisäksi, että kansallismieliseen ajatteluun kuului tähyäminen itään ja virallisten rajojen ylittäminen, siihen kuului myös Tartossa saatujen uusien alueiden artikuloiminen osaksi Suomea. Vastaava ulkomainen vertailukohta oli itävaltalaisten tapa kirjoittaa kaksoismonarkian hajoamisen jälkeen Unkarilta saatu Länsi-Unkari osaksi Itävaltaa, Burgenlandin maakunnaksi.⁸⁴

Suomen rajojen sisä- ja ulkopuolisia alueita voitiin näin sisällyttää osaksi Suomen tilaa. Petsamo oli uutena alueena matkakirjojen, matkaoppaiden ja kuvateosten kohteena; se selitettiin ja kuvattiin – valokuvaamallakin – osaksi Suomen kansallista kuvastoa. Jäämeren alue ja Lappi olivat eksoottisia, "vieraita" kohteita, joita tehtiin tunnetuksi ja joihin suhtauduttiin toisena, mutta samalla alueet näyttäytyivät luonnollisena osana muiden, vakiintuneempien

77. Kalevi Rikkinen (1995) 'Maantieteen yleispiirteet', teoksessa Seppo Zetterberg (toim.) *Viro. Historia, kansa, kulttuuri*. Jyväskylä: SKS, 19.

78. Voionmaa (1919) 264–295.

79. Haslinger & Holz (2000) 16–21; Häyrynen (2005) 33.

80. Mari Vares (2009) 'Ahvenanmaa ja Suomen synty – kansainvälisiä tulkintoja vuosien 1809 ja 1917 käännekohdista', teoksessa Timo Soikkanen (toim.) *Taistelu Autonomiasta. Perustuslait vai itsevaltius?*, Kleio, Porvoo: Edita 2009, 384–386. Väinö Voionmaa pohti Ahvenanmaan eroja ja yhteyksiä Suomen tilaan kenties punnitsemmin kuin Danielson-Kalmari ja Schybergson. Väinö Voionmaa (1918) 'Suomen historialliset oikeudet Ahvenanmaahan', *Historiallinen Aikakauskirja*, 36–45.

81. Jaakkolalle itsehallinto oli myönnytys Suomelta. Jaakkola (1940) 192–193.

82. Käsite esiintyi esim. *Suomen Heimossa*: Vilho Helanen (1932) 'AKS ja Suomen suvun tulevaisuus. Radioesitys 22.2.1932', *Suomen beimo* 3, 34–36.

83. Esim. kentätutkimusta raportoivat artikkelit *Ter-rassa*, joista alleviivaavimpiin kuului: Leo Aario (1941) 'Pisin Pogosta', *Terra* 4, 218–230; Pentti Eskola (1941b) 'Kuvia ja kuvauksia matkoilta Itä-Karjalassa', *Terra* 4, 231–254.

84. Vares (2008) 25–29.

suomalaismaisemien joukossa. Petsamo oli kansallisvaltion alueen päätepiste – konkreettisesti tätä kuvasi Jäämeren tien valmistuminen.⁸⁵

Suhtautumisessa Ruotsiin ja jopa Venäjään oli myös moniselitteisiä, harmaita piirteitä. Fennoskandian käsite ja Suomen läntinen historia tekivät Ruotsista osan suomalaisten me-ryhmää, mutta samalla Ruotsi edusti sekä maantieteilijöille että historian-tutkijoille toiseutta ja voimaa, joka oli määritellyt Suomen luonnottoman itärajan.⁸⁶

Venäjä edusti luonnoltaan ja kansaltaan eri tilaa kuin luonnollinen Suomi, mutta sillä oli myös kiinnekohtia Suomeen. ”Perivihollinen” oli samalla sekä kiinnostava että torjuttava. Voionmaan mielestä mistään Euroopasta ei voinut löytää suurempaa juopaa kahden maan välillä, mutta samalla hän toi esiin suomalaisten tirkistysaukot Venäjälle ja Venäjä-suhteen ristiriidat. Hänen mukaansa Suomessa oltiin valmiita samalla, kun Venäjä oli vihollinen, arvostamaan venäläistä kulttuuria. ”Täällä puhutaan suun täydeltä venäläisestä verivihollisesta ja pystytetään muistopatsaita Venäjän keisareille. Me halveksimme venäläistä barbariaa ja kuitenkin meitä monet venäläisen luonteen piirteet suuresti miellyttävät...” Venäjän toivat lähemmäs sen suomensukuinen väestö ja Suomessa asuva ortodoksinen väestö. Näistä kosketuskohdista huolimatta historia oli osoittanut Voionmaalle, etteivät Suomi ja Venäjä sopineet elämään ”saman valtiollisen katon alla”.⁸⁷

Kansallisen kuvan hakeminen kansainvälisistä yhteyksistä

Maantieteen kansallinen perspektiivi on tuotu eri yhteyksissä esiin hyvinkin painokkaasti, mutta tieteenalan kansainvälinen ulottuvuus on jäänyt varjoon. Kiinnostava havainto on se, miten kansallinen perspektiivi ja maantieteen kansainvälisyys kohtasivat. Aikalaisille ne eivät olleet ristiriidassa.

Suomalaisten maantieteen tutkijoiden kannalta kiinnostavinta oli se, miten suomalaista maantiedettä tunnettiin muualla ja millainen kuva Suomesta alueena ja kansana annettiin. Erityisesti saksalaisten reaktiot kiinnostivat, koska heihin maantieteilijöillä

oli laajimmat ulkomaiset vaihtosuhteet. Saksaa käytettiin Suomessa peilinä, josta oli tärkeää heijastua omaa suomalaista minäkuvaa vastaava kuva. Kiinnostava havainto onkin se, että myös *Terran* saksalaista maantiedettä käsittelevistä arvioista on luetavissa esiin viimekädessä enemmän tulkin-toja suomalaisuudesta kuin Saksasta.

Maantieteen tutkimusteemojen kansainvälinen ulottuvuus – esimerkiksi Patagonian ja Petsamon vertailu⁸⁸ – tähtäsi samoin pohjimmaltaan kansallisiin päämääriin. Maantieteellisen seuran ulkomaisten kirjeenvaihtajajäsenten ja kunniajäsenten ansioksi katsottiin, jos he tunsivat Suomea ja olivat ”lämpimiä Suomen ystäviä ja maamme etujen ja oikeuksien puolustajia.”⁸⁹ Suomalaisen ristiriitaisena tapana oli nähdä kaikkien katset kohdistuneina Suomeen ja samalla olla tietoisia siitä, että Suomi oli tuntematon ja pieni maa. Kysymys Suomen uskottavasta esittämisestä kartoissa liittyi tähän kysymykseen. Itsenäistyneessä Suomessa maantieteilijät kokivat tärkeäksi paitsi tieteellistä tietoa levittävän maantieteellisen käsikirjan laatimisen myös karttojen päivittämisen sekä kotimaista että ulkomaista yleisöä varten. Vuoden 1925 Suomen kartasto oli kansainvälisissä vaihtoyhteyksissä levinnein suomalaismaantieteilijöiden tuotos.⁹⁰

Sodan oloissa ja Saksan liittolaisena suomalaisille maantieteilijöille oli olennaista Suomen kansallisen näkökulman korostaminen. Sodassa oli kyseessä Suomen taistelu, jossa Saksan rooli aseveljenä jäi *Terran* kirjoittelussa näkymättömäksi. Vuosikertomuksessa vuodelta 1941 todettiin, että ”Suomen Maantieteellisen Seuran tehtäviin kuuluu Suomen kokonaiskuvan luominen, ja juuri tässä tehtävässä se suorittaa kansam-

85. Esim. Häyrynen (2005) 73–74.

86. Esim. Voionmaa (1919) 176–179, 182–190, 210–211.

87. Voionmaa (1919) 322–328.

88. Tiitta (2000) 320.

89. Väinö Auer (1943) 'Kertomus Suomen Maantieteellisen Seuran toiminnasta vuonna 1942', *Terra* 3–4, 116.

90. 'Katsaus seuran historiaan' (1938), *Terra* 1–2, 81–127; V. Tanner (1936) 'Suomen karttakuvan kehitys', teoksessa Hildén et al. (toim.) *Suomen maantieteen käsikirja*, Helsinki: Otava, 63; Häkli (2002) 78–79.

me eheytyminen tiellä omaa arvokasta työtään.”⁹¹

Toisaalta maantieteilijöiden Itä-Karjalan valloitetuilla alueilla suorittama tutkimustyö oli tarkoitettu paitsi Suomen kansalliseen edun vahvistamiseen sodanjälkeisen Euroopan organisoimisessa myös Saksan tarpeita varten. Kansallismielisyys ja kansallisten intressien korostaminen sai epäilemättä kärkeistyneitä muotoja sodan äärioloissa ja saksalaisvaikutuksen seurauksena. Muutamilla maantieteen piirissä toimineilla tutkijoilla oli selvästi kiinteät yhteydet kansallissosialistiseen Saksaan ja sen tieteeseen – erityisesti Väinö Auerilla ja Pentti Eskolalla.⁹² Toisen maailmansodan aikana maantiede integroitiin Suomen kansalliseen politiikkaan – esimerkiksi Itä-Karjalan tutkimusprojektiin, jossa maantieteellinen seura toimi Suomalaisen Tiedeakatemian kanssa. Samalla maantieteen ja historian piirissä toimittiin saksalaisen esikuvan mukaan. Esimerkki Saksan vaikutuksesta on Eino Jutikkalan ja Väinö Auerin teos *Finnlands Lebensraum*.⁹³ Samalla teos on ääriesimerkki maantieteen ja historian yhteyksistä. Kenties äärimmäisin sodanaikainen visio oli eräänlaisena huhuna herkullinen suunnitelma varata Suomelle siirtomaa-alue Kongosta.⁹⁴ Tämä ei ollut ensimmäinen kerta, kun Suomen afrikkalaisella tilalla spekulointi: yksityishenkilöt pohtivat vuonna 1918 mahdollisuutta hankkia siirtomaa Namibiasta ja tekivät tästä aloitteen ulkoministeriölle.⁹⁵

Historian ja luonnon kohtaaminen

Luonnontieteellinen tutkimus selitti oman tieteenalansa keinoin legitimiä Suomen tilaa ja osallistui näin ihmistieteiden tavoin kansakuntaisuuden tuottamiseen. Ilmiönä tämä voidaan nähdä osana yleiseurooppalaista postimperiaalista trendiä, jossa oli kuitenkin omat paikalliset piirteensä tieteenhistorian kehityksen ja paikallisen historiakäsityksen vuoksi. Käsitteet Suomen tilasta olivat jatkoa 1800-luvulla suuriruhtinaskunnan oloissa muovautuneelle Suomikuvalle eikä jatkosodan aikaisia propagandistisia representaatioita voida pitää pelkästään ääriolojen tuloksena – murros- ja kriisikohdat eivät olleet ainoita luonnollista

Suomea koskeneiden representaatioiden konteksteja. Ajatus Suomen luonnollisista rajoista esiintyi miltei samassa muodossa maantieteellisissä ja historiallisissa puheenvuoroissa. Tämä selittyi paitsi yksittäisten tutkijoiden akateemisella monialaisuudella myös tutkijoiden yhteisellä toiminta- ja aateympäristöllä: kansallisen ajattelun lävistävyydellä useilla politiikan, instituutioiden ja kansalaisaktiivisuuden areenoilla.

Luonnollisen Suomen representaatioiden taustalla oli viime kädessä ajatus kansakunnan keskeisyydestä, sen ulkokuvasta ja eheydestä. Kansallinen ja luonnollinen alue oli kuitenkin mahdollista selittää eri tavoin kontekstista riippuen: luonnollisen Suomen kriteerit vaihtuivat ilmansuunnan mukaan – Ahvenanmaahan sovellettiin eri argumentteja kuin Itä-Karjalaan. Ajatus suomalaisesta kansasta Suomen ja sen alueen muovajana esiintyi tutkijoiden puheenvuoroissa myös kahdella tapaa: kansa oli historian kuluessa ottanut haltuunsa Suomen alueen, ylittänyt poliittiset ja keinotekoiset rajat. Kansan ja luonnon ominaispiirteet esitettiin yhtenevinä, suomalaisuus rakentui selvärajaisten luonnonolojen ja kansan ominaisuuksien ympärille. Samalla sekä historioitsijat että luonnontieteilijät toivat esiin kansan kasvatuksen, tiedon lisäämisen ja valistuksen merkityksen – sekä Suomen historian että maantieteen tuntemuksen merkityksen. Molemmat näkökulmat heijastelivat uuden valtion konstruointia.

91. Väinö Auer (1942) 'Kertomus seuran toiminnasta vuonna 1941', *Terra* 3–4, 268.

92. Marjatta Hietala (2006), 'Tutkijat ja Saksan suunta', teoksessa Marjatta Hietala (toim.) *Tutkijat ja sota: suomalaisten tutkijoiden kontakteja ja kohtaloita toisen maailmansodan aikana*, Helsinki:SKS, 37–42.

93. Väinö Auer & Eino Jutikkala (1941) *Finnlands Lebensraum. Das geographische und geschichtliche Finnland*, Helsinki: Alfred Metzner Verlag.

94. Jyväskylän maakunta-arkisto, Mauno Jokipiin arkisto, Ci Muut aineistot, Valokopio A. Pakaslahden raportista liittyen saksalaisiin, 1942 (ko 229). Tieto jäljitetty Agricolan keskustelupalstalta agricola.utu.fi.

95. Ks. esim. K.G. Idman (1953) *Maamme itsenäistymisen vuosilta*, Porvoo: WSOY, 304–306.

PETRI ANTILA

Anttila, Petri / Koti, pakolaisuus ja identiteetti

Koti, pakolaisuus ja identiteetti Erno Paasilinnan kirjallisessa tuotannossa

Paikat ovat tärkeitä kirjallisuudessa ja sitä koskevassa tutkimuksessa. Ensimmäisen Finlandia-palkinnon vuonna 1985 voittanut kirjailija Erno Paasilinna (1935–2000) tuli tunnetuksi paitsi virkavaltaa ja kansallisuusajattelua vastustavana satiirikkona ja poleemisena esseistinä myös syrjäseutujen, erityisesti Pohjois-Suomen, kuvaajana. Petri Anttilan artikkelissa Paasilinnan tuotantoa luetaan humanistisen maantieteen paikkateorian kautta. Tarkoituksena on hahmottaa kotiseudun merkitys kerrottuna paikkana tilanteessa, jossa kotiseudulta on täytynyt lähteä.

■ Koti ja kotiseutu ovat ihmisen keskeisiä paikkaan kuulumisen tunteen kohteita. Ne ovat myös tärkeitä tekijöitä henkilökohtaisen identiteetin muotoutumisessa. Kodin käsitteellä viitataan perinteisesti perusturvallisuuteen, vakauteen ja sitoutumiseen tiettyyn paikkaan. Kodissa huolehditaan biologisista perustarpeista kuten ruuasta, lämmöstä ja unesta.¹ Koti syntyy perheen ja lähipiirin sosiaalisista suhteista. Kotia voi tarkastella perheenjäsenten ja sukulaisuussuhteiden kautta sekä alueellisesti kotiseudun ja kotimaan kontekstissa. Koti viittaa lisäksi yksityisyyteen, omaan tilaan, jossa ihminen voi olla oma itsensä. Yksityisyys liittyy liikkumattomuuteen ja lepotilaan, sosiaalisista velvollisuuksista vapautumiseen. Kodissa voimme Yi-Fu Tuanin sanoin ”vetäytyä kokoamaan ajatuksiamme ja uneksi- maan unelmiamme”.²

Vastaavasti pakolaisuus merkitsee paikkakokemuksen äkillistä muutosta. Pakolaisuuteen liittyvä juurettomuuden tunne herättää ristiriitaisia psykologisia kysymyksiä

omasta identiteetistä ja olemassaolosta. Pakolainen siirtyy fyysisesti paikasta toiseen, mutta samalla emotionaaliset siteet pysyvät alkuperäisellä kotiseudulla.³

Myös kirjailija Erno Paasilinna oli pakolainen. Hänen juurensa olivat Petsamon Salmijärvellä, jonne hän syntyi poliisi ja asioitsija Väinö Paasilinnan ja kotiäiti Hilda Maria (Maija) Paasilinnan kolmantena lapsena. Sodan jälkeen Paasilinnat asutettiin satojen muiden Petsamon pakolaisten tavoin Tervolan Varejoen asutusalueelle, jossa Erno Paasilinna vietti nuoruutensa. Paasilinnan Kirjallinen ura eteni Nuoren Voiman liiton toiminnanjohtajasta Kaltion ja Pohjoisen päätoimittajaksi sekä vuodesta 1966 lähtien Kariston kirjalliseksi johtajaksi. Toisen teoksensa *Alamaisten Kyyneleet* (1970) jälkeen Paasilinna jättäytyi vapaaksi kirjailijaksi. Lappi säilyi Paasilinnan uran pääteemana, joka huipentui kirjailijan kaksiosaiseen Petsamo-historiikkiin (*Kaukana maailmasta* 1980 ja *Maailman kourissa* 1983).

Paikan käsite

Paikkatutkimus on osa humanistisen maantieteen traditiota, joka kehittyi 1970-luvulla yhteiskuntamaantieteen ohella perinteisen positivistisen maantieteen kritiikiksi. Eksaktisten mittausten ja abstraktien spatiaalisten mallien katsottiin vieraannuttavan tutkimuksen maantieteellisiin paikkoihin liittyvistä

1. Ks. esim. Outi Tuomi–Nikula, Päivi Granö ja Jaakko Suominen (2004) 'Oma koti kullan kallis – johdannoksi' Teoksessa Outi Tuomi–Nikula, Päivi Granö, Jaakko Suominen (toim.) *Koti. Kaibo, paikka, muutos, Kulttuurituotannon ja maisemantutkimuksen laitoksen julkaisuja 4*, Jyväskylä: Turun yliopisto, 7–8.

2. Yi-Fu Tuan (2006) 'Paikan taju: aika, paikka ja minuus' Teoksessa Seppo Knuuttila, Pekka Laaksonen, Ulla Piela (toim.) *Paikka. Eletty, kuviteltu, kerrottu, Kalevalaseuran vuosikirja 85*, Jyväskylä: SKS, 16–17. Käännös Liisa Kaski. Ks. myös Anne Buttimer (1980) 'Home, Reach, and the Sence of Place' Teoksessa Anne Buttimer ja David Seamon (toim.) *The Human Experience of Space and Place*, London: Croom Helm, 170–171, Laura Huttunen (2002) *Kotona, maanpaossa, matkalla: kodin merkitykset maahanmuuttajien omalämäkerroissa*, Helsinki: SKS, 50–51.

3. Russell King (1995) 'Migrations, Globalization and Place' Teoksessa Doreen Massey ja Pat Jess (toim.) *A Place in the World? Places, Cultures and Globalization*, London: The Open University, 7.

ihmillisistä tuntemuksista. Humanistisen maantieteen pioneerit, kuten Yi-Fu Tuan, Edward Relph ja Anne Buttimer alkoivat korostaa paikkoja kulttuurisina, esteettisinä, ihmisten kokemina, muistamina ja tarinoiden välittiminä tiloina.

Sittemmin paikkatutkimus on levittänyt osaksi kulttuurintutkimuksen hajanaista kenttää. Käsitteenä paikka voi viitata niin lastenhuoneeseen kuin yksittäiseen valtionkin. Paikka voi olla myös kuvitteellinen, eikä siten konkreettisesti paikannettavissa. Olennaista on, että ihmiset luovat merkityksiä kokemilleen paikoille muun muassa sosiaalisissa käytännöissä, päivittäisissä toimissa tai kirjojen ja elokuvien välittämänä. Joillekin erityisille paikoille merkityksiä antaa myös valtiovalta esimerkiksi muistomerkkien tai museoiden muodossa. Merkityksellisyys erottaakin paikan tilan käsitteestä, joka taas viittaa spatiaaliseen ja kulttuurisesti tuotettuun ympäristön hahmottamiseen. Toinen merkittävä aspekti paikkojen tutkimuksessa on niiden suhde alueiden identiteettiin, paikkojen muista erottuviin leimaa-antaviin tekijöihin, ja toisaalta ihmisten henkilökohtaiseen alueelliseen identiteettiin eli aluetietoisuuteen, jolla tarkoitetaan identifioitumista erilaisiin alueisiin. Erityisesti lapsuuden paikoilla on tärkeä rooli ihmisen minuuden rakentumisessa.⁴

Historiantutkimuksen kannalta mielenkiintoista on menneisyyden paikkojen muuttuminen subjektiivisiksi muistoiksi ja kertomuksiksi ja toisaalta kollektiivisiksi, jaetuiksi kokemuksiksi, jotka muokkaavat edelleen nykyisiä käsityksiämme paikoista. Kirjallisuuden, kuten historiategioiden rooli yleisen paikkakuvan muodostumisessa eri alueista, kylistä, kaupungeista tai maakunnista, on merkittävä. Paikkakuvia leimaa muuttumattomuus ja stereotyyppisyys, vaikka ne eivät pysykään staattisen samanlaisina aikojen saatossa. Seija Keskitalo-Foleyn mukaan esimerkiksi Lapin ja pohjoisen paikkakuvaa ovat määrittäneet yhteiskunnallinen ja taloudellinen perifeerisyys suhteessa vauraaseen ja dynaamiseen etelään, luonnon eksoottisuus ja toisaalta matkailuja virkistyskohteiden karnevaalisuus⁵. Mo-

dernisaatio on toisaalta kiihdyttänyt paikkojen muutosvauhtia ja moninaistanut mielikuvia niistä. Nykyaika on samalla yhdenmukaistanut alueita; niin sanottuja epäpaikkoja, väliaikaisia olemisen tiloja kuten supermarketteja, lentokenttiä tai moottoriteitä, luonnehtii kulttuurirajat ylittävä universaalisuus ja yhteneväisyys.⁶

Ristiriitojen Petsamo

Erno Paasilinnan Ernolaksi nimetty varhaislapsuuden koti sijaitsi Petsamon Salmijärvellä Majjan kotitilan, Nivan mailla:

”Syksyllä 1938 valmistui ”Ernola” Salmijärven rantaan, neljä huonetta ja keittiö. Rakennusmieheksi isä paikkasi Antti Isolahden, väkivahvan ja lähes kaksimetrisen synkän miehen, joka itse kantoi hirret olkapäällä tasakertaan saakka. Isän laajentunut asianajotoimi oli luonut yhteydet Rindell & Lahtisen asianajotoimistoon Helsinkiin. Sen toinen osakas varatuomari Niilo Lahtinen vieraili kesämatkallaan Petsamossa ja yhteistoiminta hänen kanssaan jatkui kauan sotien yli. Asianajo tuotti niin paljon, että uuteen kotiin saatiin vaivatta täydellinen kalusto, lapsille ilmestyi polkupyöriä, potkukelkkoja ja nallekarhuja. Palkattiin kotiapulainen. Amanda Gullsténkin tuli vierailulle ja äiti tarjosi hänelle parasta mitä pöytään oli saatavissa: lohta, tomaatteja ja punaista limonadia. Tällä anteliaisuudella oli kyllä määrätty tarkoituksensakin. Kaikki

4. Yi-Fu Tuan (1977) *Space and Place: The Perspective of Experience*, Minneapolis: The University of Minnesota, 4–7; Tim Cresswell (2004) *Place. A Short Introduction*, Malden: Blackwell Publishing 19–20; Tuukka Haarni, Marko Karvinen, Hille Koskela ja Sirpa Tani (1997) 'Johdatus nykymaantieteeseen' Teoksessa Tuukka Haarni, Marko Karvinen, Hille Koskela ja Sirpa Tani (toim.) *Tila, paikka ja maisema. Tutkimusretkiä uuteen maantieteeseen*, Tampere: Osuuskunta Vastapaino, 16–18.

5. Seija Keskitalo-Foley (2006) 'Kolme näkökulmaa Lapin paikkana kokemiseen' Teoksessa Seppo Knuutila, Pekka Laaksonen, Ulla Piela (toim.) *Paikka. Eletty, kuviteltu, kerrottu, Kalevalaseuran vuosikirja 85*, Jyväskylä: SKS, 132–137.

6. Paul C. Adams, Steven Hoelscher ja Karen E. Till (2001) 'Place in Context' Teoksessa Paul C. Adams, Steven Hoelscher ja Karen E. Till (toim.) *Textures of Place. Exploring Humanist Geographies*, Minneapolis: The University of Minnesota Press, xviii–xx.

alkoi olla vähän liiankin hyvin. Sellaisesta ei yleensä hyvä seuraa, sen ihmiset usein vaistonvaraisesti tietävät.”⁷

Omakohtaisesta kerronnasta huolimatta Erno Paasilinnalla ei ollut juurikaan muistikuvia Petsamon ajasta, olihan hän tuolloin vasta muutaman vuoden ikäinen. Hänen tietonsa pohjautuivat ennen kaikkea entisten petsamolaisten haastatteluihin ja vanhoihin Petsamoa käsitteleviin teoksiin.⁸ Paasilinnan kirjan kuvausta synnyinkodista voi luonnehtia geobiografiseksi tulkinnaksi, jälkikäteisen jäsentelyn tulokseksi. Geobiografista kuvaa sävyttää kronologinen kerrota, jossa katkonaiset muistikuvat ja kertomukset järjestellään eheäksi tarinaksi, rakentamalla elämä juonelliseksi.⁹

Edellä mainitussa lainauksessa Paasilinna kuvaa Petsamon uutta kotia harmonisena ja hyvinvoivana. Isän virkatyön ja asianajotoimen myötä perheen elämä oli vaurasta. Petsamo oli tarjonnut Väinö Paasilinnalle mahdollisuuden asettua aloilleen kodista lähdön, perheen kanssa riitaantumisen¹⁰ ja viiden vuoden kiertolaiselämän jälkeen. Petsamon aika oli Paasilinnan perheelle sosiaalisen nousun aikaa.

Feministitutkijat kuten Gillian Rose ja Doreen Massey ovat kritisoineet paikkojen stabiileja määrittelyjä ja erityisesti kodin romanttista kuvaa levon ja turvallisuuden paikkana. Heidän mukaansa sukupuolen näkökulmasta tarkasteltuna koti on naisille pikemminkin työn kuin levon paikka. Naisien alistaiseen asemaan johtaneiden yhteiskunnallisten rakenteiden lähtökohdan voi-

daan katsoa olevan kodin sosiaalisessa järjestelmässä. Tutkijat kyseenalaistavat esimerkiksi vanhan englantilaismaaseudun kuvan onnellisina kyläyhteisöinä. Heidän mukaansa pienissä yhteisöissä eri yhteiskuntaluokkien sosiaaliset suhteet kärjistyivät, ja naisten asema määrittyi tiukasti patriarkaalisten normien mukaan.¹¹ Myös Paasilinnan Petsamo-historiikissa kodin ilmaipiiri ja kotiseudun kuva sisälsivät jännitteitä. Petsamon kodin sisäisesti harmonista kuvaa varjostivat isän töistä aiheutuneet paineet, sairastelut sekä riitaantuminen Petsamon Nikkeli Oy:n ja sittemmin poliisijohdon kanssa.

Vuonna 1930 Väinö Paasilinna joutui välien selvittelijäksi Salmijärven oikeistolaisien ja kommunistien välillä.¹² ”Kuumana lapualaiskesänä” 10.7.1930 Salmijärven työväentalon ikkunat naulattiin eläinlääkäri Kalle Karhusen ja ”etelästä tulleiden virkamiesten” vaatimuksesta kiinni ja vasemmistolainen yhdistystoiminta kiellettiin. Tämän joutui toteuttamaan naulaamiselle kylmäkiskoinen Väinö Paasilinna.

Hän hoiti myös kommunistien, Portin veljesten, kuulusteluja, mutta sai syytöksiä liian pehmeistä otteista ja kommunistisymptioista. Kylän lapualaismieliset nuoret järjestivät muilutuksia kommunisteille ja pahoinpitelivät muun muassa Norjasta paluumatkalla olleet Jalmari Portin ja Alarik Tervaniemen. Väinö Paasilinna ei hyväksynyt muilutuksia, vaikka jättikin tapauksen selvittämättä. Hän tukeutui Petsamon kruununvoutiin, ylimpään paikallistason poliisiviranomaiseen Väinö Plantingiin, joka oli

7. Erno Paasilinna (1983) *Maaailman kourissa: Historiaa ja muistoja Petsamosta*, Helsinki: Otava, 191.

8. Jukka Nyssönen (2008) *Kaksi historiaa Petsamosta. Muutos ja jatkuvuus historiankirjoituksessa*. Jyväskylä: Osuuskunta Jyvä-Ainola, 56. Paasilinna on hyödyntänyt lähteenä erityisesti Eero Kuussaaren vuonna 1939 julkaistua *Heimosodat 1918–1922 I, Taistelu Petsamosta* -teosta, pyrkien kumoamaan teoksen kansallishenkisen aatteellisen sisällön.

9. Pauli Tapani Karjalainen (2004), ”Ympäristö ulkoa ja sisältä: Geografiasta geobiografiaan” Teoksessa Raine Mäntysalo (toim.) *Paikan heijastuksia. Ihmisen ympäristösuhteen tutkimus ja representaation käsite*, Jyväskylä: Atena, 60–61. Geobiografian, elettyjen paikkojen muistojen, ajatellaan asettuvan kronologiseksi tarinaksi miten elämä on mennyt ajasta toiseen, vaikka

tosiasiallisesti muistot koostuvatkin katkonaisista pätkistä ja palasista, joita ei voi saumattomasti yhdistellä kronologiseksi jatkumoksi.

10. Paasilinna (1983) 194–195, Juho-isäntä kuoli vuonna 1932, jonka jälkeen Kolarin kotitilan omaisuus alkoi vähentyä veljesten ja Amanda-äidin hoidossa. Väinö Paasilinna ei katsonut kehitystä hyvällä ja muutti tämän seurauksena nimensä 1934 Gullsténista nimisuojatuksi Paasilinnaksi.

11. Doreen Massey (1995) ”The Conceptualization of Place” Teoksessa Doreen Massey ja Pat Jess (toim.) *A Place in the World? Places, Cultures and Globalization*, London: The Open University, 64–65; Gillian Rose (1993) *Feminism and Geography: The Limits of Geographical Knowledge*. Cambridge: Polity Press, 53–55.

12. Paasilinna (1983) 139.

asettunut jyrkästi lapualaisterroria vastaan. Plantigin ja Paasilinnan ajama linja aiheutti kuitenkin arvostelua. Sittemmin Plantingia kohtaan tehtiin muilutusyritys. Myös kunnanvaltuustossa oikeistoradikalismi nosti päätään, kun kommunisteiksi epäiltyjä valtuutettuja vaadittiin eroamaan.¹³ Petsamon rikollisuutta tutkinut Kirsi Kuusikko ei ole kuitenkaan löytänyt kirjallisia todisteita Erno Paasilinnan kuvauksen väitteille.¹⁴

Erno Paasilinnan kuvauksessa Väinö Paasilinna toimi 1930-luvun Petsamossa poliittisen kamppailun keskellä puolueettomana laillisuuslinjan edustajana ja sovittelijana ideologisessa kiistelystä. Lapualaishenkisen painostuksen alla Väinö Paasilinna alkoi irtautua porvarillisesta aatemaailmasta tavallisen kansan oikeuksia puolustavalle linjalle, kuten Erno Paasilinna asian ilmaisi.¹⁵

Erno Paasilinnan mukaan lapualaisten toiminta oli yksi syy Väinö Paasilinnan myöhemmälle erolle suojeluskunnasta, mikä hän toteutti provosoivasti lähettämällä manillasäkissä suojeluskuntapukunsa ja kiväärinsä Parkkinan paikallispäällikölle. Suojeluskuntapäällikkö uhkasi erottamisella poliisiin tehtävästä, mutta Plantingin tuella Paasilinna pysyi virassa.¹⁶ Erno Paasilinnan kuvaus on esimerkki siitä, miten kansalliset yhteiskunnalliset ja poliittiset muutokset näkyivät Petsamossa. Hän tulkitsee paikkaa 1930-luvun vasemmisto- ja oikeistoradikalismien toimintaympäristönä.

Petsamo-historiikin poliittisia näkemyksiä kommentoinut kirjailija Tuulikki Soini piti virheellisenä Paasilinnan väitteitä petsamolaisten vasemmistolaisuudesta.¹⁷ Kuusikon mukaan Petsamossa oli kuitenkin ollut aktiivista vasemmistolaisliikehdintää aina 1930-luvun taitteeseen asti. Salmijärvellä toimi esimerkiksi Suomen Puuteollisuustyöväestön liiton alaosa n:o 205, jolla oli oma työväentalo. Pulakauden aikana savotoilla ja rakennustyömailla lakkoihtiin parempien palkkojen puolesta. Työväestön vastapainona Petsamoon oli muuttanut etelästä tulleita suomalaisia virkamiehiä, rajavartiomiehiä, kirkkoherroja ja opettajia. Petsamon yhteiskuntarakenne oli voimakkaasti polarisoitunut, mikä näkyi 1920-luvun lopun vaaleissa äänestystuloksen jyrk-

känä jakautumisena kokoomuksen ja sosialistien kesken.¹⁸

Paasilinnan mielestä tavallinen kansa ei niinkään ollut kiinnostunut poliittisesta kiistelystä, vaan rajan asukkaat säilyttivät malttinsa. Ristiriidat tuotiin sen sijaan muulta yhteiskunnasta, ”ylhäältä ja etäältä”. Esimerkiksi Etelä-Suomessa Petsamo näyttäytyi Erno Paasilinnan mukaan ”kommunistien pesäpaikkana”, epäluotettavana rajaseutuna viitaten pastori Elias Simojoen ja everstiluutnantti Ilmari Karhun kirjoituksiin. Myös Norjan rajapolitiikka, joka johtui Paasilinnan mukaan Suomen hyökkäyksen pelosta, aiheutti ristiriitoja Petsamossa. Tämä näkyi muun muassa suomen kielen käytön kieltämisenä ja tieyhteyksien katkaisemisena.¹⁹

Elämäkerrassaan Paasilinna pohti Petsamo-teoksensa rakentumista historian kehyksiin, jossa petsamolaiset olivat milloin minkin ulkopuolisen voiman heiteltävänä, sotien, poliittisen pelin tai eri kansallisuuksien riepoteltavana.²⁰ Tällainen paikan tul-

13. Paasilinna (1983) 137, 139–141.

14. Kirsi Kuusikko (1996) *Laiton Lappi, laitton Petsamo. Rikollisuus ja järjestysvalta Petsamossa 1921–1944*. Studia Historica Septentrionalia 29. Jyväskylä: Pohjois-Suomen historiallinen yhdistys, 184. Kuusikon mukaan Erno Paasilinnan esittämistä tapahtumista ja väkivallanteoista ei löydy mainintaa asiakirjoista. Paasilinnan kuvauksessa on myös ristiriita siinä suhteessa, että kunnanvaltuuston pöytäkirjoista ei löydy nimeltä mainintaa Paasilinnan kertomien kommunistishenkisten valtuutettujen erottamisesta. Muutoin pöytäkirjaan on kirjattu keskustelu kommunistien erottamisesta valtuustotoiminnasta.

15. Paasilinna (1983) 125. Väinö Paasilinna liittyi SKDL:n jäseneksi vuonna 1945.

16. Paasilinna (1983) 140–141; Kuusikko (1996) 63. Poliisien suojeluskuntaan kuulumiset kirjattiin usein nimikirjoissa, mutta Paasilinnan kohdalla myös suojeluskunnasta eroaminen on kirjattu.

17. *Turun Sanomat* 6.5.1984. Soinin mukaan oli virheellistä olettaa valtiollisten vaalien äänestystulosten perusteella, että puolet petsamolaisista olisi kannattanut kommunisteja. Vaikka vaalituloksesta näin saattoi päätellä, tuli huomioida myös vaatimattomaksi jäänyt äänestysprosentti ja vasemmistolaisuuden painottuminen Salmijärvellä. Puolet kommunistien vuoden 1929 vaaleissa saamista äänistä tuli Salmijärvellä.

18. Kirsi Kuusikko (1999) 'Petsamolainen yhteiskunta' Teoksessa Jouko Vahtola ja Samuli Onnela (toim.) *Turjanmeren maa. Petsamon historia 1920–1944*. Rovaniemi: Petsamo-Seura ry, 135–136.

19. Paasilinna (1983) 205–206.

20. Erno Paasilinna (1996) *Täbänastisen elämäni kirjaimet*. Helsinki: Otava, 405.

kinta korostaa alueen muodostumista yleisten yhteiskunnallisten ja kansainvälisten muutosprosessien seurauksena. Ylikansallisia vaikutuksia paikoille korostavan Doreen Massey'n teoriaa paikkojen muodostumisesta on kutsuttu suhteellisen eli relationaalisen tilan näkökulmaksi. Hänen näemyksensä on kuitenkin hienovaraisempi. Paikat ovat Masseylle risteyksiä ja prosesseja ja pysyvän yhteiskunnallisen muutoksen tilassa. Paikan omanlaisuus rakentuu ajassa ja tilassa prosessina tai risteyksenä pysyvän muutoksen tilassa.²¹

Samaa ylikansallista vaikutusta edusti Erno Paasilinnan kertomus kanadalais-englantilaisen Petsamon Nikkeli Oy:n kolonialistisista toimista Petsamossa, mikä kosketti myös Paasilinnan perhettä. Väinö Paasilinna ajautui kiistoihin nikkeliyhtiön kanssa luvattomasta hiekankaivuusta Nivan perikunnan mailta ja nosti haasteen ja korvausvaatimuksen nikkeliyhtiötä vastaan. Nikkeliyhtiölle haaste oli hankala, sillä se tarvitsi samalla alueen maita sähkölinjan vetämiseksi. Nikkeliyhtiö lupautui korvauksiin mutta vaati kompromissina rakennuslupaa alueen maanomistajien maille. Väinö Paasilinna suostui tähän, mutta Erno Paasilinnan mukaan nikkeliyhtiön johdon painostus hankalaa konstaapelia kohtaan oli omalta osaltaan vaikuttamassa Väinö Paasilinnan eroon poliisin virasta. Väinö Paasilinna anoi terveyteensä vedoten vuoden virkavapautta konstaapelin virasta ja esitti samalla eroanomuksensa mikäli virkavapauteen ei suostutaisi. Kruununvouti Plantingin sovitteluyrityksistä huolimatta Paasilinnan virkavapausanomus jäi myöntämättä, ja lopullinen ero astui voimaan.²²

Kaksijakoinen kotiseutukuvaus

Erno Paasilinnan *Kaukana maailmasta* ja *Maailman kourissa* -teokset edustivat uudenlaista käsittelytapaa ja ristiriitaista kuvaa Petsamosta. Petsamo ei näyttäytynyt kotiseutukirjallisuudelle ominaisena nostalgisesti ihannoituna kohteena ja kansallisen patriotismin ilmentymänä. Kolonialistinen nikkeliyhtiö, asemaansa hyväksikäyttävät virkamiehet, korporatiivinen kunnalliselämä sekä turismin ja väestönkasvun myötä kas-

vaneen Salmijärven järjestysongelmat praskanmyynteineen saivat kaikki oman suoraviivaisen käsittelynsä.

Vielä sotaa edeltävän ajan Lapin matkakirjojen ja kaunokirjallisuuden kuvauksissa korostuivat villin luonnon ihailu ja usko Petsamon teollisuuden mahdollisuuksiin. Petsamo oli vastakohta turmeltuneelle ja sivistyneelle yhteiskunnalle. Petsamo näyttäytyi koskemattomana ja viattomana erämaana, jossa suomalaisten tehtäväksi oli tullut kesyttää se sivistyksen piiriin.²³ Tämä niin sanottu uudisasukaskirjallisuuden perinne näkyi pitkään vielä jälleenrakennuskaudella Lapin eräkirjallisuuden perinteessä sitoutumisena tiettyihin ympäristön kuvaustapoihin, mystisenä luontokäsityksenä ja realistisena kansankuvauksena. Sotien jälkeistä Lappi-kirjallisuutta leimasi myös voimakas ihmisen ja luonnon yhteys sekä omaelämäkerrallinen ja dokumentaarinen ote.²⁴

Uudisasukaskirjallisuuden perinne alkoi rikkoutua vasta, osin vastahakoisesti, Pentti Haanpään tuotannossa. Hän ei tosin suoranaisesti kuvannut Lappia, mutta häntä kuitenkin pidetään pohjoisena kirjailijana. Toinen muutos voidaan katsoa alkaneen 1960- ja 1970-luvulla, jolloin Timo K. Mukan ja Erno Paasilinnan kaltaiset nuoret kirjailijat kyseenalaistivat totuttuja Lappi-mielikuvia. Mukan teos *Maa on syntinen laulu* ei istunut tyypilliseen Lapin kirjallisuuden kaanoniin kuvatessaan avoimesti

21. Doreen Massey (2008) *Samanaikainen tila*. Jyväskylä: Osuuskunta Vastapaino, 29–31. Mikko Lehtonen, Pekka Rantanen & Jarno Valkonen. (toim.) Käännös Janne Rovio; Ari-Aukusti Lehtinen (2006) 'Osallisuuden ja kieltäytymisen paikat' Teoksessa Seppo Knuuttila, Pekka Laaksonen, Ulla Piela (toim.) *Paikka. Eletty, kuviteltu, kerrottu, Kalevalaseuran vuosikirja 85*, Jyväskylä: SKS, 46–47.

22. Paasilinna (1983) 195–199.

23. Veli-Pekka Lehtola (1999) "Kaipauksieni maa" – Petsamo suomalaisessa kirjallisuudessa 1910-luvulta 1940-luvulle' Teoksessa Jouko Vahtola ja Samuli Onnela (toim.) *Turjanmeren maa. Petsamon historia 1920–1944*. Rovaniemi: Petsamo-Seura ry 1999, 515–519.

24. Veli-Pekka Lehtola (1997) *Rajamaan identiteetti. Lappilaisuuden rakentuminen 1920- ja 1930-luvun kirjallisuudessa*. Pieksämäki: SKS, 237–239, 244.

seksuaalisuutta, lestadiolaisseuroja ja maalaisyhteisön eristäytynyttä arkea. Teos leimattiin riettaaksi ja jumalanpilkkua sisältäväksi. Paasilinna puolestaan herätti keskustelua kirjoittamalla pohjoisen nurkkapatriotismista ja sisäänpäin kääntyneestä maakuntahengestä. Näiden asenteiden taustalle asettuu postkoloniaalinen viitekehys, jota Juha Ridanpää on hyödyntänyt tutkiessaan Haanpään, Mukan ja Rosa Liksomien tuotantoa ja pyrkimyksiä purkaa koloniaalinen diskurssi ja pohjoisen hegemoniaan liittyvä epäoikeudenmukaisuus.²⁵ 1970-luvun vähemmistöjen globaali herääminen näkyi myös pohjoiskalotissa. Valtakulttuurin asenteita ja identiteetin rakentamisen vaikeutta alettiin nostaa esiin. Muun muassa Kirsti Paltto ja Nils Aslak Valkeapää kritisoiivat kirjoissaan Suomen valtion sortoa saamelaisia kohtaan.²⁶

Paasilinnan Petsamo-historiikin postkolonialistiset tulkinnat suomalaisasutuksen ja suurvaltojen kuten Englannin ja Saksan väärinkäytöksistä²⁸ paikallisia ihmisiä kohtaan herättivät ilmestyessään kritiikkiä entisten petsamolaisten keskuudessa. Ennen kaikkea kirjojen näkökulman värityneisyyttä ja asiavirheitä arvosteltiin. Tuulikki Soini syytti Paasilinnaa asiategstin väliin kirjoittamisesta sidosaineistoista, mauttomuuksista, katkerasta kaunaisuudesta ja sensaatiotyylisiin kirjoitetuista paljastuksista. Erityisesti Soini kritisoi Paasilinnan asiavirheitä ja päätyi ar-

tikkelissaan korjaamaan Petsamon Alaluostarin kirkkoon liittynyttä väärinkäsitystä.²⁹

Vuonna 1984 julkaistussa artikkelissaan *”Ketjukirjeitä Petsamon pimeältä puolelta”* Erno Paasilinna oikoi Petsamo-historiikin asiavirheitä ja käsittelytavasta esitettyä kritiikkiä ja katsoi että kyse oli ”pienen, ajastaan jääneen ryhmän offensiivista kirjaa vastaan” ja yrityksestä ”palauttaa postikortti-Petsamo entiselleen”. Paasilinnan mukaan ”Petsamon historiassa on paljon mustia sävyjä, kohtuullista enemmänkin.”³⁰ Juhani Niemeä lainaten varhaislapsuuden Petsamo ei ollut Paasilinnalle luvattu maa tai paratiisi vaan pikemminkin myyttinen Atlantis, uponnut saari meren pohjassa, joka heijasteli kirjailijan pessimististä maailmankuvaa.³¹

Perheen ja suvun paikka

Kotipaikkaa voidaan tarkastella fyysisen asuinpaikan lisäksi läheisten ihmisten, perheenjäsenten ja suvun kautta. Kokemusta juurista, kuulumisesta perheeseen ja yhteisöön voi pitää jopa fyysisistä asuinpaikkaa tärkeämpänä paikkakokemuksen muotona.³²

Erno Paasilinnalle suhde isään, Väinö Paasilinnaan, näyttäytyy erityisen läheisenä. Matti Mäkelä kirjoitti arvostelussaan oivaltavasti Erno Paasilinnan halunneen kirjoittaa maailmalle sen, mitä isältä jäi kesken.

25. Maria Lähteenmäki (2001) 'Pohjoiset reservit. Lappi kuvina ja mielikuvina 1960–70-luvun kulttuurikeskusteluissa' *HAIK* 3/2001, 234–236; Juha Ridanpää (2005) *Kuvitteellinen pohjoinen. Maantiede, kirjallisuus ja postkoloniaalinen kritiikki*. Oulu: Nordia Geographical Publications vol 34:2, 28, 42. Postkolonialismi liitetään yleensä siirtomaavallan purkautumiseen ja etnosentrismin kritiikkiin, mutta voidaan soveltaa myös Suomen sisäisiin keskusta–marginalia -suhteisiin esimerkiksi Lapin ja Etelä-Suomen osalta tai saamelaisien ja valtaväestön suhteissa.

26. Riitta Kontio (2003) 'Teemoja ja tendenssejä pohjoisessa kirjallisuudessa.' Teoksessa Ilmo Massa ja Hanna Snellman (toim.) *Lappi. Maa, kansat, kulttuurit*. Helsinki: SKS, 210.

27. Nyyssönen (2008) 38–42. Geopoliittisesti Petsamon alueeseen eniten vaikuttaneeseen suurvalttaan Neuvostoliittoon Paasilinna suhtautui varsin kriittikittömästi, jonka Nyyssönen selittää 1960-luvun radikaalisukupolven vasemmistosuuntautumisesta käsin ja pyrkimyksestä kyseenalaistaa nationalistiset historiatulkinnat.

28. *Suomenmaa* 3.5.1984. Soinin mukaan Paasilinnan väitteet ortodoksiluostarin kirkon maalausten poistamisesta suomalaisiin jumalanpalveluksiin soveltumattomina ja luostarin rakennusten pakko-otoista eivät pitäneet paikkaansa. Luostarin maalaukset tuhosivat talvisodan aikaiset venäläiset miehitäjät, ja pakko-otoissa oli kyse luostarin rakennusten vuokraamisesta munkeilta.

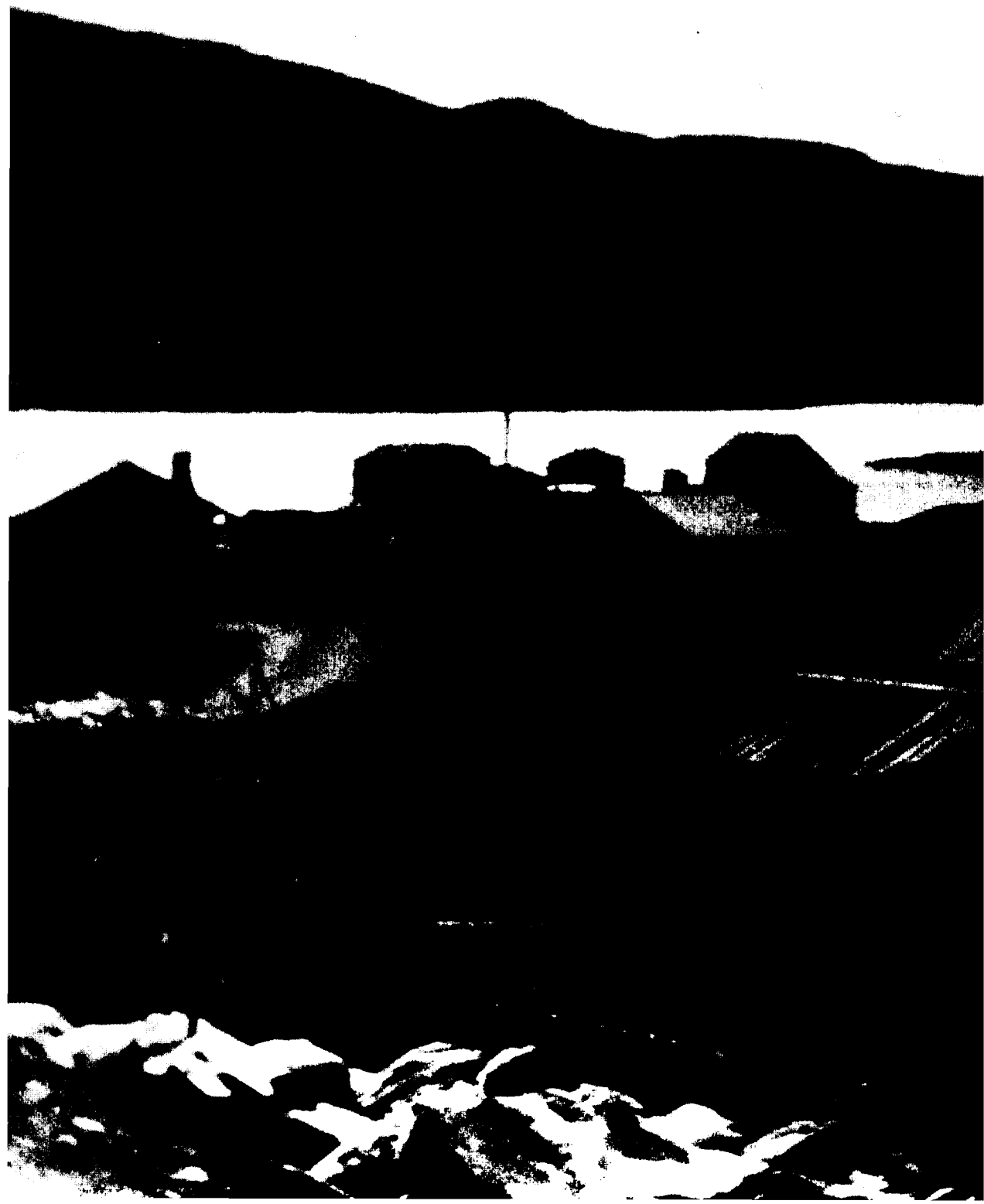
29. *Suomen Kuvalehti* 16/1984, 96–97. Pienen ryhmän offensiiveilla Paasilinna tarkoitti Tuulikki Soinin tavoin entisten petsamolaisten, kuten opettaja Helka-Helena Talvitievan lehtivastineita Paasilinnan kirjan ilmestytyä.

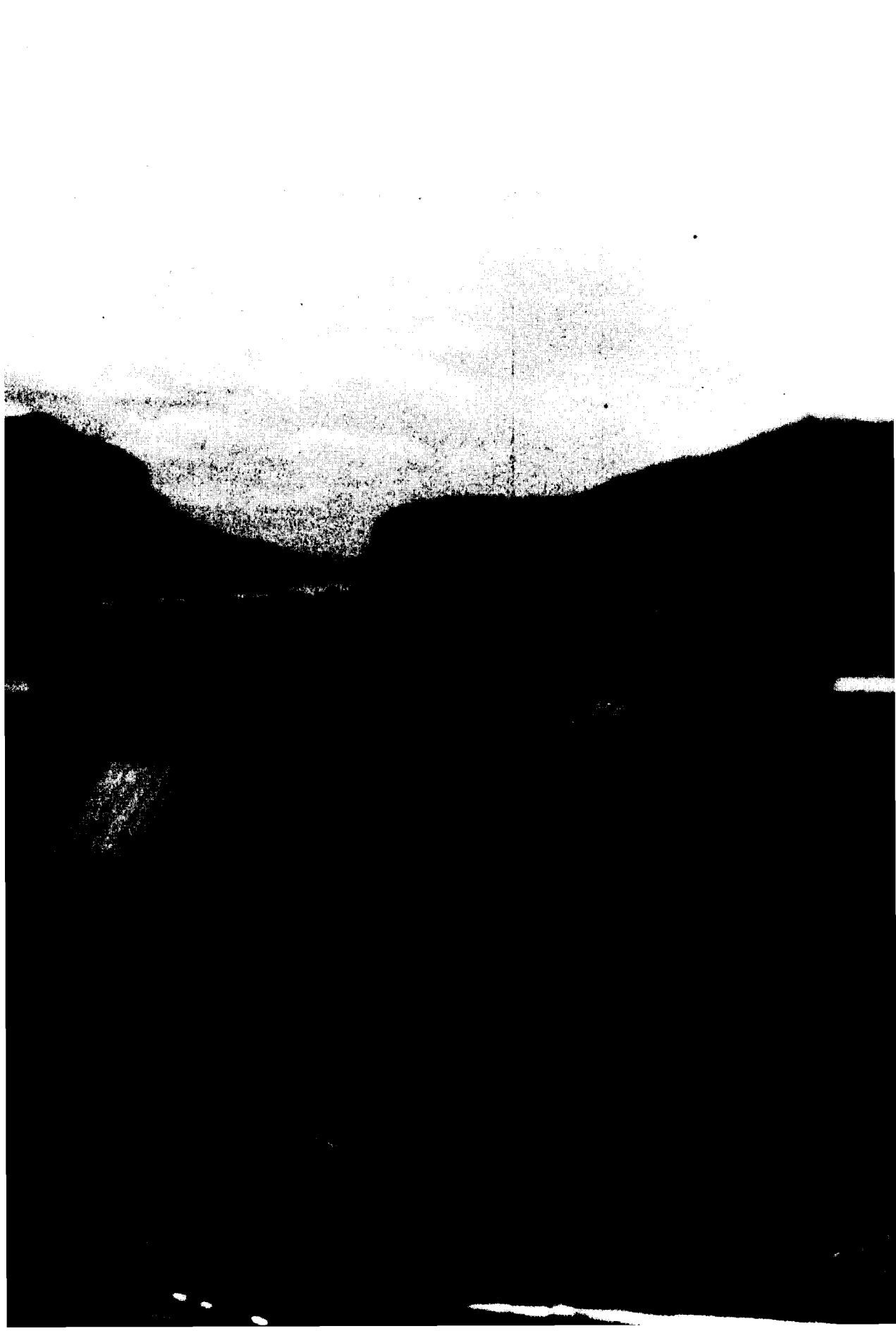
30. Juhani Niemi (2004) 'Looking Back to Lost Land – Erno Paasilinna's Memories about Petsamo Areas' Teoksessa Dorota Michulka ja Marja Leinonen (toim.) *Borderlands. What does it mean for Poland and Finland? (from literary and historical perspectives): papers from the 2nd Finnish–Polish seminar, April 7–8 2003*. Tampere: University of Tampere, 30.

31. Edward Relph (1976) *Place and Placelessness*. London: Pion, 37–38.

32. *Aamulehti* 23.12.2000.

*Kolttakönlään eli Boris-Glebin Kolttakylä.
SKS KRA / Hannes Pukki 1932.*

Väinö Paasilinnan kautta löytyivät myös teemat Erno Paasilinnan kirjoille ja esseille: petsamolaiset, koltat, pohjoisen ja itäisten syrjäseutujen vähäosaisten ihmiset.³³

Erno Paasilinna kuvasi isänsä korrektiläiseksi ja hyvätapaiseksi. Hän oli käytökseltään moitteeton ja kirjallisestikin sivistynyt. Petsamossa poliisin valvontatehtävissä hänen käytöksensä sen sijaan muuttui ummakkaaksi. Ristiriita kodin ja ”karkean työmaan” välillä kävi raskaaksi, mikä johti unettomuuteen, käytöksen jyrkkyyteen, kompromissialttiuden vähenemiseen ja terveyden heikkenemiseen.³⁴ Väinö Paasilinnan jyrkkyyteen liittyi Erno Paasilinnan mukaan keskeisesti ajatus oikeudenmukaisuudesta.³⁵ Hän ei hyväksynyt väärinkäytöksiä, oli vastassa sitten Petsamon Nikkeli Oy tai Lapuan liikkeen kannattajien ylilyönnit. Samalla tavoin hän toimi myös sodan jälkeen Petsamolaisten Siirtoväki ry:n puheenjohtajana laatiessaan vetoomuksia petsamolaisten evakkojen puolesta ja tehdessään siirtoväen lähetystön matkan tapaamaan presidentti Paasikiveä ja ministeriöiden väkeä.

Väinö Paasilinna asettui sorrettujen ihmisten puolelle byrokratiaa, virkamiehiä ja valtaeliittää vastaan. Hän sitoutui perinteiseen vasemmistolaiseen ajatteluun ja liittyi vasemmistolaisen yhteistyöpuolue SKDL:n jäseneksi. Yhteiskuntakriittisyys ja vähäosaisten puolustaminen korostuvat vahvasti myös Erno Paasilinnan tuotannossa. Sen sijaan Erno Paasilinna ei tukenut julkisesti mitään puoluetta, vaan häntä saattoi luonnehtia eräänlaiseksi yleisvasemmistolaiseksi. Myös isäänsä hän kuvasi puolueen jäsenyydestä huolimatta ”individualistiseksi yksityistaistelijaksi”, joka asioitsijan toimeensa laati vetoomuksia väärinkohdeltujen evakkojen puolesta. Tämä luonnehdinta sopi hyvin myös Erno Paasilinnaan, joka kirjoituksissaan tarttui tarvittaessa niin oikeiston kuin vasemmistonkin tekemisiin.

Isän poleeminen argumentointityyli ajamiensa asioiden puolesta heijastui Erno Paasilinnaan. Väinö Paasilinnan kirjallinen tuotanto rajoittui Petsamon Siirtoväki ry:n puheenjohtajana laatimaan *Petsamolaisten mustaan kirjaan*, mutta sen käsittelytapa ja teemat vaikuttivat merkittävästi Erno Paasi-

linnan teksteihin. Sota-alueen evakuoinnin virheet, petsamolaisten asuttamiseen ja juurettomuuteen liittyvät ongelmat ja eri kansanryhmien, kuten kolttien ongelmat, ovat Petsamolaismuiston keskeisiä aiheita³⁶. Näitä samoja teemoja Erno Paasilinna käsittelee Petsamo-historiikissa, elämäkerrassa ja useissa esseekokoelmissa.

Väinö Paasilinna omaksui sodan jälkeen rauhan aatteen ja puhui aiheesta Siirtoväkijärjestön matkoillaan. *Minun isänmaani*-esseessä (1974) Erno Paasilinna lainaa isän alustusta Kalajoella: ”Jokaisen meistä tulisi käsittää, että todellisesti isänmaatansa rakastaa yksinomaan se, joka samalla rakastaa rauhaa ja vieroksuu sotaa.”³⁷ Samaisessa esseessä Erno Paasilinna toteaa kestäneen 24 vuotta ennen kuin hän on osannut lukea isänsä jälkeensä jättäneitä papereita: ”Olosuhteet ovat muuttuneet, mutta yhteiskunnallinen mekanismi on sama.”³⁸ Isänsä kuolemaan vuonna 1950 viitaten Erno Paasilinna tarkoitti omaksuneensa isänsä politiikkaan ja pasifismiin liittyvät käsitykset.

Miten kirjani ovat syntyneet-esseessään varttunut Erno Paasilinna pohti isänsä vaikutusta kirjalliseen uraansa seuraavanlaisesti:

33. Paasilinna (1983) 194; Kuusikko (1999) 180–183. Petsamolaiset tekivät maalaispaikkakunnaksi paljon henkirikoksia 1920-luvun lopulla ja 1930-luvun alussa. 1930-luvun lopulla erityisesti toispaikkakuntalaiset syyllistyivät henkirikoksiin ja väkivallantekoihin. Poliiseja oli Petsamossa määrällisesti jopa keskimääräistä enemmän muuhun maahan nähden, mutta vaikeisiin olosuhteisiin suhteutettuna miesvahvuus oli riittämätön.

34. Erno Paasilinna (1974) 'Minun isänmaani' Teoksessa Simo Talvitie (toim.) *Minun isänmaani. Isänmaan monet kasvat*. Porvoo: WSOY, 169; Erno Paasilinna (2000) 'Miten kirjani ovat syntyneet' Teoksessa Ritva Haavikko (toim.) *Miten kirjani ovat syntyneet 4. Virikkeet, aiheet, rakenteet*. Helsinki: WSOY, 314.

35. Paasilinna (1974)176.

36. Väinö Paasilinna (1998) 'Petsamolaisten musta kirja' Teoksessa Reino Paasilinna (toim.) *Paasilinnat: Sukukirja – Lukukirja*. Helsinki: Tietotori, 136–180. Muistio on alun perin laadittu vuonna 1950 ja sittemmin julkaistu sellaisenaan Reino Paasilinnan toimittamassa teoksessa.

37. Paasilinna (1974) 176.

38. Paasilinna (1974) 178; Kts. myös Paasilinna (1996) 130.

”Kun äsken varovaisesti editoin isän pamfletin *Petsamolaismuistio* Reinon toimittamaan sukukirjaan, hämmästyin mikä poleeminen veto siinä on, ja kuinka läheltä se koskettaa kaikkea minunkin kirjoittamaani tekstiä. Tulin ajatelleeksi, että näinkö tässä on käynyt, isäkö jo asetti askelmerkit, joita olen omalla tavallani seurannut.”³⁹

Jos isän vaikutus oli Erno Paasilinnan teksteissä keskeinen, jäi äidin, Hilda Maria Paasilinnan rooli kodissa taka-alalle. Erno Paasilinna ei juurikaan kuvannut äitiänsä muuta kuin sivustaseuraajan asemassa. Hilda Maria Paasilinna näyttäytyi Petsamon kodin arjen ylläpitäjänä isän pitkien asioitsijamatkojen aikana. Myös vaikeina sodan pakomatkan ja isän pitkäaikaisen sairastelun ja kuoleman jälkeisinä aikoina Maija Paasilinna esiintyi Tervolan Varejoen asutustilalla käytännöllisenä ja vahvana naisena, joka piti perhettä pystyssä kodin menetyksestä ja nuorimman lapsen, Riitta Kaarinan, kuolemasta huolimatta. Perheen sisarusten ja vanhempien suhteet säilyivät läheisinä, vaikkakin isän provosoivat kirjelmät viranomaisille eivät äitiä aina miellyttäneet.⁴⁰

Kodin menettäminen

Paasilinnat joutuivat lähtemään talvisodan syytyessä Petsamon kodistansa yli 5 000 muun pakolaisen tavoin. Evakkomatka tuli täytenä yllätyksenä, vaikka sodan uhka ja suurvaltapoliittiset intressit olivatkin heijastuneet 1930-luvun lopulla myös Petsamoon.⁴¹ Evakkomatka alkoi valmistautumattomana, kun venäläiskoneet alkoivat pommittaa Parkkinaa ja lensivät myös Salmijärven ylle. Raskaana olleen Maija-äidin johdolla perhe suunnisti muiden ihmisten joukossa jäätä pitkin Norjan puolelle, Svanvikiin.

Elämäkerrassaan ja Petsamo-historiikissa Erno Paasilinna kirjoitti muistavansa oma-kohtaisia kuvia Salmijärveltä jäätä pitkin Norjan puolelle vesikelkkoja työntävistä ja kantamuksia raahaavista hiljaisista ihmisjoukoista. Pakomatkan yllätyksellisyyttä kuvaasi se, että vielä aiemmin päivällä perheen esikoinen, Pasi, oli normaalisti koulussa. Matkalle lähdetessä mukaan ei ehditty ot-

taa kuin välttämättömiä vaatteita ja ruokatarvikkeita.⁴²

Evakkomuistelussa talvisodan syyttymisen yllätyksellisyys ja dramaattisuus ovat tyypillisiä muistikuvia, samoin kuin sotaa edeltävän ajan painostava epävarmuus. Talvisotaa edeltävän syksyn tilannetta onkin verrattu psykologisen katastrofin esivaiheeseen, jossa sodan mahdollisuus haluttiin vahvoista enteistä huolimatta pitkään torjua. Erno Paasilinna ei pikkulapsena vielä kyennyt käsittelemään sotaa. Nelivuotiaan Paasilinnan kokemukset sodan syyttymisestä perustuivat pitkälti vanhempien ja yhteisön muistoihin. Muistitutkimuksissa on esitetty, että pienellä lapsella ei ole omaelämäkerrallista muistia ennen neljää ikävuotta, vaikka hyvinkin pienet lapset pohtivat mielessään sodan mahdollisuutta ja aistivat ilmapiirin jännittyneisyyden.⁴³

Myöhemmissä kirjoituksissaan Paasilinna pohti jo rationaalisesti ja kriittisesti talvisotaa edeltävän ajan valmistautumattomuutta ja evakuoitaisuunnitelmien laiminlyöntiä Petsamon suhteen. Erityisesti Suomen Kuvalehden ja Simo Talvitien toimittaman *Minun isänmaani* -kirjan artikkelin tyyli oli Paasilinnalle tyypillisen poleeminen. Sodan alla oltiin hänen mukaansa hyväuskoisia, ja petsamolaisten evakuoitinta pidettiin ulko-

39. Paasilinna (2000) 321.

40. Paasilinna (2000) 316.

41. Eero Elfvingren (1999) 'Petsamo talvisodassa' Teoksessa Jouko Vahkola ja Samuli Onnela (toim.) *Turjanmeren maa. Petsamon historia 1920–1944*. Rovaniemi: Petsamon Siirtoväki ry, 563–565. Murmankin merkityksen kasvun ja mineraalilyöntöjen myötä Neuvostoliitto paransi liikenneyhteyksiä ja lisäsi sotilallista voimaa Petsamon alueella. Vakoilua ja kuulusteluja harjoitettiin ennen sotaa rajan molemmin puolin, vaikkakaan tavallisten ihmisten elämään ne eivät liiemmin vaikuttaneet. Nikkelikaivoksen toiminta ja ihmisten päivittäiset työt jatkuivat ennallaan. Sodan uhkaa nosti ennen kaikkea tiedustelutoiminnan kautta saadut tiedot neuvostojoukkojen määrän lisääntymisestä alueella. Suomen puolustuksesta vastasi Petsamon suunnalla pitkään ainoastaan yksi rajavartiokomppania. Varsinaiset talvisodan Petsamon taistelut alkoivat 28.11.1939 venäläisten Pummangin vartioaseman kaappauksella, jossa kolme rajavartiomiestä vangittiin.

42. Paasilinna (1996) 32; Paasilinna (1983) 252–253.
43. Atte Oksanen (2007) 'Evakkoisten kadotettu koti' Teoksessa Sari Näre, Jenni Kirves, Juha Siltala ja Joni Strandberg (toim.) *Sodassa koettua. Haavoitettu lapsuus*. Porvoo: Weilin+Göös, 71–75.

poliittisesti arkaluonteisena samoin kuin Suojärven Hyrsylän mutkan evakuointia. Neuvostoliittoa ei haluttu ärsyttää. Paasilinnan mielestä Petsamoa ei myöskään katsottu tarpeelliseksi puolustaa kuten ei muitakaan rajaseutuja. Kysymys oli sen sijaan hävityssuunnitelmasta, jossa viivytystaisteluja käyden hävitettiin kylät ja sillat neuvostotilaiden tieltä. Samalla siviiliväestö joutui suunnitelmien puuttuessa taistelujen jalkoihin. Paasilinnan mukaan Rajavartioston ehdottaessa petsamolaiskyläiden evakuointia nimismies Niilo Kuukkanen ja maaherra Kaarlo Hillilä jopa estivät petsamolaisten väestönsiirrot. Hallituksen osalta asioista vastasi Hillilän läheinen ystävä sisäministeri Urho Kekkonen. Erityisesti Hillilä kielsi puuttumasta lääninhallituksen asioihin, vaikka Petsamon Kauppa Oy:llä olisi ollut yli sata kuorma-autoa käytössään. Kun evakuointimääräys tuli vasta hyökkäyspäivänä, hidastelu oli johtanut jo monen siviilin kuolemaan ja kalastajasaarentolaisten sotavankeuteen.⁴⁴

Kiinnostavaa Paasilinnan kirjoituksissa on, että hän käsitteli Petsamon menetystä ja evakuointia ensisijaisesti puolustuksellisenä ja byrokraattisena kysymyksenä. Kehnosti suunniteltu puolustus ja lääninhallituksen laiminlyönnit evakuoinnissa olivat tärkeimmät teemat. Sen sijaan Paasilinna sivuutti suurvaltapolitiittiset syyt, erityisesti Neuvostoliiton roolin talvisodan syttymisessä. Evakkovaiheen epäonnistuneista väestönsiirroista ja myöhemmistä Tervolan Varejoen asutustilan vaiheista kumpusi Erno Paasilinnan kriittisyys vallanpitäjiä vastaan. Periferisen Petsamon asukkaat uhrattiin virkavallan toimesta tärkeimpien rintamien hyväksi.

Paasilinnojen varsinainen pakomatka eteni merireittejä Svanvikista Kirkkoniemen kautta Vesisaareen ja sieltä kohti Narvikia. Hammerfestin pohjoispuolella Maija-äiti synnytti laivassa pojan, Reino Paasilinnan. Narvikista perhe asettui Ofovuonon pappilaan, jonne myös talvisodassa sairastunut isä Väinö Paasilinna saapui Ruotsin kautta. Saksalaisten tehtyä huhtikuussa 1940 maihinnousun Narvikiin Paasilinnan perhe jatkoi pakomatkaa Harstadin kaupunkiin.

Harstadissa perhe joutui kuitenkin keskelle useita tunteja kestäneitä pommituksia, joten matka jatkui muiden suomalaispakolaisten tavoin vuorolavalla takaisin Kirkkoniemeen ja lähtöpaikka Svanvikiin. Osa pakolaisista joutui pakenemaan jalkaisin Norjasta Suomen puolelle. Paasilinnojen evakko jatkui jatkosodan aikana lyhytaikaisina asettumisina Ivalon Akujärvelle, Väinön kotitalolle Kolarin Ruokojärvelle, matkustajakotiin Rovaniemelle sekä pisimmäksi aikaa, vuoteen 1943, Mäkivaaran autiotaloon Kittilän Alakylään. Väinö Paasilinna hoiti jatkosodan aikana asioitsijan tehtäviä eri puolilla Lappia. Hän sai sittemmin elinkeinoluvan harjoittaa myös yksityisetsivän tointa. Paasilinnat ostivat Oulaisista talon marraskuussa 1943, mutta huonokuntoinen talo osoittautui asumiskelvottomaksi. Oulaisista perhe jatkoi puolen vuoden jälkeen matkaa Ylitorniolle, mutta asettumisen sinne katkaisi Lapin sota. Aavasaksan kohdalla Paasilinnat evakuoitiin Ruotsin puolelle Myllymäen kokomisleirille ja sieltä edelleen Jokkmokkiin.⁴⁵

Erno Paasilinna kuvasi elämäkerrassaan pakolaisuutta sekavana aikana jatkuvine muuttoineen ja pakolaisleireineen ja epävarmuutena tulevaisuudesta. Pakolaisuus merkitsi paikattomuutta, muiden armoilla oloa ja kaiken omaisuuden menettämistä. Eräs aspekti pakolaisuuden paikkakuvaa oli turvattomuus ja väkivallan uhka. Vietnamlais- ja somalipakolaisia tutkinut Marja Pentikäisen mukaan henkisesti valmistautumattomana kotiseudulta irtaantumisvaihe koettiin ahdistavana ja eteen tulevien asioiden suhteen tunnettiin voimattomuutta. Hänen haastattelemansa pakolaiset olivat kokeneet syyllisyyttä muiden perheen jäsenten ja sukulaisten jäädessä vaaraan sota-alueelle sekä traumaattista fyysistä väkivaltaa.⁴⁶ Sa-

44. Paasilinna (1974) 171–172; *Suomen Kuvalehti* 3/1978; Paasilinna (1996) 30.

45. Ks esim. Paasilinna (1996) 36–46; Eino Leino (2002) *Lentojätkä. Arto Paasilinnan elämä*. Helsinki: Otava, 49.

46. Marja Pentikäinen (2005) *Loputtomalla matkalla: kertomuksia pakolaisuudesta*. Lasse Saressalo (toim.) Tampere: Ethnika, 94–99.

malla tavoin suomalaiset siviilit kokivat talvi- ja jatkosodan nopeat evakuoinnit sekasortoisina, ja erityisesti vihollisten pommitukset koettiin uhkaavina.⁴⁷ Myös Paasilinnan perheen evakkomatkaa varjostivat pommitukset. Matka Salmijärveltä Norjaan, samoin kuin pako ensimmäisestä sijoituspaikasta Narvikista oli pommituksista johdun vaarallinen vaikkakin varsinaiselta fyysiseltä väkivallalta vältyttiin. Suurempaa puutetta perustarpeista, kuten ruoasta ei Paasilinnan kuvauksissa sen sijaan esiinny, mutta evakkojen kohtelu oli halveksuvaa Ruotsissa Lapin sodan aikana. Suomalaisia pidettiin toisen luokan kansalaisina ja taloudellisena taakkana.

Elämäkerrassaan Paasilinna kuvasi pakolaisajan Ruotsissa ajoittain myös huolettomana aikana. Sota-aikaan liittyvät sotilaiden ja koneiden tuoksut, äänet ja näyt olivat nuorelle pojalle kiehtovia. Evakkoleirit mahdollistivat jatkuvat seikkailut muiden leirin poikien kanssa. Evakkoaikana järjestetty väliaikainen koulunkäynti ei sen sijaan nuorta Erno Paasilinnaa kiinnostanut, numerot olivat yleensä välttäviä. ”Poikaviikarielämä” yöllisine soutuineen, moottoripyöräajeluineen ja joukkotappeluineen vei poikkeusoloissa kaiken huomion.⁴⁸

Paasilinnan pakolaisajan kuvaus alleviivaa Pauli-Tapani Karjalaisen määrittelemää geobiografista käsittelytapaa. Paasilinnan lapsuusajan omakohtaiset hajanaiset muistot ja myöhemmät kirjallisen uran analyttiset tulkinnat sotatapahtumista on muotoiltu yhtenäiseksi pakolaiskertomukseksi elämäkerrassa ja artikkeleissa. Tekstien lapsuusmuistot ovat hetkellisiä, ja niistä heijastuu ymmärtämättömyys kriisiajan tilanteen suhteen. Esimerkiksi Jokkmokkin pakolaisleirin elämä näyttäytyy lapsen näkökulmasta luonnolliselta. Sen sijaan kirjailija Paasilinna liittyy kodin menettämiseen merkityksiä väkivallan uhkasta, tulevaisuuden epävarmuudesta ja paikattomuuden kokemuksesta, evakuointien laiminlyönneistä sekä petsamolaisien uhraamisesta neuvostohyökkäyksen viivyttämiseksi. Nämä tulkinnat ovat jälkikäteen jäsentelyn tulosta, johon on sekoittunut aikalaisten kertomuksia ja luettua tietoa.

Pohjoinen, pakolaisuus ja identiteetti

Identiteettiin kuuluu aina tunne kotipaikasta. Ihminen samaistuu omaan yhteisöönsä ja erottaa yhteisön ja ulkopuolisen maailman toisistaan. Ihmisen identiteettiä määrittävät monet tekijät, kuten etnisyys, kulttuuri, sukupuoli ja valtasuhteet. Identiteettiä ei pidä kuitenkaan nähdä pysyvänä ja yhtenäisenä tietoisuutena itsestä, vaan ihmisellä on erilaisia identiteettejä eri aikoina; identiteetit ovat muuttuvia ja uudistuvia.⁴⁹ Alueellinen identiteetti eli aluetietoisuus viittaa johonkin alueeseen, kuten esimerkiksi kuntaan samaistumiseen. Kirjallisuuden merkitys alueellisen identiteetin rakentamisessa on ollut pitkään merkittävä. Lappi-kirjallisuuden traditio (esimerkiksi K. M. Wallenius, Tuomo Itkonen) on hahmotellut lappilaisen elämän keskeisiä piirteitä. Lapin-kirjailijat ovat sijoittuneet usein raja- maastoon ollen toisaalta etelästä tulleita ja kouluttautuneita suomalaisia, toisaalta Helsingistä käsin periferiassa asuvia virkamiehiä. Riitta Kontio on kirjoittanut ”puolivälinilmiöistä” tarkoittaen koko Pohjoiskalotin kirjallisten piirien asemaa keskustan ja marginaalisen sisä- ja ulkopuolella. Ainoastaan saamelaisten rooli on ollut niin sanotusti kaksinkertaisesti kolonisoitu.⁵⁰

Kotiseutuun liittyvät identiteettikysymykset tulivat keskeisiksi Erno Paasilinnan tuotannossa 1970-luvun lopulta lähtien, joten Kontion teoria puolivälinilmiöistä kuvaa melko hyvin myös Paasilinnan asemaa. Aluetietoisuus Petsamon ja jossain mielessä koko Lapin syrjäseutujen suhteen säilyi vahvana, vaikka Paasilinna muuttikin etelään, ensin Hämeenlinnaan ja sittemmin

47. Oksanen (2007) 78; Sari Näre (2007) 'Lapset sodan uhreina' Teoksessa Sari Näre, Jenni Kirves, Juha Silta- la ja Joni Strandberg (toim.) *Sodassa koettua. Haavoitettu lapsuus*. Porvoo: Weilin+Göös, 196–197.

48. Paasilinna (1996) 40–46.

49. Riitta Kontio (1999) ”Puolivälinilmiöitä” Pohjoiskalotin kirjallisuudessa: Kirjailija keskustan ja marginaalisen sisä- ja ulkopuolella' Teoksessa Marja Tuominen, Seija Tuulentie, Veli-Pekka Lehtola ja Mervi Autti (toim.) *Pohjoiset identiteetit ja mentaliteetit. Tunturista tupaan*. Osa 2. Jyväskylä: Kustannus-Puntsi, 159–160.

50. Lehtola (1997) 24–25; Kontio (1999) 166.

Tampereelle. Hän samaistui voimakkaasti lappilaisiin, ja erityisesti Lapin vähäosaiseen ja kovia kokeneeseen väestöön kuten koltasaamelaisiin ja pakolaisiin. Sen sijaan pohjoisen paikallisten virkamiesten ja byrokraattien toimia hän pilkkasi viiltävissä satiireissaan. Toisaalta Paasilinna sai näkyvän aseman myös keskustassa, hän avusti maan johtavia lehtiä ja juonsi television keskusteluohjelmia (muun muassa *Tästä puhutaan* 1973–74). Kirjallisista ansioistaan hän sai lähes kaikki maan merkittävimmät tunnukset.

Pakolaisuuden merkitys Paasilinnan identiteetin rakentumisessa oli myös kaksijakoinen. Pakolaisuus muutti koko Paasilinnan perheen elämän pohjan. Vauras virkamiesperhe asutettiin sodan jälkeen ensin Pohjois-Iihin ja sitten Tervolan Varejoen asutusalueelle, jolloin perheen taloudellinen pohja romahti. Isän sairastelu, kiistely virkamiesten kanssa ja lopulta kuolema vuonna 1950 pakotti Erno Paasilinnan siirtymään nuoruudesta aikuisuuteen ja metsätöihin perheen elannon turvaamiseksi. Sari Näre on nimennyt saman kohtalon kokeneita kannattelijasukupolveksi.⁵¹ Pakolaisuuteen liittyivät myös antipatiat valtiiovallan väärinkohtelun johdosta esimerkiksi Petsamon evakuoinnin yhteydessä ja siitä seurannut kansallisen identiteetin hyljeksiminen. Toisaalta pakolaisuuteen ja traagisiin

kokemuksiin liittyvät elämänvaiheet saivat aikaa myöten lähes myyttisiä mittasuhteita Paasilinnan kirjoituksissa, kuten surumielisessä kotiinpaluutekstissä ”*Kotiseudulla*”:

”Kun ajaa kuolleessa kylässä, myöhäisessä illassa, tuntee miten ohimenevää kaikki on, hetken asia, ja varsinkin juuri täällä, kylässä josta on aina lähdetty pois, eikä milloinkaan palattu takaisin, ja joka lähdön jälkeen jokin on sammunut lopullisesti, iäksi. Voi kuvitella miten talvella tuisku pyyhkii näitä entisiä pihoja ja seinävieriä, entisiä peltoja ja marjapensaita, nietostaa kinoksia yhtä tyynen rauhallisesti, ajattomasti, niin kuin täällä ei koskaan mitään elämää olisi ollutkaan. Ja vain kahdesta talosta voi loistaa enää valoa talven pimeyteen, ja kuinka kauan? Eivätkä nekään valot voi tavoittaa enää toisiaan, välimatkaa on liian paljon. Kohta olen kotona, kohta olen perillä. Sanoinko minä perillä? Kun olen saapumassa paikkaan jota ei enää ole?”⁵²

51. Sari Näre (2008) ”Päin ryssä!” – lapset ja nuoret sukupolviväkivallan uhreina Teoksessa Sari Näre ja Jenni Kirves (toim.) *Ruma sota. Talvi- ja jatkosodan vaiettu historia*. Juva: Johnny Kniga, 95. Kannattelijasukupolvi viittaa sota-aikana kasvaneisiin lapsiin ja nuoriin, jotka joutuivat omien tarpeidensa kustannuksella kantamaan aikuisten vastuuta perheessä.

52. Erno Paasilinna (1988) *Kotiseudulla ja vierailuilla mailla: matkakirja*. Helsinki: Otava, 234–235.

KRISTIINA KORJONEN-KUUSIPURO
– MIKKO KOHVAKKA

Vuoksi historiallisena tilana

Kristiina Korjonen-Kuusipuro ja Mikko Kohvakka tarkastelevat Vuoksea monimutkaisena tilan, paikan ja maiseman tiivistymänä, jolle merkityksiä antavat sekä tutkijat että sen varren suomalaiset asukkaat omine jokimuistoiheen.

■ ”Mie oon aina sanonu et kun imatralaiset jotenki Saimaata ylistää ni miulle on kyl Vuoksi paljo rakkaampi. Miul ei niinku Saimaaseen oo mitää tunnesidettä tai sellasta et tietyst samaa vettähän se on mut kuitenkin. Vuoksi on miul se juttu.”¹ Näin kuvaa eräs Vuoksen varrella asuva henkilö Vuoksen merkitystä itselleen. Henkilökohtaiset mielikuvat ja käsitykset muokkaavat tunne-elämäämme ja luontosuhdettamme.² Vesikään ei ole samanlaista kaikkialla.

Vuoksi virtaa 150 kilometriä Suomesta Saimaalta Venäjälle Laatokkaan, ja Suomen puolella joesta tänä päivänä on vain kymmenesosa, noin 15 kilometriä. Vuoksi syntyi noin 5 700 vuotta sitten, kun Saimaan vedet

puhkaisivat maaperän nykyisen Imatran kohdalla ja kääntyivät virtaamaan itään päin.³ Luonnon ja ihmisen vuorovaikutus Vuoksen jokilaaksossa on pitkä ja monivaiheinen. Joki ja siinä tapahtuneet muutokset ovat muokanneet myös alueen ihmisiä. Ihmiset ovat kokeneet nämä muutokset eri tavoin, ja tänä päivänä Vuokseen liittyy erilaisia ajallisesti rinnakkaisia, mutta samalla osin ristiriitaisiakin kertomuksia.⁴ Artikkelissämme pohdimme, miten Vuoksi määrittyy nykypäivästä käsin tilana, paikkana ja maisemana. Miten alueella nykyisin asuvat tai siellä joskus asuneet ihmiset kertovat Vuoksesta? Miten eri historian tapahtumat ovat vaikuttaneet ihmisten muistojen sisältöön?

Emme elä homogeenisessä tyhjiössä, vaan tilassa, joka on läpeensä kyllästetty ja sitä kautta heterogeeninen.⁵ Yhteiskunnassa aika, paikka ja toisto kietoutuvat tiiviisti yhteen, ja siitä johtuen myös muutos täytyy ymmärtää ajassa ja tilassa etenevinä polkuina.⁶ Näin ollen myöskään tilaa ei voi ymmärtää ajasta ja paikasta erillisenä käsitteenä.

Tila käsitteenä on saanut monenlaisia merkityksiä humanistis-yhteiskuntatieteellisessä tutkimuksessa. Yksin tilan käsitteen tulkinnanvaraisuudesta johtuva monimerkityksisyys on johtanut paitsi koulukuntien syntyyn myös vertailuun muiden samankal-

jeissä tai haastattelussa koko perheen jokisuhdetta. Haastatteluista yksi oli ryhmähaastattelu, jossa oli mukana äiti, äidin veli, hänen vaimonsa, tytär ja hänen miehensä. Lisäksi he kaikki kertoivat myös aiemmin eläneiden perheen jäsenten jokimuistoja. Haastattelujen rinnalla kulkee myös toisen kirjoittajan oma kokemus Vuoksesta, sillä hän on tehnyt joelle 12 kenttätyömatkaa, kulkenut lähes koko joen Saimaalta Laatokkaan, ja valokuvannut ja videoinut joen varren elämää. Osa kuva-aineistosta on nähtävillä Virtuaali Vuoksi -internetportaalissa osoitteessa <http://www3.lut.fi/eki/vuoksvirtaa/> ja osa on julkaistu Kristiina Korjonen-Kuusipuron ja Suvi Niinison toimittamassa kirjassa *Vuoksi* (2007) Lappeenranta: Etelä-Karjalainstituutti.

5. Michel Foucault (1986) *Of Other Spaces, Heterotopias*, *Diacritics* Vol. 16, No. 1, 22–27.

6. Anthony Giddens (1984) *Yhteiskuntateorian keskeisiä ongelmia: Toiminnan, rakenteen ja ristiriidan käsitteet yhteiskunta-analyysissä*, Keuruu: Otava, 306–308.

1. Haastattelu P. R. 2006.

2. Kirsi Laurén (2006) 'Miltä suot tuntuvat? Luonnonpaikat mielikuvina', teoksessa Seppo Knuutila & Pekka Laaksonen & Ulla Piela *Paikka. Eletty, kuvieltu, kerrottu*, Helsinki: SKS, 187.

3. Matti Saarnisto (2003) 'Karjalan synty – Karjalan geologia ja arkeologia', teoksessa Matti Saarnisto (toim.) *Viipurin läänin historia I. Karjalan synty*, Jyväskylä: Gummerus, 64.

4. Tämä artikkeli perustuu Vuoksesta kertovaan muistitietoaineistoon, joka koostuu 15 suomalaisen henkilön haastattelusta tai (puhelin)keskusteluista sekä 12 henkilön kirjeistä, joita he ovat kirjoittaneet Vuoksi-muistoistaan kahdessa sanomalehdessä olleen ilmoituksen perusteella. Informanteista kaksi on myös julkaissut muistojaan ja kokemuksiaan Vuoksesta. Keskimäärin informantit ovat iältään yli 60-vuotiaita, mutta joukossa on kolme 30–40-vuotiasta. Informanteista 19 on naisia. Muutamien haastateltavien suhde jokeen ulottuu perheen tiiviiden suhteiden myötä aina 1900-luvun alkupuolelle saakka ja he kuvaavatkin kir-

taisten käsitteiden, kuten paikan ja maiseman kanssa.⁷ Jotkut tutkijat ovat menneet jopa niin pitkälle, että he ovat rinnastaneet tilan ja paikan keskenään tai nimittäneet niitä sumeiksi käsitteiksi (*fuzzy concepts*).⁸ Historiantutkimukselle tilan käsitteen tarkastelun tekee haastavaksi se, ettei tutkimuksen kohteena oleva tila välttämättä enää ole konkreettinen, vaan ilmiö elää muistoissa ja tutkimus on menneisyyden paikkojen ja kokemusten tavoittamista.⁹

Aikaa voidaan käsitellä historiantutkimuksessa eri tavoin. Koska Vuokseen liitty useita rinnakkaisia kertomuksia, on tilan, paikan ja ajan suhteen tarkastelussa tärkeätä nostaa esille eriaikaisuuden ongelma. Fernand Braudel jakaa ajan muutokset hitaaseen (*longue durée*), joita ovat esimerkiksi erilaiset ilmastolliset ja maantieteelliset olot, sykliseen (*conjuncture*), joka edustaa yhteiskunnan rakenteita ja nopeisiin tapahtumien aikaansaamiin muutoksiin (*événements*). Nämä kolme tasoa ovat kaikki samanaikaisesti läsnä nykyisyydessä.¹⁰ Tilan, paikan ja ajan suhdetta tarkasteltaessa on myös hyvä pohtia, mikä merkitys erilaisilla ajallisilla rytmeillä on, ja millaisia seurauksia eriaikaisuudesta on? Mikä muuttuu hitaasti ja mikä nopeammin? Miten tilallisuudesta kertovat narraatiot ilmentävät näitä erilaisia ajallisia rytmejä?

Tarkastelemme ihmisen pitkän aikavälin suhdetta Vuoksen varren ympäristöön tilan (*space*), paikan (*place*) ja maiseman (*land-*

scape) käsitteiden kautta. Ympäristön ymmärrämme yksiselitteisesti annettuna yläkäsitteenä ja tässä tapauksessa myös synonyymina luonnolle. Ihmisen suhde Vuokseen syntyy tällöin tilan käytöstä ja samalla myös ihmisen paikalle ja maisemalle antamien merkitysten pohjalta.

Tila ja paikka ovat maailman perusosia. Yhdysvalloissa elämäntyönsä tehnyt humanistisen maantieteen kehittäjä Yi-Fu Tuan määritteli 1970-luvun lopulla tilan ja paikan lähes toistensa vastakohtiksi. Tuan näki paikan staattisena; se edusti hänelle turvallisuutta ja pysyvyyttä, kun taas tila merkitsi vapautta ja liikettä.¹¹ Yhä edelleen tila ja paikka ymmärretään hieman eri tavoin ja vastakohtaisiakin tulkintoja esiintyy, mutta maantieteen nykytulkinnan mukaan tilaa ja paikkaa ei tarvitse asettaa vastakkain.¹²

Humanistis-yhteiskuntatieteellisen tieteenalan sisällä vallitsee varsin yhtenevä käsitys siitä, että tila rakentuu sosiaalisten suhteiden kautta.¹³ Ihminen on ympäristönsä kanssa jatkuvassa vuorovaikutuksessa, ja tila muotoutuu täten jatkuvasti uudelleen.¹⁴ Paikka puolestaan voi merkitä pelkästään kartografista sijaintia, mutta useat tutkijat näkevät sen myös elämisen ja kokemisen kautta rakentuneena tilana.¹⁵ Paikat ovat monimutkaisia ja monisyisiä, ja eri paikoilla on erilaiset suhteet sekä aikaan että toisiin paikkoihin. Paikka on edelleenkin jotakin tilaa konkreettisempaa, sillä esimer-

7. Ks. esim. Tim Cresswell (2004) *Place: A Short Introduction*, Oxford: Blackwell Publishing, 12.

8. Phil Hubbard (2005) 'Space/Place', teoksessa David Atkinson, Peter Jackson et al. (toim.) *Cultural Geography: A Critical Dictionary of Key Concepts*. New York: I.B. Tauris, 41.

9. Taina Syrjämaa & Janne Tunturi (toim.) *Eletty ja muistettu tila*. Helsinki: SKS, 10.

10. Ks. esim. Kari Immonen (1996) *Historian läsnäolo*. Turku: Turun yliopiston historian laitos, julkaisu No. 26, 19–21.

11. Yi-Fu Tuan (1979) *Space and Place. The perspective of Experience*, London: Edward Arnold, 3–8;

Myös Michel de Certeau jaottelee tilan ja paikan samalla tavoin kuin Tuan. Ks. Michel de Certeau (1988) *The Practice of Everyday Life*, Berkeley: University of California Press, 115–130.

12. Päivi Kymäläinen (2006) 'Paikan ajattelun haasteita', teoksessa Seppo Knuutila & Pekka Laaksonen &

Ulla Piela (toim.) *Paikka. Eletty, kuviteltu, kerrottu*. Helsinki: SKS, 204.

13. Ks. esim. Phil Hubbard & Rob Kitchin & Gill Valentine (toim.) (2004) *Key Thinkers on Space and Place*, Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washington DC: SAGE.

14. Ks. esim. Doreen Massey (2008) *Samanaikainen tila*. Mikko Lehtonen & Pekka Rantanen & Jarno Valkonen (toim.). Tampere: Vastapaino; Kirsti Saarikangas (2002) 'Merkityksellinen tila: lähiöasuminen arkkitehtuurin, asukkaiden, menneen ja nykyisyyden kohtamisena', teoksessa Taina Syrjämaa & Janne Tunturi (toim.) *Eletty ja muistettu tila*. Helsinki: SKS; Cresswell (2004); Kymäläinen (2006).

15. Pauli Tapani Karjalainen (2006) 'Topobiografinen paikan tulkinta', teoksessa Seppo Knuutila & Pekka Laaksonen & Ulla Piela (toim.) *Paikka. Eletty, kuviteltu, kerrottu*. Helsinki: SKS, 83–84; Kymäläinen (2006), 203.

kiksi maantieteilijä Tim Cresswell toteaa, että paikkojen välissä on aina tilaa.¹⁶

Nykytutkijat korostavat paikan liikettä ja muutosta, ja he kutsuvat paikkaa osuvasti prosessiksi. Maantieteilijä Doreen Massey mukaan monimuotoinen sosiaalinen tila muodostuu toisiinsa kietoutuvien sosiaalisten suhteiden verkostossa, ja paikka voidaan vastaavasti nähdä tietyllä alueella toistensa kanssa vuorovaikutuksessa olevien sosiaalisten suhteiden konstellaatioksi.¹⁷ Paikan uniikkiuden tuntu, ”tässä ja nyt -kokemus”, ei Massey mukaan synny historiallisen jatkumon tuloksena, vaan se muodostuu, kun erilaiset kulttuuriset, sosiaaliset ja taloudelliset elementit yhdistyvät luonnonelementteihin tietyllä hetkellä ja tietyllä alueella. Se ei voi sillä hetkellä saada samanlaista muotoa missään muualla. Kaikki eivät kuitenkaan välttämättä jaa tätä käsitystä paikasta, minkä vuoksi on pidettävä mielessä, että myös paikoilla on useita eri identiteettejä.¹⁸

Yhteistä edellä esitellyille määrittelyille on tilan ja paikan monitulkintaisuus. Myös Vuoksen voi kokea niin abstraktina tilana kuin konkreettisempina ja selkeärajaisempina paikkoinakin. Vuoksesta kertova aineisto antaa kuitenkin aiheen nostaa esille vielä yhden käsitteen, maiseman. Sosiaaliantropologi Tim Ingold määrittelee maiseman hyvin lähelle tilan käsitettä. Hänen mukaansa maisema on ihmisen toiminnan tulos, asumisen paikka (*a dwelling place*). Maisema kertoo elämisen tarinan ja se myös säilyttää muistoja. Se ei ole ”pelkkä” ympäristö tai symbolinen tausta tilalle.¹⁹

Ingold on luonut käsitteen toimintamaisema (*taskscape*), joka uusimpien tilatulkintojen tavoin korostaa maiseman sosiaalista ulottuvuutta. Toimintamaisema rakentuu yhteisön sosiaalisista käytännöistä, toimintoista ja tehtävistä, ja se on luonnonmaiseman (*landscape*) tavoin jatkuvasti muuttuva. Jos luonnonmaiseman voi nähdä, on toimintamaisema jotakin korvin aistittavaa. Ingold käyttää esimerkkinä ikkunasta avautuvaa maisemaa: voimme nähdä ikkunamme ulkopuolella puita, pensaita, taloja ja katuja. Kun astumme tähän maisemaan, kuulemme autojen ajavan ja ihmisten kes-

kustelevan ja liikkuvan. Olemme tulleet toiminta-maisemaan.²⁰

Näiden käsitteiden kautta tarkasteltuna Vuoksi on monimutkainen ja -muotoinen konstruktio, jota voi lähestyä mitä erilaisimmista lähtökohdista ja näkökulmista käsin. Keskusteluun voivat ottaa osaa tutkijoiden lisäksi myös maallikot. Kuten maantieteilijä Tim Cresswell on todennut, käsitykset paikoista eivät ole yksioikoisesti eri teoreetikojen ajatusten mukaisia, vaan jokainen ihminen voi oman kokemuksensa kautta olla teoreetikon veroinen paikka-asiantuntija.²¹

Muutosten Vuoksi

Joki luonnonelementtinä on itsessään dynaaminen, luonnostaan jatkuvasti liikkeessä oleva tila. Omalla olemuksellaan joki sitoo eri paikkoja yhteen, mutta toisaalta se erottaa esimerkiksi vastarannat toisistaan. Pituudeltaan Vuoksi ei nouse eurooppalaisten suurten jokien kärkikaartiin. Suomelle Vuoksi kuitenkin on merkittävä, sillä se on Suomen suurimman järven, Saimaan, vesimassojen ainoa purkuväylä ja vesimäärältään siten Suomen suurin joki. Vuoksi virtaa Laatokkaan, joka puolestaan purkaa vetensä Nevan kautta Itämereen. Koko Vuoksen vesistön valuma-alue on 68 500 m² ja Vuoksen virran lähivaluma-alue on 4 100 m². Joen virtausta säännöstellään niin, että keskivirtaama on 600 m³ sekunnissa.²² Luon- teeltaan Vuoksen ylävirta ja alavirta poik-

16. Cresswell (2004) 8–12, 79.

17. Doreen Massey (2005) *For Space*, London, California, New Delhi: SAGE, 9; Massey (2008) 144.

18. Massey (2005) 138–142; Massey (2008) 27, 31.

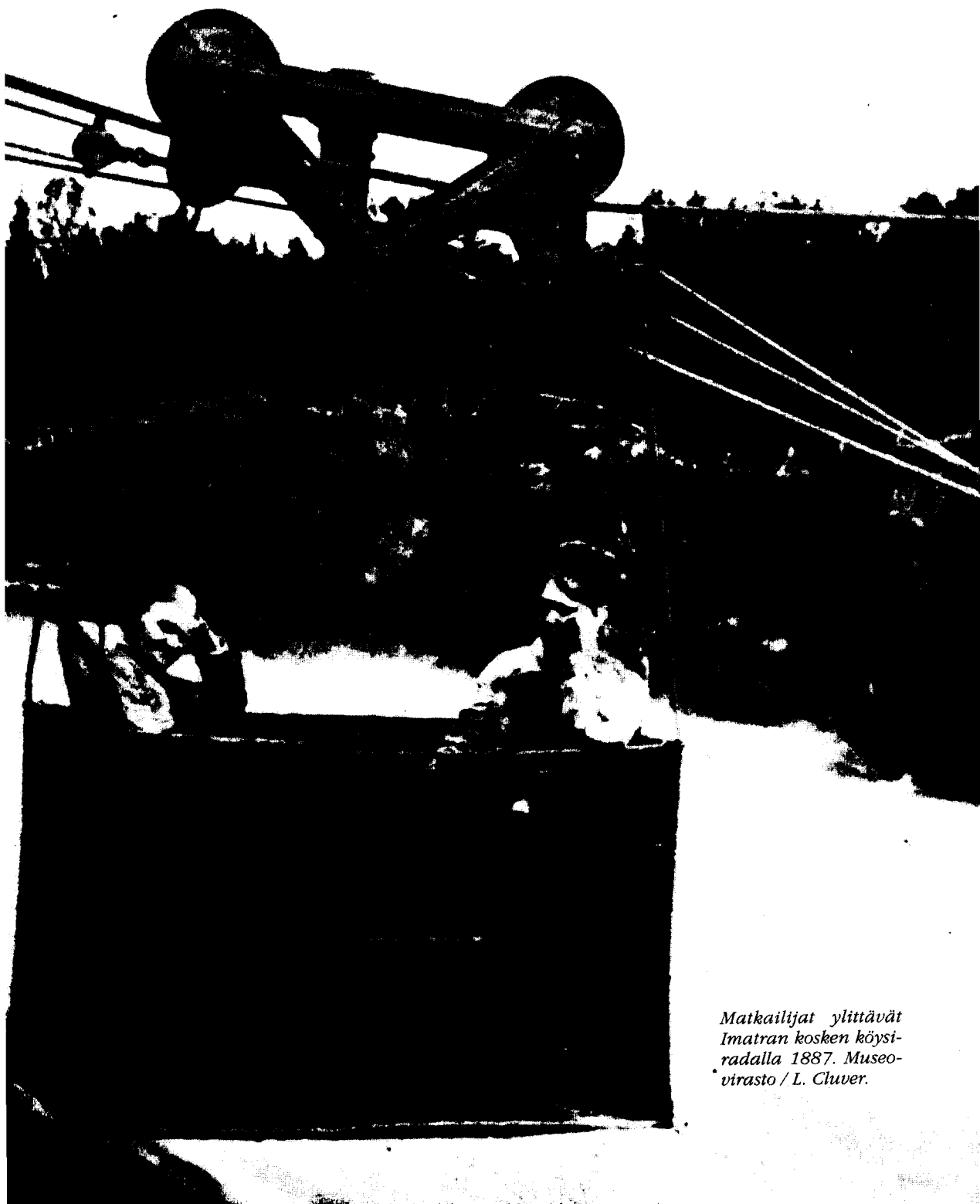
19. Ingold pyrkii tekemään eron maiseman ja tilan välille toteamalla, että: ”maisema ei ole maata, se ei ole luontoa, se ei ole tilaa, maisema on plenum”. Tila on hänen mukaansa kuin kartta, joka pitää sisällään kaikki mahdolliset matkat maisemaan; kun ihminen liittyy tilan kautta merkityksiä maailmaan, niin maisema puolestaan toimii niiden lähteenä. Tim Ingold (2000) *The Perception of the Environment. Essays in livelihood, dwelling and skill*. London: Routledge, 190.

20. Ingold (2000) 199.

21. Cresswell (2004) 79.

22. Vuoksen vesiensuojelusta ks. Suomen ympäristökeskuksen internetsivut osoitteessa <http://www.ymparisto.fi/default.asp?contentid=268234&lan=fi&clan=fi>. Viitattu 20.9.2009.

*Matkailijat ylittävät
Imatran kosken köysi-
radalla 1887. Museo-
virasto / L. Chiver.*

keavat toisistaan. Ensimmäisen 30 kilometrin matkalla joki putoaa 64 metriä. Alun perin joessa oli 18 koskea, mutta suurin osa koskista on voimarakentamisen myötä kadonnut. Alavirta muodostuu suurista järvimäisistä selistä, joita kapeat jokimaisemmat osat yhdistävät.

Vuoksi on saanut nykyisen muotonsa ja kulku-uomansa viimeisen kahden sadan vuoden aikana, ja suurimmat virran sadan vuoteen vaikuttaneista muutoksista ovat olleet ihmisen aikaansaamia. Mittavimpia muutoksia ovat olleet Taipaleenjoen synty Metsäpirtin talonpoikien ojankaivuun riistäydyttyä käsistä vuonna 1818 ja Kiviniemen kannaksen puhkaisu vuonna 1857, jolloin joen virtaus muuttui niin, että Käkisalmen kautta kulkenut lasku-uoma kuivui. Jokimaisemaa on muokannut suuresti myös viiden vesivoimalaitoksen²³ rakentaminen 1900-luvun alkupuoliskolla samoin kuin rakentamiseen liittyvä Vuoksen patoaminen. Suomen puolella viimeisimmät jokimaiseman muutokset koettiin 1950-luvun alussa, kun kaivinkone Marion siirsi saaria ja perkasi jokiuomaa virtauksen ja sitä kautta sähköntuotannon parantamiseksi. Merkittävin alueella tapahtunut ihmisten mieliin ja paikkatunteeseen vaikuttanut muutos on kuitenkin ollut Karjalankannaksen luovuttaminen Neuvostoliitolle sotavuosien päätteeksi 1944. Vuoksen osalta tämä tarkoitti sitä, että vain 15 kilometriä joesta ja kaksi vesivoimalaa neljästä jäivät Suomen puolelle.

Vuoksen jokilaakson kulta-aika sijoittuu 1900-luvun alkuvuosikymmeniin, jolloin vesivoimalaitoksia rakennettiin ja ylävirran alue teollistui voimakkaasti. Tällöin jokilaaksosta puhuttiin yleisesti Suomen Ruhriina. Yhä edelleen Vuoksi on tärkeä vesivoiman tuottaja, teollisuuden ja yhdyskuntien puhtaan veden lähde ja näiden jätevesien purkupaikka. Nykyisin Vuoksi on yhä enemmän myös suosittu virkistysalue niin Suomessa kuin Venäjälläkin. Vuoksen varren suurimmat taajamat ovat Imatra, Svetogorsk, Lesogorsk ja Kamennogorsk. Alueen teollisuus on yhä keskittynyt ylävirran alueelle ja alavirta on säästynyt voimakkaalta teollistumiselta. Tänä päivänä datsharakentaminen ja matkailun lisääntyminen

muuttavat kuitenkin paikkoja ja maisemia nopeasti.²⁴

Muutos on nykyajan keskeinen tunnusmerkki, mutta edellä lyhyesti kuvattu Vuoksen historia osoittaa, että muutoksia tapahtuu jatkuvasti. Yi-Fu Tuanin paikkatutkimuksen mukaan paikan on lakattava muuttumasta, jotta siitä voi saada otteen, ja vasta silloin käsitys paikasta eli paikan taju pääsee muodostumaan.²⁵ Uusimmat paikka- ja tilatutkimukset ovat kuitenkin osoittaneet, että ihmisten suhde paikkaan on monisyisempi ja -kerroksellisempi kuin Tuanin näkemys.

Paikan pysyvyyden ja muuttumattomuuden kaipuu on yksi Vuokseen paikkana liittyvä kertomus. Vuokseen näyttäisi liittyvän myös elementtejä, joiden avulla sitä on tuonilaisittain pyritty ankkuroimaan muuttumattomaksi, vaikka ”jotakin” onkin muuttunut. Eräille jopa virtaava vesi itsessään on kaikesta liikkeestään huolimatta varsin muuttumatonta: ”Vuoksi näistä muutoksista viis välittää! Se jatkaa rauhallisesti meidän keskellämme kulkuaan rajoista välittämättä. Se pysyy osana ihmisten elämää niin yläkuin alajuoksulla.”²⁶

Edellä mainitusta huolimatta eri tahtiin tapahtuvat muutokset ovat Vuoksen yksi keskeisimmistä ominaispiirteistä. Braudelin aikajaotteluun viitaten esimerkkinä Vuoksella tapahtuneesta hitaasta muutoksesta on Vuoksen virran muotoutuminen sen synnystä noin 5 000 vuotta sitten lähtien. Jääkau-

23. Linnankosken voimalaitos valmistui vuonna 1900, Tainionkosken voimalaitos 1928, Imatran voimalaitos vuonna 1929, Rouhialan voimalaitos 1937 ja Enson voimalaitos vuonna 1944. Linnankosken voimalaitos oli käytössä vain muutaman vuoden, ja sen rakenteet jäivät veden alle Imatran voimalaitoksen valmistuttua.

24. Korjonen-Kuusipuro & Niinisalo (2007); Ks. myös *VirtuaaliVuoksi* internetosoitteessa <http://www3.lut.fi/eki/-vuoksivirtaa/-index.html>; Vuoksen hydrologiasta, vedenlaadusta ja saastuttajista ks. V.G. Drabkova & M. Kauppi & E.P. Kotrehov & R-S. Wirkkala (1996) 'Ecological state of the Vuoksi', teoksessa Eira Varis and Sisko Porter (toim.) *Karelia and St. Petersburg. From Lakeland Interior to the European Metropolis*. Jyväskylä: Joensuu University Press, 125–130.

25. Yi-Fu Tuan (2006) 'Paikan taju: aika, paikka ja minuus', teoksessa Seppo Knuutila & Pekka Laaksonen & Ulla Piela *Paikka. Eletty, kuviteltu, kerrottu*, Helsinki: SKS, 15.

26. Kirje S.H-N 2006.

den jälkeinen maankohoaminen ja toisaalta Laatokan alueen kallistuminen kaakkoon johtivat hitaisiin muutoksiin, jotka vaikuttivat Vuoksen virtaussuuntaan. Syklistä muutosta Vuoksella edustaa puunjalostus- ja sähköteknologian kehittyminen, sähkön tarpeen lisääntyminen sekä sitä kautta tapahtunut alueen teollistumisen aiheuttamat muutokset. Nämä johtivat siihen, että teollisuutta alkoi kerääntyä Vuoksen varteen raaka-aineen ja energian lähteen läheisyyteen. Teollisuus ja vesivoimalaitosten rakentaminen muokkasivat Vuoksen virtausta ja veden laatua. Nopeita Vuokseen vaikuttaneita tapahtumia ovat olleet esimerkiksi Taipaleenjoen synty vuonna 1818 tai Kiviniemen kannaksen avaaminen vuonna 1856. Yhdessä nämä muutoksen eri tasot ovat vaikuttaneet myös nykyihmisten käsitteisiin Vuoksesta.

Matti Peltonen on Carlo Ginzburgiin nojautuen kiinnittänyt huomiota epätavallisen tapahtuman ja pitkäaikaisen historiallisen rakenteen yhteentörmäykseen. Tämä yhteentörmäys tuo näkyviin uusia rakenteita, joita ei ole helppo hahmottaa muissa lähteissä.²⁷ Vuoksella esimerkkinä edellä mainitun kaltaisesta yhteentörmäyksestä voidaan pitää Imatran voimalaitoksen valmistumista ja sen aiheuttamaa äänimaiseman muutosta. Imatran voimalaitosta rakennettiin 1920-luvulla, ja se valmistui vuonna 1929. Imatran voimalaitoksen vihkiäiset 25.5.1929 olivat spektaakkeli, jossa patoloukut suljettiin ja Imatran kosken aikaansaama äänimaisema muuttui kertaheitolla. Hiljaisuuden kokemus oli hyvin fyysinen ja se tuntui järkyttävältä: ”Hän seisoi sillalta katsottuna oikealla rinteellä, Valtionhotellin kohdilla katsomassa, kun maailma hiljeni. Linnut lakkasivat laulamasta ja tuli järkyttävä hiljaisuus. Kosken märältä pohjalta nousi kylmää katsojien ylle. Monet ihmiset itkivät. Äiti sanoo vieläkin tuntevansa sen tunnelman. [...] Nyt kun koski oli yhtäkkiä orjuutettu heräsi moni todellisuuteen. Sähköstä iloittiin, mutta maisema oli lopullisesti muuttunut ja entinen, turvallinen tuttu joki koskineen oli palaamatonta aikaa.”²⁸

Vuoksi-muistoissa ajallisesti erilaiset tapahtumat nivoutuvat yhteen ja muodostavat

yhden henkilön kertomuksen omasta elämästään Vuoksen varrella. Tilan ja ajan suhdetta voidaankin lähestyä myös ns. narratiivisen ajan kautta. Silloin ajallisuudella on keskeinen rooli kerronnassa ja sitä kautta myös historiankirjoituksessa. Voidaan puhua myös kerronnallisesta ajasta, jonka hahmottamisessa erityisesti järjestys, kesto ja toisto ovat tärkeitä elementtejä.²⁹ Historiallinen aikakäsitys on kytköksissä tapahtuman käsitteeseen ja tapahtumat puolestaan yhdistävät kertomusta; ne ovat kertomusten kohteita. Tapahtumat voivat olla myös periodeja tai prosesseja.³⁰ Tämä tekee jälleen eriaikaisuuden ilmiön näkyväksi.

Pisimmälle nykytutkijoista tilan ja ajan välisen vuorovaikutuksen on vienyt Doreen Massey. Hänen mukaan selkein tilallisuuteen liittyvä piirre on ajallisesti rinnakkaisen kertomusten olemassaolo. Tämä tarkoittaa myös sitä, että tilallinen on ennen kaikkea ristiriitaisten tarinoiden olemassaoloa ja niiden asettumista toistensa rinnalle. Tilat ja ajat eivät ole rinnakkaisia, vaan niistä tulee kohtaamispaikkoja. Jos halutaan välttää tilan sileän pinnan yksinkertaisuutta, on tärkeätä, että tilan monet narratiivit nostetaan esille.³¹

Tuanin mukaan ihminen on maailmassa nimenomaan elämisensä ja kehonsa kautta ja hänen tila- ja paikkatulkintoissaan kokemuksellisuus nousee yhdeksi keskeiseksi teemaksi. Samalla hän nostaa esiin paikan olemuksen, kokemuksen sekä tunteiden ja ajattelun välisen yhteyden.³² Tätä mukaillen myös Cresswell on todennut, että havainnot ja arvot ovat keskeisiä, kun tarkastellaan ihmisen suhdetta maailmaan.³³

27. Matti Peltosen johdanto teoksessa: Carlo Ginzburg (1996) *Johtolankoja – Kirjoituksia mikrohistoriasta ja historiallisesta metodista*. Helsinki: Gaudeamus, 10–15.

28. Kirje S. H-N. 2006.

29. Paul Ricoeur on kirjoittanut kolmiosaisen teossarjan ajasta ja narratiivisuudesta *Time and Narrative (Temps et Récit)*, 3 vols. trans. Kathleen McLaughlin and David Pellauer. Chicago: University of Chicago Press, 1984, 1985, 1988.

30. Jorma Kalela (2000) *Historiantutkimus ja historia*. Helsinki: Gaudeamus.

31. Massey (2008) 9, 111–112.

32. Tuan (1979) 6–7.

33. Cresswell (2004) 130.

Näin ollen myös muistot ovat olennainen osa ihmisten paikkakokemuksia.³⁴ Muistin ja paikan yhteyttä tarkastelleen Kirsti Saarikankaan mukaan muisti on paikkaan suuntautunut ja paikan tukema.³⁵ Muistitieto tarkoittaa muistinvaraisesti tuotettua aineistoa, jota muistelijä tuottaa yksilöllisesti. On kuitenkin muistettava, että muistot eivät ole kopioita menneisyydestä, vaan muistitieto pitää sisällään niin henkilökohtaisia kokemuksia, yhteisöllistä ja kollektiivista sekä muualta, esimerkiksi tiedotusvälineistä saatua tietoa.³⁶ Nykyajasta käsin tarkastelluissa muistoissa ajan kerrostuneisuus on tärkeä osa muisteltua paikkaa.³⁷ Pertti Haapala on nostanut esille ”oman ajan” käsitteen, jolla hän tarkoittaa aikaa, jota ihmiset pitävät itselleen tärkeänä ja jota he pyrkivät kontrolloimaan. Tulevaisuutta tai menneisyyttä ei ole nykyisyyden ulkopuolella, vaan aika rakentuu merkityksistä, joita ihmiset sille antavat, ja se on samalla kulttuurisesti määrittynyttä.³⁸

Vuoksen kuvauksille yhteinen piirre on, että Vuoksen varrella asuvat tai aiemmin asuneet liittyvät Vuoksen paikkana osaksi omaa elämäänsä. He kuvailevat Vuoksea monin eri tavoin. Osa kuvauksista on ruusunpunaisen runollisia ja nostalgisia³⁹, osa taas on hyvin pelkistettyjä, osa jopa raakojia. Kuvaukset korostavat paikan omaleimaisuutta ja yksilöllisyyttä jopa niin, että nimitystä joki ei Vuoksesta haluta käyttää. Vuoksi on muistelijoilta moni-ilmeinen ja monivärinen ”henkireikä”. Vuoksen vedet välikyvät peilityynenä, sinistäkin sinisempänä, Vuoksi virtaa vuolaana ja mahtavana, jopa majesteettisen rauhallisena. Maisemaltaan Vuoksi on yleensä aina kaunis: aurinko kimmeltää ja lumpeet kukkivat rantavedessä, on kuunsiltaa ja hopeista virtaa.⁴⁰

Samalla Vuoksi on jotakin kokemuksesta ja kehollisesti koettua, sillä kokemus Vuoksesta syntyy eri aistihavaintojen kautta. Vuoksi on esimerkiksi korvin kuultavia kuohuja, jään ryskettä tai laineiden liplatus-ta. Vuoksen varrella asuneet henkilöt antavat Vuokselle hyvin ihmismäisiä piirteitä, ja joen toiminta näyttäytyy ihmisen toiminnan kaltaisena. Vuoksen tila rakentuu äänistä ja jopa kuvitelluista lämpötiloista.

”Synnyin ja vietin aurinkoisen lapsuuden Vuoksen rannalla. Vuoksi oli moni-ilmeinen ja monivärinen ja moneen leikkiin lapsen mieltä houkuttava. Se liplatti hymyillen sinisenä tai auringon kultaamana kesäpäivinä tai jäykistyi talvisin pakkasen kourissa paksuun jäähän. Jäätä vastustaessaan se paukahteli synnyttäen railoja joita rannalla asuvat osasivat varoa. Syksyllä se oli harmaa odottaen jääpeitettä, syysmyrskyt näyttivät voimansa joskus lähes mustina sen pinnalla. Keväällä se ryskyen riisui jääpeitteen ja vei tulvavedet mennessään Laatokkaan. Kevät toi valon leikkimään veden pinnalle ja vähitellen lämpiävän uimaveden lasten leikitellä.”⁴¹

Harva kuvaa Vuoksea muiden aistien kuin näkö- ja kuuloaistin kautta, mutta poikkeuksiakin on. Eräs haastateltava kuvaa lapsuuden kokemustaan teollisuuden aiheuttamista hajuhaitoista Vuoksen laaksossa seuraavasti:

”Kyllä minä muistan, että se vesi oli silloin pikkupoikana levitetty, oli se aika hurjan näköistä semmoista ruskeaa isoja semmoisia vaahtolaattoja, ne uivat siellä pitkin ja haisi. Oli tuuli sopivasti niin haisi varsinkin siellä

34. Cresswell (2004) 85; Karjalainen (2006) 83.

35. Saarikangas (2002) 63.

36. Pirjo Korkiakangas (1999) 'Muisti, muistelu ja perinne', teoksessa Bo Lönnqvist, Elina Kiuru ja Eeva Uusitalo (toim.) *Kulttuurin muuttuvat kasvot. Jobdatusta etnologiatieteisiin*. Helsinki: SKS, 155–176; Helmi Järviluoma (2007) "Kuulen korvissani vieläkin" – muistellut kuulokuvat' teoksessa Seppo Knuutila ja Ulla Piela (toim.) *Menneisyys on toista maata*. Helsinki: SKS, 63; Kaisu Kortelainen (2008) *Penttilän sabayhteisö ja työläisyys. Muistitietotutkimus*. Helsinki: SKS, 27.

37. Kortelainen (2008) 44.

38. Pertti Haapala (1989) *Sosiaalhistoria. Jobdatusta tutkimukseen*, Suomen historiallisen seuran käsikirjoja 12. Jyväskylä: Gummerus, 10–12.

39. Nostalgia on monimerkityksellinen käsite, jolla tässä tarkoitetaan kaipuuta menneeseen. Nostalgian käsite on 2000-luvulla nostettu uudelleen esille ja sitä ovat tarkastelleet esimerkiksi tutkijat Karin Johannisson ja Svetlana Boym. Ks. Karin Johannisson (2001) *Nostalgia: en kånslas historia*. Stockholm: Bonnier; Svetlana Boym (2001) *The Future of Nostalgia*. New York: Basic Books.

40. Kirje S.R 2007; Kirje M.J. 2006; Kirje A-M.I 2006; Kirje L.H 2006; Kirje T.M 2006.

41. Kirje S.P.2006.

Ollikassa niin siellähän haisi, mutta sinne oli matkaa 6 kilometriä, että se näkyi ihan hyvin se tehdas. Ja sitten ne viimeiset vuodet tuli sinne Ollikan tilan alapuolelle siellä oli sellainen Lapinharju niminen, voin sanoa, että se oli puulinna jotkut venäläiset rakentaneet ilmeisesti valtavia torneja vaaleanpunainen. Ja siellä asui sellainen aika monihaarainen suku, siellä oli Runebergiä ja mitä ne oli ja siellä käytiin vierailuilla aina silloin tällöin ja oli minunkin ikäisiäni, mutta ne ovat kokonaan menettäneet heihin yhteydet. No se loppui se Lapinharju siihen, että Kuitu niminen osakeyhtiö, että alkoi keinokuitua valmistaa siellä. Ja sehän haisi taas vähän toisella tavalla, että ei ole enää väliä mistä päin tulee kun aina haisee, korkeintaan voitiin määritellä se tuulen suunta, voitiin määritellä siitä kun vähän haisee.”⁴²

Toinen kirjoittaja puolestaan kuvaa tämän päivän tilannetta seuraavasti: ”Koski kuohuessaan ei ’valitettavasti’ haiskahda niin tutulle, kotoisalle, kuin nuoruudessa. Vesi on varmaan puhtaampaa!”⁴³ Vaikka veden puhdistuminen on kirjoittajankin mielestä varmasti hyvä asia, hän silti jollain tapaa kaipaava kotoisaa hajua. Se on ikään kuin kuulunut luontevana osana tuohon tiettyyn nimenomaiseen paikkaan.

Vuoksi-muistoja voi tarkastella myös maiseman ja toimintamaiseman käsitteiden kautta. Tällöin joki itse säilyy maisemana, mutta ihmisten siihen liittämät toiminnot tekevät siitä toimintamaiseman. Vuoksi tuo ihmisille mieleen hyvin arkipäiväisiä toimia ja kokemuksia, ja sitä kautta joki myös saa hyvin arkisen sävyn; jopa niin arkisen, että vastaaja itsekin saattaa pyrkiä vähättelemään kokemustensa merkitystä. Myös useat tilan teoreetikot ovat nostaneet esille arkipäiväisiä toimia, jotka ovat varsin pitkälle myös kehollisia⁴⁴.

”Kesällä pyykinpesu oli mukavaa, pyykit kiehuivat lipeävedessä hohtavan puhtaiksi ja kuivuivat nopeasti kesätuulella. Uitiin rännillä, isoimmat puomilla, ja uipa veljeni vaimo usein Vuoksen poikkikin. Talvella oli pyykinpesu ankeaa, pyykkitupa oli kylmä ja

vetoinen, Vuoksen vesi kylmää ja ranta usein jäässä. Huuhtelu oli ankaraa työtä, kädet kohmettuivat ja pian oli pyykkikin koppurassa. Mutta se oli sen aikaista elämää. [...] Nyt Vuoksi tarjoaa muunlaisia elämyksiä. Joka kerta kulkiessani sen rannoilla ihailen sen kauneutta, varhaisen kesäaamun usvaa, kurjenmiekköjä veden partaalla, auringonlaskua, tyyntä tai tuulenpieksämää veden pintaa, jääriitettä pakka-saamuina, ensilunta sen rannoilla. [...] Ehdoton edes yhden maton pesu rannalla.”⁴⁵

On hyvä huomata, kuinka kirjoittaja kuvaa arkisten toimintojen ja ajan sekä Vuoksen välistä suhdetta. Vuodenajat vaihtuvat, ja ensimmäisen katkelman viimeinen lause painottaa, että tällaista ei enää nykyään ole. Paikan muutos nousee esille seuraavassa kappaleessa, joka kuvaa nykypäivää ja Vuoksen tarjoamia uudenlaisia elämyksiä, jotka eivät enää liity työntekoon. Katkelma kuvaa hyvin ihmisten mikrotason ympäristösuhteen muutosta: ympäristö on muuttunut elämysten tarjoajaksi, eikä siihen enää liitetä arkipäiväisiä toimintoja.

Vuoksen merkityksen muutos voidaan tulkita myös Ingoldin käsitteiden kautta muutokseksi toimintamaisemasta kohti katseltavaa luonnonmaisemaa. Vuoksella voi edelleenkin veneillä, kalastaa sekä uida, mutta nykyajasta puhuttaessa sekä haastatteluissa että kirjeissä korostuu jokimaiseman katseleminen ja ihailu, jota myös edellä olevan sitaatin loppuosa osuvasti kuvaa. Toimintamaisema halutaan kuitenkin säilyttää, ja haastateltavalle onkin siksi tärkeää ”edes yhden maton pesu rannalla”.

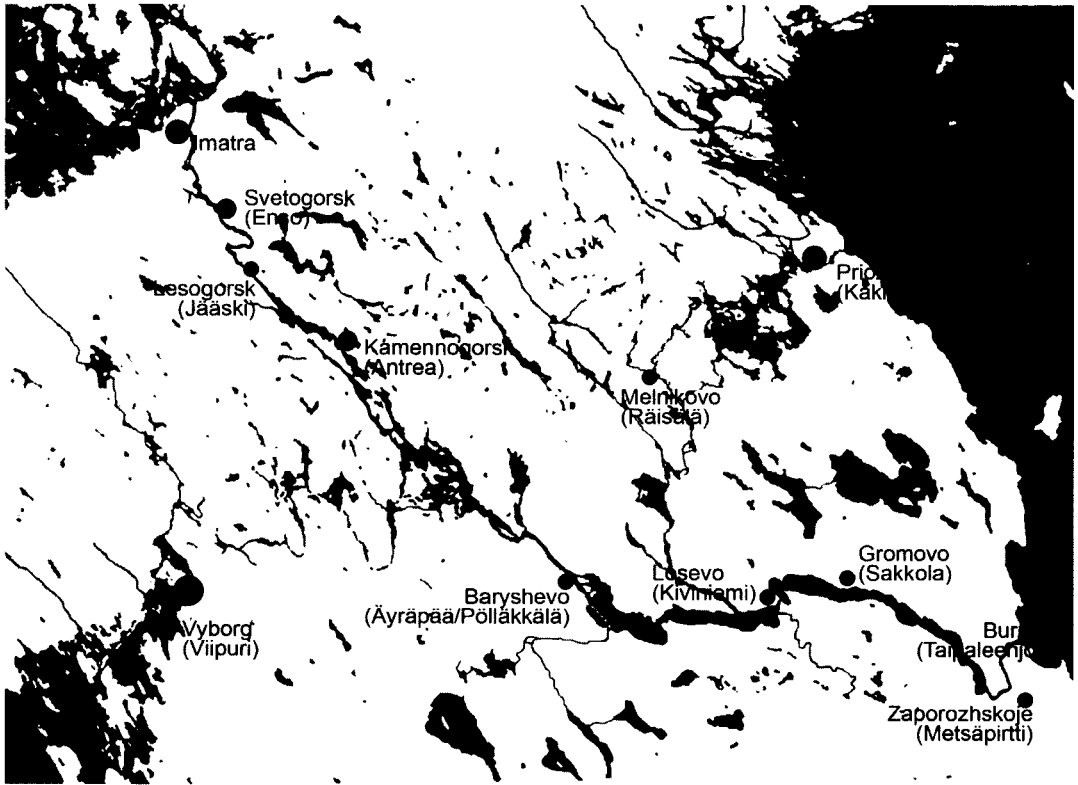
Kokemukset Vuoksesta ovat hyvin yksilöllisiä, ja ne ovat osa yksilön tai hänen perheensä elämää. Kertomuksia voidaan kuitenkin tarkastella myös yhtenä kokonaisuutena ja pohtia, synnyttääkö joki kollektiivisia kokemuksia. Yhden ihmisen koke-

42. Haastattelu P.H. 2009.

43. Kirje S.H-N 2006.

44. Ks. esim. Tuan (1979) 34–50; Cresswell (2004); Massey (2008).

45. Kirje S.R. 2007.

Nykypäivän Vuoksi. Etelä-Karjala-instituutti.

maa ei kuitenkaan voida siirtää kokonaisu-na tiettyä kokemuksena jollekin toiselle. Jotain siirretään yhdestä elämänpäristä toiseen. Kyseessä ei ole kokemus koettuna, vaan sen merkitys, ja tästä merkityksestä tulee julkinen.⁴⁶

Vuoksen osalta kollektiiviset kokemukset syntyvät esimerkiksi perheen kesken jaetuista muistoista, ja vähä vähältä kokemuk-sista tulee kollektiivinen kertomus, jota on vaikea muuttaa. Hyvänä esimerkkinä tästä on jätevesien vaikutus Vuoksessa kahden perheen yhteisenä kokemuksena. Haastat-telussa nousi esille, että jätevesillä ei per-heen jäsenten mielestä ollut vaikutusta ka-lojen makuun. Perheeseen ulkopuolisena tullut minä oli keskustelun alun ajan hiljaa, mutta lopulta hän kysyttäessä kertoi, että hänen mielestään Vuoksen kalat olivat täy-sin syömäkelvottomia: ”niin ku mie keitin haukea tai jotaki nii siin oli ihan semmonen

vaahto päällä tuli siihen kalaan ja uunissa ku paisto ni nousi sellanen mäntysuopa-vaaho tai joku tuollane”. Tämän jälkeen myös muut perheen jäsenet alkoivat pohtia, kuinka huono Vuoksen vedenlaatu pahim-millaan oli ennen yläjuoksun paperi- ja sel-lutehtaiden tehokkaita jätevedenpuhdistus-laitoksia.⁴⁷

Menetetty Vuoksi

Talvi- ja jatkosotien seurauksena Suomi menetti Karjalankannaksen Neuvostoliitolle, ja Vuoksesta tuli suomalaisille lähes kokonaan menetetty paikka. Neuvostoliitto asutti alueen uudelleen, ja myös alueen nimitys muuttui. Historioitsija Pierre Nora on lan-seerannut käsitteen muistin paikka, jolla hän tarkoittaa esineellistä tai ei-esineellistä symbolia, joka on inhimillisen työstämisen kautta tullut jonkin yhteisön historiallisen muistin osaksi. Nora erottaa toisistansa

muistin paikat ja muistin miljööt. Hän viittaa siihen, että monet luonnolliset ja alkuperäiset muistin miljööt ovat tuhoutuneet. Vuoksella hävinneitä muistin miljöitä ovat esimerkiksi sen useat kosket, jokivarren kylät ja pellot sekä Vuokselle ennen sotia niin tyypillisten höyrylaivojen laiturit. Ne ovat joskus itsessään muistuttaneet siitä elämästä, jota niiden keskellä on eletty. Katoamisen jälkeen nämä on mahdollista tavoittaa vain keinotekoisesti, kirjoissa ja dokumenteissa tai museoissa.⁴⁸ Petri Raivon tulkin mukaan menneisyyden paikkojen merkityksiä ja niihin liittyvää historiallista tulkintaa tuotetaan, vahvistetaan ja esitetään jatkuvasti. Paikat ja maisemat ovat olemassa vain nykyhetkessä, ja menneisyyttä tulkitaan aina nykyisyydestä käsin.⁴⁹

Vuoksen jokilaakso on myös osa suomalaisten menetettyä Karjalaa. Karjalaa on tutkimuksessa kutsuttu utopiaksi, jota on pyritty määrittelemään ja selittämään lukuisin eri tavoin. Paikoin menetetty Karjala on nostettu myyttisen tilan asemaan. Lähinnä vain uusi tutkijoiden sukupolvi on hyväksynyt Karjalan monitulkintaisuuden ja pikku hiljaa jopa sen, että kuva Karjalasta ei ole pelkästään suomalaisten omaisuutta.⁵⁰ Tämä asenne odottaa kuitenkin edelleen leviämistään suuremman yleisön keskuuteen.

Tuan jakaa myyttisen tilan kahteen osaan, joista ensimmäinen tarkoittaa oman elämämpiirimme tuttuihin paikkoihin liittyviä myyttisiä ”laajennuksia” ja toinen on maailmankuvamme spatiaalinen komponentti. Maailmankuvan Tuan määrittelee ihmisten enemmän tai vähemmän systemaattiseksi yritykseksi luoda ympäristöön järjestystä. Ollakseen elinvoimaisia ympäristön ja yhteiskunnan täytyy olla järjestäytyneitä ja harmonisessa suhteessa toisiinsa, ja maailmankuvan avulla ihminen tarkentaa paikkaansa luonnossa. Ihmiselle on tyypillistä myös se, että omaksi koettu alue tunnetaan hyvin, mutta toisten aluetta ei edes haluta tuntea. Myyttinen tila on älyllinen konstruktio, joka on tunteiden ja mielikuvituksen kautta luotu vastaus ihmisen perustarpeisiin. Myyttisen tilan luominen ei noudata logiikan eikä vastakohtaisuuksien lainalaisuuksia.⁵¹

Vuoksi osana Karjalaa ja sen menetykseen liittyvää keskustelua tuntuu välillä saavan myyttiset mittasuhteet. Vuokseen liittyä tarinoita ja merkityksiä, joissa se on paljon enemmän kuin pelkkä joki. Vuoksi on aina Vuoksi, eivätkä sen varrella asuneet koskaan totu siihen, että Vuoksesta ylipäätään käytetään nimitystä joki. Vuoksi on osittain satumaa, joka vie ihmisten tarinat menneeseen ja jopa ottaa omansa niin halutessaan. Yksi informanteista kuvaa samaa asiaa näin:

”Nyt kuulen silloin tällöin käytettävän Vuoksesta nimeä joki. Taistelijat Äyräpäässä ja Vuosalmella, muualta tulleina, omaksuivat joki nimen. Meille Vuoksen rannalla asuneille se oli aina Vuoksi. Sen eri osilla oli omia nimiä, mutta koko virta oli kuitenkin Vuoksi, ei joki. Monia veteraanistyviäni olen oikaissut nimen vuoksi ja onneksi he ovat ymmärtäneet minua.”⁵²

Useat tutkijat ovat korostaneet muistin ja tilan yhteyttä julkisten paikkojen ja monumenttien yhteydessä, mutta tavallisten rakennusten tai lähielin ympäristön osuus kulttuurisesti jaetun muistin muotoutumisessa on jätetty huomiotta.⁵³ Myös niiden avulla on mahdollista palauttaa mieliin muistoja. Hyvä esimerkki tällaisesta on karjalaisten evakkojen ja heidän perheidensä harrastama kotiseutumatkailu. Matkan aikana kadotettua muistin paikkaa pyritään palauttamaan mieliin ja tekemään näkyväksi

46. Paul Ricoeur (2000) *Tulkinnan teoria. Diskurssi ja merkityksen lisä*, Helsinki: Tutkijaliitto, 43–44.

47. Haastattelu L.T. 2006.

48. Pierre Noran muistihistoriasta ks. Matti Peltonen (1999) *Mikrohistoriasta*. Helsinki: Gaudeamus, 95–106.

49. Petri Raivo (2007) 'Unohdettu ja muistettu suomalainen Karjala', teoksessa Outi Fingerroos & Jaana Loipponen (toim.) *Nykytulkintojen Karjala*. Nykykulttuurin tutkimuskeskuksen julkaisuja 91. Jyväskylä, 57.

50. Ks. esimerkiksi Fingerroos & Loipponen (2007); Outi Fingerroos (2008) 'Karelia: A Place of Memories and Utopias', *Oral Tradition*, 23/2, 235–254; Raja-alueiden paikkojen tunnusta ks. Maria Lähteenmäki (2009) *Maailmojen rajalla. Kannaksen rajamaa ja poliittiset murtumat 1911–1944*, Historiallisia tutkimuksia 243. Helsinki: SKS, 22–23.

51. Tuan (1979) 86–88.

52. Kirje S.P. 2006.

53. Esim. Cresswell (2004); Raivo (2007); Saarikangas (2002) 63.

esimerkiksi keräämällä hiekkaa, kiviä tai kasveja entiseltä kotipaikalta.⁵⁴

Äyräpään Vuosalmella asunut informantti kuvailee omaa kokemustaan kotiseutumatkasta seuraavasti:

”Siltä [evakkoltiltä] palasimme käymään kotikylässämme vasta vuonna 1990. Kotikylässä käynnit vahvistivat yhteenkuuluvuutta kyläläisten kesken ja nuorempi polvi näki vanhempiensa lapsuuden maisemat. Nyt me vanhemmat löydämme ainoan pysyvän muistomerkin kylästämme. Se on Vuoksi, joka edelleen virtaa Vuosalmen ohi, vaikkei kylää ole. Se piiloutuu metsittyneiden rantojen taakse. Ei siellä kylässä kukaan asu, pellotkin ovat viljelemättä. Jokainen meistä etsii jotain entisestä, aina ei löydy edes kodin raunioita, ne on koottu aumoihin sotaromun kanssa. Minä onnellinen olen löytänyt rauniot, raiskatun puutarhan ja soistuneen Vuoksen rannan. Tuntomerkkinä seisoo ryki uhmaten aikaa, sahan rauniot ovat metsän peitossa. Sinne olen joka kerta mennyt katsomaan Vuoksen virtaa, tuota lapsuuteni onnelaa. Joka käyntikerralla kuuluu uuinti Vuoksessa ohjelmaan. [...] Muistoksi olen ottanut rantavedestä kiviä, joista olen teettänyt korusuora lähioimaisilleni.”⁵⁵

Karjalan menetyksenä kokeneille tämän kaltainen ajattelutapa on tuttua, mutta isänmaa, kotiseuturakkaus ja kodin merkitys nousevat Vuoksen osalta esille myös sellaisten henkilöiden kokemuksina, jotka eivät itse ole kotiaan sodan jälkeen menettäneet. Eräs Imatralta kotoisin oleva informantti kirjoittaa:

”Opiskellessani Helsingissä matkustin lomilla kotiin. Jäin pois junasta Tainionkosken asemalla ja kävelin kotiin, koska halusin tervehtiä kotiseutua ja Vuoksea. Mansikkakosken sillalta katselin sieltä avautuvaa laajaa maisemaa. Kauempana rannalla loistivat kotini valot. Äidin valmistamat karjalapiiraat ja karjalanpaisti odottivat nälkäistä matkaajaa. Oli ihanaa saapua kotiin ja tavata perhe jälleen. Vuoksi on tärkeä osa kotiseutua. Tärkeä osa sitä

tynkä-Karjalaa, joka meille jäi. Sinne liittyvät lapsuuden ja nuoruuden moniväriset muistot.”⁵⁶

Ihmisten mielissä Karjalankannaksen menetyksistä kovasta vastarinnasta huolimatta koettiin hyvin voimakkaana, jopa niin voimakkaana että venäläiset nimetään joella ennen alueuuvutuksia tapahtuneiden muutosten aiheuttajiksi. Kun esimerkiksi suomalaisten rakentama Enson voimala vihittiin käyttöön ja pato suljettiin huhti-toukokuussa 1944, nousi vesi Vuoksessa 11 metriä.⁵⁷ Erään muistelijan mielessä tapahtuman syylliset löytyvät kuitenkin itärajan takaa:

”Sodan jälkeen jouduimme pakkoluovuttamaan Karjalan, jolloin Vuoksesta jäi Suomen puolelle vain 13 kilometrin tynkä. Lisäksi jouduimme rakentamaan Enson voimalaitoksen. Kun venäläiset rakensivat padon, nousi vesi Vuoksessa Suomen puolella monta metriä. (11 metriä?) Maisemat muuttuivat perusteellisesti. Vallinkosken mahtavat kuohut katosivat vesimassoihin. Samoin katosi koskessa ollut Kuusikkosaari. Maisema oli surullista katseltavaa. Tuntui siltä, kuin olisi läheisensä menettänyt.”

Vesivoimalaitosten rakentaminen aiheutti suuria, äkillisiäkin muutoksia, joita ihmiset vuosikausien rakentamisprojekteista huolimatta eivät osanneet ennakoida. Muutokset Vuoksessa olisivat tapahtuneet, vaikka alue olisikin säilynyt osana Suomea. On kuitenkin tärkeitä huomata se valtava merkitys,

54. Ks. esim. Fingerroos (2007) 'Uuskareliaanit nyky-Karjalassa', teoksessa Outi Fingerroos & Jaana Loipponen (toim.) *Nykytulkintojen Karjala*. Nykykulttuurin tutkimuskeskuksen julkaisuja 91. Jyväskylä; Anna-Kaisa Kuusisto-Arponen (2008) 'Identiteettipoliittista rajankäyntiä: muistot evakko- ja sotilasten paikkatunten rakentajina'. *Terra* 120:3, 175.

55. Kirje S.P. 2006.

56. Kirje L.K. 2006.

57. Eero Sahala (2002) 'Enson tehtaas sodan aikana', teoksessa Antti O. Arponen & Reijo Miettinen (toim.) *Enso. Jääsken pitäjän teollisuuskeskuksen elämää 1800-luvulta syksyyn 1944*. Saarijärvi: Gummerus, 36; Kristiina Korjonen-Kuusipuro (2007) 'Voimaa Vuoksesta', teoksessa Kristiina Korjonen-Kuusipuro & Suvi Niinisalo (toim.) *Vuoksi*. Lappeenranta: Etelä-Karjala-instituutti, 69.

Vuoksen varren kulttuurimaisemaa entisen Antrean, nykyisen Kamennogorskin alueella syyskuussa 2005. Kuva Kristiina Korjonen-Kuusipuro.

joka koskilla, saarilla ja koko jokimaisemalla on ollut Vuoksen varrella asuneille.

Vuoksi näkyväksi

Yksi tilaan liittyvä piirre on tarve tehdä se näkyväksi. Tuan nimittää maalauksia maantieteellisten paikkojen pikkuserkuiksi. Maalaus on muutoksille immuuni paikka, jossa aika on pysähtynyt ja jossa jokainen elementti on siihen suunniteltu ja varta vasten luotu. Valokuvat ovat maalauksiin verrattuna vajavaisia, sillä ne eivät ole täysin taiteilijan kontrollin alaisia. Valokuva on kuitenkin pala todellisuutta ja niissä on mukana myös suunnittelemattomia elementtejä, jotka vahvistavat tätä todellisuuden tunnetta. Valokuvat herkistävät paikan tajuamme ja toimivat myös korvikepaikkoina. Myös elokuvat Tuan laskee paikoiksi, rajatuksi tilaksi, joihin palaaminen on aina mahdollista.⁵⁸

Ajatus korvikepaikasta on myös Vuoksen osalta selkeästi havaittavissa. Kuvat olivat myös kirjoittajille niin tärkeitä, että hyvin monet liittivät niitä mukaan kirjeisiin. Valokuvia kirjeeseensä liittänyt informantti kirjoittaa kirjeessään seuraavasti: ”Taiteilija Akseli Gallen-Kallela maalasi Imatran kosken sen alkuperäisessä loistossaan vuonna 1893. Liitän oheen valokuvan seinälläni olevasta taiteilija Einari Lagerstamin vuonna 1936 maalaamasta Vallinkoski taulusta. Se lienee ainoa Vallinkoskesta luonnossa tehty maalaus.”⁵⁹

Maalauksia ja valokuvia voidaankin pitää Vuoksen muuttumattomuuden ja koskemattomuuden symboleina, niinä elementteinä, joiden kautta paikkaa ankkuroidaan muut-

58. Tuan (2006) 20–23.

59. Kirje L.K. 2006.

tumattomaksi. Hyvänä esimerkkinä on erään haastateltavan seinällä oleva taulu, jonka hänen tyttärensä on maalannut. Henkilön kotitalo sijaitsi aivan Vuoksen partaalla Imatrankosken sillan korvassa. Perhe muutti pois ja talo siirrettiin toiseen paikkaan, kun voimalaitos otettiin käyttöön. Valokuvan pohjalta maalatussa taulussa kotitalo on yhä omalla paikallaan. Haastateltava arvelee, että kotitalo olisi siirretty aivan jonnekin lähistölle. Hän ei kuitenkaan ole käynyt taloa katsomassa, vaan hänelle riittää taulu, jonka kautta hän pystyy palaamaan lapsuuden päivien kotiinsa Vuoksen kuohujen keskelle.⁶⁰

Kuva voi myös tuoda takaisin palan jostain menetetystä. Eräs nainen kirjoittaa kotiseutumatkastaan Käkisalmeen näin:

”Asuimme perheessä, illalla eversti-isäntä näytti valokuvia, istuimme lattialla ja katselimme. Ne olivat mustavalkoisia 45 x 33. Paljon oli muistoja herättäviä, kaksi Vuoksen kuvaa satutti erikoisesti. En osannut yöllä nukkua, ajattelin antaisiko minulle yhden. Hän oli jo aamulla keittiössä, kun heräsin. Kaksi kuvaa kädessä ja näytti hän, antaisi kuvan, kumman haluat. Tietysti otin kuunsilta Vuoksella. Taas itkien. Hän kirjoitti omistuskirjoituksen. Kuva kehystettiin hopeanvärisillä kehyksillä, omistuskirjoitus jäi näkyviin. Tuli äsken puheeksi, minkä taulun ottaisın, jos pitäisi valita. Ei kauan tarvinnut mieltä. Ottaisın Vuoksen kuunsillan. On tuonut mieleen monet muistot. Nuoruus, miten kaunis olitkaan!!”⁶¹

Monimerkityksellinen Vuoksi

Cresswelliä ja Masseyta mukaillen voidaan todeta, että Vuoksi tilana, paikkana ja maisemana on monimutkainen konstruktio. Vuoksen muistelijoiden kertomukset osoittavat, että tilan, paikan ja maiseman määrittelyjä voivat tehdä sekä teoreetikot että tavalliset tilaa, paikkaa ja maisemaa aistivat ja käyttävät ihmiset arkielämässään. Nämä määrittelyt ovat erilaisia, mutta yhtä päteviä. Tilan, paikan ja maiseman kuvaamisen rikkaus syntyy monista, toisiaan sivuavista mutta usein ristiriitaisista kertomuksista.

Vuoksi-artikkelissamme on havaittavissa selvä kuilu (post)modernien, vastakkainasetteluita (tila/paikka, me/he, kulttuuri/luonto) karttavien, tutkijoiden ja maallikoiksi luokiteltavien informanttien välillä. Nykytutkijat ovat varmasti oikeassa väittäessään, että paikka on tänä päivänä tilan tavoin liikkeessä ja vahvasti kytköksissä muuhun maailmaan, mikä osaltaan häivyttää tai vähintäänkin madaltaa erilaisia raja-aitoja. Toistaiseksi nämä tutkijat eivät ole kuitenkaan mahtaneet mitään sille, että ”tavallinen” ihminen haluaa monesti hahmottaa maailmaa ”vanhanaikaisesti” luomalla rajoja, tekemällä erotteluita ja tukeutumalla perinteeseen – ennen kaikkea nostalgisiin muistoihin. Toisaalta käsitteet, kuten tila, paikka ja maisema on historiassa aina laitettava asiayhteyteensä. Muistelijoiden lapsuuden ja nuoruuden Vuoksi ei ollut sellainen tila tai paikka, jollaiseksi sen voi tänä päivänä helpommin kuvitella.

Onkin hyvä pitää mielessä, että useimmat artikkelissa siteeratut muistelijat ovat kansallista identiteettiä rakentavan nuoren tasavallan lapsia. Tuolle ajalle kuuluivat ”suojaavat” rajat sekä vastakkainasettelu meihin ja muihin. Nuori Suomi teki niin kovasti propagandaa itsensä puolesta, että sen ajan eläneet ovat väistämättä enemmän tai vähemmän kansallisuusaatteen kyllästämiä. Heille tila tai paikka on se stabiili Suomi, jota heidät kasvatettiin palvelemaan, ja tätä tunnetta sodat ja aluemenetykset vielä korostivat. Toisaalta halu pysäyttää liike ja sulkea ”toiset” omaksi koetun ulkopuolelle liittyy osaltaan maailman kompleksisyyteen; maailman jaottelemisen osiin on jo pelkästään sen ymmärtämisen ja kontrolloimisen kannalta katsottuna usein välttämätöntä.

Voidaankin todeta, että koottaessa Vuoksen kertomukset yhteen ja vertaillaessa niitä tutkijoiden tila-käsityksiin, syntyy ajallisesti ja paikallisesti heterogeeninen kertomus Vuoksesta tilana, jossa joki ympäristöineen on yhtä aikaa sekä dynaaminen että staattinen, muuttuva ja muuttumaton. Eri-

60. Haastattelu L.M. 2006.

61. Kirje T.P. 2006.

laisten narratiivien esiintuominen on tärkeää, sillä ilman niitä kuva Vuoksesta näyttää liian silotellulta. Vuoksi tilana on kuin hybridi, jossa paikan ja ajan kertomukset kietoutuvat lukuisiksi erilaisiksi kulttuurin ja luonnon yhteenkietoumiksi muodostaen toisiaan sivuavia kertomuksia tilasta. Näissä kertomuksissa luontoa ja kulttuuria ei helposti voi erottaa toisistaan, eikä kokemus ole kokonaisvaltainen, jos näin tehdään.

Vuoksen voi nähdä paikkana, jolla ei ole pysyvää muotoa. Tämä paikka voi olla fyysisesti olemassa, mutta se ei ole samanlainen kuin ihmisten mielikuvissa oleva, tul-

kinnoille avoin muistin paikka. Vuoksi on myös fyysisesti erilainen kuin se Vuoksi, joka on olemassa sen varrella asuneiden tai joskus käyneiden ihmisten mielikuvissa. Vuoksi paikkana tai tilana ei ole yksiselitteisen staattinen eikä yksiselitteisen dynaaminen. Se on ajassa jatkuvasti muuttuva, mutta siinä on myös pysyvyyteen ankkuroituja elementtejä, joita ovat esimerkiksi tiettyyn hetkeen liittyvät muistot, maalaukset ja valokuvat. Vuoksesta kertova muistitieto on jatkuvaa tilallisten suhteiden tuottamista.

HANNA KORSBERG

Kristian Smedsin Tuntematon sotilas Suomen Kansallisteatterin tilassa

Kristian Smedsin Tuntematonta sotilasta esitettiin Suomen Kansallisteatterissa vuosina 2007–09. Esityksessä kohtasivat kaksi kansallista monumenttia, Väinö Linnan romaani ja Suomen Kansallisteatterin Suuri näyttämö. Hanna Korsberg tarkastelee teatterirakennuksen symbolista merkitystä, esitystilaa historian paikkana ja Tuntemattoman sotilaan tilankäyttöä ja suhdetta esityspaikkaan. Hän käsittelee tapoja, joilla esitys kommunikoi esityspaikkansa kanssa muun muassa tilankäytön ja tilan merkitysten, videokuvan käytön ja väkivallan esittämisen kautta.

■ Suomen Kansallisteatteria pidetään maan päänäyttämönä. Väitettä on perusteltu sillä, että edeltäjänsä, vuonna 1872 perustetun Suomalaisen Teatterin, tavoin Suomen Kansallisteatteri on toteuttanut kansallinäyttämön tehtäviä. Kirjassaan *The National Stage* Loren Kruger on käsitellyt kansallinäyttämöiden muotoutumista ja asemaa kansallisuusaatetta legitimoivana yhteiskunnan osana. Hänen mukaansa niiden tärkeimpiin tehtäviin kuuluvat kansallistunteen herättäminen, ylläpitäminen ja voimistaminen. Erityisesti Englannin kansallinäyttämöä tarkastellessaan Loren Kruger on korostanut, että keskeisellä paikalla sijaitseva rakennus symboloi koko instituutiota ja vakiinnuttaa sen asemaa.¹

Myös Kansallisteatterin identiteettiä ja asemaa on vahvistanut vuonna 1902 valmistunut Onni Tarjanteen suunnittelema teatteritalo, jonka avulla teatteria profiloitiin koko kansan yhteiseksi instituutioksi, vaikka todellisuudessa teatteritalohanketta ajoi varsin pieni pikemminkin suomenmielinen kuin suomenkielinen sivistyneistö.² Teatterirakennuksen symbolista asemaa kuvaa

Ritva Wäreän arvio, jonka mukaan Rautatientorin laidalle rakennettu Kansallisteatteri oli suomenkielisen kulttuurin keskeisimpiä rakennuksia 1900-luvun alun Helsingissä.³

Suomenmielinen ja kansallishenkinen yleisö kokoontui sen suojiin katsomaan esityksiä ja osallistumaan erilaisiin tilaisuuksiin.

Suomen Kansallisteatterin rakennuksen omistaa Suomalaisen Teatteritalon Osakeyhtiö, jonka osakkeet ovat pääosin 1920-luvulla perustetun Suomen Kansallisteatterin Säätiön hallussa. Sen tehtävänä on sääntöjensä 2 §:n mukaan ”ikiajoiksi turvata Suomalaisen Teatteritalon Osakeyhtiön Helsingissä omistaman teatteritalon käyttö suomalais-kansallisen näyttämötaiteen tyyssijaksi sekä muutenkin edistää tätä taidetta. Tämän tarkoituksen saavuttamiseksi hankkii Säätiö itselleen osakkeita Suomen Kansallisteatteri Osakeyhtiössä”.⁴

Suomalaisen Teatterin perustaminen liittyi yleisempään eurooppalaiseen kehitykseen. Teatterintutkija Marvin Carlsonin mukaan eri puolille Eurooppaa 1800-luvulla perustetut teatterit olivat keskeisesti lisäämässä kansallista ja kielellistä tietoisuutta. Teatterit toimivat kulttuurisen muistin keräjinä ja varastoina laajalle yleisölle. Niiden ohjelmistot käsitelivät muun muassa kansallisia myyttejä, legendoja ja historiaa.⁵

Menneisyyden tuntemisen merkitys kollektiivisen identiteetin kehittämisessä tunnustetaan historiantutkimuksessa yleisesti jopa siinä määrin, että Keith Jenkinsin mu-

1. Loren Kruger (1992) *The National Stage. Theatre and Cultural Legitimation in England, France and America*, Chicago: The University of Chicago Press, 82.

2. Suomalaisen Teatterin nimi muuttui Suomen Kansallisteatteriksi uuden rakennuksen valmistumisen myötä 1902.

3. Ritva Wäre (1991) *Rakennettu suomalaisuus. Nationalismi viime vuosisadan vaihteen arkkitehtuurissa ja sitä koskevissa kirjoituksissa*. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja 95, 183.

4. Suomen Kansallisteatterin Säätiön sääntöjen 2 §. Suomen Kansallisteatterin Säätiö on merkitty säätiörekisteriin 26.11.1932.

5. Marvin Carlson (2003) *The Haunted Stage. The Theatre as Memory Machine*, Ann Arbor: The University of Michigan Press, 147.

kaan eri ryhmien tai luokkien voidaan sanoa kirjoittavan kollektiivisia omaelämäkertoja, jotka vahvistavat ryhmän omaa identiteettiä.⁶ Myös teatterin on todettu osallistuvan kollektiivisten identiteettien kehittämiseen – olivatpa nämä identiteetit kulttuurisia, etnisiä, kansallisia tai kansainvälisiä – ja jopa niiden synnyttämiseen, kuten monissa teatterihistorioissa on osoitettu. Historia-aiheisia teatteriesityksiä käsitelleen Freddie Rokemin mukaan teatteri osallistuu kollektiivisten identiteettien luomiseen myös kyseenalaistamalla hegemonista ymmärrystä menneisyyden perinnöstä.⁷

Suomen Kansallisteatteri toteuttaa tehtävänsä suomalaiskansallisen näyttämötaiteen edistämisestä ohjelmistonsa kautta. Se on tuottanut koko olemassaolonsa ajan kansallisia representaatioita, joilla se on osallistunut kollektiivisen identiteetin muokkaamiseen, ja Tuntemattoman sotilas oli osa tätä traditiota. Vaikka Kristian Smedsin tulkinta perustui Väinö Linnan tunnettuun fiktion, sen kautta voidaan käsitellä nimenomaan kysymystä kollektiivisen identiteetin luomisesta Rokemin mainitsemalla tavalla, kyseenalaistamalla hegemonista ymmärrystä menneisyyden perinnöstä. Tuntemattoman sotilaan esittäminen voidaan nähdä myös kulttuurisen muistin välittämisenä ja kansallisten myyttien ja jopa legendojen purkamisena.

Suomen Kansallisteatteri ja tilan merkitykset

Esityspaikan vaikutus esitysten kokemiseen on kiinnostanut monia teatterintutkijoita. Gay McAuley on todennut esityspaikan olevan jaettu, mutta samalla kuitenkin jakamaton tila, jossa kaksi ryhmää, esiintyjät ja katsojat, kohtaavat toisensa. Kohtaamisessa syntyy teatterikokemus.⁸ Anne Ubersfeld on puolestaan luonnehtinut teatteritilaa historian paikaksi.⁹

Kansallisteatterin Suuren näyttämön kaltaisessa, kokonaisen kansakunnan kannalta

merkityksellisessä teatteritilassa jokaiseen uuteen teatterikokemukseen vaikuttaa paikan menneisyys. Siksi Ubersfeldin näkemys sopii erityisen hyvin Kansallisteatterin Suuren näyttämön teatterisaliin, jossa on koettu monet kansakunnalle merkittävät tapahtumat ja kantaesitetty monet tärkeät esitykset alkaen teatterin vihkiäisesityksestä, Elias Lönnrotin syntymän 100-vuotispäivänä 9.4.1902 esitetystä J. H. Erkon *Pohjolan häistä*. Kansakunnalle merkittäviä tapahtumia olivat myös Suomen Kansallisteatterin Suurella näyttämöllä järjestetty kansalaisjuhla Suomen itsenäisyyden kunniaksi 13.1.1918 ja Zachris Topeliuksen syntymän 100-vuotismuistoksi annettu ilmaisnäytös kansakoululapsille.¹⁰

Suurella näyttämöllä on järjestetty myös kansalais-, talvi- ja jatkosotaan liittyneitä tilaisuuksia. Niiden yhteys Tuntemattomaan sotilaaseen on kiinnostava, koska esitys nosti esiin yhteiskunnan kahtiajaon ja purki suomalaisen sotilaaseen liitettyä sankaruutta. Esimerkiksi näytöntövuoden 1917–18 toimintakertomukseen Kansallisteatterin johtokunta kirjasi, että Helsingin ”valloituksen” jälkeen teatteri oli antanut vierailunäytännön saksalaisille ja suomalaisille sotilaille sekä että ”[v]lasten johtokunnan tahtoa anastivat punaiset kapinan aikana huoneuston useampaan kertaan eri tarkoituksia varten”.¹¹ Joulukuussa 1918 Kansallisteatteri osallistui kolmen jäähyväistilaisuuden järjestämiseen saksalaisille sotilaille ja Helsinkiin kokoontuneille suojeluskuntalaisille annettiin 10.5.1919 vapaanäytös. Jälkimmäisessä esitettiin Aleksis Kiveä, muun muassa ensimmäinen suomenkielinen näytelmä,

8. Gay McAuley (2000) *Space in Performance: Meaning Making in the Theatre*, Ann Arbor: The University of Michigan Press, 26.

9. Anne Ubersfeld (1999) *Reading Theatre*, Toronto: University of Toronto Press, 97.

10. Suomen Kansallisteatterin O.Y:n johtokunnan kertomus teatterin toiminnasta näytöntövuonna 1917–1918, 6–7; Suomen Kansallisteatterin johtokunnan kokouksen 25.1.1918 pöytäkirja. Suomen Kansallisteatterin arkisto.

11. Toimintakertomuksessa käytettiin termiä ”valloitus”. Suomen Kansallisteatterin O.Y:n johtokunnan kertomus teatterin toiminnasta näytöntövuonna 1917–1918, 6–7. Suomen Kansallisteatterin arkisto.

6. Keith Jenkins (2003) *Re-thinking History*, London and New York: Routledge, 22–23.

7. Freddie Rokem (2000) *Performing history. Theatrical representations of the past in contemporary theatre*, Iowa: University of Iowa Press, 3.

Lea, jonka ensiesityksestä tuli samana päivänä kuluneeksi 50 vuotta.¹²

Toisen maailmansodan vuosina Kansallisteatterin toiminta oli talvisodan vuoksi keskeytetty. Kun työhön palattiin, ensimmäinen näytäntö järjestettiin ”rauhanteossa luovutetuilta alueilta siirretyn väestönosan hyväksi”.¹³ Kersti Bergrothin *Anua ja Mikkoa* edelsi teatterin johtokunnan puheenjohtajan Oskari Mantereen puhe, Valkoisen Kaartin Soittokunnan esityksiä ja Wilho Ilmarin lausuntaa.¹⁴ Jatkosodan vuosina teatteri toimi ilman pidempiä katkoksia. Teatteria myös vuokrattiin erilaisiin tilaisuuksiin. Lähes jokavuotisia vuokraajia olivat 1940-luvun alussa Lotta Svärd -järjestö, Propaganda-Aseveljet r. y. ja Sotainvalidien Veljesliitto. Kansallisteatteri lahjoitti vuosittain myös vapaalippuja esityksiinsä sotilaille ja sotainvalideille.¹⁵ Näiden järjestöjen tilaisuudet vahvistivat Kansallisteatterin Suurta näyttämöä historian paikkana. Teatterirakennus on paikkana kansakunnan muistojen tihentymä, jossa on läsnä monia symbolisia merkityksiä samanaikaisesti.

Joanne Tompkins on kehittänyt Anne Ubersfeldin ajatusta eteenpäin monumentin käsitteellä. Hänen mukaansa monumentti yhdistää muistin, vallan ja identiteetin. Se on osittain pysyvä, symbolinen paikka, joka on täynnä historiaa myös silloin, kun se ei nauti yksimielistä arvostusta tai sen tehtävä muuttuu ajan kuluessa. Tompkinsin mukaan monumentit ovat yleensä fyysisiä, konkreettisia objekteja, mutta ne voivat olla myös abstrakteja käsitteitä, esimerkiksi erilaiset taideteokset voivat olla monumentteja.¹⁶ Sekä Väinö Linnan romaania että Suomen Kansallisteatteria voidaan perustellusti pitää Tompkinsin määritelmien mukaisina monumentteina.¹⁷

Suomen Kansallisteatterin Suuren näyttämön teatterisalisissa on nähtävissä Tompkinsin kuvaaman monumentin yhdistämät muisti, valta ja identiteetti. Muistia edustaa muun muassa Yrjö Ollilan vuonna 1932 valmistunut kattofresko *Thalian peili*, jossa on kuvattuna monet Kansallisteatterin ja sen edeltäjän Suomalaisen Teatterin taiteilijat. Valtaa symboloivat aitoita koristavat leijonavaakunat ja identiteettiä suomalaiseen

kulttuuriin merkittävästi vaikuttaneet Minna Canth ja Aleksis Kivi, joita kuvaavat reliefit kehystävät näyttämöaukkoa. Canthin ja Kiven valitseminen reliefien aiheiksi korostaa teatterirakennuksen kansallista merkitystä. Se näkyy myös teatterisalin väreissä, sillä sali sai värityksensä nimenomaan vaakunan väreistä, minkä on tulkittu symboloineen sortovuosina rakennetun teatterin kansallista merkitystä. Alkuperäisissä piirustuksissa teatterisali oli valkoinen.¹⁸

Myös Marvin Carlson on kiinnittänyt huomiota teatterirakennusten sisätilojen kansalliseen koristeluun ja symboliikkaan. Hän korostaa teatterisalien lisäksi lämpiöitä ja aulatiloja kulttuurisen muistin paikkoina ja toteaa näiden läpi kulkemisen tuovan

12. Suomen Kansallisteatterin O.Y:n johtokunnan kertomus teatterin toiminnasta näytäntövuonna 1918–1919, 8–9. Suomen Kansallisteatterin arkisto.

13. Suomen Kansallisteatterin O.Y:n johtokunnan kertomus teatterin toiminnasta näytäntövuonna 1939–1940, 3. Suomen Kansallisteatterin arkisto.

14. Suomen Kansallisteatterin O.Y:n johtokunnan kertomus teatterin toiminnasta näytäntövuonna 1939–1940, 3. Suomen Kansallisteatterin arkisto.

15. Suomen Kansallisteatterin O.Y:n johtokunnan kertomukset teatterin toiminnasta näytäntövuosina 1939–1944. Suomen Kansallisteatterin arkisto.

16. Joanne Tompkins (2006) *Unsettling Space. Contestations in Contemporary Australian Theatre*. Studies in International Performance, New York: Palgrave Macmillan 43–44.

17. Myös Anu Koivunen on käsitellyt fiktiivistä hahmoa, Hella Wuolijoen luomaa Loviisa Niskavuorta, monumenttina. Anu Koivunen (2003) *Performative Histories, Foundational Fictions. Gender and Sexuality in Niskavuori Films*, Helsinki: SKS, 132–153. Sekä Koivusen Niskavuoren että tässä artikkelissa esittämäni *Tuntemattoman sotilaan* tarkastelu monumentteina perustuvat sille lähtökohdalle, että fiktiivinen tarina on tuttu yhteisölle, jonka keskuudessa sitä hyödynnetään kansallista identiteettiä käsittelevässä keskustelussa.

18. Timo Koho (2003) ’Suomalaisesta Teatterista Suomen Kansallisteatteriksi’, Teoksessa Maria-Liisa Nevala (toim.) *Suomen Kansallisteatteri. Teatteritalo ennen ja nyt*, Helsinki: Otava, 34. Vertailun vuoksi voidaan mainita, että Porin vuonna 1884 valmistuneen teatteritalon näyttämöaukon reliefeihin on kuvattu William Shakespeare ja Wolfgang Amadeus Mozart, ja näyttämön kattoa koristaviin medaljonkikuviin on valittu allegoriset aiheet. Vain näyttämöaukon sivuille sijoitetut rintakuvat Johan Ludvig Runebergistä ja Zachris Topeliuksesta symboloivat teatterin asemaa kansallisessa heräämisessä. Porin Teatterin sali liittyy tilan yleisemmin taiteen ja teatterin traditioihin eikä korosta paikallisuutta ja teatterin omaa historiaa samaan tapaan kuin Suomen Kansallisteatterin Suuren näyttämön teatterisali.

oman merkityksensä kunkin esityksen tuotamaan teatterilliseen kokemukseen.¹⁹ Kansallisteatterin Suuren näyttämön lämpiö ja aulatilat ovat kulttuurisen muistin kannalta symbolisesti latautuneita tiloja. Heti sisäänkäynnin jälkeen teatteriin saapuva tulee marmoriaulaan, jossa on edelleen nähtävissä runsaasti talon alkuperäisiä materiaaleja. Aulatiloihin ja lämpiöön siirtyvää katsojaa ympäröivät freskoaulassa Juho Rissasen *Ritvalan belkajuhlat* (1928) ja teatteria pitkään johtaneiden Kaarlo ja Emilie Bergbomin rintakuvat. Ensimmäisen parven lämpiössä ikkunoita koristavat lyijyglasimaalaukset ja seinillä on lukuisia tunnettujen taiteilijoiden maalaamia muotokuvia teatterin näyttelijöistä, tunnetuimpana Albert Edelfeltin työt näyttämölle astumista odottavasta Ida Aalbergista (1902) ja Hedvig Charlotta Raasta (1876), joka esitti pääosan Aleksis Kiven *Leassa* 1869.

Carlson tarkastelee teatteria muistikoneena kokonaisvaltaisesti. Hänen mukaansa kaikki esitykset punovat aavemaisen kudelman, joka tuo yleisölleen muistumia saman teoksen aiemmista tulkinnoista, ohjaajista, näyttelijöistä, aiheesta, teatteritilasta ja toisinaan myös esityksen lavastuksen yksityiskohdista. Carlson kutsuu tätä viittausten verkostoa postmoderniksi kierrätykseksi. Kierrätyksen materiaaleina esityksissä käytetään paitsi toisia esityksiä ja taideteoksia myös viittauksia teatteritaiteen ulkopuoliseen maailmaan.²⁰ Teatteriesityksissä kierrätetään tarkoituksella, mutta kierrätys ei ole pelkästään intentionaalista, vaan sitä tapahtuu myös katsojien tulkitessa esitystä. Seuraavassa käsittelen kummankinlaista kierrätystä Tuntemattomassa sotilaassa muutamien näkökulmien kautta. Niihin kaikkiin liittyy esityspaikan vaikutus.

Teoksen valinta ja esityspaikan merkitys

Kristian Smedsin sovitus ja ohjaus Väinö Linnan *Tuntemattomasta sotilaasta* sai ensi-iltansa Suomen Kansallisteatterin Suurella näyttämöllä 28.11.2007.²¹ Kansallisteatteri nimesi esityksen Suomen itsenäisyyden 90-vuotisjuhlaesitykseksi, Smeds oman sukupolvensa "itsenäisyyspäivänbileiksi".²²

Luonnehdintojen kautta esitys rinnastuu Kansallisteatterin Suuren näyttämön teatterisalisissa tammikuussa 1918 järjestettyyn kansalaisjuhlaan itsenäisyyden kunniaksi. Teos asetettiin esiin nimenomaan Suuren näyttämön teatteritilaan ja tavallisesta poiketen erityisellä määreellä varustettuna. Päätös nimenomaan Tuntemattoman sotilaan ohjaamisesta Kansallisteatteriin ei syntynyt hetkessä. Ensi-illan aikaan antamassaan haastattelussa Smeds sanoi miettineensä kymmenen vuoden ajan, mitä ohjaisi Kansallisteatteriin.²³ Kansallisteatterin pääjohtaja Maria-Liisa Nevala on vahvistanut Smedsin ensimmäisen ohjausvierailun pitkän valmistelun; tuotantopäätös Tuntemattomasta sotilaasta tehtiin Kansallisteatterissa jo 2005.²⁴

Nimenomaan Tuntemattoman sotilaan valinta vierailuohjaukseksi Kansallisteatteriin ei ollut sattumaa. Kristian Smeds on ohjauksissaan kiinnittänyt erityistä huomiota valitsemansa teoksen ja esityspaikan väliseen suhteeseen. Ohjatessaan Teatteri Takomon esityksiä 1990-luvun lopulla monet esityksistä valmistettiin varta vasten valituun tilaan, joka ei lähtökohtaisesti ollut teatteritila: *Jääkuvia* (1996) ja *Brand* (1997) toteutettiin Töölön raitiovaunuhalliin, *Vanja-eno* (1998) Savilan vedenpumppaamoon ja *Rautavaara*, *Oulunkylän tähti* (1997) Oulunkylän Kansantaloon. 2000-luvun alussa Smeds toimi Kajaanin Kaupunginteatterin johtajana ja ohjasi sinne Kainuu-trilogian: *Huutavan ääni korvessa* (2001), *Woyzeck* (2003) ja *Kolme sisarta* (2004). Trilogian kahden jälkimmäisen osan kohdalla hän

19. Carlson (2003) 147.

20. Carlson (2003) 165.

21. *Tuntematon sotilas* sai 28.11.2007–12.12.2009 kaikkiaan 113 esityskertaa, joiden aikana sen näki 71449 katsojaa.

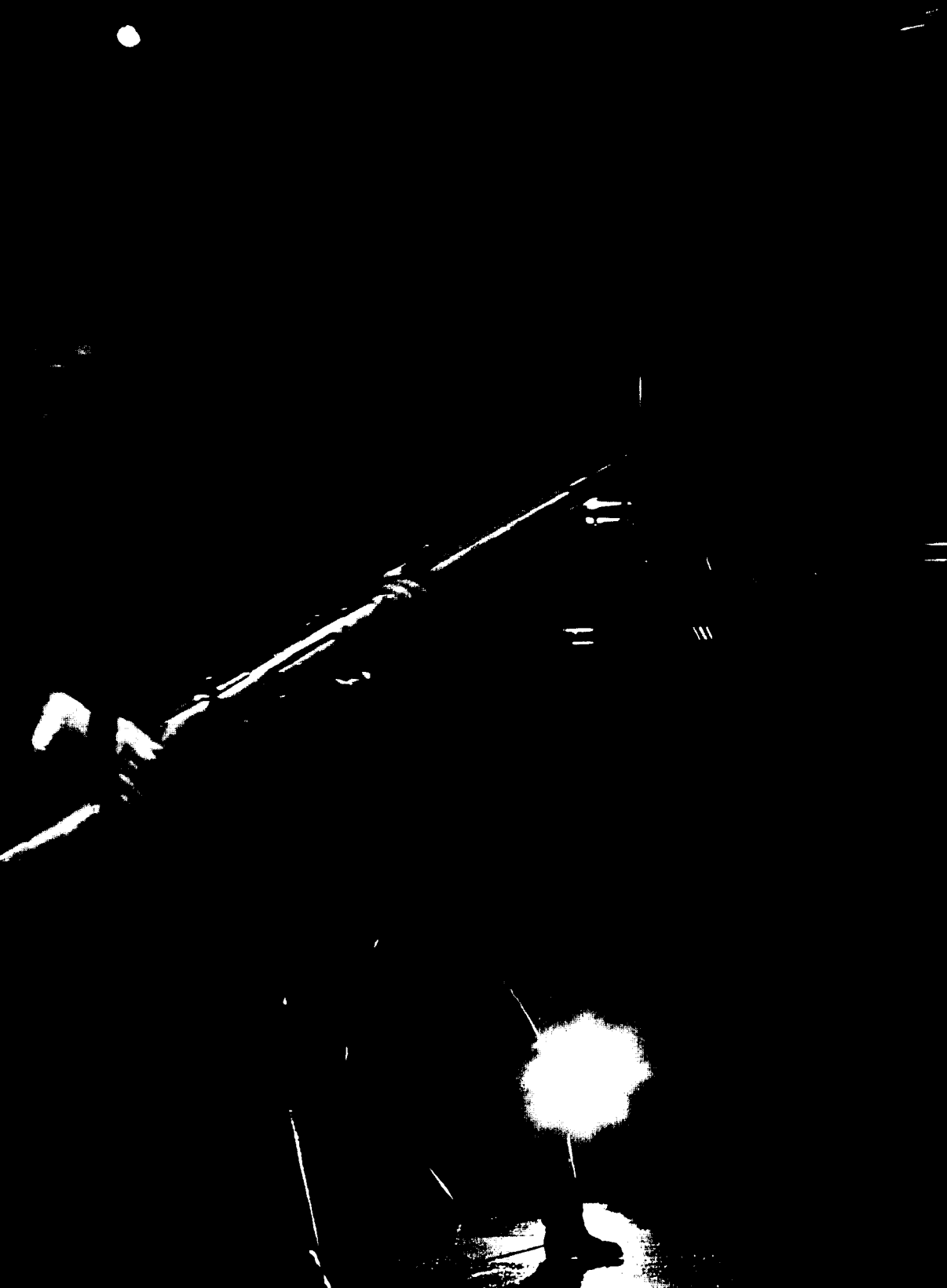
22. Kristian Smeds Yle TV1:n uutisten haastattelussa 28.11.2007.

23. Kristian Smeds Yle TV1:n uutisten haastattelussa 28.11.2007

<http://www.youtube.com/watch?v=AXNr34uJnDo> linkki tarkastettu: lokakuu 2009).

24. Ruuskanen, Annukka (2008) Pääjohtaja Maria-Liisa Nevala: "Tuntematon sotilas täytti odotukseni loistavasti". Teatteri 3/2008.

Tuntematon sotilas esitettiin Kansallisteatterissa ensimmäisen kerran 2007. Suomen Kansallisteatteri Antti Abonen.

toteutti myös Tuntemattomassa sotilaassa nähtyä tapaa tulkita tunnettua klassikkoo hyvin vapaasti ja sijoitti esitysten tapahtumat Kainuuseen. Klassikkoteoksista tuli Kainuun tilannetta käsitelleitä aikalaispuheenvuoroja. Näihin rinnastettuna on ilmeistä, että Smeds toteutti koko suomalais-ta yhteiskuntaa kommentoivan teoksen juuri Kansallisteatterin Suurelle näyttämölle. Dramaturgi Outi Nyttäjä on kiteyttänyt paikan merkityksellisyyden Smedsin näytelmille:

”Henkilöiden ohella on toinenkin tekijä, joka tekee Smedsin näytelmät luettuinkin käsittämättömän läsnä oleviksi, liki päälle-käyviksi. Se on paikka. Tila, joka on samalla aika ja historia. Kirjoittajan, näytelmän henkilöiden ja esittäjien tunnetila.”²⁵

Kristian Smeds on kokenut Linnan merkitykselliseksi kirjailijaksi. Taiteilijaksi ryhtymisessä tärkeä vaikutus oli Väinö Linnan *Täällä Pohjantähden alla* -romaanin lukemisella noin 15-vuotiaana. Tutustuminen suomalaiseen historialliseen romaaniin välitti kokemuksen yhteisölliseen ketjuun kuulumisesta. Annukka Ruuskasen mukaan Smedsille taiteen tekeminen ei ole koskaan ollut itseilmaisullinen tai persoonallinen projekti, vaan tapa käsitellä yhteiskunnallisia kysymyksiä.²⁶ Smedsin Woyzeckia, Kolme sisarta ja Tuntematonta sotilasta yhdisti myös se, että niin tekstin kuin esityksenkin dramaturgisissa ratkaisuisissa Smeds luotti katsojien tuntevan alkuperäisen teoksen. Siksi produktioita voidaan samanaikaisesti käsitellä aikalaiskannanottoina, tulkintoina alkuperäisistä teoksista ja niiden tulkinta-historian kommentaareina.

Kristian Smedsin ohjaajankäsityksen mukaan hänen tuli kansallisella päänäyttämöllä käsitellä kansallisia kysymyksiä.²⁷ Hän totesi halunneensa haastaa Kansallisteatterin ja testata, voisiko kansallinen päänäyttämö olla myös produktion tekijöiden päänäyttämö.²⁸ Ensi-illan aikaan antamassaan haastattelussa sukupolvensa kiitetyin ja paljituin teatteriohjaaja antoi tunnustuksen Kansallisteatterille pitäessään sitä kansallisena päänäyttämönä tilanteessa, jossa mo-

net ovat olleet valmiita riisumaan teatterilta sen erityisen symbolisen aseman.

Simultaaniset maailmat teatteritilassa

Kristian Smedsille esitys on ennen muuta sopimuksia yleisön kanssa. Niitä voidaan tehdä ja purkaa määrällisesti paljon ja hyvin joustavasti yhden esityksen aikana.²⁹ Esityksiin sisältyy toisiaan leikkaavia todellisuuden tasoja, fiktiivisiä maailmoja, jotka on aseteltu sisäkkäin suhteessa toisiinsa. Annukka Ruuskasen mukaan Smedsin tarinankerronta yhdistelee fiktiivisen maailman ja reaali maailman tapahtumia, mikä tekee esityksistä myös tärkeitä aikalaiskannanottoja. Kerronta sisältää myös absurdeja, jopa surrealistisia piirteitä.³⁰ Nämä piirteet sekä Smedsin teatteriin sisältyvä leikin kaltainen assosiativisen helpouden tuntu olivat nähtävissä myös Tuntemattomassa sotilaassa. Esityksessä oltiin samanaikaisesti Karjalan metsissä 1940-luvulla ja Suomen Kansallisteatterin Suurella näyttämöllä esityksen tapahtumahetkessä. Näyttämöllä nähtiin myös viitteitä Tuntemattoman sotilaan muihin tulkintoihin, ja esimerkiksi romaanin kansikuva nähtiin hetkellisesti näyttämöllä asetta kantavan sotilaan varjokuvan heijastuessa punaista taustaa vasten.

Kansallisteatterin ja Linnan romaanin asemat kansallisen kulttuurin monumentteina ja käsitys Kristian Smedsistä räväköiden esitysten tekijänä aiheuttivat sen, että yhdistelmä Smeds, Kansallisteatteri ja Tuntematon sotilas herätti poikkeuksellisen runsaan etukäteiskiinnostuksen. Sen oletuksena tuntui olevan, että esitys olisi liian radiikaali Kansallisteatterille ja sen yleisölle. Teatterit manifestoivat taiteellista linjaansa

25. Outi Nyttäjä (2005) ”Todellisia tekstejä teatteriarvauudessa”, teoksessa Ruuskanen, Annukka & Smeds, Kristian *Kätetty näkyväksi. Mielikuvituksen ja toden tilat Kristian Smedsin teatterissa*, Helsinki: Tammi, 266.

26. Ruuskanen & Smeds (2005) 17, 44.

27. Kristian Smeds Yle TV1:n uutisten haastattelussa 28.11.2007.

28. Moring, Kirsikka (2007) Tuntematon syyttää sukupolvien sodan. *Helsingin Sanomat* 3.11.2007.

29. Ruuskanen & Smeds (2005) 41.

30. Ruuskanen & Smeds (2005) 40.

nimenomaan ohjelmistollaan, joten ajatus siitä, että teatterin ohjelmistoon valittaisiin sille liian radikaali teos, on paradoksaalinen.

Tuntematon sotilas käytti Kansallisteatterin Suuren näyttämön teatterisalia monipuolisemmin kuin mikään muu esitys teatterirakennuksen lähes 108-vuotisen historian aikana. Esityksen alussa näyttelijät istuivat permannon takaosassa, josta he lähtivät kulkemaan molemmilta puolilta katsomoa kohti näyttämöä. Aseistettujen miesten liikuminen teatterisalissa toi monille katsojille mieliin Moskovassa vuonna 2002 tapahtuneen teatterikaappauksen. Esityksen kohtauksia oli sijoitettu paitsi näyttämölle, katsomon permannolle, parvelle ja aitioon myös näyttämön alle rakennettuun korusuun. Eikä Tuntematon sotilas rajoittunut edes teatterisaliin: esityksen lopussa teatterisalista poistuvan Honkajoen (Petri Manninen³¹) viimeiset repliikit kuuluivat saliin yleisölämpiön puolelta.

Kohtaus, jossa Lehto (Petri Manninen), Määttä (Jussi Nikkilä) ja Rahikainen (Juha Varis) seisoivat kovennettua, tapahtui koko Suuren näyttämön teatterisalissa. Kohtauksen alussa he tulivat varastettuine elintarvikkeineen katsomosta näyttämölle ja dialogi Lammion (Antti Luusuaniemi) kanssa käytiin koko Suuren näyttämön permannon yli. Kohtauksessa rikottiin esityksen fiktiivisen maailman ja esityshetken maailman välinen raja Lammion huutaessa näyttämöllä työskenteleville näyttämömiehille ja eturivin katsojille. Hän liikkui permannon eturivin katsojien keskelle huutaen ”koivet ylös, koivet ylös” ja ennen omaa poistumistaan ohjasi rangaistuksen täytäntöönpanokohdasta kapellimestarin tavoin toteamalle esityksen äänimiehille ”sinfoniat soimaan”. Kehotusten jälkeen eturivin katsojat nostivat jalkojaan ja salissa alkoi soida Taneli Kuusiston *Suomalainen virsi*.

Kolmikko seisoivat näyttämöllä asetelmassa, joka oli paitsi tuttu romaanin filmatisoinneista, myös kuvallisesti täydennetty ristipuilla muistuttamaan Raamatun kohtaa Jeesuksen ja kahden ryövärin ristinnaulitsemisesta. Tilannetta vartioinut Hietanen (Kristo Salminen) istui katsomon puolella, ensim-

mäisen parven katsomosta käsin vasemmalta edessä, mutta hänet nähtiin myös lähikuvassa näyttämöllä roikkuvalle kankaalle heijastettuna. Osa permannon eturivien katsojista näki siis näyttelijän istuvan yläviitossaan. Kun viholliskoneet tulivat, ne näkyivät ensin näyttämölle heijastettuina kuvina, mutta niiden pommittaessa aukiota koko teatterisali oli niiden kohteena. Kohtaus toteutettiin Kansallisteatterin Suuren näyttämön teatterisalia pyyhkivillä valokiiiloilla, huomattavan kovilla räjähdysten äänillä ja lentokoneiden ylilentoäänillä. Kamera kuvasi näyttelijäkolmikön reaktioita rajaten erityisesti Lehdon kasvoihin. Kohtauksen kokonaisvaltaisuutta täydensi melusta johtunut katsomon penkkien tärinä, joka mahdollisti esityksen kokemisen myös tuntoaistin avulla.

Kaikkinäkevä kameran katse

Tuntematon sotilas oli läsnä tilassa myös kameran esitystilanteessa kuvaaman ja näyttämölle heijastetun materiaalin kautta. Kuvien käyttö ja voimakas visuaalisuus liittyivät olennaisesti Kristian Smedsin ohjausten tyyliin. Hänen ohjauksensa ovat kuvallisesti rikkaita. Erityisesti Kainuu-trilogian *Woyzeckista* ja *Kolmesta sisaresta* alkaen esityksiin on liittynyt myös videon käyttö, jonka hän hallitsee poikkeuksellisen taitavasti verrattuna muihin suomalaisohjaajiin. Tuntemattomassa sotilaassa Smeds jatkoi yhteistyötään videosuunnittelija Ville Hyvösen kanssa. Esitys oli teknisesti erittäin hallittu kokonaisuus, jossa näyttelijät ja tekniikka toimivat sujuvasti toisiaan täydentäen, mutta niin, ettei esityksen avainkohtia ratkaistu elokuvan, vaan teatterin keinoin.

Rokan (Henry Hanikka) ja Lammion välisessä kohtauksessa näyttämöllä oli vain Rokka. Tässäkin kohtauksessa Lammio oli heijastettuna lähikuvana, jossa näyttelijän

31. Petri Mannisen rooleissa nähtiin maaliskoukokuussa 2008 yhteensä 17 esityksessä Johannes Korpijaakko, joka esiintyy myös Mikko Kuparisen ohjaamassa Tutkivan teatterityön keskuksen Ylen Teemalle tekemässä televisiotalioinnissa. Taliointi ei sisällä koko esitystä, vaan on huomattavasti Kansallisteatterin esitystä lyhyempi. Suomen Kansallisteatterin arkistossa on talenne koko esityksestä.

*Samanaikaisesti kuratun ja ohjastetun video-
materiaalin käyttö toi Kansallisteatterin Suuren
näyttämön tilaan läbikuvan mahdollisuuden.
Kurassa Rokka (Henry Hanikka) ja Tammio
(Antti Tuusuanemi). Suomen Kansallisteatteri
Anni Ahonen.*

kasvojen ilmeen pienimmät muutokset näkyivät vaivatta myös Suuren näyttämön katsomon toisen parven takariveillä istuville. Näyttelijöiden taito näkyi siinä, että katsojat kokivat olevansa kohtauksen voimakkaassa jännitepiirissä riippumatta siitä, missä päin katsomoa he istuivat.

Videon käyttö toi esitykseen Kansallisteatterin Suuren näyttämön teatterisalista puuttuvan lähikuvan mahdollisuuden, jota hyödynnettiin sekä humoristisesti että koskettavasti. Esimerkiksi Lammio esitettiin useassa kohtauksessa siten, että näyttelijä karjui yleisön joukossa teatterisalissa tai näyttämöllä, mutta hänet nähtiin videon heijastamana. Kamera rajasi kasvokuvaan, jolloin Lammio pelkistyi vain suureksi huu-tavaksi pääksi. Linnan romaanin tavoin Smedsin tulkinnessa upseerien sotaan jopa ihannoivasti suhtautuneet puheet leikattiin nopeasti sotilaiden omilla tulkinnoilla sodan mielekkyydestä. Lähikuvan kautta erityisen vaikuttavaksi tuli muun muassa kohtaus, jossa muut olivat jättäneet haavoittuneen Lehdon. Katsojan oli mahdollista seurata Mannisen näyttelijäntyötä sekä etäältä, hän ja kameramies olivat kahden Suurella näyttämöllä, että reaaliaikaisen heijastetun lähikuvan kautta. Kohtauksen lopussa kivääriään tavoittelevaa Lehtoa oli suorastaan vaikea katsoa, ja kohtaus päättyi pysähdyskuvaan itseään suuhun ampuneesta Lehdosta.

Tuntematon sotilas purki teoksen henkilöihin usein liitettyä sankaruutta jo esityksen alkupuolella kohtauksessa, jossa sotilaat joukkoraiskasivat pesukoneen sisältä, villasukan keskeltä löytyneen maatuskan. Nukke kiersi sotilaiden käsissä, ja he avasivat sen kerros kerrokselta. Kameramies kuvasi samanaikaisesti heijastettua lähikuvaa nukkeja nuolevista sotilaista. Nukenpuolikaiden sisältä löytyvät uudet nuket toivat esiin ajatuksen siviileihin kohdistuvien julmuuksien toistumisesta eri sodissa sukupolvesta toiseen. Kohtauksen taustalla esityksen ainoa nainen (Minttu Mustakallio)³² lauloi pianistin säestämänä Nancy Sinatran tunnetuksi tekemää *Bang Bang (My Baby Shot Me Down)* -kappaletta. Kohtauksen tulkintaa joukkoraiskaukseksi vahvasti näyt-

tämön taustalla olevalle valkokankaalle heijastetusta kuvasta lumessa yläruumis paljaana makaavasta kuolleesta, todennäköisesti nimenomaan ampumalla tapetusta, naisesta. Siviiliväestöön kohdistettuja julmuuksia ei ole aiemmin liitetty Tuntemattomaan sotilaaseen tai siitä tehtyihin tulkintoihin.

Videon käytön, kameran sekä valkokankaan läsnäolon kautta Smedsin Tuntematon sotilas viittasi myös teoksen elokuvaversioihin, erityisesti Edvin Laineen ohjaukseen, jonka aseman romaanin tulkintaperinteessä se haastoi. Yrjö Varpion mukaan Laineen elokuvan näyttelijät antoivat kasvot Tuntemattoman sotilaan henkilöille jopa siinä määrin, että hän arvelee useimpien lukijoiden kuulevan siinä esiintyneiden näyttelijöiden äänenpainot romaania lukiessaan.³³ Viittaukset Linnan romaanin toisiin tulkintoihin, kuten romaanin kansikuvaan ja elokuvaan voidaan tulkita Marvin Carlsonin luonnehtimaksi postmoderniksi kierrätykseksi. Esityksen viittaussuhteet ulottuivat myös teatterin ulkopuoliseen maailmaan, sota rinnastettiin videokuvan kautta jääkiekkoon, jossa keskeistä on pelaajien toiminta joukkueena. Eräänlaisena viittauksena jääkiekkoon voidaan pitää myös neuvostoliittolaissotilaiden esittämistä pesukoneina, Neuvostoliiton jääkiekkomaajoukkueen lempinimestä tuttuna punakoneena.

Videokuvan ja kameran käyttö voidaan rinnastaa muun muassa Jyrki Nummen ja Yrjö Varpion näkemyksiin romaania kehystävistä, alussa Jumalan ja lopussa auringon, katseista.³⁴ Smedsin ohjauksessa kamera näki kaiken. Kamera kuvasi esityksen lisäksi katsojien reaktioita ja välitti nekin reaaliaikaisesti. Kamera oli yhdistävä tekijä myös etukäteen Mannerheimin patsaan edustalla kuvatussa Hietasen tankin tuhoamiskohtauksessa. Kameran kaikinäkevän katseen

32. Minttu Mustakallion roolissa nähtiin joulukuun 2007 ja toukokuun 2008 välisenä aikana 43 esityksissä Meri Nenonen, joka esiintyi myös Ylen Teemalle tehdystä televisiotaltiointissa.

33. Yrjö Varpio (2006) *Vaino Linnan elämä*, Helsinki: WSOY, 374, 378.

34. Varpio (2006) 297–301; Jyrki Nummi (1993) *Jalon kansan parhaat voimat*, Helsinki: WSOY, 34–36, 158–159.

vastakohtana Tuntemattomassa sotilaassa oli katsojan rajattu näkökulma: esityksen tapahtumien sijoittuminen teatterisalin eri paikkoihin aiheutti sen, ettei yksittäinen katsoja voinut nähdä omalta paikaltaan istuen esityksen kaikkia tapahtumia ilman, että oli hetkittäin riippuvainen kameran välittämästä informaatiosta.

Tämä voidaan nähdä olennaisemmin Smedsin ja Linnan tuotantoja yhdistävänä tekijänä. Varpion mukaan Linnan romaanin alussa esiintyvä kaikkietävä Jumala ja lopussa kaikkinäkevä aurinko liittyvät myös kirjailijan aiempaan tuotantoon.³⁵ Myös Smeds on käyttänyt aiemmissa töissään, erityisesti Kajaanin Kaupunginteatterissa nähdyissä Woyzeckissa ja Kolmessa ssaressa, kameran kaikkinäkevää katsetta. Tuntemattomassa sotilaassa kamera toimi myös eräänlaisena valvojana, joka mahdollisti yleisölle sen omien reaktioiden peilaamisen välittämällä kuvaa esitystä katsovalle Kansallisteatterin yleisöstä esitystä katsovalle Kansallisteatterin yleisölle. Kamera korosti teatteriesityksen kollektiivista kokemista ja sosiaalista funktiota.

Jaettu vai jakamaton teatteritila

Tuntemattoman sotilaan tulkinnessa esiintyjät ja katsojat kohtasivat Kansallisteatterin Suuren näyttämön tilassa. Esitys tapahtui Kansallisteatterin Suuren näyttämön teatterisalissa poikkeuksellisen kokonaisvaltaisesti, sillä yleisö oli esityksen tapahtumien keskellä. Katsojia kutsuttiin myös näyttämölle tanssimaan kohtauksessa, jossa juhliittiin Stalinin syntymäpäivää venäläisen tyttöduo t.A.T.u:n musiikin säestyksellä. Samanaikaisesti näyttelijät heittivät rantapalloja rampin yli katsomoon, ja katsojat palauttivat niitä takaisin näyttämölle.

Kansallisteatterin katsoja otettiin mukaan teoksen fiktiiviseen henkilökaartiin, erityisesti kohtauksessa, jossa juhliittiin Mannerheimin syntymäpäivää. Siinä korostettiin teoksen ja esityspaikan välistä jännitettä: Vilho Koskela (Timo Tuominen) yritti laulattaa Kansallisteatterin yleisöllä *Punakaartin marssia*, siinä kuitenkin onnistumatta. Esitys korosti stereotyyppistä vastakkainasettelua torpparin pojan ja Kansallisteatte-

rin katsojan välillä. Lähtökohtana oli, ettei Kansallisteatterin katsoja osannut – tai halunnut – laulaa Punakaartin marssia. Koskela puhutteli suoraan Kansallisteatterin yleisöä ja rikkoi rajan esityksen fiktiivisen maailman ja esityshetken välillä. Niiden kohtaamista korostettiin myös sillä, että Koskelan pyynnöstä teatterisaliin sytytettiin valot. Laulu keskeytyi Koskelan vaatimuksesta moneen kertaan, sillä hän ei omasta mielestään saanut yleisöä riittävästi mukaan laulamaan.

Kohtauksessa, jossa Koskela raivosi eri puolilla katsomoa istuville katsojille, otettiin huomioon Kansallisteatterin teatterisalin paikkajaottelu. Vaikka sekä permannon etuosassa että taka-aitiossa istuvat katsojat joutuivat Koskelan turhautumisen ja raivon kohteeksi, he saivat vain huutoa osakseen. Kohtauksen lopussa Koskela hyökkäsi näyttämöltä katsottuna vasemmassa etuaitiossa istuneen laulattamista paheksuneen pariskunnan kimppuun. Kansallisteatterin katsoja esitettiin karikatyyriin – rouvalla oli yllään kukkamekko ja herralla rintapieli täynnä kunniamerkkejä –, jolla nauratettiin häikäilemättä häntä itseään. Smedsin esityksissä suhde yleisöön on ohjaajan hetkittäin provosoivasta otteesta huolimatta kunnioitettava: katsojan osallistuminen perustuu aina hänen vapaaseen valintaansa ja Tuntemattoman sotilaan kohtauksessa pariskunta paljastui esityksen näyttelijöiksi.

Kohtauksen sijoittaminen nimenomaan Kansallisteatterin Suuren näyttämön saliin sai erityistä syvyyttä samassa tilassa järjestetyistä vuoden 1918 kansalaisestaan liittyneistä tapahtumista sekä Kansallisteatterin asemasta itsenäisyyden ensimmäisinä vuosikymmeninä. Erkki Seväsen mukaan 1920- ja 1930-luvulla taide-elämä osallistui patriotistis-nationalistisen arvojärjestelmän kehittämiseen ja ylläpitämiseen. Kansallisteatteri kuului niihin instituutioihin, jotka Seväsen mukaan ”samastuivat valkoiseen ja porvarilliseen Suomeen”.³⁶ Tätä arvojärjestelmää

35. Varpio (2006) 298–301.

36. Erkki Sevänen (1998) *Taide instituutiona ja järjestelmänä. Modernin taide-elämän historiallis-sosio-logiset mallit*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 709, Helsinki: SKS, 313.

voidaan pitää tuolloin hegemonisen aseman omanneena arvojärjestelmänä ja esimerkiksi Kansallisteatterin toiminta oli tähdännyt hegemonisen aseman uusintamiseen, ylläpitämiseen ja vahvistamiseen. Patriotistis-nationalistisen arvojärjestelmän keskeisiä arvoja olivat valtiollinen itsenäisyys, kansallinen yhtenäisyys, porvarillisuus ja suomalaisuus.³⁷ Kohtauksen rakentaminen oletetun vastakkainasettelun varaan herätti kysymyksen sen mahdollisesta voimassaolosta edelleen 2000-luvun Suomessa.

Väkivallan esittäminen

Yksi Tuntemattomasta sotilasta leimannut piire olivat sen esittämät väkivallan ja sodankäynnin kuvat. Esityksen yhtenä ansiona oli, että sodasta ja kuolemasta tehtiin katsojaa koskettava monipuolisin teatterillisin keinoin. Dokumenttikuvan käytössä näkyi päivitys nykyhetkeen: sodankäynnin kuvattiin hyödyntävän teknisiä mahdollisuuksia entistä tarkempaan tuhoamiseen muun muassa lämpöhakuiden ohjusten avulla. Näyttämön taakse heijastettu maailmankartta osoitti sotatoimia kaikilla mantereilla. Television ja elokuvien fiktiivisen ja dokumentaarisen väkivallan turruttamat katsojat asetettiin esityksessä myös itse tähtäimen eteen. Valo, kuva ja ääni tehostivat väkivallan esittämistä, ja interaktiivisuus teki esitystavan mahdolliseksi vain teatterissa.

Kohtaus, jossa Rokan kerrottiin ampu- neen 52 vihollista, toteutettiin siten, että näyttämölle laskeutui roikkumaan suuri puinen suorakaiteen muotoinen kappale. Samalla, kun siihen heijastui lumessa kulkevia sotilaita, Rokka iski kirveitä puukappaleeseen. Kesken kohtauksen heijastuskuva vaihtui, ja siinä nähtiin kunakin esitysil- tana katsomossa istuneita ampuma-aseen kiikaritäh täimessä. Kamera haki jonkun katsojan tähtäimen keskelle, ja katsoja ammuttiin. Tämä ehti tunnistaa itsensä, ja muu yleisö ennätti huomata yksittäisen katsojan reaktiot hänen huomattessaan olevansa tähtäimessä ja kaikkien katsottavana.

Väkivaltakuvien synnyttämään keskusteluun vaikutti osaltaan se, että Kirsikka Moringin Helsingin Sanomiin kirjoittaman ennakkojutun yhteydessä julkaistiin kuva,

jossa näyttämön taakse oli heijastettu suurikokoinen kuva Urho Kekkosesta rikkiammutun lasilevyn takana. Artikkelin ja kuva julkaistiin 3.11.2007 vain neljä päivää ennen Jokelassa tapahtuneita Suomen ensimmäisiä koulusurmia. Niiden uutisoinnissa esitettiin usein kuvaa rikkoontuneesta lasista. Tuntemattoman sotilaan tekijät rinnastivat itse kuvat Kansallisteatterin sivuilla ylläpitämässään blogissa ja totesivat yhdennäköisyyden ikäväksi.³⁸ Lopullisesta esityksestä kuva Urho Kekkosesta poistettiin, mutta lasilevyn läpi ammuttujen kuvien kavalkadi esityksen lopussa oli ratkaisu, josta tekijät pitivät kiinni.

Smedsin ja Kansallisteatterin tulkinnasta käydyn julkisen keskustelun ytimessä ei ollut kolme ja puolituntinen esitys, vaan ainoastaan sen viimeiset minuutit. Tuntemattoman sotilas päättyi kohtaukseen, jossa näyttelijöiden muodostama orkesteri lauloi ”Suomi on kuollut” ja näyttämön takaseinään heijastettiin kuvia tunnetuista suomalaisista. Tähän kuvien ampumiseen ottivat kantaa monet esityksen nähneet – ja monet, jotka ilmoittivat, etteivät edes aikoneet mennä katsomaan esitystä.³⁹ Loppukohtauks- ta tarkasteltiin julkisuudessa irrallaan esityksen kokonaisuudesta. Se oli kuitenkin osa esitystä, joka peräänkuulutti yhteiskunnallista keskustelua 2000-luvun suomalaisuudesta ja siitä, mitä merkityksiä kysymykset kansallisesta ja isänmaallisuudesta saivat. Loppukohtauksen kuvat olivat ikonografisia esityksiä kohteistaan, ja niiden perusteella oli mahdotonta muodostaa yhtenäistä joukkoa kuvien esittämistä henkilöistä. Kuvissa esiintyneen joukon määrittelemättömyys toi esiin ajatuksen, ettei sota valitse kohteitaan.

37. Erkki Sevänen (1997) 'Ensimmäisen tasavallan poliittinen tilanne ja kirjallisen älymystön toimintastrategiat', teoksessa Pertti Karkama & Hanne Koivisto (toim.) *Älymystön jäljillä. Kirjoituksia suomalaisesta sivistyneistöstä ja älymystöstä*, Helsinki: SKS, 40.

38. *Tuntemattoman sotilaan* tekijöiden blogi 26.11.2007. http://www.kansallisteatteri.fi/ohjelmisto/index.php?we_objectID=58&show=blogi. viitattu lokakuu 2009.

39. Esimerkkinä tästä STT:n uutinen, joka julkaistiin muun muassa Helsingin Sanomissa otsikolla ”Vanhanen paheksuu Tuntemattoman ampumisia”. Helsingin Sanomat 22.12.2007.

Valtaosa edusti kuitenkin iältään suuria ikäluokkia tai sota-aikana syntyneitä.

Päättäjien mukanaolo kuvagalleriassa liitti esityksen pitkään jatkumoon aina antiikin tragedioista Shakespearen kuningasnäytelmiin, joissa usein tuho levitessään vie mukanaan niin syyttömät kuin syyllisetkin. Myös Yrjö Varpio on rinnastanut romaanin lopun ja Shakespearen näytelmät. Hänen mukaansa romaani päättyy shakespearelaisen kohtalonäytelmän mittoihin, sillä lähes kaikki keskeiset henkilöt ovat kuolleet.⁴⁰ Smedsin tulkinnalle keskeisiä henkilöitä löytyi niin romaanin sisä- kuin ulkopuolelta. Hänen versiossaan moni romaanissa kuollut henkilö ei kuollutkaan, mutta sen sijaan esityksen lopun ”kuollutta Suomea” edustivat monet 2000-luvun tunnetut henkilöt. Ratkaisu korosti esitystä aikalaiskommentaarina.

Tuntematon sotilas Suomen Kansallisteatterin näyttämöllä

Linnan romaani ilmestyi vuonna 1954, ja Edvin Laineen elokuva valmistui vuotta myöhemmin. Ensimmäisen näyttämötulkintansa Tuntematon sotilas sai Pyykin Kesäteatterissa vuonna 1961. Ammattiteattereiden ensi-iltoja sille on kertynyt syksyyn 2009 mennessä vain kymmenen. Hieman yllättävästi useimmat niistä ajoittuvat 1960- ja 1970-luvulle, jolloin sotakertomukset eivät nauttineet suurta suosiota.⁴¹ On siis huomionarvoista, että Tuntematon sotilas esitettiin ensimmäisen kerran Suomen Kansallisteatterissa vasta 2007.

Jyrki Nummen mukaan Linnan romaania luonnehtivat joukkokohtaukset, joissa henkilöt toimivat kollektiivina. Teos tarjosi suomalaisille uuden yhtenäisen Suomi-kuvan ja uudet sankarit.⁴² Kai Häggman on puolestaan arvioinut, että Linnan romaanin vastaanotossa käytiin perinpohjainen isänmaallisuuden uudelleenarviointi. Hänen mukaansa Tuntematon sotilas vahvisti kansallista yhtenäisyyttä, sillä sen sodasta luomasta jälkikuvasta ”rivimieskin löysi itsensä”.⁴³

Monitahoinen kysymys teoksen tavasta käsitellä isänmaallisuutta kääntyi Kansallisteatterin näyttämöllä esitettynä kysymykseksi kansalaisena olemisesta. Romaanin

sodanvastaisuus oli myös esityksessä keskeinen teema, mutta sitä käsiteltiin 2000-luvulle päivitetynä. Tulkinta purki suomalaisen sotilaan sankaruutta esityspaikassa, jossa on järjestetty patriotistis-nationalistisia arvoja korostaneita tilaisuuksia ja rakennettu suomalaisen sotilaan sankaruutta erityisesti jatkosodan aikana, mutta myös sen jälkeen.

Suomen Kansallisteatteri ja sen yleisö taipuivat hyvin uuteen produktioon ja uuteen tulkintaan suomalaisuudesta. Aina ei ole ollut näin, sillä olemassaolonsa aikana teatteri on saanut kovimmat kolhunsu nimenomaan uuden kotimaisen draaman esittäjänä: syksyllä 1888 Suomalaisen Teatterin yleisö ei hyväksynyt Minna Canthin *Kovan onnen lapsia* ja esitys vedettiin ohjelmistosta heti ensi-illan jälkeen julkisen tuen menettämisen pelossa.⁴⁴ Maria Jotunin *Tobvelisankarin rouva* nostatti vuoden 1924 kantesityksellään puolestaan kohun, jota käsiteltiin eduskuntaa myöten.⁴⁵ Smedsin tulkintaa käsittelevä vain neljäs valtiomahti. Se uutisoi näyttävästi myös sen, miten valtiopäivien avajaisten yhteydessä Runebergin päivänä 2008 eduskunta kävi pääasiassa innostuneena katsomassa Tuntemattoman sotilaan.⁴⁶

Joanne Tompkinsin määrittelemän monumentin merkitykset eivät ole pysyviä, vaan eri tilanteissa ne on neuvoteltava uudelleen.⁴⁷ Suomen Kansallisteatteri on merkitykseltään päivittyvä monumentti, ja päi-

40. Varpio (2006) 306.

41. Ilona-esitystietokanta. <http://www.teatterimuseo.fi/ilona/ilona.html> (linkki tarkistettu: lokakuu 2009)

42. Nummi (1993), 100;131–132.

43. Kai Häggman (2003) *Avarammille aloille, väljemmille vesille. Werner Söderström Osakeyhtiö 1940–2003*, Helsinki: WSOY, 225.

44. Eliel Aspelin-Haapkyliä (1909) *Suomalaisen Teatterin historia III*, Helsinki: SKS, 317–329.

45. Rafael Koskimies (1972) *Suomen Kansallisteatteri 2*, Helsinki: Otava, 162; Pekka Tarkka (1980) *Otavan historia. Toinen osa 1918–1940*, Helsinki: Otava 217–218.

46. Kansallisteatterin pääjohtaja Maria-Liisa Nevala käsittelee tätä ja esityksen vastaanottoa ylipäätään Teatteri-lehden artikkelissaan. Nevala (2008): ”Tuntematon sotilas täytti odotukseni loistavasti”. Teatteri 3/2008.

47. Tompkins (2006) 43–44.

vitys tapahtuu nimenomaan esitysten kautta. Tuntemattoman sotilaan tulkinnalla Kansallisteatteri toteutti 2000-luvun alussa tehtäväänsä käyttää rakennustaan suomalaiskansallisen näyttämötaiteen tyyssijana ja tuottaa kansakunnan näyttämöllisiä omakuvia. Esitys ja paikka kietoutuivat Tuntemattoman sotilaan kohdalla toisiinsa vahvemmin kuin esityksissä yleensä: alkaen teos-

valinnasta lopullisen esityksen tapoihin käyttää tilaa. Paikka vaikutti myös siihen, että Kristian Smedsin tulkinta Tuntemattomasta sotilaasta kanonisoi teatteritulkin-tana. Representaatioiden tuottajana esitys seurasi romaania siten, että sekin tarjosi katsojilleen uuden, päivitetyn kuvan Suomesta – nyt kuitenkin jakaantuneena yhteiskuntana.

Hakuilmoitus

Historiallinen Aikakauskirja on Suomen Historiallisen Seuran ja Historian Ystävien Liiton julkaisema tieteellinen aikakauslehti, joka ilmestyy neljästi vuodessa. Aikakauskirja on samalla Historian Ystävien liiton jäsenlehti. Sen levikki on noin 2 000 kappaletta. Lehteä tilaavat sekä alan ammattilaiset että historian harrastajat.

Historiallisen Aikakauskirjan Päätoimittajan

tehtävä julistetaan haettavaksi 1.1.2011 alkavaksi viisivuotiskaudeksi. Päätoimittajaksi voidaan valita Suomen Historiallisen Seuran tutkijajäsen, ja kyseessä on sivutoimi. Päätoimittajan valitsee Aikakauskirjan hallitus, joka voi tarpeen vaatiessa kutsua tehtävään myös henkilön, joka ei ole sitä hakenut määräaikaan mennessä.

Vapaamuotoiseen hakemukseen tulee liittää hakijan lyhyt näkemys toimituslinjastaan. Hakemukset pyydetään lähettämään viimeistään perjantaina 30.4.2010 mennessä sähköitse Jukka Tarkalle osoitteella jt@jukkatarikka.net ja Pauli Kettuselle osoitteella pauli.kettunen@helsinki.fi. Lisätietoja antaa myös päätoimittaja Pirjo Markkola pirjo.markkola@jyu.fi.

KANSAINVÄLINEN YHTEISÖ TOISTAA HISTORIAA AFGANISTANISSA

KIRSI HENRIKSSON

on Kriisinhallintakeskus CMC
Finlandin tutkimus- ja kehittä-
misjohtaja

■ Kansainvälisten interventioiden aakkoset alkavat edelleen A:lla eli Afganistanilla. Viimeisin, vuonna 2001 alkanut ulkopuolinen interventio ei ole tuottanut pysyvää rauhaa ja Afganistanin turvallisuustilanne on huonontunut erityisesti viime vuosien aikana. Länsimaissa Afganistanin turvallisuustilanteen huononemista on mitattu lähinnä kunkin maan sotilaallisen osallistumisen kasvulla. Suomi on ollut tiiviisti mukana eteläisen Aasian suuressa pelissä Nato-johtoisen ISAF-operaation (*International Security Assistance Force*) perustamisesta lähtien 2002 ja suomalaisten rauhanturvaajien määrää ollaan lisäämässä 121:stä 195:een.

Lähinnä Yhdysvaltain ja muiden länsimaiden lähettämistä sotilaista koostuvan ISAF:in lisäksi maassa vaikuttaa useita muita kansainvälisiä toimijoita. Suomella on maassa perinteisten rauhanturvaajien rinnalla myös siviilikriisinhallinnan asiantuntijoita Euroopan unionin poliisioperaatiossa. Heidän määräänsä ollaan myös lisäämässä nykyisestä 21 asiantuntijasta vähintään 30:een. Suomalaiset työskentelevät myös erilaisten kehitysyhteistyöhankkeiden ja kansalaisjärjestöjen palveluksessa. Kuten Peter Marsden teoksessaan *Afghanistan:*

Aid, Armies & Empires (2009) toteaa, humanitaarisen avun ja ulkopuolisten sotilaallisten joukkojen rinnakkainen läsnäolo on kuulunut Afganistanin arkeen jo 1800-luvulta lähtien. Ensisijaisena ongelmana on kuitenkin se, että humanitaarinen apu ei ole koskaan pyyteetöntä ja se on aina linkittynyt auttajien ideologisiin ja poliittisiin intresseihin.

Afganistanin historian saatossa ulkopuolinen interventio on toistanut hämmästyttävästi samaa kaavaa. Imperiumien hautausmaaksi nimetyssä Afganistanissa siipeensä ovat saaneet useat ulkopuoliset toimijat. Britit yrittivät valloittaa maan vuosina 1839–42 sekä 1878–80. Molemmilla kerroilla yritykset päättyivät tappioihin ja suoranaiseen teurastukseen. Kylmän sodan viimeisimpiä kuumia sotia käytiin Afganistanissa Neuvostoliiton miehityksen aikana 1979–89, eikä Neuvostoliitto kyennyt tukemaan islamilaisen kommunismin kokeilua maassa ilman valtaväestöön kohdistuvaa sortoa. Kaksoistornien kaatuminen syyskuussa 2001 suuntasi kansainvälisen yhteisön katseen jälleen Afganistaniin, joka oli neuvostojoukkojen poistumisen ja neuvostomiehistä vastustaneiden *mujabidien* keskinäisen valtataistelun jälkeen jätetty yksin kohtaamaan Taliban-hallinnon valtakauden 1996–2001.

Huolimatta YK:n turvallisuusneuvoston oikeuttamasta interventiosta, kansainvälinen yhteisö ei ole onnistunut tukemaan afganistanilaisten inhimillistä turvallisuutta. Sissipäälliköt jatkavat omaa valtataisteluaan provinseissaan. Hajanaiset Taliban-ryhmät pitävät yllä turvattomuutta etenkin eteläisissä maakunnissa ja toimivat Pakistanista käsin, mikä on liittänyt Afganistanin tilanteen

osaksi Pakistanin sisäpoliittista kriisiä. Presidentti Karzain keskushallinto Kabulissa on puun ja kuoren välissä yrittäessään vahvistaa oikeusvaltiota ja kitkeä korruptiota kansainvälisen yhteisön vaatimusten mukaisesti, mutta samalla pyrkien vahvistamaan asemaansa omien kansalaistensa silmissä.

Siviiliuhrien määrä jatkaa kasvuaan heittäen keskustelua intervention oikeutuksesta. Pommi-iskuissa kuolleiden kansainvälisten rauhanturvaajien määrä vahvistaa keskustelua niin voimankäyttöoikeuksien lisäämisestä kuin vetäytymisestä. Imperiumien hautausmaa on loppujen lopuksi hyvin subjektiivinen valloittajan ja miehittäjän näkemys omasta kohtalostaan maassa nimeltä Afganistan. Vaikka tahattomia seurauksia (*unintended consequences*) syntyy aina ulkopuolisen intervention myötä, se ei tarkoita ettei interventioista voisi oppia. Näköpiirissä ei ole kuitenkaan suurta murrosta: Afganistan jatkaa olemassaoloaan kansainvälisen yhteisön määrittelemänä tilana.

Toisaalta jatkuva ulkopuolinen puuttuminen maan asioihin on vahvistanut afganistanilaisen valtion olemusta. Afganistanin ongelmana on kuitenkin ollut se, että vaikka maa "itsenäistyi" brittiläisestä vaikutuspiiristä vuonna 1919, yhtenäisen kansallistalvion synnyttämiselle ei ole ollut aikaa. Modernin Afganistanin perustaneen Abdur Rahman Khanin aikakaudesta (1880–1901) lähtien maan yhdistävänä voimana toiminut monarkia kaatui vuoden 1973 vallankaappauksessa. Vallankaappausta seuranneesta neuvostomiehityksestä lähtien Afganistanin valtio on kamppailut romahtamisen sekä tekoehengityksen välimaastossa.

Hidas romahtaminen on synnyttänyt erilaisia afganistanilaisia tiloja, joiden rinnakkaisuus on vaikeuttanut yhtenäisen Afganistanin syntymistä. On otettava huomioon kaksi merkittävää asiaa: afganistanilainen diaspora sekä etninen jakautuminen. Etenkin eliitti ja keskiluokka ovat paenneet, ja usea maahan palannut afgaani pitää per-

heensä edelleen diasporassa heikon turvallisuustilanteen vuoksi. Diasporassa elävät afganistanilaiset sekä maahansa palanneet ovat kuitenkin haaste Afganistanille sisäisesti; heidät koetaan ulkopuolisten arvojen, ajattelun ja murroksen airuina, jotka haastavat perinteisen Afganistanin.

Islamista ja sen tulkinnasta on muodostunut sisäänpäin kääntyneen käpertymisen keskeisin voimanolähde ja käpertymistä on luonnollisesti vahvistanut lukuisat ulkopuoliset interventiot vuosikymmenien kuluessa. Toinen yhtenäisen Afganistanin haasteista on useiden etnisten ryhmittymien rinnakkaiselo. Vaikka keskushallinnon palveluksessa olevat afgaaniviranomaiset korostavat yhtenäisen Afganistanin visiota, jokainen virkamies on osa omaa etnistä ja uskonnollista ryhmäänsä, mikä ei helpota sitoutumista keskushallintoon.

Kabulin vanhassa kaupungissa, kaduilla ja basaareissa Afganistan elää omaa arkeaan, irti kansainvälisestä Afganistanista. Työteliäät ihmiset raatavat aamusta iltaan ja lapset tonkivat roskakasoista jotain hyödynnettävää. Ulkomaalaiseen suhtaudutaan epäilevän hämmentyneesti ja myös turhautuneesti. Mikä on kansainvälisen yhteisön poistumisstrategia vuonna 2010? Briteillä ratkaisuna oli nöyryminen viimeiseen mieheen johtaneiden tappioiden edessä. Neuvostoliiton miehitys päättyi luonnollisesti miehittäjävaltion romahtamiseen. Nykyintervention päättymiselle löytyy ehkä poistumisstrategia kunkin osallistujamaan sisäpolitiikasta: Afganistan on aiheuttanut hallituksen kaatumisen Hollannissa, ja Saksassa hallitus on joutunut vastaamaan syytöksiin saksalaisten ISAF-joukkojen aiheuttamista siviiliuhreista. Fyysistä vetäytymistä tärkeämpää on asenteiden muutos. Kansainvälisen yhteisön tulisi epäitsekkeästi kysyä, mitä afganistanilaiset itse toivovat oman turvallisuutensa parantamiseksi. Silloin apu ja autettava saattaisivat kohdata toisensa.

KIMMO RENTOLA

Eljas Erkon sota ja rauha

Kimmo Rentola arvioi Ohto Mannisen ja Raimo Salokankaan kirjoittaman Eljas Erkon elämäkerran sekä tarkastelee Britannian merkitystä talvisodan taustatekijänä ja Suomen Venäjä-suhteen pitkäaikaista dilemmaa: ollako hattu vai myssy?

■ Eljas Erkon elämäkerta on komea kirja. Suojalehti mustaa ja kultaa, taitto ja typografia viimeisen päälle, kunnan paperi, kustannustoimitettu, miellyttävä lukea ja käteä, ellei 749-sivuisen opuksen paino häiritse. Kaikesta näkee, ettei yhtiön toisen haaran suuruuden luoja ole kustantajalle mikään tavallinen kipsipää.¹

Normaalin pahansuopa lukija osaa jo odottaa toteamusta: vaan silkkoa sisältä. Se odotus täytyy pettää, sillä kirjan sisältö ansaitsee vivahteisemman tarkastelun.

Kuuluisaa ensi yön oikeutta ei nykytiedon mukaan ole keskiajan todellisessa historiassa juuri esiintynyt, mutta historian tutkimuksessa se on arkipäivää. Nyt tekijät ovat käytännössä ensimmäisinä päässeet kunnolla käsiksi Eljas Erkon myyttiseen arkistoon, joka viimein tulee tutkimuksen ulottuville.

Moni arvostelija on jo huomauttanut, ettei uusi teos muuta ratkaisevasti kuvaa Suomen sota-ajan asemasta eikä siis tuo juurikaan uutta. Tähän täytyy sanoa kolme

asiaa. Ensin se, että vaikka jääme vaille käänteentekevää uutta, teos tuo paljon pieniä ja keskisuuria uutuuksia, joiden havaitsemista tosin vaikeuttaa se, ettei niitä hehkuteta lainkaan.² Joukossa on sekä laajakantoisia prosesseja kuten jatkosodan ns. rauhanoppositiota valottavaa ainesta että merkittäviä yksityiskohtia, kuten tieto, että neuvottelijoiden lähtiessä toista kertaa Moskovaan syksyllä 1939 Mannerheim soitti viime hetkellä Erkolle ja esitti uutta yllättävää myönnytystä. Tosin Erko ei merkinnyt muistiin, mikä se oli.³

Toiseksi: on tutkimustulos, ettei suljettu arkisto sittenkään sisällä ratkaisevaa salaisuutta, vaan tiedot sopivat aikaisempaan kuvaan ja täydentävät ja jossain määrin muuttavat sitä. Olennaisesti sama kokemus saatiin 1990-luvulla Moskovan arkistoista. No, löytyi sieltä enemmän.

Lopuksi on myönnettävä, että ylipitkä salausaika helposti devalvoi talteen pantujen asiakirjojen arvon, koska sisältö tihkuu esiin muita teitä, huonommin ja epätäsmällisemmin, mutta kuitenkin. Tämä opetus kannattaa esim. Kalevi Sorsan oikeudentomistajien ottaa huomioon.⁴

Kaksi kirjaa

Erkon elämäkerta sisältää oikeastaan kaksi kirjaa, joilla on kummallakin oma selkeärajainen teemansa: toisaalta on Raimo Salokankaan kuvaus Eljas Erkosta Helsingin Sanomien ja Sanoma Oy:n ylivertaisen suuruuden luoja, toisaalta Ohto Mannisen tarkastelu Erkosta ulkopoliitikkona, eritoten ulkoministerinä talvisodan alla. Nämä ovat Erkon toiminnan päähaaroja ja kirjoittajiksi valittujen professoreiden bravuurialoja, jo-

ten jako on luonnollinen. Päällekkäisyyksiä ei juuri ole jäänyt, häiritsevimpänä ehkä Erkon vuoden 1929 ulkopoliittisen ohjelman toistaminen.

Toisaalta teemajako vie siihen, ettei teos laajuudestaan huolimatta ole kokonaisuelmämerkettä, sikäli kun sellaista voi ollakaan. Tärkeitä teemoja rajautuu pois tai saa vajaavaisen käsittelyn. Se koskee varsinkin nuorta Erkkoa, hänen muovautumistaan, poliittista ja kulttuuritaustaansa, sosiaalisia verkostojaan. Pois on tietysti jätetty sellaista, mikä löytyy Eero Erkon elämäkerrasta (Sepo Zetterberg), mutta nimenomaan Eljaksen kasvua selittävää ainesta olisi kaivannut lisää. Vuodelta 1917 kerrotaan, että hän kävi kesätyöpaikastaan Viipurista usein Pietarissa – eikä siitä sen enempää. Nuorukainen ei kuitenkaan voinut edes riiuureissuilla, tai millä asioilla olikaan, välttyä havaitsemasta mitä kaupungissa oli meneillään. Elämäkerran olisi sietänyt pohtia kuohunnan vaikutuksia hänen käsityksiinsä Venäjästä ja sen näköaloista.

Ehkä tämäntapaiset puutteet johtuvat siitä, että tekijät ovat halunneet kattavasti esitellä nimenomaan uutta aineistoa, mikä on kiitettävä pyrkimys, mutta toisaalta silloin on paikoin jääty sen aineiston vangiksi. Jos Erkko ei kirjoittanut päiväkirjaansa kesän 1917 Pietarista, sitä ei selosteta. Edes aineiston lavea esittely ei kuitenkaan poista monen tulevan tutkijan tarvetta nähdä, mitä Erkko tästä tai tuosta asiasta päiväkirjaansa tarkkaan ottaen merkitsi. Ehkei päiväkirjojen julkaiseminen olisi hassumpi idea, riippuen volyyymista ja muista seikoista. Tehtävään olisi loistava ammattimies, Kauko Rumpunen. Sekään julkaisu ei korjaa edistyspuoluetta koskevan perustutkimuksen vähäisyyttä.

Yksityisasiat, etenkin Eljaksen perustama perhe, jää elämäkerrassa mainintojen varaan, edes perheen kieliolot eivät selviä. Paradoksaalista kyllä, juuri lehtimagnaatit ovat usein varjelleet tarkkaan omaansa ja naisväkensä yksityisyyttä. Usein on kuitenkin niin, että yksityisen puolen valaiseminen ja sen yhdistäminen julkikuvaan voi auttaa ymmärtämään ja selittämään julkisen toiminnan sfääriä. Tuskin Eljas Erkon elä-

mästä olisi löytynyt mitään sen veroista kuin Pekka Herlinillä, mutta varsinkin sosiaalisten verkostojen tarkempi analyysi olisi ollut hyödyksi. Ehkä pidättyvyyden syy onkin se, että yksityis-Erkko saattoi olla melko yksioikoinen ja jopa tylsä, ainakin herrakarsaalta lakeudelta kotoisin olevan Salokankaan muutaman sivuviittauksen valossa. Ei se vähennä hänen saavutustensa merkitystä.

Valtaosan tekstistä on kirjoittanut Salokangas, joka on omimmillaan kuvatessaan *Helsingin Sanomien* vaiheita. Käsitys tärkeistä käännteistä paranee, etenkin siitä vaiheesta, kun Eljas Erkko isänsä kuoleman jälkeen varmisti lehden suvulle ja omiin käsiinsä, vastoin edistyspuolueen johtomiesten pyrkimyksiä. Silloin syrjään joutuneen päätoimittajan W. W. Tuomiojan pojanpoika silmäili omassa kirja-arviossaan erityisen kiinnostuneena juuri tätä jaksoa.⁵ Suomi on tällainen, 'kaikilla' on yhteys 'kaikkiin'.

Valaisua saadaan myös sodanjälkeisiin vaiheisiin. Onhan *Valittujen Palojen* tai *Aku Ankan* julkaisupäätös Suomen kylmän sodan aikaisen ilmapiirin ja 'lännettymisen' historiassa monin verroin merkittävämpi teko kuin jokin ministerinpaikka tai tavanomainen hallituskonstellaatio. Täytyy myöntää, että sopimusneuvottelujen tai painokonehankkeiden tarkka kuvailu on pitkästyttävää luettavaa, mutta jossain senkin tiedon on oltava.

Erkon sota – ja brittien?

Paasikivi käytti talvisodasta mielellään nimitystä 'Erkon sota', mikä oli sikäli kohtuu-

1. Ohto Manninen & Raimo Salokangas (2009) *Eljas Erkko: Vaikenematon valtiomahdi*. WSOY 2009. 749 s.
2. Matala profiili on niin korostettu, että tulee mieleen, lähettääkö Manninen näin terveisiä kahdelle erilaiselle vastapuolelleen, perusantagonistilleen Heikki Ylikankaalle tai omalle entiselle kumppanilleen Hannu Rautkalliolle.
3. Uutuksien joukossa on monenlaisia tiedustelutietoja ja -yhteyksiä, Mannerheimin asenteita valottavaa ainesta, tietoja Paksun Hermanin eli Göringin asemasta ja toimista.
4. En tietenkään tarkoita sitä, että Sorsan paperit pitäisi oikopäätä ojentaa haaskalinnuille, mutta jonkinlainen järjestynyt avaaminen jo ennen nyt voimassa olevaa määräaikaakaan voisi olla paikallaan.
5. Erkki Tuomiojan arvostelu Erkko-kirjasta, *Helsingin Sanomat* 17.11.2009.

ton solvaus, ettei Stalinin isyyttä voi vakavasti kiistää. Arvostelukyvystä toki voi keskustella, ulkoministeri ei enimmän aikaa uskonut sodan voivan todella tulla. Siinä uskossaan hän ei tosin ollut yksin.

Syntipukkina Erkko joutui loppuiäkseen syrjään ulkopoliittisesta päätöksenteosta ja valtion johtotehtävistä. On silti luultavaa, vaikka asiaa ei voidakaan varmuudella tietää, että taipumattomuus syksyllä 1939 johdi lopulta Suomen kannalta parempaan tulokseen kuin myönnytykset olisivat johtaneet. Myönnytyksillä olisi vältetty talvisota, mutta miten olisi kestäetty kesän 1940 paine, jos Neuvostoliitolle olisi luovutettu alueita ja tukikohtia eikä suomalaisilla – eikä Stalinilla – olisi ollut talvisodan kokemusta alla.

Teesi Erkon sodasta voidaan siirtää syrjään, mutta sen takaa kohoaa tämänkin kirjan valossa kysymys brittien merkityksestä talvisodan syttymisen kannalta. Brittien talvisodan aikana tarjoama apu joutui suomalaisessa tutkimuksessa (etenkin Jukka Nevakivi) jo aikaa sitten kriittiseen tarkasteluun, mutta heidän roolinsa talvisodan alla ei ole vielä kukaan täysin valjennut.

Lontoossa nykyään saatavilla olevan aineiston valossa Erkon suhde britteihin näyttää vieläkin läheisemmältä kuin hänen omien merkintöjensä pohjalta. Suvereeni ja kielitaitoinen anglofiili oli briteille erittäin tervetullut, toista maata kuin pääministeri Cajander, jonka kohtaaminen oli brittien meriministerille kaikkien aikojen tahmein ja raskain tilaisuus.⁶ Tiiviissä keskustelusuhteissa Erkko ei salannut anglofiliytensä reunaehtoja eli sitä, että jos britit Moskovan neuvotteluissa keväällä ja kesällä 1939 antaisivat Stalinille periksi Itämeren piirissä, se sysäisi Suomen Saksan leiriin, jonne moni etenkin upseeripiireissä muutenkin mieli. Kun Suomi toukokuussa 1939 torjui Saksan tarjoaman hyökkäämättömyyssopimuksen Itämeren maille (kirjassa s. 212), Erkko kertoi lähettiläs Thomas Snow'lle, että sotilaspiirit ja varsinkin sotaväen päällikkö kenraali Österman olivat jyrkästi vaatineet Saksan tarjouksen hyväksymistä. Ulkoministeri sai Ruotsin ja Norjan linjan mukaisen torjuvan kantansa vain vaivoin läpi

saatuaan yleisesikunnan päällikön kenraali Oeschin tuekseen.⁷

Niin kuin usein käy, lähettiläs Snow samastui asemamaahansa. Lontoossa sen sijaan pysyi kirkkaana mielessä, ettei Suomen etu välttämättä ollut sama kuin brittien. Kun Erkko keväällä pelkäsi – ja viimein varmuudella ”tiesi” – punalaivaston ottavan tilaisuuden tullen Ahvenanmaan, Lontoossa nähtiin, että vaikka Neuvostoliiton saapuminen Pohjanlahden suulle uhkaisi Suomea, se olisi tervetullutta Britannialle, koska se vaarantaisi Saksan malmikuljetukset.⁸

Vielä pitemmälle tätä järkeilyä kuljetettiin, kun Suomi lokakuun alussa 1939 sai kutsun Moskovaan. Foreign Officen pohjoisella osastolla nähtiin, ettei ”Suomelle paras kurssi (ts. sen omasta näkökulmasta)” välttämättä ollut yhtä kuin ”hyödyllisin palvelus jonka se voi suorittaa (ts. meille)”. Suomelle sota Neuvostoliittoa vastaan ja mahdollinen miehitys oli hirvitys, mutta briteille se voisi avata näköaloja, arvioi osaston ykkösvirkamies Lawrence Collier. Sodankäynti näet imisi neuvostoöljyä, ruokaa ja sotatarvikkeita, jotka muuten voitaisiin lähettää Saksaan. Sitä paitsi hyökkäys kiihottaisi neuvostovastaista mielialaa Yhdysvalloissa, mille voisi olla käyttöä. Eikä sitäkään voinut sulkea pois, että venäläisten hyökkäys sitenkin veisi heidät välirikoon Saksan kanssa. Näin ollen brittien intressissä oli ”toivottavaa, että suomalaiset taistelisivat”, varsinkin

6. Duff Cooperin päiväkirja 15.8.1938, *The Duff Cooper Diaries 1915-1951* (2005) ed. by John Julius Norwich, London: Weidenfeld & Nicholson. – “We had a dinner party on board and Diana and I thought it the stickiest and heaviest of all the parties we have had or attended. The Prime Minister and his wife impose an intolerable burden and cast an impenetrable gloom. He speaks, when he does, from behind a moustache which entirely conceals his face and he makes no more effort than his wife does to maintain conversation. Diana was quite exhausted at the end of it, but I dare say the Finns enjoyed it in their melancholy way.”

7. Craig Gerrard (2005) *The Foreign Office and Finland 1938-1940: Diplomatic sideshow*, London: Frank Cass, 68 –. Kirja ei ole ensiluokkainen, mutta siinä on erittäin kiinnostavaa aineistoa.

8. Gerrard (2005) 38–39.

kin kun he asevelvollisuutensa ansiosta saisivat kokoon suhteellisen suuren armeijan.⁹

Ulkoministeri lordi Halifax ei kenties näin pitkälle seurannut virkamiesten järkeilyä, mutta hän puolestaan levitti käsitystä, että Neuvostoliiton uhka saattoi hyvinkin olla bluffia. Se arvio kantautui Erkon ja muidenkin korviin ja ruokki peräänantamattomuutta.

Lähettiläs Snow kehitteli Helsingissä sellaisen suunnitelman, että Neuvostoliiton mahdollisesti hyökätessä Suomeen britit houkuttelisivat Japanin hyökkäämään pitkin Siperian rataa. Lontoo hylkäsi hankkeen muun muassa sillä perusteella, että silloin olisi jouduttu jättämään Kiina japanilaisten armoille, mikä ei moraalisessa mielessä ollut yhtään hyväksyttävämpää kuin Suomen jättäminen Neuvostoliiton armoille. Hylkytuomiota ei kuitenkaan heti ilmoitettu Snow'lle, joka Helsingissä jatkoi kaavailujaan.¹⁰ Jos Erkkö oli hajulla hankkeesta, mikä ei olisi ihme, se voisi selittää hänen optimismiaan.

Lontoossa uusi meriministeri Winston Churchill puhui toista kieltä neuvostolähettiläs Ivan Maiskille. Suomen saatua neuvotelukutsun Moskovaan Churchill sanoi ymmärtävänsä ”mainiosti, että Neuvostoliiton täytyy olla isäntänä Itämeren itärannalla” ja olevansa ”hyvin iloinen” siitä, että Viro ja Latvia liitettiin Neuvostoliiton systeemiin eikä Saksan; se oli ”historiallisesti normaalia”. Hän siis vetosi siihen, että nämä maat olivat kuuluneet Venäjän keisarikuntaan. ”Stalin pelaa nyt suurta peliä ja pelaa onnistuneesti”, hän kehui, vakuuttaen ettei briteillä ollut syytä tyytymättömyyteen.¹¹ Marraskuun puolivälissä, Suomen-neuvotelujen jo katkettua Moskovassa, Churchill sanoi Maiskille, että Neuvostoliitolla oli ”kaikki perusteet olla dominoiva valta Itämerellä, ja se on brittien intressien mukaista”. Vaatimukset Suomelle olivat hänen mielestään ”täysin luonnollisia ja legitiimejä”. Venäjähän oli menettänyt Itämeren itärannan herruuden edellisessä suursodassa, vaikka se oli silloin ollut liitossa lännen kanssa ja suorastaan pelastanut Ranskan syksyllä 1914. Nyt se ansaitsi kompensaa-

tionsa.¹² Tätä viestiä ei briteiltä saatu Helsinkiin.

Britit¹³ siis toisaalta viestittivät Helsinkiin tukeaan ja arviota, jonka mukaan Neuvostoliiton uho oli luultavasti bluffia, mutta toisaalta suorastaan yllyttivät Stalinia ottamaan omansa, tosin varoitellen sotilastointien seurauksista. Tämän ei tarvitse olla laskelmoitua kaksinaamaisuutta tai kaksinkertaista kirjanpitoa, josta Maiski brittejä syytti (”ovelaa kansaa nuo englantilaiset”¹⁴), vaan kysymys oli maailmanvallan monikeroksisten intressien eri aspektien ilmenemisestä eri yhteyksissä.

Neuvostolähettiläs pohti Churchillin ja muiden brittijohdajien sanomaa Mainilan laukausten jälkeen, kun Neuvostoliitto oli jo sanonut irti hyökkäämättömyyssopimuksen, jonka Maiski itse oli aikoinaan Helsingin-lähettiläänä allekirjoittanut. Nyt tulisi sota. Miten britit ja muu länsi reagoisivat? ”Kuka niitä [suomalaisia] auttaa? Ruotsalaiset? Englantilaiset? Amerikkalaiset? Kittiä kanssa! [Tšerta s dva!] Lehtimelua, moraalista tukea, oihkintaa ja voihkintaa – sitä kyllä. Sotajoukkoja, lentokoneita, tykkeitä, kuularuiskuja – sitä ei. Eilen Butler juuri sanoi minulle: 'Jos niin kävisi, emme pysty lähettämään Suomeen ainuttakaan sotalaivaa.'”¹⁵

9. Gerrard (2005) 88–89. – Lähteenä ovat FO:lla tehdyt huomautukset Snow'n raporttiin 8.10.1939.

10. Gerrard (2005) 91–93. – Snow muotoili ehdotuksensa ensi kertaa 21.10.1939.

11. Lähettiläs Maiskin salasähke ulkoasiain kansankomissariaatille 7.10.1939, *Dokumenty vnešnei politiki* (DVP), XXII: 2, 1939 (Moskva: Meždunarodnye otnošeniia 1992), 167–69. Tähän keskusteluun on Suomessa kiinnittänyt huomiota Mikko Majander (2004) *Pohjoismaa vai kansandemokratia? Sosiaalidemokratit, kommunistit ja Suomen kansainvälinen asema 1944–1951*, Helsinki: SKS, 31.

12. Maiskin salasähke 13.11.1939, *DVP* 1939.

13. Tässä esiintyneet britit olivat kaikki konservatiiveja, useimmat churchilliläistä linjaa. Brittien koko kuva on vivahteikkaampi. Talvisodan sytyttyä heränneessä Suomi-solidarisuudessa tuli näkyviin muiden voimien ja etenkin Labourin paino, ja Churchillille tuli uutta sanottavaa hänellekin.

14. Maiskin päiväkirja 30.10.1939, *DVP* 1939. Vanha hokema 'perfidious Albion' kääntyi helposti venäjäksi: "Hitrii narod anglišanii."

15. Maiskin päiväkirja 29.11.1939, *DVP* 1939. – R. A. 'Rab' Butler oli Foreign Officen alivaltiosihteeri.

Maiskin arvio meni pieleen, sillä suomalaisten vastarinnan sitkeys loi uuden tilanteen. Ei ihme, jos Stalin käytyään kuukauden verran talvisotaa ja tajuttuaan, mihin oli itsensä ajanut, epäili englantilaisia tahallisesti harhaanjohtamisesta ja houkuttelusta pinteeseen.¹⁶

Hatut ja myssyt

Erkon ja toisaalta Paasikiven ja myös Mannerheimin vastakkaisuus¹⁷ ja sen juurena ollut perustuslaillisten ja suomettarelaiten ristiriita houkuttelee pohtimaan Suomen uudemman historian ja idänpolitiikan suurta teemaa, hattujen ja myssyjen, tavallaan myös Arwidssonin ja Snellmanin, sitten asevelisocialistien ja Kekkonen suurta vasta-kohtaa.

Vastakkaisuuden luonne on paljon vaihdellut ja ollut riippuvainen monista ulkoisista tekijöistä, kuten kansainvälisestä yleis-tilanteesta ja Venäjän kulloisestakin voimasta. Mutta jos tarkastellaan asiaa pelkästään Suomen (tai 1700-luvun Ruotsin) näkökannalta, näyttää siltä, että yhden tai toisen suunnan ylivalta on helposti johtanut onnettomiin seurauksiin, hattujen dominanssi sotaan tai konflikteihin, myssyjen valta kyyristelyyn.

Voidaanko siis päätellä, että tarvitaan molemmat? Myssyt hoitamaan käytännön idänsuhteita, hatut varjelemaan puolustusta

ja olemaan hankala vaihtoehto, ettei myssyjä kannattaisi painostaa liian pitkälle. ”*Sekä* vastarinta *että* myöntövyvyys olivat osoittautuneet suuriruhtinaskunnan erillis-aseman puolesta käydyn taistelun välttämättömiksi ainesosiksi”, Tuomo Polvinen veti yhteen Bobrikovin kauden.¹⁸

Ei sekään kuulosta optimaaliselta, silloin saadaan sisäistä riitaa ja syyttelyä, raastavaa taistelua. Kenties parhaalta, mutta ei suinkaan ongelmattomalta, tuntuisi jos yhdet ja samat tahot, vieläpä samat henkilöt voisivat ikään kuin sisäisenä luontonaan kantaa kumpaakin aspektia. Pitoisuudet pakostakin vaihtelisivat, niin kuin ovatkin vaihdelleet. Sitäkin sattuisi, niin kuin on sattunut, että päivällä ollaan yksiä, mutta yöllä toisia.

16 Ks. Kimmo Rentola, ”Residenttimme ilmoittaa...” Tiedustelun vaikutus Stalinin päätöksiin talvisodassa’, *Ennen ja nyt* no. 4/2002, www.ennenjanyt.net/4-02/rentola.htm

17 Erkko-kirjan rajuin sitaatti on vuoden 1960 päiväkirjamerkintä, jonka mukaan Mannerheim ”oli täysi ryssä, eikä hän koskaan siitä taudista parantunutkaan. Paasikivi oli huomattavasti pahempi, mutta silti suomalainen, vaikka politiikaltaan, mikäli sellaisesta hänen suhteensa voi puhua, oli saman linjan miehiä. P:n johtolinja oli pelko, Marskin ryssä” (s. 486).

18. Tuomo Polvinen (1985) *Valtakunta ja rajamaa: N.I. Bobrikov Suomen kenraalikuvernöörinä 1898–1904*, Helsinki: WSOY, 345. Kursivoinnit Polvisella harvennuksina.

Rikkoja karttarokassa

Suomen historian kartasto. Toim. Pertti Haapala ja Raisa Maria Toivo. Karttakeskus 2007. 304 s.

■ Yli puoli vuosisataa ehti vierähtää siitä, kun vuonna 1949 ilmestynyt Eino Jutikkalan toimittama Suomen historian kartasto sai seuraajan. Jutikkalan teos keskittyy esittämään historian kannalta keskeisiä tapahtumia ja ilmiöitä kartoin, professori Pertti Haapalan ja tohtori Raisa Maria Toivon toimittama kirja on enemmänkin artikkeleista koostuva Suomen historian yleisesitys, joka havainnollistaa kuvattavia ilmiöitä karttojen ja diagrammien avulla. Teksti on uudessa kartastossa olennaisessa roolissa.

Teos koostuu yli sadasta erillisestä omasta aihepiiristään kertovasta artikkelista, joiden ytimenä ovat karttaesitykset. Kukin artikkeli on tiivis, mahdutettu omalle aukeamalleen. Poikkeuksena on ainoastaan teoksen päättävä, omana päälukunaan esitettävä

muutaman aukeaman mittainen Suomen karttakuvan kehitystä kuvaava kirjoitus. Kartaston kokonaisuus jakautuu kronologisesti perinteiseen tapaan viiteen päälukuun, jotka käsittelevät maan asuttamista ennen vuotta 1000, keskiaikaa, Ruotsin aikaa, autonomian aikaa ja itsenäisyyden aikaa.

Suomen historian kartasto on suurtyö, monipuolinen ja edustavasti toteutettu. Teos pyrkii historiantutkimuksen hermolle ja päivittämään Suomen historiasta olevat käsitykset nykytutkimuksen tasalle. Kirjoittajista suuri osa kuuluu parin viime vuosikymmenen tutkijakunnan kärkikaartiin, mukana on jokunen varttuneempikin asiantuntija mutta myös muutama tohtoroitumisvaiheessa oleva tutkija on otettu mukaan koettelemaan siipiään. Moni teoksen artikkeli onkin ansiokas silloin, kun kirjoittaja on omalla ”maaperälläään” ja hänellä on uutta sanottavaa. Esimerkiksi arkeologi J.-P. Taavitsaisen artikkelit mäkivilinnoista heittävät niiden ympärille lähinnä mielikuvituksen keinoin kehityksen käsityksen suomalaisten ikivanhasta puolustusorganisaatiosta perustellusti romukoppaan.

Uuden Suomen historian kartaston tulisi kuulua jokai-

sen Suomen yliopistoissa toimivan historian oppiaineen koulutusmateriaaliin, sillä se osoittaa havainnollisesti, kuin monella tapaa ja kuinka monipuolisesti kartoilla voi asioita esittää. Emeritusprofessori Jussi T. Lappalaisen karttaesitys Ruotsin suurvallan noususta ja tuhosta ja niihin vaikuttaneista tekijöistä on suorastaan kekseliäs. Markus Hiekkasen kartat keskiaikaisten kivikirkkojen levinneisyydestä, joihin on otettu mukaan koko Skandinaavia ja Viro havainnollistavat tilanteen tyrmäävän selvästi: Tanska, mukaan lukien tuohon aikaan Tanskaan kuulunut nykyinen eteläisin Ruotsi, olivat kivikirkkoaluetta. Meille kivikirkkoja rakennettiin vain sinne tänne, missä väestöpohja sen mahdollisti, suurimmalta osaltaan Herraa palveltiin vaatimattomissa puukirkoissa.

Teoksesta voi poimia esimerkkejä monista erinomaisista karttaesityksistä. Mutta valittavasti myös päinvastaisia esimerkkejä on kirjaan jäänyt. Olla aiheen asiantuntija ja ammattitaitoinen havainnollisten karttaesitysten laatija eivät ole sama asia. Malliesimerkki siitä, kun kirjoittaja ja karttaesityksen laatija on niin perin pohjin uppoutunut tieteenalaansa ja aiheeseensa, ettei enää pysty

välittämään informaatiota keskivertolukijalle eteenpäin on vesistöjen kehityshistoriaa kuvaava kartta (s. 13). Se on jo taitollisista syistä toivottoman pieni, mutta myös niin monimutkainen, ettei sen mahdollisesti sisältämä informaatio suuremmassakaan koossa avautuisi hydrologiaan perehtymättömälle lukijalle.

Kaikki artikkelien kirjoittajat eivät selvästikään ole aiheensa erityisasiantuntijoita, vaan ovat rekrytoituneet mukaan, koska ovat tutkineet jotakin "sinne päin" olevaa aihetta. Vain yksi esimerkki tästä on selvästikin suppeahkoon kirjallisuuteen perustuva artikkeli ja kartat talonpoikaispurjehduksesta. Tekstiosa purjehditi ajassa ristiin rastiin niin, että viikinkiretkiltä päädytään seuraavassa kappaleessa kuljettamaan halkoja 1800-luvulla Pietariin ja seuraavassa hengenvedossa Kustaa Vaasa on 1500-luvulla kieltämässä talonpoikaispurjehdusta. Talonpoikaispurjehdus oli keskiajalta 1900-luvulle ulottunut ilmiö, jonka syyt ja suhde valtiovalttaan vaihtelivat aikakausittain ja alueittain suuresti. Tämä olisi pitänyt tuoda niin tekstissä kuin karttaesityksissä selkeästi esiin. En myöskään ymmärrä, kuinka karjalaisten sisämaan kauppareitistä tähän yhteyteen laadittu kartta liittyy talonpoikaispurjehdukseen, etenkin kun karjalaiset näyttävät kartan perusteella vaeltaneen Pohjanmaalta Laatokalle, eikä päinvastoin kuten aiemmin on oletettu.

Kysymys läntisestä ja itäisestä perherakenteesta on tieteellisen kiistelyn aihe, josta on kirjoitettu hyllymetreittäin

hyvää luettavaa. Yleiseen tietoisuuteen, mutta myös monien historioitsijoiden mieliin on pinttynyt Väinö Voionmaan teoksen Karjalaisen kansan historia (1915) vulgaarin tulkinnan myötä kansallisromanttinen käsitys patriarkan hallitseman suurperhemuodon dominanssista Itä-Suomessa ja Karjalassa. Tätä kautta on siten selitetty mm. alueellisia eroja väestökehityksessä, sosiaalisissa oloissa ja taloudellisissa rakenteissa, kuten tehdään myös kartaston perherakennetta kuvaavassa artikkelissa. Luettaessa ajatuksella "sylytätehdasta" ja sen taulukoita, ei tällaiseen johtopäätökseen voi päästä. Suurperheellä siten kuvattuna, kuin Voionmaa siitä kirjoitti, tarkoitetaan ns. laajentumaperhettä, joka useimmiten koostui kahdesta sukupolvesta, vanhemmista ja yhden heidän jälkeläisensä perheestä.

Vertikaaleja eli veljesten perheiden muodostamia laajentumaperheitä oli toki Itä-Suomessa enemmän kuin Länsi-Suomessa, mutta ne tai vanhan patriarkan johtamat lukuisten avioparien muodostamat karjalaiset suurperheet eivät olleet missään vaiheessa kokonaisuuden kannalta dominoivassa asemassa, vaikka niitä esiintyikin. Näin ollen esimerkiksi väestökehityksen selittäminen suurperhelaitoksella ei käy lainkaan päinsä. Edellisestä johtuen perherakennetta uuden ajan alussa kuvaava kartta yksinkertaistaa asiaa ja uusintaa vanhentuneita käsityksiä.

Muutamia kokoneidenkin tutkijoiden artikkeleita leimaa "vasemmalla kädellä" tekemi-

sen meininki. Toki ymmärrän, että annettu teksti on ollut pieni, mutta juuri siksi tehtävä valita tekstiin olennainen sisältö onkin hyvin haastava. Nyt esimerkiksi Suomen karttakuuvan kehityksestä kirjoitetusta esityksestä puuttuvat kaikki maininnat aivan keskeisistä Mercatorin, Orteliuksen ja van Salingenin kartoista, joiden mukaan Suomen alue kuvattiin 1600-luvulle saakka lukuisissa eri karttaversioissa. Kummallisinta on vuonna 1626 julkaistun Anders Bureuksen "Orbis Arctoi" -kartan täydellinen unohtaminen, sillä Suomen karttakuva perustui siihen ja siitä laadittuihin jäljennöksiin vain pienin muutoksin seuraavat sata vuotta.

Itämeren alueen kauppaa Turun näkökulmasta kuvaavat kartat ovat sinänsä havainnollisia, mutta ongelmallinen on karttakuvauksen pohjana oleva aineisto, joka on koottu vuosilta 1556 ja 1558–60. Tuohon aikaan käytiin ns. Kustaa Vaasan Venäjän sotaa, johon myös Itämeren hansakaupungit sotkeutuivat, eikä kireä tilanne Itämerellä ja toistuvat kauppasaarrot voinut olla vaikuttamatta alueen kaupunkien kauppaan. Vuodet 1558–60 ovat aivan erityisen ongelmallisia siksi, että juuri tuolloin, sotatoimien jo tauottua ja ennen Narvan sataman avautumista venäläisille, kaikki kauppa Venäjältä ulkomaille määrättiin kulkeväksi Suomen satamien kautta. Tällöin yleensä varsin hiljaisessa Viipurin satamassa suorastaan tungeksi venäläisten ja hansakaupunkien kauppiaiden laivoja. Noita paria vuotta onkin kutsuttu Viipurin kaupan kulta-ajaksi. Ti-

lanne Itämerellä noina vuosina oli aivan poikkeuksellinen ja vaikutti varmasti muidenkin Suomen rannikon satamien kuin Viipurin liikenteeseen.

Edellisestä päästäänkin karttateoksen mielestäni suurimpaan ongelmaan, siihen, ettei artikkeleissa yleensä lainkaan esitellä aineistoja, joihin karttaesitykset ja niissä olevat luvut perustuvat. Ratkaisu on varmaankin toimituksen ohjeistama, koska periaate on läpikäyvä lähes kaikissa artikkelissa. Tämä johtaa kuitenkin monissa kohdin ongelmallisiin tilanteisiin, kun lukija ei tiedä kuinka ja miltä alueelta ja millä perustein esitetyt luvut tai diagrammit on koottu. Näin moniin hyvinkin toteutettuihin esityksiin jää varauksia, jotka vaikuttavat esitettyjen tietojen käyttökelpoisuuteen.

Vain yhtenä esimerkkinä edellisestä tähän otettakoon Suomen talolukua 1560–1805 kuvaava kartta, jossa ei lainkaan problematisoida sitä, mitä alueita otsikon Karjala alle kunakin valittuna tarkasteluvuotena on kuulunut. 1560-luvun Viipurin linnaläänin ja 1800-luvun alun Vanhan Suomen alueilla oli sängen vähän yhteneviä rajoja, kuitenkin Karjala-otsikon alla esitetään talomäärien lukusarja kuin kyseessä olisi koko ajan sama alue. Kysyä sopii myös, mistä on saatu varhempisiin aineistoihin nähden vertailukelpoinen Karjalan alueen taloluku vuodelta 1720, kun alue oli ollut jo kymmenen vuotta venäläisten miehittämiä. Lukija voi vain arvailla, että luku perustunee Oiva Turpeisen julkaisuihin. Sananen tämän tyyppisistä seikoista tekisi kustakin artikke-

lista ja karttaesityksestä paljon käyttökelpoisemman tutkijakunnalle, eikä aineisto-ongelmien piilottaminen ”suurelta yleisöltäkään” liene kovin eettinen ratkaisu.

Tarkasteltavana oleva kartasto on ollut toimituksellisesti valtaisa työ. On tietenkin mahdotonta, että teoksen toimittajat olisivat kaikkien käsiteltävien teemojen asiantuntijoita, ja havaitsisivat kaikki artikkelien puutteet tai sisäiset ja niiden väliset ristiriidat. Melkoinen määrä kummallisuuksia on kuitenkin työhön jäänyt, joko kirjoittajien ajattelun mattomuuden tai sitten toimittajien kiireen vuoksi. Otan vain tähän esimerkiksi vain Suomea ja katolista kirkkoa kuvaavan artikkelin. Ruotsin katolista keskiaikaista hiippakuntajakoa kuvaavan kartan hyväksyn, mutta en saata ymmärtää, kuinka kahta seuraavalla sivulla (s. 63) täsmälleen samalla otsikolla olevaa karttaa suomalaisista paikannimisistä Vatikaanin lähteissä tulisi rinnan lukea. Otsake on sama, informaatio aivan eri! Kun kartoissa esiintyviä lukuja vertaa edellisellä sivulla olevaan asetelmaan, jossa käsittääkseni esitetään taas sama asia maakunnittain, eivät karttojen ja asetelman luvut lainkaan täsmää keskenään. Ilmeisesti en osaa lukea näitä asetelmia tai karttoja oikein, mutta eivät silloin osaa monet muutkaan!

Kun hanke on ollut monitieteinen, kaikki kirjoittajat eivät ole historioitsijoita. Tämä näkyy useiden karttojen ”epähistoriallisuudessa”. Suomen alueen puutarhaoloja 1600-luvulla kuvaavan kartan pohjana on toisen maailmansodan jäl-

keinen Suomi, jolloin 1600-luvun Suomelle keskeinen Kannaksen ja Viipurin kulttuuri-alue jää kokonaan vaille kuvausta. Muutamissa kartoissa, jotka kuvaavat 1800-lukua tai 1900-luvun alkua, Suomen alueeseen näyttää kuuluvan siihen vasta 1920 Tarton rauhassa liitetty Petsamon alue (s. 164, 177, 181). Kirjoittajien ja karttojen laatijoiden tiukka ohjeistus ja valvonta olisi ehdottomasti ollut paikallaan. Kehnoja esityksiä olisi pitänyt vaatia uudelleen tehtäviksi tai hylätä kokonaan. Tällaiseen ei kuitenkaan nykyään ole toimittajilla juuri aikaa eikä aina ”kanttiakaan”, sillä ”historian kylä” on kovin pieni. Nykyisessä kustannustoiminnan maailmassa vallitseva kiire ja aikataulutus johtavat valitettavan usein siihen, että heikko laatu lasketaan seulan läpi.

Päällekkäisyyksien karsiminen ja tekstien yhtenäistäminen on jäänyt toimittajien tehtäväksi. Artikkeleita on pyritty järjestämään päälukujen sisällä temaattisiksi kokonaisuuksiksi, jotka ovat luonto, väestö, elinkeinot, yhteiskunta ja kulttuuri. Loogisen järjestyksen löytäminen suurelle määrälle artikkeleita on varmasti vaikeaa. Joskus artikkelien sijoittelun logiikka jääkin mysteeriksi. Miksi esimerkiksi esitys nuijasodasta 1596–97 on sijoitettu Ruotsin 1600-luvun suurvallan syntyä, oloja ja romahdusta kuvaavien artikkelien jälkeen?

Kun kartaston valtaisaa artikkelimerta kahlaa läpi, väistämättä tulee mieleen, että samantyyppisistä teemoista kirjoittaneiden keskinäinen vuorovaikutus olisi yhtenäistänyt esityksiä. Se olisi saattanut olla

myös alku uusille tulkinnoille tai jopa tutkimushankkeille. Tällaisia yhteistyön paikkoja ovat erityisesti asutushistorian kuvaukset, joissa arkeologian luonnontiedepohjaiset menetelmät kohtaavat 1500-luvulta alkavat historian asiakirja-aineistot. Myös asutus- ja vuorovaikutusvirtoja tarkastelevien arkeologien ja esihistoriallisten ja keskiajan kielioloja tarkastelevien kielitieteilijöiden ja historioitsijoiden tuominen saman pöydän ääreen olisi ollut hyödyllistä, kuten Suomenmaan alueen rajojen kehitystä eri aikoina kuvanneiden karttojen laatijoiden yhteistyö.

Olen edellä ollut kovin kriittinen useita Suomen historian kartastossa olevia artikkeleita ja niiden karttaesityksiä kohtaan. Esiin nostamillani esimerkeillä en ole halunnut osoitella sormella tiettyjä tutkijoita. Tavoitteena on ollut tuoda esiin niitä suunnattomia ongelmia, joita liittyy teokseen, jossa aukeaman tilassa kuvataan monia sellaisia aiheita, joista on suuri määrä kiistanalaisia käsityksiä ja valtaisa kirjallisuus. Valmiista työstä on toki aina helppo löytää vikoja ja puutteita. Yksityiskohtiin puuttuvan kärjekkään kritiikin myötä hyväkin työ leimautuu monta kertaa aiheita kelvottomaksi. Onkin syytä lopuksi korostaa, että yksityiskohtien ongelmista huolimatta Suomen historian kartasto on kokonaisuutena monella tapaa ansioikas teos, ja teoksen toimittajat ansaitsevat suuren kiitoksen epäkiitollisesta työstään.

Kimmo Katajala

Uusi Kristus ja hänen kirkkonsa

Veikko Litzén: Tie Nikeaan. Roomalaisten ja kristittyjen yhteinen matka ajanlaskumme alusta valtiokirkon syntyy. Kirja-Aurora, Turku, 2009. 425s.

■ Professori Veikko Litzén käsittelee Välimeren kulttuurin hengellis-henkistä muutosta ja sen vaikutusta politiikan syvärakenteisiin hellenistisen suurvallan synnystä myöhäisantiikin kristillisen totalitarismin muodostumiseen: kuinka kristinusko voitti. Tekijä sanoo tirkistelevänsä politiikkaa teologian avaimenreiästä.

Teologisesta pohjasta huolimatta kirja on historioitsijan ajatusprosessin tulos, kuinka historian ammattilainen lukee Raamattua. Tekstistä on puristettava, miksi, miten ja kenelle se on syntynyt, mitä viestiä se välittää ja mitä viestejä menneisyydestä on kyetty hävittämään tiedon kontrolloimiseksi (sensuroimiseksi). Virallinen näkökulmamme Nikean uskontunnustukseen ja sen luomaan kristillisyyteen on 300-luvulla syntyneen kirkon totuus.

Juutalaisen perinnön sijaan Litzén korostaa kristinuskon kehittymistä hellenistisessä imperiumissa. Roomalaisen keisarivallan ja sen uskontosuhteen synty Augustuksen keisariuden muodostuessa oli ratkaisevaa. Kristuksen kärsimys-

historian kuvaukset ja uuden testamentin tekstit syntyivät keisarien vallan kontekstissa. Päivä pimeni niin Jeesuksen kuin Caesarinkin kuollessa kuudennella hetkellä, ja tähti ilmoitti Augustuksen ja Jeesuksen syntymän. Ishtar-jumalattareen liittyi kyyhkynen, kuten Jeesuksen kasteeseen yhteydessä pyhä henki laskeutui kyyhkynen muodossa. Augustus oli rauhanruhtinas Kristuksen tavoin. Hyvä paimen oli niin Kristuksen kuin roomalaisten jumaluuksienkin attribuutti. Kristuksen Jerusalemiin ratsastaminen viittaa roomalaiseen ovatio-seremoniaan, jonka Augustus teki ja joka kuvataan Konstantinus Suurenkin tehneen. Keisarin "apotheosis" (jumaloituminen) kuvataan roomalaiskirjallisuudessa samalla tavalla kuin Raamatussa Kristuksen taivaaseen astuminen. Pyhällä Hengellä ja roomalaisten geniuksella on myös yhtymäkohtansa käsitteinä ja kuvauksina. Risti oli roomalaisillakin monessa mukana ja siksi erittäin monitulkintainen: se oli asia, jolle voitiin antaa ja annettiin eri merkityksiä kuulijan ja sanojan mukaan.

Kristilliset ryhmittymät olivat keskenään riitaisia, eivätkä roomalaiset tunteneet niitä tarkasti. Siksi kristittyjen vainoamisen syytä oli useita. Ensin oli keisarin vallan halveksiminen ja viranomaisten pelko siitä, että kyse olisi jo aiemmin kiellettyjen mysteerikulttien tapaisesta moraalittomasta mellakoinnista. Vähitellen mukaan tuli käytännöllisiäkin kysymyksiä kuten varojen takavarikointi valtion tarpeisiin ja poliittinen tarkoituksenmukaisuus. Kristillinen kirjallisuus

systematisoi vainot ja lioitteli niitä. Unohdettiin myös, että vainoja ja konfiskoiteja kohdistettiin muihinkin ryhmiin, kristittyjen sisäiset vainot olivat kaikkein tuhoisimpia eikä roomalaisilla ollut asiassa mitään ideologista ohjelmaa.

Kristillinen seurakuntajärjestelmä muodostui roomalaisten yhdistysten muotoon, ja kristinuskosta tuli näiden puitteissa yksityinen kultti. Sillä oli pian kannattajia aina yhteiskunnan yläkerroksiin saakka. Myös jotkut keisariperheen jäsenet kunnioittavat kristittyä jumalaa. Severus Alexander palvoi Historia Augustan mukaan jumalina mm. Abrahamia ja Kristusta.

Kristillistyminen ei missään ollut mikään kertakaste vaan vuosisatainen prosessi, jossa kristillisuus ja paikallinen heterogeeninen uskonto muuttuivat. Roomassa jopa perinteinen Juppiter muuttui: Juppiter Optimus Maximus sai rinnalleen itämaiset Juppiter Dolichenuksen ja Juppiter Heliopolitanuksen. Kristillisyydskin synkretisoitui ottaessaan tapoja, rittejä, symboleja ja opetuksia muilta uskonnoilta. Vaikka puritaanisten kristittyjen mielestä roomalaiset jumalat eivät olleet oikeita tai ainaakaan täysjumalia, roomalaisten mielestä kristillinen jumala oli tosi jumala.

Merkittävää oli vähittäinen monoteismin muodostuminen Auringon-jumalan ympärille 200-luvulla. Keisarit alkoivat julistaa olevansa voittamattoman Auringon ruumiillistumia. Auringon kehräsymboli ("piikkikruunu") oli niin jumalallinen, että se lainautui myös kristityille: Kristuksen orjan-

tappurakruunu muuttui Auringon symboliksi, kirkon alttari rakennettiin itäpäätyyn, josta Aurinko nousi, Auringon syntymäpäivä siirtyi keisari Konstantinuksen vallansyntymäpäiväksi ja sieltä Kristuksen syntymäpäiväksi eli jouluksi. Pääsiäinenkin vakautettiin kalenterissa niin, että ylösnousemuksen päivä on Auringonpäivä (sunnuntai). Kristus on näet "valo valkeuden". Aurinko ulottui myös muihin kultteihin: Mithrakin oli "valon jumala", johon sopi lopulta myös Nikean uskontunnustuksen jumaluuden määritelmä. Vanha uskonto jäi osaksi kristillistä rakennetta. Siksi mitään selkeää rajaa kultteissa ei ollut. Kastekaan ei tällaista muodostanut, koska moni vihkiytyi useaan kulttiin. Koska vanhat opetukset ja muodot säilyivät ja kehittyivät yhteiskunnassa pitkään, osin jopa nykyisyyteen saakka, ei voida määritellä yhtä yhteiskunnan kristillistymisen hetkeä.

Oikeastaan Aleksanteri Suuresta alkanut ajatus hallitsijan jumalallisuudesta oli juurtunut syvään roomalaisyhteiskunnassa. Keisarit ottivat jumalia referensseikseen, heitä kutsuttiin jumalien nimillä ja pidettiin jumalten jälkeläisinä. Roomalaiset ajattelivat, että oli olemassa valtaaita, joilla oli tavallista ihmistä suurempi mahti. Ajateltiin, että hallitsijalla oli kaksi ruumista: maallinen ja jumalallinen. Tämä ajatus siirtyi Konstantinuksen kautta kristillisiin valtiaisiin: pyhiin kuninkaisiin ja piispoihin.

Kristittyjen yhteisöorganisaatio tarjosi tehokkaan verkoston yhteiskunnassa sanoman levittämiseksi. Rooman

itäiseksi kilpailijaksi kohosi 200-luvun puolivälissä Persian valtakunta, jossa valta kyettiin keskittämään shaahien shaahiin päättävää hierarkiaan. Sen tueksi kehittyi zarathustralaisuudesta uskonnollinen hierarkinen verkosto. Roomalaiskeisarit ottivat tästä oppia. Diocletianuksen keisariusuudistuksessa valtakunta jaettiin hallinnolliseksi pyramidiksi, jonka huipulla oli itsevaltias. Kun apostoli Paavali piti Kristusta "kaikkivaltiaana", alkoi tämä termi sopia myös keisarille, joka olisi kavahtanut sitä ensimmäisellä vuosisadalla.

Konstantinus Suuri kehitti hierarkkista hallintoa lakkauttamalla roomalaisen virkaurajärjestelmän. Sotilasvirat erotettiin keisarin tueksi omaksi kokonaisuudekseen. Kristillisen kirkon hierarkia tarjosi taas persialaistyyppisen ideologisen kontrolli-instrumentin, jonka Konstantinus otti käyttöönsä muuttamalla kristillisen uskon yksityiskultista (culta privata) valtiokirkoksi (culta publica). Nikean kirkolliskokouksessa määriteltiin uskonnon perusdogmit ja Raamatun kirjat. Keisari pakotti kirkon piispat hyväksymään riitaisten opetusensa sijaan opin, joka kelpasi keisariuden tueksi ja politiikan teon välineeksi. Litzén selittää uskottavasti, miksi jopa Johanneksen ilmestys sisällytettiin Raamattuun: sen sanoma on osa pelastajakeisari Konstantinuksen propagandaa. Näin tapahtui yhteiskunnan hallinnollinen kristillistyminen ja samalla luotiin uskontunnustus, joka edelleen ohjaa kristikunnan opillista totuutta.

Litzénillä on paljon edeltäjiä, joten monikaan havain-

noista ei ole täysin hänen omia keksintöjään. Konstantinus Suurihan on ollut kristillistymisen keskuksessa jo 1700 vuotta. Kirjassa tosin on ymmärtääkseni myös täysin uusia oivalluksia. Tärkeintä on kuitenkin kokonaisuus, jota en tällaisenaan ole tavannut Litzénin siteeraamassa tai muussaakaan kirjallisuudessa. Merkittävimpänä pidän kehittäviä Konstantinuksen keisariudesta. Keisari oli sitoutunut Auringon kulttiin. Sen merkeissä hän valloitti Rooman, hän ei itse koskaan ymmärtänyt Auringon ja Kristillisen jumalan eroa ja samaisti oman asemansa Kristukseen ("uusi Kristus"). Konstantinukseen liittyvä runsas uskonnollinen symboliikka on erittäin monimerkityksistä. Näinpä hän kykeni muuttamaan symboleja eri jumaluuksien välillä tarpeen mukaan. Auringon attribuutteja kutsuttiin kristillisiksi mm. silloin, kun Konstantinus tarvitsi kirstettyjä 320-luvulla valtansa tueksi. Tässä yhteydessä on voinut syntyä myös vanhojen kirkkojen (14.9.) suuresti juhliman ristien ylentämisen juhla. Litzén epäilee lopuksi, että Konstantinuksen kaste kuolinvuoteellaan 337 olisi ollut vain myöhemmin keksitty selitys. Oikeasti sairas keisari oli hoidossa Apollonille (Aurinko) omistetussa kylpylässä.

Tekijä korostaa tähtitaivaan enteitä tärkeänä osana roomalaisesta politiikkaa. Uusin tutkimus tukee tätä ajatusta, mutta sitä ei ole aiemmin liitetty kristillistymisen historiaan vastaavasti. Persialaisuuden ja idän vaikutuksen painottaminen on myös aiempia esityksiä selkeämpää. Keskeinen seikka

on pitkä kaari Augustuksen keisariudesta ja hänen aloittamastaan uudesta maailmankuvasta: Augustuksen propagandan sanoja, merkkejä ja symboleja käytettiin niin kristillisessä kuin keisarin valtaan liittyvässä keskustelussa. Jatkuvässä diskurssissa kaikki osapuolet pyrkivät valloittamaan toistensa positiot symbolien ja merkkien maailmassa ja antamaan niillä oikeutuksen omille väitteilleen. Siksi "merkkien maailmassa" ei ollutkaan yhtä staattista keisariutta, roomalaisuutta, kristillisyyttä tai pakanuutta. Kiintoisaa on "joulupäivän valloitus syntymäjuhla". On tunnettu tosiasia, että joulukuun tullen kristilliseksi juhlaeksi Konstantinus Suuren myötä. Hän otti Auringon-jumalan syntymäpäivän omaksi vallansyntymäpäiväkseen. Auringon syntymä oli kuitenkin yhdistetty tähän päivään keisari Augustuksen taivaallisesta sikiämisestä ja yhteydestä jumala Apolloon.

Roomalaisen uskonnollisuuden ja jumalkäsitteiden analyysi on myös avartavaa, kun pohditaan kristillisyyden muodostumista: keisarien jumaloituminen (divus) ja korkeimman jumalan käsite kuuluivat eri kategorioihin. Ajatus jumalan pojasta ja tämän toimimisesta maailmassa oli aivan järjestyksessä ajatus roomalaisille mukaan lukien Konstantinus Suuri.

Kosmeettisia virheitä (esim. Constitutio Antoniniana on vuodelta 212 ei 215) teoksessa on hämmästyttävän vähän. Tekijä kompastelee toki tuhansien muiden tapaan paikoin roomalaisessa nimijärjestelmässä. Keski-ikäisen ja sitä

varhemman kristillisyyden pahana sudenkuoppana suomalaisessa tutkimuksessa on yleensä kristillisyyden ja nykyisen luterilaisuuden samastaminen. Tämän tekijä välttää kiitettävästi. Eniten minua ärsyttää "stalinistinen" tapa sotkea kulttuuriimme juurtunut ajanlaskutapa. Lyhenteet eaa. ja jaa. ovat virhe (ks. J. Korpele, Kuusikymmentä emämittaa ajassa. Univers – Joensuun yliopiston tiedotuslehti 9/2008, s. 5). Periaatteellisempi kysymys on kuitenkin se, että tekijä käyttää Raamatun teksteissä versio Vulgataa. Latinannos saattaa kuitenkin salakuljettaa 400-luvun tulkintoja, mitä kreikkalaistekstissä ei ole. Pyhän hengen kytkeminen roomalaiseen geniukseen on hyväksyttävää, mutta Litzénin olisi pitänyt muistuttaa myös se, että ymmärrykseen Pyhästä Hengestä vaikutti suuresti gnostilaisuus, joka kirjassa ohitetaan yllättävän vähällä.

Litzénin kirjaa lukiessa päätyy kysymään, mitä historia on. Kiistatta hän paikoin spekuloi, ja paikoin ajatuksen virta vie kohtuuttoman kauas: onko suomen kielen joulukuun ja Caesarin sukunimi Iulius sama sana? Perinteisen ja vanhentuneen käsityksen mukaan historiasta etsitään totuuksia. Litzén pikemminkin antaa tulkinnan menneisyydelle. Monet löydöt ja ratkaisut ovat edelleenkin vain mahdollisia selityksiä. Itse kuitenkin ajattelen, että historia on yhteiskuntatiede, joka pyrkii antamaan malleja ja selityksiä menneisyyden ja nykyisyyden ymmärtämiseksi. Monelle asialle voi antaa montakin mahdollista selitystä. Totuutta ei yksinkertaisesti ole

tai sitä ei tunneta. Mitään arvoa ei ole historialla, jossa vain luettelaa empiriset tosiasiat. Täydelliseen harhaan mennään silloin, kun empiriisiä faktoja yhdistellään nykyajan käsitteillä yrittämättä tulkita niiden aikalaism kontekstia. Tällaista on pääosin perinteinen historia.

Kaikkiaan Veikko Litzénin teos on erinomainen esitys antiikin transitiosta keskiajalle. Se on tärkeä kirja jokaisen sivistyneen suomalaisen käteen. Kun Helsingin yliopistossa järjestettiin Studia Generalia ”Antiikin myytit ja uskonnot” ja sen esitelmät julkaistiin kirjana (Otava: 1979), jäi teos loppulukua vaille, koska Esko Haavan artikkeli ”In hoc signo vinces” oli jo aikanaan täysi ”mahalasku”. Litzénin teos on oikeastaan tuon kirjan postuumi, parannettu ja syvennetty loppuyhteenvedo. ”Tie Nikeaan” voisi avata jopa suomalaisten ortodoksisten piispojen silmät näkemään vallan, politiikan ja uskonnon liiton. Kirjan tärkeyttä korostaa sen teema: kristinusko on nykyisen eurooppalaisuuden ydintä arvojen ja symbolien tasolla jopa vakaumukselliselle ateistille. Konstantinus on taas hahmo, joka yhdistää hellenistis-väli-merellisen kulttuurin kristillisyyteen ja siten hänestä tuli ”Uusi Kristus”.

Suuri onnettomuus on kuitenkin se, että pieni kustantamo on julkaissut *Tien Nikeaan*. Näin se häviää yleisöltä. Sitä ei esittele lehdistö, eikä sitä saa kirjakaupasta. Suomen kirjamyynnin ovat kaapanneet suurkustantamot ja suomalainen kirjakauppa. Niitä voi pitää kulttuurin vihollisina. Suo-

malaisen kirjakaupan hyllytilaa saa historiaosastossa vain so-tahistoria ja poliittiset muistelmat. Näidenkin osalta suositetaan kuvitettuja teoksia, joissa toistetaan turvallisesti kymmenettä kertaa vanhoja totuuksia: niitä poroporvarisoitunut lukija mieluiten ostaa, koska ne eivät edellytä liikaa pohtimista, omien käsitysten muuttamista eikä muutakaan vaivaa. Lopputuloksena on, että koulukirjoissa ja TV-dokumenteissa ei välitetä nykyisen tutkimuksen kuvaa historiasta, vaan jotakin, jonka tutkimus on kumonnut aikoja sitten.

Jukka Korpela

Julman keskiajan paradoksi

Hannele Klemetilä: Keskiajan julmuus. Atena, Jyväskylä 2008. 365 s. + kuvallitteet.

■ Hannele Klemetilän uusin tietokirja *Keskiajan julmuus* lähtee liikkeelle ajatuksesta, että tietämättömät ”kadunmiehet” pitävät ”pimeää” keskia-kaa erityisen julmana aikakautena, jolloin väkivaltaisuus ja kaikkien hiukankin erilaisten kaltoin kohtelu oli arkipäivää. Tämän virheellisen mielikuvan oikominen suurelle yleisölle on kirjan tehtävä. Tekijä perustelee lähtökohtaansa sillä, että keskiajalle oikeutta tekeviä populaareja teoksia ei juu-

ri ole ja että koulukirjoista löytyy pääsääntöisesti virheellisiä tietoja, minkä vuoksi kadunmiehillä on väärä kuva keskiajasta.

Klemetilä tarttuu missioon-sa yhdeksän eri teeman kautta, joista jokaista käsitellään omassa luvussaan: Sodankäynnin raakuus, Lainkäyttölinen sadismi, Alhaison sortaminen, Rumien kammoaminen, Hölmöjen halveksunta, Naisten aliarvostus, Lapsien kaltoin-kohtelu, Eläinten rääkkääminen sekä Julmat huvit. Lisäksi teoksessa on johdannollinen luku Julmuus ja myötätunto oppineiston ajattelussa ja yhteenvetoluku Keskiaika julmuuden kautena.

Kukin yhdeksästä käsitte-luvusta noudattaa samaa teesi-antiteesi-kaavaa: Alussa tekijä esittää väitteen siitä, miten (virheellinen) käsite nykyihmisillä on keskiajasta ja luvun teemasta. Sitten hän antaa aiheesta muutaman esimerkin, joiden avulla hän joko puolustee esimerkkien raakuuksia aikakauden ajatusmaailman erilaisuudella nykyisestä ajatusmaailmasta tai kumoaa väitteen vastaesimerkein. Tällä tavalla hän pyrkii – lukemattomien vasta-argumentteja tukevien yksityiskohtien ja esimerkkien kautta – vakuuttamaan lukijansa siitä, että keskiaika ei ollutkaan niin julma kuin on luultu.

Teesi-antiteesi-kaavan käyttö on – ainakin akateemisen lukijan kohdalla – teoksen suurin ongelma. Mielestäni tekijä lähtee virheellisesti liikkeelle siitä, että kadunmies mieltää keskiajan (ja ainoastaan keskiajan kaikista historian aikakausista) negatiivisek-

si ja ongelmalliseksi aikakaudeksi ja kuvittelee sen vuoksi, että kaikki keskiaikaan liittyvä on väkisinikin ollut julmaa ja kauheaa. Tämän oletuksen vuoksi tekijä lähtee liikkeelle liian synkistä lähtökohdista, mikä vetää mattoa pois hänen argumentointinsa alta. Ehkä räikein esimerkki tällaisesta löytyy Naisten aliarvostus -luvun alusta, jossa tekijä esittää teesinsä: "Nyrkin ja lieden välissä raatava, yllirasittunut talonpoikaisvaimo edustaa monien nykyihmisten mielikuvaa niistä muodoista, joissa naisten sortaminen ja alistaminen ilmeni keskiajan pitkinä vuosisatoina." Uskallan väittää, että sama teesi sopisi mihin tahansa aikakauteen.

Toinen teoksen yleisempi ongelma on se, että lukujen otsikointi – vaikka sen onkin nasevaa ja julmuus-temaan hyvin soveltuva – ei aina vastaa täysin lukujen sisältöä. Mainittakoon tässä Eläinten rääkkääminen -luku, joka alkaa teesillä: "Jos keskiaika oli kovaa ihmisille, sen täytyi nykyisten stereotyyppisten käsitysten ja kuvitelmien mukaan olla sitä myös eläimille." Sen jälkeen tekijä esittelee – hyvin mielenkiintoisella tavallaan – keskiajan teologisia ja filosofisia käsityksiä eläinten "järjettömyydestä", sitä, miten kirkko ja erityisesti erilaiset pyhimyslegendat kertovat eläimistä, eläimiä ja niihin liittyvää symboliikkaa, Leonardo da Vincin näkemystä eläimistä, teuras-tukseen, metsästykseen ja lahtaanmiseen liittyviä kysymyksiä, hauskoja anekdootteja eläimistä syytettyjen penkillä oikeuden edessä sekä eläimiä lemmikkeinä, avustajina ja sodan-

käynnissä. Varsinaisesta eläinrääkkäyksestä ei siis kerrota mitään, vaikka uskon, että keskiaikaisista lähteistä löytyisi konkreettisia esimerkkejä siitäkin.

Klemetilä painottaa kirjan-
sa olevan tietokirja, mikä näyttää tarkoittavan sitä, että teoksessa ei ole alaviitteitä. Kirjaa ei kuitenkaan voi kokonaisuutena pitää ainoastaan suurelle yleisölle tarkoitettuna, sillä tekijä ei pitäydy suurissa tai yleisissä linjoissa vaan täyttää teoksen runsailla detailjeilla, jotka antavat lukijalle enemmän kuin mitä pelkältä yleisteokselta voisi odottaa. Paikka paikoin tekijän ote vastaa enemmän tieteellistä julkaisua kuin tietokirjaa, sillä hän kritisoi varhaisempia keskiajantutkimuksen suuntauksia, "keskiajan julmuuden koulukunnan" (kehen tällä siten viitataan?) tulkintoja sekä nykytutkijoiden kyvyttömyyttä tulkita erityyppisiä keskiajan lähteitä (mm. kronikoita tai taidehistoriallisia lähteitä). Näissä kohdin akateeminen lukija olisi toivonut selkeitä viittauksia. Viitteettömyys näkyy tekstissä myös siten, että vieraskieliset sitaattit, joita tekijä akateemista kirjoitustapaa noudattaen on käyttänyt, löytyvät itse leipätekstistä. Joissain kohden lainauksia (erityisesti latinankielisiä Vulgata-sitaatteja yhdessä suomenkielisten raamatunlausoiden kanssa) olisi voinut karsia. Toisaalta taas ilman suomennosta käytetyt vieraskieliset sitaattit (vanha englantti tai ranska) ovat aivan liian mutkikkaita kadunmiehen ymmärrettäväksi. Viitteiden puutteesta ei tietysti voi syyttää

tekijää, vaan oletettavasti kustantajan toivomuksia.

Kronologisesti Keskiajan julmuus -teos aloittaa paikka paikoin jo myöhäisantiikista ja päättyy 1500-luvun lopulle, painottuen sydän- ja myöhäis-keskiaikaan, kuten tekijä alkusanoissa ilmoittaa. Maantieteellisesti käsittely keskittyy läntiseen Eurooppaan, erityisesti Ranskaan ja Englantiin, jotka ovat Klemetilälle tutumpia hänen muiden tutkimusprojektiensa kautta. Suomalaista lukijakuntaa ajatellen teoksessa on esimerkkejä myös Suomesta ja muista Pohjoismaista.

Klemetilä on ottanut vastaan vaikean haasteen tehdesään tietokirjan hankalasti määriteltävästä aiheesta (kaikkien lukujen teemat ja käsitteilytavat eivät täysin korreloi teoksen pääteeman eli julmuus-käsitteen kanssa), mutta päätenyt kuitenkin napakkaan ja mukaansatempaavasti kirjoitettuun tietopakettiin keskiajan historiasta. Toivottavasti kukaan ei kuvitetu kirja täyttää tekijän sille antaman tehtävän ja "kadunmies" oppii sen kautta, että keskiaika ei ollut julma eikä pimeä.

Kirsi Salonen

Pohjolan prinsessat myyttien ja historian takana

Anu Lahtinen: Pohjolan prinsessat viikinkineidoista renessanssiruhinattariin. Atena, Jyväskylä 2009. 223 s.

■ Tuottelias historiantkirjoittaja ja keskiajanutkija Anu Lahtinen on ottanut teoksissaan huomioon sekä akateemisen yleisön että historiasta muutoin kiinnostuneen laajan lukijakunnan. Lahtisen uusi teos *Pohjolan prinsessat* on tällä kertaa ensisijaisesti populaari kirja. Teoksessaan Lahtinen pyrkii esittämään, miten erilaisia elämäntilanteita Skandinavian hallitsijasukujen naisilla on ollut. Samalla näiden naisten toiminta kertoo Pohjolan kuningashovien elämästä ja myös yhteiskunnallisesta kehityksestä varhaiselta keskialjalta aina uuden ajan alkuun saakka.

Kirja toimii hyvänä oppaana tai kertauksena Skandinavian keskiajan historiaa vähemmän tunneville lukijoille. Vaikka kirjan päähuomio on hallitsijaperheiden naisissa, heidän elintavoissaan ja toiminnassaan, kirjassa sivutaan jonkin verran myös laajempaa yhteiskunnallista ja poliittista kehitystä. Lähdeluettelon sekä lähdetekstien esittelyn avulla lukijalle tarjotaan mahdolli-

suus – kiinnostuksensa mukaan – liittää Lahtisen esittelemät prinsessat laajempaan historialliseen yhteyteen.

Kirja on kirjoitettu yleistajuisesti ja kiinnostavasti. Tieteellisen vakavaa tyyliä ja pitkälistä pohdintaa on jopa vältetty. Monissa yleiskuvaan pyrkivissä teoksissa on usein vaarana ajautua luettelointiin. Lahtisen teoksessa luettelointia on pyritty välttämään keskittymällä mielenkiintoisiin ja toisistaan poikkeaviin prinsessoihin, eikä kaikkia Pohjolan ylimystön naisia ole esitelty. Mielestäni tämä on hyvä ja toimiva ratkaisu, jonka ansiosta kirja säilyttää lukijaystävällisen oteensa.

Kirjan alussa Lahtinen tekee selväksi, ettei ”prinsessan” elämä keskiajan Skandinaviassa suinkaan aina ollut pelkkää hoviloistoa tai joutilaisuutta. Kuningashuoneiden naispuolisten ei-hallitsevassa asemassa olevien jäsenten elämää ohjasivat käytännön asiat sekä suvun ja hovin tarpeet. Silti heillä oli muihin aikansa naisiin verrattuna paremmat mahdollisuudet nauttia elämässään myös joistakin ylellisyyksistä. Samalla prinsessojen elämä saattoi olla raakaa ja vaarallista, etenkin veristen valtataisteluiden keskellä. Lahtinen myös tuulettaa vanhoja käsityksiä siitä, että hallitsijasukujen tyttären naittaminen nuorena olisi ollut pelkkää nuorten tyttöjen sortamista. Avioliiton kautta nuori prinsessa saattoi saada turvaa ympärilleen siinä tapauksessa, että hänen omat vanhempansa ja läheisensä joutuivat vaikeuksiin tai kuolivat. Varttuessaan prinsessa saattoi

myös päätyä keskeiseen asemaan hovissa etenkin leskikuningattaren tai kuninkaan äidin rooleissa.

Kirja on jaettu kolmeen osaan, jotka ovat Saagojen aika, Keskiajan vallasnaiset sekä Renessanssiprinsessat. Luvuissa käydään läpi, miten ylimystön naisten elämä on muuttunut keskialjalta uuden ajan alkuun. Samalla tarkastellaan hallitsijasukujen ja hovikulttuurin kehitystä erityisesti Tanskassa, Norjassa ja Ruotsissa. Lahtinen tuo hyvin esille keskiajan tutkimukseen liittyvät epävarmuudet ja lähdeaineiston hajanaisuuden. Jopa hie-man holhoavaan sävyyn kirjoittaja varoittaa lukijaansa siitä, että erityisesti saagojen ajalta on vaikea todeta mitään varmasti ollutta tai tapahtunutta.

Kirjan kuvissa esitellään keskiaikaista esineistöä ja kuvataidetta, jotka tuovat eloa Pohjolan naisten ja miesten elämään. Kirjan kuvituksessa on ansiokkaasti otettu huomioon Skandinavian eri kolkat ja Pohjois-Eurooppa laajemminkin. Kuvituksen tai lisätietoihin olisi kaivannut muutamia selventäviä sukutauluja hallitsijaperheiden ja prinsessojen sukulaissuhteista. Kaikkien kirjan prinsessojen suku-yhteyksien selvittäminen ei olisi ollut tarpeen, mutta joissakin tapauksissa pelkkään kirjalliseen esitykseen perustuen lukijan voi olla vaikea ymmärtää hallitsijaperheiden yhteyksiä toisiinsa. Lahtinen kyllä toteaa, että eurooppalaiset ruhtinassuvut olivat monin tavoin yhteyksissä toisiinsa. Näitä yhteyksiä olisi ollut mielekästä selventää muutamalla kaaviolla.

Lahtinen tuntee aiheensa ja alkuperäislähteensä hyvin. Siten onkin miellyttävää, että hän paneutuu myös esittelemään käyttämiään lähdetekstejä ja niiden lukutapoja. Samalla tavalliselle lukijalle kenties paljastuu jotain historian-tutkimuksen käytänteistä, ihan puolivahingossa. Lahtinen on teoksessaan pyrkinyt tekemään eron historiallisten faktojen – kaikkine epävarmuuksineen – ja kaunokirjallisuuden antamien kuvausten välille. Kirja sisältää monia otteita kaunokirjallisuudesta ja kronikoista, joiden maalailemia prinsessakuvauksia lukija voi verrata Lahtisen esitykseen. Teoksesta jääkin tunnelma, että Pohjolan prinsessojen elämä on ollut jossain myytin, historiallisen tulkinnan ja todellisuuden välissä.

Kaiken kaikkiaan Lahtisen kirja on mielenkiintoinen yleisesitys hallitsijasukujen naisten elämästä 600–1600-lukujen Pohjolassa. Parhaassa tapauksessa kirja voi herättää lukijassa mielenkiinnon keskiajan historiaan ja tutkimukseen. Teoksen ehdottomiin ansioihin kuuluu se, että kirja tuo esiin keskiaikaisen elämänrytmin moninaisuuden. Täten Lahtisen prinsessat sekä erilaisten lähdeaineistojen ja kuvaston esittely avartavat tavallisen lukijan käsitystä menneiden aikojen ihmisten toiminnasta. Sen sijaan tieteelliselle yleisölle kirja toimii hyvänä esimerkkinä siitä, miten esittää tutkimuksensa päähuomiot yleistajuisesti ja kiinnostavalla tavalla populaarissä muodossa.

Lahtisen *Pohjolan prinsessat* on kenties yksinkertaistettu

esitys kirjoittajansa näkemyksistä, mutta yhtä kaikki hänen tarkoituksensa tulee selväksi. Pohjolan hallitsijasukujen naisten elämään ja toimintaan on vaikuttanut ylhäisen syntyperän ja sukuyhteyksien lisäksi naisten ikä, perhesuhteet sekä naisten omat ominaisuudet ja luonteenpiirteet. Näiden yhteisvaikutuksesta naisten elämässä on ollut erilaisia toimintoja ja erilaisia elämänkohtaloita äiteinä, tyttärinä, vaimoina ja prinsessoina. Siten ei ole löydettävissä yhtä muotokuvaa tai tarinaa, joka riittäisi kuvaamaan kaikkia Pohjolan prinsessoja.

Miia Ijäs

© Suvianna Seppälä, 2009. Kaikki oikeudet pidätetään.

Perus- tutkimus uuden ajan alun verotuksesta

Suvianna Seppälä: Viljana, nahkoina, kapakalana. Talonpoikien maksamat kruununverot Suomessa vuosina 1539–1609. SKS, Bibliotheca Historica 125, 2009. 303 s.

■ Verotusta on käsitelty suomalaisessa historian tutkimuksessa paljon etenkin maakunta- ja pitäjänhistorioissa. Perustutkimus 1500-luvun ja 1600-luvun alkupuolen verotuksesta on kuitenkin puuttunut eikä vertailuja maakuntien ja pitäjien välillä ole tehty. Suomen

historian yleisesityksissä onkin jouduttu kuvaamaan koko Suomen verotusta yhden hyvin tutkitun maakunnan kuten esimerkiksi Varsinais-Suomen verotuksesta käsin. Nyt tämä selkeä puute on korjattu.

Valitessaan väitöstutkimuksensa aiheeksi perintötalonpoikien kruununverotuksen Suomessa vuosina 1539–1609 on Suvianna Seppälä tarttunut vaativaan ja merkittävään aiheeseen. Verotus on sinänsä haasteellinen tutkimusaihe ja lisäksi sekä tutkimusalue että aikarajaus ovat laajoja. Nykyään historian alan väitöstutkimukset keskittyvät useimmiten rajatun ilmiön tarkasteluun, joten näin kattavan aiheiston läpikäymistä näin kattavalta alueelta ei väitöstutkimuksissa juuri enää tapaa.

Suvianna Seppälän väitöskirja *Viljana, nahkoina, kapakalana* kokoaa Suomen maakuntien veronkantoyksiköt ja verotuksessa käytetyt parselit sekä tarkastelee maakuntien talousmaantieteellisiä eroavaisuuksia. Aikaisemmassa tutkimuksessa verotusta on käsitelty ennen kaikkea kruunun ja voudin näkökulmasta. Yksittäinen talonpoika on jäänyt sivurooliin eikä talonpojan vaikutusmahdollisuuksia verotukseensa ole selvitetty. Veronkantoyksiköitä ei ole myöskään tätä ennen systemaattisesti käsitelty ja parselit on mainittu vain luettelomaisesti. On siis kaikin puolin selvää, että Seppälän väitöskirja tulee suureen tarpeeseen.

Suvianna Seppälä on tehnyt erittäin perusteellisen ja suuren työn voudintileihin perustuvan lähdemateriaalinsa kanssa. Voudintilit ovat hyvin laaja

ja monitasoisesti erilaista kameraalista aineistoa sisältävä lähdesarja. Seppälä tuntee lähdeaineistonsa antamat mahdollisuudet. Tutkimusalueen ja -ajan laajuuden vuoksi hän on valinnut päälähdeaineistokseen voutintileihin sisältyvät verotuksen yhteenvetotiedot, mikä on perusteltua.

Lähdeaineisto ei anna mahdollisuutta seurata verotusta talonpoika- tai edes kylätasolla, joten keskivertotalonpojan ottaminen lähtökohdaksi on perusteltu metodinen ratkaisu. Samoin ovat perusteltavissa esimerkkivuodet ja erimerkki-pitäjät. Omaa metodologiaa Seppälä olisi kuitenkin voinut avata työssään enemmänkin. Etenkin keskivertotalonpojan yhteydessä tekijä olisi vielä vahvemmin voinut tuoda esille aikaisemman tutkimuksen näkemyksen siitä, ettei maanseudun rahvas ollut niin tasapäistä kuin voisi olettaa.

Karttojen laaja käyttö tulosten havainnollistamiseksi on hyvä ratkaisu, ja nämä kartat tulevat olemaan merkittävää materiaalia historiantutkimukselle monella eri tasolla. Väitöstutkimukseen sisältyvä laaja aineisto ja pitkä tutkimusajakso mahdollistavat myös pitkien kehityskulkujen seuraamisen koko valtakunnan tasolla. Tämä on työn selkein ansio.

Väitöskirjan empiirinen osuus on hyvin vahva. Sen sijaan analyysit ovat jääneet hie-man ohuiksi. Seppälä olisi myös voinut avata lukijalle alan aikaisempaa tutkimusta enemmänkin kuten jo keskivertotalonpojan kohdalla tuli esille. Syvällisempi analyysi verotuksen historiaa käsittele-

västä tutkimuksesta olisi liittännyt työn tiukemmin tutkimustraditioon ja työn edetessä käyty keskustelu aikaisemman tutkimuksen kanssa olisi enemmän korostanut tulosten antia tutkimukselle.

Esityksen rakenteessa olisi voinut päätyä toiseen esitystapaan. Verotuksen kehityksen ja siihen vaikuttaneiden tekijöiden ymmärtämiseksi olisi työssä voinut selvittää vielä syvällisemmin ja ennen kaikkea kootummin uuden ajan alun yhteiskunnan kehitystä erityisesti juuri verotukseen liittyvien kysymysten näkökulmasta. Tämä sen vuoksi, että lukija heti teoksen alussa orientoituisi uuden ajan alun yhteiskunnan erityistee-moihin ja ymmärtäisi ne impulssit, jotka saivat kruunun toimiin veronkannon tehostamiseksi. Suurin osa veroista koottiin luontaisparseleina. Jotta luontaistalouden kruunulle tuottamat veroparselit olisi voitu hyödyntää mahdollisimman hyvin, oli koko veronkantoketju organisoitu tehokkaasti. Teoksen edetessä verotuksen käytännön toteutukseen liittyvät seikat kyllä tulevat esille, mutta kokonaiskuvan veronkannon käytännöistä olisi voinut esittää jo alussa.

Tutkimuksen keskiössä ovat sekä talonpojat että maakunnat. Luku Vaihtoparselit kirjavoittivat verokuormaa osoittaa, että talonpojat pystyivät vaikuttamaan siihen, millä parseleilla verot maksettiin. Erilaisten verotuotteiden loppullinen määrä oli suuri ja verotuotteiden skaala laaja. Verotus oli siis joustavaa ja paikallisiin sopimuksiin oli mahdollisuus. Verojen kokoaminen oli

järjestetty maatalouden vuotuisen elämänrytmi huomioiden. Vanhoista traditioista pidettiin kiinni, eikä uudisasutusalueiden talonpoikia haluttu nujertaa liian raskailla veroilla. Yllättävää on, kuinka paljon verotiedot voivat tuoda lisävalaistusta 1500-luvun talonpojan taloudesta ja arkipäivästä kuten talonpoikaispurjehduksesta.

Tulostensa pohjalta Suviana Seppälä olisi vielä rohkeammin voinut esittää, mitä verotus kertoo ihmisten ja yhteisöjen elämästä ja kuinka se näihin vaikutti keskiajan ja uuden ajan alun taitteen yhteiskunnassa. Maakunnat on kysymyksenasettelussa nostettu näkyvästi esille, joten lukija odottaa loppuanalyyssissä koottua kannanottoa siihen, kuinka paikalliset elinolot vaikuttivat ja muokkasivat verotuksen rakennetta: kuinka verotus heijastaa kulttuuri-, asutus- ja talousalueita. Pohjanmaan erityisolosuhteita 1600-luvun alussa Seppälä pohtii hyvin. Satakunnan osalta todetaan verotuksen olleen jo varhain edistyksellistä ja Kustaa Vaasan verouudistuksen vaikutuksen olleen huomattava. Lähemmin jää pohtimatta, miksi verotus muuttui hitaasti juuri Hämeessä ja Ahvenanmaalla.

Kustaa Vaasa aloitti 1530-luvun lopussa keskiajan käytäntöihin pohjautuneen verotuksen uudistamisen ja tehostamisen, mitä Kaarle IX jatkoi. Kaarle IX:n verouudistukset puolestaan jäivät elämään yli 200 vuoden ajaksi. Uusin tutkimus korostaa Kaarle IX:n merkitystä varsinaisena uudistajana hänen isänsä toimiessa

vielä keskiaikaisen perintöruhtinaan tavoin. Suvianna Seppälän väitöstutkimus tukee tätä näkemystä. Verotuksen näkökulmasta Kaarle IX:n uudistuksen olivat erittäin merkittäviä ja kauaskantoisia.

Anna-Maria Vilkuna

ISBN 978-952-23-121-1

Tieto, valta ja veronkanto

Janne Haikari: Isännän, Jumalan ja rehellisten miesten edessä. Vallankäyttö ja virkamiesten toimintaympäristöt satakuntalaisissa maa-seutuyhteisöissä 1600-luvun jälkipuoliskolla. Bibliotheca historica 121. SKS 2009. 260 s.

■ Miten 1600-luvun suurvalta-Ruotsin kuuluisa hallintokoneisto toimi? Sortivatko aatelliset talonpoikia, miten voudit saivat katojen kiusaamat talonpojat maksamaan veroja? Suurvalta-ajan historia on täynnä suuria kysymyksiä.

Talonpoikien ja esivallan suhdetta on historiankirjoituksessa usein käsitelty varsin mustavalkoisesti. Vanha, kansallinen historiankirjoitus oli sekä Suomessa että Ruotsissa talonpojan puolella, ja sekä voudit että aatelliset leimattiin sortajiksi. Veronkantoa ja läänitysten arkipäivää on kuitenkin tutkittu hämmästyttävän vähän.

Väitöskirjassaan *Isännän, Jumalan ja rehellisten miesten*

edessä Janne Haikari tutkii yksityiskohtaisesti paikallista hallintokulttuuria Porin kreivikunnassa. Kreivikunta muodostui tiloista, jotka kuningatar Kristiina vuonna 1651 läänitti Ulvilan, Huittisten ja Kokemäen pitäjistä kreivi Gustav Hornille. Huomattava osa alueen manttaaleista ei kuitenkaan kuulunut läänitykseen, eivätkä kreivikunnakaan talonpojat olleet vapautettuja kaikista kruunun veroista ja maksuista. Siksi paikallisyhteisössä käyttivät valtaa sekä kruunun että kreivikunnan virkamiehet.

Haikari nostaa tutkimuksensa keskushahmoiksi voudit. Kruununvoudit sekä läänitysten ja kartanoiden voudit ovat vaikuttajaryhmä, joka on ennen ruotsalaisen Matts Hallenbergin ja Haikarin tutkimuksia tunnettu todella huonosti, vaikka heidän toiminnastaan riippuivat niin suurvallan verotulot kuin talonpoikien elin ehdotkin. Haikari liittää työnsä taidokkaasti aikaisempaan tutkimukseen ja siitä nouseviin kysymyksiin. Väitöskirjan polttopisteessä on kysymys siitä, miten suurvalta *todella* toimi – oliko se niin tehokas ja armoton kuin historioitsijat ovat yleensä antaneet ymmärtää.

Teoreettisella tasolla tutkimus liittyy vallan ja erityisesti valtion vallan käsitteisiin. Niitä Haikari käsittelee kuitenkin ohuesti. Valtion olemukseen ja valtion valtaan liittyvistä teorioista olisi saattanut olla apua analyysissa ja tutkimuksen rakentamisessa.

Haikarin työn ansiona on vankka empiria. Tutkimus perustuu poikkeuksellisen asian- tuntevaan alkuperäislähteiden

käyttöön. 1600-luvun lähde- materiaalia on harvoin luettu Haikarin tutkimuksen näkökulmasta. Esimerkiksi tuomiokirjoja on yleensä käytetty rikoshistoriallisen tutkimuksen lähteinä. Haikari nostaa esiin virkamiesten ja talonpoikien kiistat ja vallanpitäjien keskinäiset valta-asetelmat, ja avaa näin raikkaan näkökulman tuomiokirjojen maailmaan.

Teoksen merkittävimmät tutkimustulokset liittyvät toisaalta virkamiesten hallussa olevan tiedon luonteeseen ja sen kulkuun, toisaalta virkamiesten ja talonpoikien väliseen suhteeseen. Näihin seikkoihin porautuessaan Haikari myös kyseenalaistaa historian- tutkimukseen piintyneitä ajatuksia kiinnostavalla tavalla.

Haikari osoittaa tutkimuksessaan, miten alkeellisia 1600-luvun suurvallan hallintotavat todellisuudessa olivat. Tehokkaan hallinnon suurin este oli epämääräinen tiedonkulku ja käytettävissä olevan tiedon summittaisuus. Virallisten läänityskirjeiden sanamuoto oli mahtailuva ja epämääräinen. Niissä kerrottiin läänityksen pitävän sisällään myönnetty tilat ja esimerkiksi niihin liittyvät järvet, saaret, kalavedet, niityt ja metsät. Haikari huomauttaa, että kreivi kyllä tiesi tarkkaan, mitkä tilat olivat hänen kreivikuntansa osia, mutta hän ei tiennyt lainkaan, mitä yksittäiseen tilaan kuului. Voudin tehtäväksi jäi soveltaa tietoja toiminnassaan. "Kreivikunnan ja kruunun kilpailu verorästeistä ja veroista oli pohjimmiltaan kilpailua tiedosta", kirjoittaa Haikari.

Haikarin kuvaama 1600-luvun hallintojärjestelmä ei ollut

sellainen ylhäältä johdettu, tehokas koneisto kuin millaisena se historiankirjoituksessa yleensä esitetään. Hallinnon resurssit olivat olemattomat ja yksittäisellä voudilla suunnaton vastuu veronkannosta. Haikari on pääosin oikeassa kritisoidessaan historioitsijoiden puolihuolimattomia yleisluonnehdintoja, mutta aivan täysin maaliinsa kritiikki ei osu. 1600-luvun Ruotsi ei tietenkään ollut tehokas valtio, jos vertailukohtana on nykyaika tai edes 1700-luku. Sen sijaan valtakunnan hallintojärjestelmä oli vallankumouksellisen tehokas, jos sitä vertaa 1500-luvun hataraan paikallishallintoon tai keskiajan tilanteeseen, jolloin mitään todellista hallintojärjestelmää ei ylipäättään ollut. Myös Haikarin oma tutkimus osoittaa, että veronkanto toimi surkeisiin voimavaroihin nähden yllättävän hyvin.

Haikari luo teoksessaan viivaiteikkaan kuvan veronkeruusta. Voudit olivat vastuussa esimiehilleen, mutta myös sidoksissa paikallisyhteisönsä. "Sortaminen" ei ollut heidän intresseissään. Sekä kruununvouti että kreivikunnan vouti olivat hankalassa asemassa, puristuksissa isännän, esivallan ja talonpoikien välissä, sään ja tiedonkulun armoilla, pakotettuja kamppailemaan myös toisiaan vastaan.

Talonpoikia koettelivat huonot sadot, ja talojen veroluvut eivät aina vastanneet todellisuutta. Käytännön verotus oli loputonta peliä verorasteilla ja -helpotuksilla. Järjestelmä oli joustava ja perustui voudin ja talonpoikien väliseen luottamukseen. Haikarin työstä

käy myös herkullisella tavalla ilmi, etteivät kaikki talonpojat olleet mitään viattomia työn sankareita. Oli myös juoppoja ja muita, jotka eivät hoitaneet tilaansa kunnolla.

Haikarin tutkimuksen ongelmana on melko monimutkaisesti määritelty tutkimuskysymys ja (ilmeisesti siitä johtuen) rönsyilevä rakenne. Kahden eri esivallan toimintakuviot ovat olleet haasteellinen kuvattava, eivätkä tutkimuksen ydinkohdat nouse kovin selvästi esiin yksityiskohtien keskeltä. Myös otsikot ovat osin vaikeatajuisia, kuten "Miksi sankareita on pakko rakastaa" ja "Talonpoikien mielentilat ja maatilat".

Kokonaisuutena *Isännän, Jumalan ja rebellisten miesten edessä* on merkittävä lisä suurvalta-ajan ja hallintohistorian tutkimukseen. Vallan arkipäivään pureutuessaan Haikari avaa uusia näköaloja varhaismodernin maalaisyhteisön elämäntapaan ja kuvaa onnistuneesti sitä satojen, katojen ja veronkeruun kytköstä, josta esi-isiamme elämän edellytykset rakentuivat.

Mirkka Lappalainen

Ruumiita faktan ja fiktion rajalla

Kustaa H. J. Vilkkunen: Neljä ruumista. Kustannusosakeyhtiö Teos, Helsinki, 2009, 323 s.

■ Tutkimuksessaan Kustaa K. J. Vilkkunen yhdistelee rohkeasti historiallista metodologiaa ja lähteitä sekä kaunokirjallisia tehokeinoja. Kirja on tapausanalyysi neljästä suomalaisesta 1600-luvun jälkipuoliskon henkirikoksesta, joista kaksi tehtiin kaupungeissa ("Tervasta piesty" ja "Kaksintaistelu"). Toiset kaksi ("Paimenpoika" ja "Vieras mieli") tapahtuivat puolestaan maalla. Lukija ei saa tietää, miksi juuri nämä tapaukset on valittu tai mitä niillä pyritään havainnollistamaan.

Vilkkunen kertoo kuolemaan johtaneet olosuhteet, rikostutinnan sekä tuomioistuinmenettelyn aina tuomion täytäntöönpanoon ja pidemmällekin.

Tärkeimpinä primäärilähteenä on käytetty tuomioistuinaineistoja sekä läänintilien vankiluetteloja. Itse oikeustapaukset ovat kiinnostavia ja viihdyttäviä, joskin kahta ensimmäistä käsitellään selvästi laajemmin ja yksityiskohtaisemmin kuin seuraavia.

Teos on kirjoitettu suurelle yleisölle: kerrontaa havainnollistavat kuvat ja kartat ansaitsevat kiitokset. Yksityiskohtaisempia detaljeja on nostettu tummennettuihin tietoruutuihin.

hin, jottei teksti rönsyilisi liikaa. Ratkaisu toimii, ja siihen olisi voinut turvautua useammin. Rakenteen rungon muodostamia tapauksia edeltää tuomioistuinlaitosta ja -menettelyä sekä Vilkun teesiä 1600-luvun ”tuomarivaltiota” käsittelevä jakso. Kirjan päätävässä metodiosuudessa Vilku puolestaan esittelee kulttuurihistoriallista lähestymistapaansa.

Vilkuna toteaa ”hermeneuttisen ja eläytyvän otteen” soveltuvan historiantutkimukseen. Eloisasti Vilku kirjoittaaakin. Tyyli on enimmäkseen mukaansa tempaavaa, joskin toisinaan tekstiin on jäänyt turhan raskaita ja pitkiä lauseita. Itse pidin paljon Vilkun tavasta käyttää kaunokirjallisuudesta tuttua kuvailevaa otsikointia: esimerkiksi ”kahdeksas luku, jossa kaksi leskirouvaa liittoutuu” tai ”kolmas luku, jossa vänrikki Neuman käyttäytyy mielipuolisesti ja Scheibe hakkaa miekkansa rikki”. Tehokeinon koin viihdyttäväksi ja hauskaksi.

Tyylilyksymys on sekin, että Vilku on pitkälti korvannut perinteisen historiallisen imperfektin preesensmuodolla. Kaikki tapahtuu tässä ja nyt silmiemme alla, eikä vuosisatojen taakse etäännytettyinä. Hän myös perustelee kronologista esitystapaansa sekä poikkeuksellisen runsasta dialogin käyttöään lopun metodiluvussa.

Olen mikrohistorian sukuluttaja, ja nuoruuttani leimasi historiallisten romaanien lähes buliminen ahmiminen. Arvostan hyvin rakennettua ja tiheää narratiivia, mutten vierasta runsaampaa tai rönsyile-

vämpääkään tekstiä. Sekä fiktio että fakta ovat arvostettavia, mutta suhtaudun perusteellisesti molempia sekoittaviin tutkimuksiin. Tiedettä lukiessani haluan näet tietää, kuka puhuu, mikä perustuu suoraan lähteisiin, ja mikä on tutkijan omaa analyysiä tai lähteiden vaietessa kirjoittajan päättelyä tai oletusta. Jos tutkija joutuu täyttämään aukkoja mahdollisuuksilla kontekstin tai aikalaiskokemuksien kautta, tästä tulee informoida lukijaa.

On luonnollista eläytyä tutkimansa aikakauden ihmisten maailmankuvaan tai arvo maailmaan ottaessaan ne vakavasti toiminnan motiiveina ja selittäjänä. Sen sijaan tutkijan heittäytyminen kuvittelemaan kohteensa tunteita tai tarinan väritys pienillä yksityiskohdilla, joita lähteet eivät mainitse, on eri juttu. Esimerkiksi Martti Turtolan elämäkerrassa sedästään Jussista tutkija inspiroituu kohteensa mahdollisista tuntemuksista tämän fiktiivisillä päiväkirjamerkinnoilla.¹ Kirjassa ei lukijalle tosin jää epäselväksi, milloin mielikuviutus korvaa tutkimuksen. Turtolan kirja luullakseni kuitenkin jakaa tältä osin mielipiteitä. Minut se jätti kylmäksi.

Koska Vilku maalailee mennyttä eloisasti, eikä tekstin nootittaminen ole erityisen tiivistä, lukijalle jää paikoitellen epäselväksi, mihin tieto perustuu. Oletan paikoin mennyn tutkijan mielikuviutuksen tai kerronnan elävöittämisen puo-

lulle. Käykö asiakirjoista todella ilmi, että asianajaja ”ryhdistäytyi ja alkoi julistaa virkamiesmäisesti välimerkkejä painottaen” (s. 65), tai että lihavän leskirouvan sormi oli pullea (s. 136)?

Mielestäni Vilku tulee kuitenkin kirjassaan lähemmäksi fiktiota 1600-luvun tuomioistuinlaitosta ja -prosessia esittelevässä alkuluvussaan. Hän kirjoittaa tuomareista kuin he olisivat olleet vieraita, yhteisön ulkopuolisia hahmoja, jotka taikaiskusta ilmestyvät paikalle ohjailemaan oikeudenkäyntiteatteria asian päädyttyä oikeuskäsittelyyn. Alioikeuksissa, joissa Vilkun mukaan ”kieli alkoi taipua lakikieleksi, jota kykeni ymmärtämään vain toinen juristi, jos tämäkään”, taistelivat nuoret eteenpäin pyrkivät miehet keskenään. Hovioikeuksissa taas pitkän linjan byrokraatit istuivat hyvin palkatuissa palkintoviroissaan kumileimasimina vahvistamassa tuomioita mekaanisesti.

Teksti on vetävää. Mutta pitääkö Vilkun hieman populistisesti luonnostelema suuri linja ruotsalaisesta 1600-luvulla ”kuoriutuneesta” tuomariyh-teiskunnasta paikkansa? Millaiseen tutkimuskirjallisuuteen kirjoittaja pohjaa käsityksensä?

Olisi helppo luetella kirjasta pitkä litania 1600-luvun ruotsalaista oikeuslaitosta koskevia yksinkertaistavia, harhaanjohtavia, joskus jopa virheellisiä väitteitä. Osin syynä lienee kansainvälisen näkökulman puute. Euroopan mittakaavassa Ruotsi näyttäytyy monessa suhteessa omalaatuisena, koska esimerkiksi oikeus ja oikeuslaitos säilyivät melko kan-

1 Martti Turtola (2000) *Kyllä täällä kaatuakin voidaan. Suomalainen upseerinkohdalo 1941*. Otava, Helsinki, esim. s. 11, 14–21.

sanomaisina, kansankielisinä (ainakin ruotsinkielisinä) ja avoimina. Alioikeuksissa ei yleensä käytetty asiamiehiä tai asianajajia, osin siksi koska ruotsalaiset kykenivät monia muita eurooppalaisia paremmin lukemaan ja ymmärtämään lakeja sekä tuomioistuimissa käytettyä kieltä. Ruotsin oikeusnormisto laajasti ymmärrettyä ja tuomioistuinhierarkia olivat suhteellisen yksinkertaisia verrattuna moiniin Euroopan seutuihin, joissa molemmat muistuttivat monikerroksista mosaiikkia.

Vilkuna saarnaa voimalla ja innolla 1600-luvun ruotsalaisesta "tuomariyhteiskunnasta" ottamatta kantaa tärkeään, 1600-luvun ruotsalaisesta oikeuskehityksestä usein käytettyyn käsitteeseen "oikeudellinen vallankumous". Keitä valtaosa näistä aikakauden alioikeustuomareista sitten oli? Kihlakunnantuomarien lisäksi he olivat – kuten Vilkuna tapauksissaankin kuvaa – paikallisyhteisön jäseniä: lautamiehiä maaseudulla ja raatimiehiä kaupungeissa. Vaikka kihlakunnantuomarit alkoivatkin saada käytännön koulutusta 1600-luvulla auskultointiinstituution kautta, on Ruotsille kansainvälisesti ominaista yliopistokoulutusta vailla olevien maallikkotuomarien vahva asema. Jos pikkukaupungin pienporvari oli varta vasten nimitetty paikallista juttua varten raatimieheksi ja siten tuomariksi, on vaikea käsittää, kuinka häntä voisi luonnehtia "nuoreksi lakikieltä käyttäväksi taistelevaksi leijonaksi" (s. 21–23). Yllättäen se, mitä Vilkuna kirjoittaa yksittäisissä tapauskuvauksissa ja -analy-

seissä, on osin ristiriidassa alkuluvun kanssa.

Kirjan suurin puute kontekstin luomisessa on kirjoittajan suppea lukeneisuus oikeushistorian alalta, mikä pistää myös silmään kirjallisuusluettelossa. Siksi oikeushistoriallisen taustan luominen jääkin epämääräiseksi. Yksi esimerkki: Turun hovioikeuden aktien tuhoutuminen merkitsee, että sen toiminnan ymmärtäminen edellyttää perehtymistä saman ajan ruotsalaisiin hovioikeuksiin. Alan harvalukuisiin klassikoihin² viittaaminen olisi ollut enemmän kuin paikallaan. Näin tuomiotkin olisi suhteutettu laajempaan hovioikeuksien ratkaisukäytäntöön.

1600-luvun oikeudellisen maailman ja juridisen ajattelun tuntemuksen rajat saavat Vilkunan muutaman kerran kompastumaan anakronismin ansalankoihin. Hän toteaa esimerkiksi (s. 26), ettei tuomio- ja hallintovaltaa ollut erotettu toisistaan. Niin, Montesquieun 1700-luvulla lanseeraama valanjako-oppi löi todellakin läpi Suomessa vasta 1900-luvulla. Kuten Vilkuna toteaa, 1600-luvulla byrokrania edellytti virkamiesten kouluttamista, heidän palkkojensa ja matkakulujensa maksamista, hallintorakennusten ja virkatalojen rakentamista. Tämän kaiken kansa maksoi verovaroistaan, kuten virkamiesten "paperi- ja muistiinpanovälinekulutkin". Eiköhän

2 Esim. *Svea Hovrätt. Studier till 350-årsminnet* (1964); Rudolf Thunanderin *Hovrätt i funktion: Göta Hovrätt och brottmålen 1635–1699* (1993) ja K. R. Melanderin *Drag ur Åbo hovrätts äldre historia* (1936).

nykypäivän veronmaksaja yhtä lailla kustanna kaiken tämän ja paljon muutakin, josta menneisyyden virkamies saattoi vain haaveilla. Silti 1600-luvulla oikeuden käyttäjät maksoivat suhteessa suuremman osan oikeushallinnon kustannuksista kuin nykyään. Esimerkiksi kihlakunnantuomari sai merkittävän osan tuloistaan toimitusmaksuina aina 1970-luvulle asti maksaen itse mm. apulaisensa palkat.

Teoksessa Kustaa H. J. Vilkunan tavoitteena on (s. 306) "holistinen käsittelytapa eli kokonaisvaltaisuus ja kokonaisvaltainen selittäminen, synteesi". Hän määrittelee tutkimuksensa tavoitteet ja tulokset seuraavasti (s. 322): "[K]irjani keskeisin anti perustutkimustasolla on siinä, että siinä kuvataan, selitetään ja tulkitaan kokonaisvaltaisesti oikeusprosessia sen syntyhetkestä jälkipuintiin kulttuurisine, yhteiskunnallis-moraalisine, taloudellis-sosiaalisine ja oikeusjärjestelmällisine osa-alueineen". Kirjan teema määritellään toisaalta historiallisesti kriminologiksi, mutta toisaalta sitä laajennetaan vielä enemmän (s. 308–309) rikoksen ja oikeuden kulttuurihistoriaksi, ja niihin erottamattomasti kuuluvaksi "moraalin ja oikeuslaitoksen kulttuurihistoria[ksi]". Kirjan tavoite asetetaan turhankin kunnianhimoisesti.

Lukija, joka odottaa kirjasta tiukkaa analyysia 1600-luvun oikeudellisesta kulttuurihistoriasta tai tuomioistuin-kulttuurista, pettyy. Sen sijaan *Neljä ruumista* kannattaa lukea muista syistä. Vilkuna analysoi taitavasti paikallisyhteisön mekanismeja ja ristiriitoja tapauk-

sisään. Kirja antaa aidon kuvan sotilaselämästä, maalaispiitäjien dynamiikasta ja pikkukaupungin porvariston valtapeleistä. 1600-luvun yhteiskunta kuohuu väkevänä ja säihky kirkkaissa väreissä Vilkanan prismassa. Eikä vähäinen ansio ole sekään, että se tarjoaa viihdyttäviä hetkiä hyvin valittujen henkirikosten parissa elävästi kirjoitettuun tyyliin.

Mia Korpiola

*****

Lapsenmurhien kätkeyt taustat

Mona Rautelin: En förutbestäm d sanning. Barnamord och delaktighet i 1700-talets Finland belysta genom kön, kropp och social kontroll. Omakustanne, luettavissa myös Helsingin yliopiston E-Thesis-tietokannassa. Helsinki 2009. 592 s.

■ Lapsenmurha on rikos, joka edelleen hämmentää yhteisöjä ja yhteiskuntaa. Keskiajan ja uuden ajan alun yhteiskunnissa lapsenmurha yhdistettiin tavallisesti lapsen äitiin ja selitettiin naimattoman naisen hallulla välttää aviottoman lapsen tuottama häpeä. Selitys on hallinnut myös pohjoismaista lapsenmurhia koskevaa tutkimusta. Väitöskirjassaan Mona Rautelin analysoi Suomessa vuosina 1702–1807 tehtyjä lapsen-

murhia. Tutkimus kattaa kaiken kaikkiaan 269 lapsenmurhatapausta. Niistä 83 on ollut keskimääräistä tarkemmin dokumentoituja, mutta niukkasa-naisemminkin muistiinmerkityt ovat mukana tarkastelussa. Oikeuspöytäkirjojen ohella keskeinen alkuperäisaineisto koostuu lakiteksteistä ja lakien valmisteluun ja soveltamiseen liittyvistä asiakirjoista. Mukana on myös kansanperinneaineistoja, koska Rautelin sisällyttää tarkasteluunsa oppineen eliitin ja kansan käsitysten vertailun. Tekijälle on annettava tunnustusta runsaasta lähdepohjasta, jonka kokoaminen on edellyttänyt aikaa vievää arkistotyötä.

Myös käytetty tutkimuskirjallisuus on runsas ja monipuolinen. Siinä ovat historian usean osa-alan ohella edustettuina myös folkloristiikka ja lääketiede. Tarkasteluotteessa onkin havaittavissa selvää pyrkimystä monitieteiseen, monelta eri näkökannalta tapahtuvaan tarkasteluun. Painotukset ovat kulttuuri- ja mentali-teettihistoriallisia.

Väitöskirjan vahvimpia puolia on aikaisemman tutkimuksen tulkintoja rohkeasti uudelleenarvioiva ote. Rautelin osoittaa vakuuttavasti argumentoiden, että aikaisemmat tulkinnat avioliiton ulkopuolisen raskauden häpeällisyydestä ja naimattoman naisen häpeäntuntemuksista esimodernissa yhteiskunnassa ovat yksipuolisia eivätkä selitä läheskään kaikkia lapsenmurhia. Analysoimalla oikeuspöytäkirjoja ja lapsenmurhista syytettyjen ja tuomittujen omia kertomuksia sekä yhdistämällä tiedonannot monitieteiseen tulkitsemistapaan Rautelin päätyy

siihen, että suurin osa 1700-luvun suomalaisista lapsenmurhasta oli itse asiassa onnettomuuksia, joihin vaikutti monta seikkaa, kuten hatara tietämys naisen kehon fysiologiasta ja siitä, miten oli toimittava synnytyksen hetkellä, ylipäänsä kaikkiin raskauksiin liitetyt tabut, yhteisölliseen valvontaan ja puhuntaan liittyvät ongelmat sekä usein ennen kaikkea naisen raskaaksi saattaneen miehen asenne ja toiminta.

Rautelinin tulkintojen mukaan lapsenmurhaajia oli kolmea päätyyppiä. Suurin osa oli naisia, jotka eivät suunnitelleet lapsenmurhaa vaan jotka synnyttivät salassa ja joiden lapsi kuoli ja jotka päätyivät esivalan kriminalisoiman salailun vuoksi tuomiolle. Häpeää välttämään pyrkiviä naisiakin lapsenmurhaajien joukossa oli, mutta he olivat vähemmistö; samoin ne naiset, jotka vihasivat odottamaansa lasta ja surmasivat sen tunnekuohun vallassa, joskus hyvin väkivaltaisesti. Siihen, että naisiin suhtauduttiin onnettomuustapauksissakin lapsenmurhaajina, vaikuttivat kulttuurilliset asenteet ja lainsäädäntö, joka kriminalisoi salassa pidetyt raskaudet ja yksinäiset synnytykset. Aviottomat lasta odottavien naisten oli puolestaan aikakauden tabukäsitysten ja usein myös lapsen isän painostuksen tai välinpitämättömyyden vuoksi vaikea ja mahdotontakin tuoda tilaansa julki ympäristölleen.

Rautelin lähestyykin lapsenmurhaa prosessina, ruotsiksi *barnamördande*, joka kesti siitä hetkestä, kun nainen tuli raskaaksi, siihen hetkeen, kun hänelle langetettiin tuomio.

Analyysin keskiöön nousee siten myös osallisuus, joka kiinnosti myös aikakauden esivaltaa ja lainsäätäjiä. Lapsenmurhatapausten ohella Rautelin analysoi puolisentoista sataa osallisuusjuttua.

Varhaismoderni lapsenmurhaamisprosessi ja siihen liittyneet inhimilliset tragediat tulevat tapausanalyysien kautta havainnollisesti esiin. Lukija tuodaan lähelle aviotohta lasta odottavien naisten ahdinkoa ja yksinäisyyttä. Valistuksen aikana tunnettu vuosisata näyttäytyy yksilötasolla varjopuolien sa kautta kolkkona ja ymmärtämättömänä aikakautena. Rautelin alleviivaa oikeus- ja sukupuolihistoriallisesti merkittävää seikkaa lapsenmurhasta epäillyn naisen heikosta ellei peräti olemattomasta oikeusturvasta tuoden tutkimuskirjallisuuden kautta esiin, että tilanne oli parempi osissa muuta saman ajan Eurooppaa. Tulkintaa ja kerrontaa havainnollistavat referoitujen tapausanalyysien ohella runsaat tilastolliset esitykset ja liitteet. Teoksen kieliasu on hyvä.

Usean lähdeyyppin ja näkökulman yhdistäminen on haasteellista. Kriittisen lukijan on helppo puuttua jo sinänsä mitavasta kirjallisuusluettelosta puuttuviin yksittäisiin nimekeisiin. Suurin sisällöllinen puute koskee 1700-luvun suomalaisen yhteiskunnan ja sitä kohdanneiden kehityskulkujen vajavaista kontekstointia. Rautelin jättää vähäiselle huomiolle aikakauden suuret ilmiöt, kuten ison vihan ja pikkuvihan, herätysliikkeiden leviämisen ja individualisointiprosessin, vaikka nekin varmasti vaikuttivat paikallisyhteisöjen

tasolla paitsi lapsenmurhiin myös niitä koskeviin selityksiin ja tulkintoihin. Toinen kontekstointiin liittyvä suuri puute on 1700-luvun Suomen esittäminen kovin homogeenisessa valossa ikään kuin koko väestö olisi elänyt agraarikulttuuristen arvojen mukaisesti. Analyysiä olisi syventänyt kontrastointi Suomen eri osien samoin kuin maaseudun ja kaupungin sekä eri kieli- ja kulttuurialueiden välillä. Kerätty laaja lähdeaineisto olisi mahdollistanut tällaisenkin tarkasteluotteen, joka olisi saattanut tuoda esiin mahdollisia eroja esimerkiksi suomenkielisten ja ruotsinkielisten yhteisöjen tavoissa suhtautua lapsenmurhiin. Turhan homogeenisoiva tarkasteluote tulee esiin myös käytetyssä kansanperinneaineistossa, joka edustaa lähes yksinomaan suomenkielisten alueiden perinnettä.

Vaikka Rautelinin ajatukset ja tulokset välittyvät teoksesta selkeästi, teosta vaivaa rakenteen tietynasteinen jäsentymättömyys, mikä näkyy ylenpalttisina ristiviitteinä ja jo sanotun toistamisena. Teoksen rakenteessa olisikin tarkistamisen ja lyhentämisen varaa. Tiivistäminen olisi myös antanut tilaa edellä toivotulle syvällisemmälle yhteiskuntahistorialliselle kontekstoinnille ja kontrastoinnille.

Teoksessa olisi voinut myös esittää yhteenvedoa häpeän merkityksestä. Vaikka Rautelin esittää vakuuttavat perusteet sille, miksi häpeällä ei voi selittää kaikkia eikä itse asiassa suurinta osaa lapsenmurhatapauksista, häpeällä näyttäisi kuitenkin olleen oma, ainakin epäsuora roolinsa lapsenmur-

haamisprosesseissa: Rautelin käyttää itsekin ahkerasti termejä *beder* och *skam*. Häpeä tai halu välttää häpeää tuotti puhumattomuutta, jolloin raskautta ei tohdittu julkistaa ympäristölle eikä yhteisö puuttunut naisen kasvavaan vatsanseutuun, vaikka esivalta kriminalisoi sekä salasyntytykset että passiivisen osallisuuden. Päinvastoin kuin esimerkiksi Laura Gowing varhaismoderni raskauksia koskevissa tulkintoissaan, Rautelin päätyy korostamaan ympäristön vaikeutta koskettaa epäilyksenalaisen naisen ruumista ja alistaa hänet tarkastukseen.

Rautelinin kirjoittama teos kyseenalaistaa ja uudelleenarvioi rohkeasti aikaisempia tulkintoja. Lapsenmurhien kautta se valottaa paljon laajempiakin kulttuuri- ja mentaliteettihistoriallisia asiakokonaisuuksia.

Marko Lamberg

Kulttuuri- historiallinen tulkinta Porvoosta 1809

Henrika Tandefelt: Porvoo 1809. Juhlamenoja ja tanssiaisia. Suom. Jussi T. Lappalainen. SKS, Helsinki, 2009. 181 s.

■ Mitä uutta todeta Porvoon maapäivistä, joita on jo käsitelty historiankirjoituksessa varsin kattavasti, varsinkin parin

viime vuoden aikana? Entä miten arvioida teosta, joka on jo saanut osakseen Tieto-Finlandian ja sen mukanaan tuoman laajan julkisuuden? Edellinen kysymys on ollut Henrika Tandefeltin suurimpana haasteena hänen laatiessaan kulttuurihistoriallista yleisesitystään Porvoon maapäivistä. Omalta osaltani pyrin vastaamaan molempiin kysymyksiin tarkastelemalla Tandefeltin teosta luoteisen Euroopan edustuslaitosten 1700-luvun lopun ja 1800-luvun alun historiaan perehtyneen tutkijan näkökulmasta.

Porvoo 1809 edustaa poliittisen historian tutkimuksessa tapahtunutta kulttuurista käännettä, jossa tutkimuskohteeksi on nostettu tapahtumahistorian ja päätöksentekijöiden toiminnan ohessa tai sijaan poliittinen kulttuuri koko laajuudessaan – seremoniat, poliittinen keskustelu ja sosiaalinen elämä mukaan lukien. Lopputulos on tyylikäs niin ulkoasultaan kuin sisällöltäänkin. Tandefelt kehottaa lukijaansa kiinnittämään huomiota erityisesti tiloihin, pukuihin ja symboleihin. Hän tarjoaa maapäivillä pidetyistä puheista käyttökelpoiset suomennokset. Hän kuvailee elävästi maapäivien yhteydessä järjestettyjä seurapiiritapahtumia. Kirjan metodologisena lähtökohtana on se retorisen perinteen periaate, että olennaista ei ollut vain se mitä sanottiin vaan myös se *miten* sanottiin. Tandefeltille seremoniat ovat ”kokonaistaideteoksia” (s. 14), jotka loivat raamit säätykoukselle.

Tandefeltin mielenkiinto kohdistuu siis enemmän sääty-

kokouksen muotoihin kuin sen aikana käydyin poliittisen keskustelun sisältöön. Voidaan kysyä, olisiko ollut syytä tutkia poliittisen kulttuurin eri ulottuvuuksia tasapainoisemmin, sillä säätyjen ’parlamentaarisen’ puheen analyysin kautta olisi ollut mahdollista päästä käsiksi myös politiikan sisältöihin. Kirjassa esitellyt rituaalistiset puheet toistavat usein kustavilaisten puheaktien kaavaa ja sisältävät vain vähän poliittista argumentaatiota. Säätyjen plenaaridebattien sivuuttaminen merkitsee varsinaisen poliittisen keskustelun sivuuttamista ja saa maapäivät näyttämään vähemmän kiinnostavalta tapahtumalta kuin ne tosiasiaassa olivatkaan. Vertailu toisaalta kustavilaisten valtiopäivädebattien, toisaalta samoihin aikoihin Tukholmassa pidettyjen Ruotsin valtiopäivien kanssa olisi epäilemättä tuottanut kiintoisia tuloksia.

Painopisteen ollessa seremonioissa maapäivät vaikuttavat ongelmattomalta ja yksiselitteisen positiiviselta tapahtumasarjalta, joka sopii hyvin myös 2000-luvun historianharastajien nostalgian kohteeksi. Historiallisten tapahtumien monimerkityksisyyden soisi kuitenkin näkyvän selvemmin myös tällaisessa populaariksi tarkoitettussa julkaisussa. Poliittisen kulttuurin tutkija jää kaipaamaan kriittisempää tulkintaa maapäivistä taitavasti suunniteltuna propagandanäytöksenä, jossa Suomen valloittanut itsevaltiyas hyödynsi ruotsalaista valtiopäiväperinnettä suomalaisten lojaliteetin voittamiseksi – uskollisuudenvalojen vannottamisen osittain epäonnistuttua ja Pietarin lä-

hetyskunnan kieltäytyttyä edustamasta Suomen säätyjä. Pääkaupungin läheisyydessä sijaitsevan rajamaan säädyt rauhoitettiin antamalla niiden säilyttää vanha uskontonsa, lakinsa ja privilegionsa seremonioissa, jotka olivat ainakin päällisin puolin heille tutun oloisia.

Tandefelt kuvaa seremonioiden suunnittelua ja toteutusta huolellisesti ja kiinnostavasti, alkuperäislähteisiin tukeutuen ja niissä pitäytyen. Suunnitelmien ja toteutuksen välisissä eroissa on kuitenkin ajoittain havaittavissa poliittisia merkityksiä, joita olisi voitu avata enemmänkin. Myös erot ruotsin-, ranskan- ja venäjänkielisten tekstiversioiden välillä saattavat olla käsitehistoriallisesti paljastavia (vrt. s. 99) – ajatellaanpa vaikka sitä, että viittaus Suomeen jätettiin pois Porvoon kunniaportin venäjänkielisestä tekstistä. Tarveesineiden, asujen, paikallisten järjestelyjen ja kunnianosoitusten kuvaaminen palvelee ensisijaisesti kulttuurihistoriasta kiinnostunutta lukijakunnasta. Niiden poliittinen merkitys saattaa sen sijaan jäädä hämäräksi.

Seremoniaalisia puheita referoidaan kiinnostavasti, mutta niiden sisällön analyysi jää puolitiehen. Mitä tarkoitti esimerkiksi talonpoikaissäädyn puhemiehen Petter Klockarsin viittaus, joka on käännetty ”kansalaisvelvollisuudeksi”? Miksi ruotsalaiset käsitteet *fribet* ja *medborgare* – joita oli suosittu säätyvallan ajan lopulla, joita niin Kustaa III kuin kustavilainen oppositioikin olivat käyttäneet ja jotka sisältyivät lukuisiin säätyjen seremo-

niallisiin puheisiin myös Porvoossa – näyttäisivät olleen problemaattisia valituskellisenä pidetylle venäläiselle esivallalle? Korostiko keisari säätyjen keskustelujen ”vapautta” propagandasyistä vasta päätöspuheessaan? Selvää on, ettei kustavilaista *medborgare*-käsitettä voida kääntää yksioikaisesti ”kansalaiseksi”, joka käsitteenä syntyi vasta paljon myöhemmin, vaan että jopa käsite ”alamainen” olisi ollut osuvampi käänös (erityisesti puhemiesten puheet s. 100–02 ja keisarillinen käsite *compatriotes* s. 138–39). Entä miten Suomen säädyt ymmärsivät Aleksanteri I:n toistuvat viitaukset heidän ”poliittisen olemassaolonsa” muutoksiin, kun heiltä itseltään mitä ilmeisimmin vielä puuttui moderni politiikan käsite? Tällainen poliittisten käsitteiden merkitysten pohdinta olisi vahvistanut sitä sinänsä oikeaan osunutta päätelmää, että säätyjen käyttämä kieli oli Porvoossa monin tavoin Tukholmaa perinnäisempää.

Toki Tandefelt analysoi jonkin verran myös poliittisiin käsitteisiin liitettyjä merkityksiä. Maapäiväkäsite tulee ymmärrettäväksi, kun kerrotaan sen vaihtoehtoisista miellelyhtymistä Ruotsin maakuntien maapäivien, Saksan maasäätyjen, Puolan sejmin ja pelkän virkamieskunnan kokouksen kanssa. On hyvä muistuttaa suomalais-nationalistisen historian kirjoituksen taipumuksesta nimetä tapahtuma ’valtiopäiviksi’ vasta jälkeensä. Ansiokasta on myös Porvoon tapahtumien näkeminen osana Ruotsin vuosisataista valtiopäiväperinnettä ja erityisesti kustavilaisten val-

tiopäivien erityispiirteiden korostaminen: kuninkaalliset esitykset ja puhemiesvalinnat ohjasivat pitkälle valtiopäivien toimintaa. Tandefelt esittelee hyvin myös yksittäisten säätyjen jäsenten kokemuksia Ruotsin valtiopäiviltä.

Kuvaus Aleksanteri I:stä hallitsijana auttaa osaltaan ymmärtämään, miten ja missä rajoissa itsevaltiaan oli mahdollista sopeutua noudattamaan Ruotsin valtiopäiväperinteitä. Pohdinta Aleksanterin saaman koulutuksen merkityksestä olisi kuitenkin myös ollut paikallaan: kyseessä oli hallitsija, joka oli ainakin päällisin puolin perehtynyt länsieurooppalaiseen edustukselliseen traditioon ja valistusfilosofiaan. Janet Hartleyn (LSE) ja Marie-Pierre Reyn (Sorbonne) tulkinnot Euroopan merkittävimpiin kuuluneen hallitsijan koulutuksesta ja tavoitteista olisi ollut hyvä nostaa osaksi suomalaista keskustelua Porvoon valtiopäivistä, sillä Aleksanterin ei ollut vain *suomalaisen* hyvä hallitsija. Olisiko taustaltaan toisenlainen Venäjän keisari voinut ylipäättään toimia Porvoossa Aleksanteri I:n tavoin? Toisaalta Carl Elias Alopæuksen päiväkirjan ja muun ruotsin- tai venäjänkielisen eliitin tuottaman aineiston ylistäviin kuvauksiin Porvoon tapahtumista ei kenties olisi tarvinnut tyytyä. Olisi voinut kertoa enemmän siitä, mitä Aleksanteri I:n toimet ja hänen suomalaisten alamaistensa reaktiot niihin paljastavat toisaalta perinnäiseen monarkiaan, toisaalta säätyedustukseen tukeutuvan poliittisen kulttuurin luonteesta. Esimerkiksi ajalle tyypillisestä toisen

käden tietoihin ja huhuihin perustuvasta tiedonvälityksestä tarjotaan kyllä havainnollinen kuvaus.

Poliittisten arvojen määrittelyn kannalta keskeistä avajaisaarnaa Tandefelt analysoi liittäen senkin ruotsalaiseen traditioon, mutta rinnalle olisi voitu nostaa myös päättäjaisaarnan poliittisen viestin tarkastelu ja pohdinta siitä, miksei kumpaakaan saarnaa painettu, kuten Ruotsissa oli tapana. Vaikka luterilaisen uskonnon aseman jatkuvuus oli taattu ja vaikka papisto oli auiliisti puhunut venäläiselle esivallalle alistumisen puolesta, keisari taikka hänen suomalaistaustaiset virkamiehensä eivät ilmeisesti nähneet syytä hyödyntää tämän vahvan luterilaisen median tarjoamaa propagandapotentialia.

Keskeiseen kiistakysymykseen siitä, annettiin hallitsijanvakuutus ennen vai jälkeen säätyjen uskollisuudenvaloja, luodaan alkuperäislähteiden uudelleentulkintaan pohjaava asiantunteva katsaus. Tandefelt, vaikkei arvoitusta lopullisesti voikaan ratkaista, päättyy uskollisuudenvalojen ensisijaisuuden kannalle. Maapäivien sosiaalisen ohjelman kuvaukset ovat aikakauden aineelliset kontekstit ja tapakulttuurin taitavasti huomioon ottavia. Maapäivätanssiaisten naispuolisiin osanottajiin kohdistuneen pilkan mahdolliset poliittiset tarkoitukset ovat erinomainen esimerkki siitä, että poliittisten toimijoiden moraalisiin liittyvät aikalaiskommentit saattavat paljastaa merkityksellisiä seikkoja ajan poliittisista asenteista.

Tällaiset osuudet ja moniulotteiset tapahtumakuvaukset

tekevät Tandefeltin kirjasta Tieto-Finlandian arvoisen, vaikkei tutkimus poliittisen kulttuurin analyysinä erityistä syvyyttä tavoitakaan. Teos pyhittää osaltaan Porvoon maapäivien muistoa Aleksanteri I:n ja armonosoituksista nauttineiden ylimpien säätyjen edustajien kohtaamisena muttei kerro, mitä kaikkea maapäivillä *poliittisesti* oikein tapahtui. Kirjan lopussa kirjoittaja esittää, että "säädyt, eturyhmät ja henkilöt käyttivät maapäiviä myös keskinäisen viestinnän ja taivuttelun näyttämönä, suomalaisten omassa piirissä". Tästä viestinnästä olisi voitu kertoa enemmänkin. Vaikka maapäivien ulkoisten puitteiden tarkastelu avaakin uusia näkökulmia, kaipaa se edelleen rinnalleen myös politiikan sisältöjen syvällistä analyysia.

Pasi Ihalainen

*****

Tampereen seudun kieliryhmät – eilen ja tänään

Tampere kieliyhteisönä. Toim. Harry Lönnroth. SKS 2009. 256 s.

■ Teoksen kirjoittajat ovat ottaneet melkoisen haasteen ryhtyessään tutkimaan Tampereetta kieliyhteisönä. Teoksessa tavoitteellaan pitkää historiallista perspektiiviä, joka on itse

asiassa pitempi kuin kaupungin historia (vuodesta 1779), ja käsitellään kaikkia kaupungissa eri aikoina puhuttuja kieliä. Lukija huomaa pian, että jotkut kirjoittajat ovat voineet hyödyntää runsasta tutkimusmateriaalia, kun taas toiset ovat saaneet nähdä vaivaa löytääkseen yleensä jotain tietoa Tampereen kieliryhmistä eri ajoilta. Historia ja väestötiede ovat välttämättömiä apuvälineitä, jos haluaa tutkia kieliyhteisöä kielisosiologisesta makro perspektiivistä. Tässä teoksessa aputieteet saavat kuitenkin useimmin pääroolin kielitieteellisen tiedon puuttumisen takia.

Kolmella ensimmäisellä kirjoittajalla on luotettava lähde pohja esitykselleen. Kaija Kuirin osoittaa, että Tampereen suomen juuret ulottuvat aikaan, jolloin suomi ei vielä ollut suomea siinä mielessä kuin nykyään. Hämeen murre ja lounaissuomen murre ovat suomen vanhimmat murteet, ja näistä edellistä pidetään alkuperäisimpänä. Suomenkielinen Sisä-Suomi oli rannikkoseutuihin verraten enemmän eristyksissä vierailta vaikutteilta. Hämeen murre levisi tosin hämäläisten varsinaisen asuinalueen ulkopuolelle ja sai vaikutteita muista murteista. Artikkelin kirjoittaja korostaa, että Tampereen seudun murre on vanhaa ja konservatiivista mutta myös yleinen ja laajalle levinnyt. Nykyinen neutraali yleiskieli on suuressa määrin hämäläistä joskaan ei juuri tamperelaista.

Liisa Mustanoja jatkaa Kuirin dialektologista pohdintaa esittelemällä kahden sosiolingvistisen tutkimuksen tuloksia

(vuosilta 1977 ja 1997). Kyse on klassisista tutkimuksista, joissa etukäteen määritellyt kielelliset variaabelit, muuttajat, edustavat kaupunkikielen äänne- ja muotooppia, ja joissa informantit on valittu tiettyjen sosiaalisten muuttajien mukaan. Nämä tutkimukset vahvistavat Kuirin tuloksia. Tampereella puhuttu suomi lähenee yleiskieltä ja välimatka Helsingissä puhuttuun yleiskieleen pienenee. Mutta vaikka Helsingin ja Tampereen puhemiehet alkavat muistuttaa toisiaan, hämäläinen murrepiirre näyttää säilyvän, ehkä siksi että sillä on uusi identiteettiä vahvistava tehtävä.

Maija Louhivaaran artikkeli käsittelee otsikostaan huolimatta paljon muutakin kuin Tampereen kadunnimiä. Kirjoittaja tarkastelee erityyppisiä nimiä ja tekee tarkkaa selkoa mitä niiden etymologiasta tiedetään tai uskotaan tiedettävän. Mielenkiintoinen tieto on saamen vaikutus nimimuodoissa. Louhivaaran mukaan esimerkiksi kaupungin nimi *Tampere* voi juontua saamesta ja olla luonnonnimi (**timpil* suomen ja saamen yhteisessä kantakielessä), jonka merkitys on "laukama, koskessa tai sen niskalla oleva tasaisesti virtaava alue". Kuirin dialektologista kuvausta täydentää nimitutkija Louhivaara. Kirjan alun kolme kielitieteellistä artikkelia muodostavat hyvän kokonaisuuden.

Tampereella puhuttu ruotsi ei ole ollut samassa määrin tieteellisen tutkimuksen kohteena kuin muutamissa muissa ruotsinkielisissä tai kaksikielisyys- tai useampikielisyys-kaupungeissa puhuttu ruotsin kieli. Harri

Lönnrothin Tampereen ruotsia ja kaupunkia kielisaarekkeena käsittelevä aihe ei ole helppo. Ehkä sen vuoksi artikkelissa on varsin pitkiä pohdintoja aiheen kannalta toisarvoisista kysymyksistä. Kaupungin historia teollistumiskehityksineen olisi voinut olla taustoittavana johdantoartikkelina, jolloin vastaavia tietoja olisi voitu jättää pois hänen ja muidenkin kirjoittajien artikkeleista. Luikuisat viittaukset kielisosiologiaan/sosiolingvistisiin teoksiin vaikuttavat myös melko tarpeettomilta, koska Lönnroth ei itse esittele ja analysoi kielilaineistoa. Hän ei myöskään hyödynnä tamperelaisten informanttien kanssa tehtyjä nauhoituksia, jotka ovat osa Svenska Litteratursällskapetin projektia *Spara det finlands-svenska talet*. Informantit vastasivat kieltä ja kielenkäyttöä koskeviin kysymyksiin, minkä vuoksi aineistolla on arvoa sekä nauhoitetun kielen että vastausten takia. Sofie Henrichson valmistelee väitöskirjatutkimusta kielisaarekkeiden ruotsista, mutta Lönnroth ei ole käyttänyt yhtäkään hänen aiheestaan julkaisemaa artikkelia. Olen kuitenkin täysin samaa mieltä Lönnrothiin kanssa siitä, että Tampereen ruotsi ei sinällään ole kielen varieteetti (alalaji) omine erityispiirteineen. Moni asia puhuu tämän puolesta. Mahdollista olisi myös spekuloida, onko Tampereen ruotsi homogeenisempää kuin ruotsin kieli Helsingissä, Turussa tai Vaasassa, jos sen ominaispiirteitä ovat sosiaalisen variaation (vaihtelun) puuttuminen ja murrejälkien vähäisyys. Mihinkään tämänkaltaiseen sosio-

lingvistiseen analyysiin ja johdopäättösten tekoon Lönnroth ei ryhdy.

Kirjaan sisältyy myös erittäin hyvin jäsenelty ja jännittävä artikkeli, joka käsittelee suomalaisten ja venäläisten suhteita Tampereella 1800-luvun lopun venäläistämiskaudelta sisällissotaan 1918. Sen kirjoittaja, historiantutkija *Sami Suodenjoki* liikkuu suuresti Tampereen paikallistason ja Suomen suuriruhtinaskunnan kansallisen tason välillä taustanaan Venäjän imperiumi. Silloinkin kun hän kuvaa suurpoliittisia tapahtumia kaukana Tampereesta, hän liittyy ne taitavasti suomalaisten ja venäläisten kohtaamisiin Tampereen kaduilla ja toreilla. Suodenjoki kirjoittaa asiantuntevasti siitä miten venäläisvaikutus on eri aikoina ja etenkin sisällissodan aikana 1918 mielletty, kun Tampere oli käytännössä taistelulenttänä.

Brigitte von Witzleben käsittelee artikkelissaan saksalaisuutta Tampereella. Artikkelissa yhdistellään lähinnä elinkeino- ja sukuhistoriaa. Kieleen liittyviä huomioita hän esittää vain artikkelinsa alussa kommentoidessaan henkilö- ja paikannimiä, joille oletetaan germaaninen alkuperä. Hän muun muassa esittää, että *Pyy-nikki* on germaaninen nimi (nimistä *Biniki*, *Byniki*, *Binnike*). Louhivaara sitä vastoin esittää artikkelissaan, että kyseessä on suomalainen nimi *Pyy-Nikki*, jossa jälkimmäinen osa on etunimi tai sukunimi ja ensimmäinen osa lisänimi. Tämä tulkinta vaikuttaa osuvammalta. Mielenkiintoinen on selvitys Tampereen saksankielisten suhteesta kaupungin

suomenkieliseen ja ruotsinkieliseen väestöön.

Kirjan viimeisessä artikkelissa Sirkku Lomaa selvittää tilastotietojen avulla Tampereen kasvavaa monikielisyttä. Artikkeli on esikuvallinen selkeä ja johdonmukainen, asiantiedot ovat luotettavia ja huolella valittuja. Samalla artikkeli toimii eräänlaisena kertauksena ja yhteenvetona edeltävissä artikkeleissa käsitellyistä tai sivutuista asioista.

Yhteenvetona voin todeta että kirja sisältää runsaasti hyvää perustietoa mutta se olisi kaivannut artikkelien parempaa niveltämistä toisiinsa. Nyt artikkelit ovat täysin erillisiä, mikä on aiheuttanut runsaasti toistoa. Tampere kieliyhteisönä on kuitenkin kiistatta tärkeä ja arvokas tutkimuskohde.

Marika Tandefelt

Sairaala kansakunnan rakentajana

Maarit Henttonen: Kansakunnan parhaaksi. Suomalaiset naisten- ja lastensairaalat 1920–1940-luvulla arkkitehtonisena, lääketieteellisenä ja yhteiskunnallisena suunnittelukohteena. Historiallisia tutkimuksia 247. Helsingin kaupunginmuseon tutkimuksia ja raportteja 2/2009. SKS, Helsinki 2009. 394 s.

■ Maarit Henttonen sairaalarakentamista tarkasteleva taide-

historiallinen väitöskirja on moniaineksinen teos. Perinteisen tyylihistorian sijaan lähtökohtana on taiteen sosiaalishistoriaksi kutsuttu tutkimussuuntaus, ja teokseen sisältyy aineksia niin professiotutkimuksen, naistutkimuksen kuin lääketieteen ja terveyden historiankin saralta. Tutkimuksen teoreettisena pohjana on viimeaikaisessa terveyden tutkimuksessa varsin usein hyödynnetty Michel Foucault'n biovallan käsite. Muita avainkäsitteitä ovat hygienia, kuri, sukupuoli, seksuaalisuus sekä modernisaatio ja rationalisaatio. Moniaineksisuus saa perustelunsa foucault'laisesta pyrkimyksestä tarkastella sairaalarakentamista monisärmäisenä, lukuisten tapahtumasarjojen kautta rakentuvana diskurssina.

Työ kohdistuu 1920–1940-lukujen sairaalarakentamiseen. Aikarajaus on hedelmällinen, sillä vastaitseenäistyneessä Suomessa sairaalarakentaminen oli vilkasta ja sairaaloille annettiin vahva kansallinen sekä sivistyksellinen symbolinen merkitys. Huoli taantuvasta väestökehityksestä nosti juuri äitien ja lasten hyvinvoinnin terveyspoliittiseksi painopistealueeksi, joten naisten ja lasten hoitolaitosten valinta tutkimuksen kohteeksi on perusteltu. Henttonen konkretisoi sairaalajärjestelmän sukupuolittuneita rakenteita muun muassa pohtimalla, miksi naisten- ja lastensairaaloiden rinnalle ei syntynyt sukupuolen mukaan organisoituneita hoitolaitoksia miehille.

Alueellisesti tutkimuksen kohteeksi valitut laitokset painottuvat Helsinkiin, minkä te-

kijä toteaa kuvastavan aikakauden sairaanhoidon tilannetta: erikoissairaanhoido, kuten muutkin terveyspalvelut keskittyivät Etelä-Suomen suuriin kaupunkeihin. Maaseudun sairaalarakentamisen tarkastelu saattaisi kuitenkin nostaa esiin kiinnostavia vertailumahdollisuuksia: tingittiinkö maaseudulla keskuspaikkakuntien rakentamisen periaatteista tai ilmentääkö maaseudun sairaalarakentaminen yhtäläisiä sukupuoli- ja luokka-asetelmia kuin kaupungeissa?

Tutkimuksen lähdepohja on laaja ja sairaalarakentamiseen liittyvän pirstaleisen arkistomateriaalin jäljittäminen on jo sinällään ollut haastava tehtävä. Valokuvien, rakennuspiirustusten sekä itse rakennusten ohella väitöskirjassa hyödynnetään monipuolisesti aikalaistekstejä rakentamisen ideologioiden ja käytäntöjen selvittämiseksi. Havaintojen ja päättelyn dokumentoimiseksi teokseen on onnistuneesti sisällytetty runsas kuvamateriaali. Tekijä tuo huolellisesti esiin aineistoonsa liittyvät varaukset ja tulkintaongelmat.

Teoksen kahdessa ensimmäisessä pääluvussa kuvataan yksityiskohtaisesti seitsemän sairaalan suunnittelu- ja rakennusprosesseja sekä niiden taustoja. Lisäksi väitöskirja koostuu viidestä temaattisesta luvusta, joissa sairaalarakentamista analysoidaan ensinnäkin tekijyyden ja toimijoiden verkostoitumisen näkökulmasta. Henttonen osoittaa, että lääketieteen asiantuntijoiden rooli suunnittelussa oli varsin keskeinen. Huomionarvoista on, että lääkintöhallitus jopa kaappasi sairaalasuunnittelun yleis-

ten rakennusten ylihallituksetta omalle rakennustoimistolle 1930-luvun alussa. Seuraavissa luvuissa sairaalasuunnittelua analysoidaan onnistuneesti arkkitehtuurin ja lääketieteen sekä näiden alojen välisen vuorovaikutuksen näkökulmasta. Hygienian ja arkkitehtuurin liitto onkin Henttosen mukaan sairaalarakentamista luonnehtiva strategia, joka ilmentyi ennen muuta röntgenkuvan kaltaisessa lasiarkkitehtuurissa. Modernin sairaalarakennuksen ihanteeksi muotoutui rationaalisesti toimiva kone, jonka keskiössä olivat toimenpidehuoneet.

Teos on sujuvasti kirjoitettu ja huolellisesti viimeistely. Niukka loppuluku kokoaa selkeästi yhteen keskeiset tulokset, mutta ei aivan onnistu lunnastamaan kaikkia johdannossa ja käsittelyluvuissa luotuja odotuksia. Luvusta jää kaipaamaan tutkimustulosten peiläämistä foucault'laisen tutkimustradition kenttään sekä sen esiintuomista, miten saavutetut tulokset täsmentävät tai muuttavat aiempia tulkintoja. Moneen suuntaan avautuvana teoksena Maarit Henttosen väitöskirjaa voi suositella arkkitehtuurin tutkijoiden ohella myös terveyden, sukupuolen, ammatillistumisen sekä modernisaation historiasta kiinnostuneille.

Minna Harjula

Uutta tietoa John A. Hobsonista

Timo Särkkä: *Hobson's Imperialism. A Study in Late-Victorian Political Thought.* Jyväskylä Studies in Humanities 118, Jyväskylä University Press, 2009. 211 s.

■ Haasteellisessa tutkimuksessaan brittiläisen taloustieteilijän ja yhteiskuntakriitikon John A. Hobsonin (1858–1940) kirjoituksista, jotka huipentuvat hänen tunnetuimpaan teokseensa *Imperialism: a Study* (1902), Särkkä soveltaa Quentin Skinnerin metodia, jossa konteksti ja intentio nousevat tulkinnan avainkäsitteiksi (johdanto ja s. 168). Tätä on täydennetty "loogisella" menetelmällä, jolla tutkitaan argumenttien johdonmukaisuutta Hobsonin teksteissä ja niiden kykyä auttaa nykyajan opiskelijoita Hobsonin ajan tapahtumien syvempään ymmärtämiseen.

Särkkän päätavoitteena on esittää yksityiskohtainen tulkinta siitä, mitä Hobson ja hänen aikalaisensa – sekä Hobsonilta vaikutteita ottaneet että hänen vastustajansa – ajattelivat 'liberalismista' ja 'imperialismista'; sen sijaan tarkoituksena ei ole esittää teoreettisia tai yleisiä määritelmiä liberalismista ja kapitalismista Hobsonin teosten pohjalta tai kritisoida kirjoittajan epäjohdonmukaisuuksia. Tämä lähtökohta perustuu Särkkän yleisem-

pään olettamukseen, että aatteiden lineaarisen jatkuvan kehityksen sijasta tosiasiaa esiintyi useita ajankohdan ja olosuhteiden mukaan vaihtelevia 'liberalismeja' ja 'imperialismeja'. Näiden käsitteiden merkityksiä kyseenalaistettiin kaiken aikaa ja kun kriisiaikoina puhkesi kiistoja, kuuluisia edeltäjiä nostettiin esille joko liberaaleina tai imperialismiin vastustajina ja heidän kirjoituksiinsa käytettiin valikoiden tukemaan tai kumoamaan omia näkökantoja välittämättä tieteellisestä puolueettomuudesta ja tarkkuudesta.

Tämän kontekstin huomioon ottaen Särkkä määrittelee tehtäväkseen osoittaa, miten Hobson reagoidessaan aikansa tapahtumiin ja saamaansa kritiikkiin tuli johtopäätökseen, että toiseksi buurisodaksi (1899–1902) puhjennut Etelä-Afrikan kriisi ja muut mententakaiset seikkailut uhkasivat heikentää New Liberalism -liikkeen edistyksestä ohjelmaa ja moraalista perustaa (joihin Hobson itse tunsu yhä enemmän vetoa) ja siten pysäyttää kehityksen kohti tasa-arvoisempaa ja moraalisesti terveempää yhteiskuntaa.

Historiallista Hobsonia uudelleen löytäessään Särkkä on nostonut esiin suuren määrän Hobsonin kirjoituksia, jotka ovat aikaisemmin saaneet vähän tai ei ollenkaan huomiota. Särkällä on tarjota myös edeltäjiään paljon kattavampi tulkinta 'liberalismista' ja 'imperialismista' koskevista kiistoista, joiden tiimellyksessä Hobsonin kirjoitukset vuosina 1890–1902 syntyivät. Arvosteluja ja vastineita on otettu mukaan enemmän kuin missään aikai-

semmassa tutkimuksessa. Sama pätee liberaalien kuuluisaan aivoriiveen, Rainbow Circleen, liittyvän informaation määrään. Hobson oli Rainbow Circleen vaikutusvoimaisin jäsen. Mukaan on otettu runsaasti arvokasta todistusaineistoa Hobsonin vaikutuksesta ammattiyhdistysliikkeessä ja sosialistipiireissä sekä hänen juutalaisvastaisuudestaan ja sen herättämistä reaktioista. Särkällä on mielenkiintoista sanottavaa myös Hobsonin kasvavasta ymmärryksestä Cecil Rhodesia ja Etelä-Afrikan kaivosteollisuuskapitalismia kohtaan, minkä hän näkee keskeisenä tekijänä Hobsonin anti-imperialistisen ajattelun kehityksessä. Oivaltavaa näkemystä tekijällä on myös kirjoituksista, jotka ovat jääneet unohtuiksi historioitsijoilta, kuten Ernest Jonesin *The Case for Progressive Imperialism* (1901), joka on vahva näyte fabiaani ajattelusta.

Hobsonin intellektuaalisen ja poliittisen *milieun* tulkinnasta löytyy kuitenkin joitakin merkittäviä aukkoja. Koska loismaisesta imperialismista tuli tärkeä osa Hobsonin ajattelua ja koska tästä teemasta keskusteltiin tuona aikana muutenkin vilkkaasti, sitä olisi voinut käsitellä enemmänkin kuin lyhyen maininnan verran. On myös joitakin keskeisiä henkilöitä, jotka ovat saavat vähemmän huomiota kuin ehkä ansaitsisivat merkitykseltään Hobsonin intellektuaaliselle kehitykselle. Esimerkiksi L. Hobhousea käsitellään jonkin verran (s. 48–49), mutta hänen suoraan osallisuuttaan buurisodasta käytyyn debattiin ei mainita. Yllättävintä on kui-

tenkin Herbert Samuelin tuona aikakautena julkaisemien kirjoitusten ja muun aktiivisuuden huomiotta jättäminen.

Uusliberaalina imperialismin puolustajana Samuel oli Hobsonin päävastustaja Rainbow Circlen piirissä. Hänen kirjassensa *Liberalism* (1902) ja erityisesti sen imperiumia käsittelevät osiot haastoivat suoraan ne näkemykset, joiden kannattajaksi Hobson päätyi. On myös todettava että luku 5, jossa käsitellään Hobsonin taloutta koskevia väitteitä ja kiistoja, joiden pohjalta ne muotoutuivat, on Särkän teoksen heikoin. Siinä ei käsitellä Hobsonin argumentaation keskeistä teemaa, hänen pyrkimystään osoittaa, että ulkomaankaupan rooli oli marginaalinen talouskehityksessä, eikä sitäkään, että hän sen johdosta etäännytti liittolaisikseen lukemistaan Richard Cobdenin kannattajista. Myöskään käsitellessään laajasti Hobsonin reaktiota Etelä-Afrikan kriisiin kirjoittaja ei kerro, kuinka tärkeä Kiinan kysymys oli Hobsonille ja kuinka merkittävässä osassa Kiina oli hänen tunnetuimmassa teoksessaan.

Käytetty skinneriläinen metodologia kaipaa myös tarkastelua. Huolimatta osallistumisestaan ajankohtaisiin kiistoihin Hobson pyrki aina syvempään analyysiin imperialismista. Onkin kiistanalaista, voiko tämänkaltaisiin kirjoituksiin joissa jossain määrin tehdään yleistyksiä ajankohtaisista tapahtumista, soveltaa Skinnerin metodia. Lisäksi Britanniassa oli paljon enemmän liberalismia ja imperialismia koskevaa keskusteluperinnettä kuin Särkkä on valmis myöntä-

mään. Sodasta, kolonialismista ja imperialismista käytyyn keskusteluun liittyvä radikaali juonne periytyy viimeistään Thomas Paynen ajoilta, ja Hobson oli monessa mielessä viimeinen merkittävä hahmo, joka käytti tätä käsitteistöä ennen kuin brittiläinen marxismi korvasi sen. Tämä radikaali diskurssi sisälsi lupauksen vauraasta ja rauhanomaisesta kapitalismista, jonka syntyä estivät, kuten esitettiin, radikaalia muutosta pelkäävät eliitit, jotka käyttivät hyväkseen sotaa ja kolonialismia kääntäkkeen huomion pois kotimaan ongelmista. Vielä niinkin myöhään kuin 1870-luvulla radikaalit otaksuivat, että eliitin valtaliittoutumaa johti maataomistava aristokratia. Hobsonin suurena ansiona oli havainto, että 1900-luvulle tultaessa finanssikapitalismista oli tullut hallitseva voima imperialismia ja kotimaista poliittista taantumusta ajavassa eturyhmässä. Hobson ennakoi myös seuraukset, jos tämä kehitysuunta saisi jatkua ilman vastavoimaa. Toisin sanoen hän kehitti radikalismien historiallisen kielen puuttumatta kuitenkaan sen ytimeen.

Kriittisistä huomautuksista huolimatta Särkkää on syytä onnitella, että hän on tuottanut niin runsaasti uutta tietoa Hobsonista ja hänen aikalaisistaan ja lisännyt suuresti tietämystämme tutkimastaan aikakaudesta.

Peter Cain

Ansiokas synteesi Suomesta sodassa

Henrik Meinander: Suomi 1944. Sota, yhteiskunta, tunnemaaisema. Kustannusosakeyhtiö Siltala 2009. 428 s.

■ Henrik Meinander on eri yhteyksissä suomalaista niin kutsuttua uutta sotahistoriaa arvioidessaan paikantanut sen ongelmat mikronäkökulmaan: Suomea vuosina 1939–44 luodessaan tämä tutkimus hylkää rakenteelliset selitykset ja pitkän aikavälin tarkastelun eikä myöskään kytkä suomalaista sodankäyntiä eurooppalaisiin puitteisiinsa. Kritiikki on osin oikeutettua, jos kohta on muistettava, että valtaosa tutkimuksesta, joka kategorisoituu uudeksi sotahistoriaksi, on väitöskirja- ja post doc -vaiheessa olevien tutkijoiden tekemää, joten he eivät vielä ole tutkijanurallaan synteisivaiheessa. Lisäksi on syytä korostaa, että postmoderniksi luonnehdittu synteesejä karttava tutkimus ei kaihdakaan kansainvälistä otetta, vaikka tutkimuskohde olisikin paikallinen. Uusi suomalainen sotahistorian tutkimushan ammentaa teoreettisia ja metodologisia virikkeitä ennen näkemättömällä tavalla kansainvälisestä tutkimuksesta. Esimerkkinä tästä voi mainita Meinanderin hyödyntämän saksalaisen kokemushistorian paradigman,

joka on juurtunut suomalaiseen tutkimukseen ennen muuta Ville Kivimäen ansiosta.

Henrik Meinander ei onneksi tyydy vain arvioimaan muiden kirjoituksia, vaan teoksessaan *Suomi 1944. Sota, yhteiskunta, tunnemaisema* hän osoittaa, millä tavoin on mahdollista kirjoittaa sotahistoriallista tutkimusta, jossa (kansainvälis)poliittinen, yhteiskuntahistoriallinen ja kokemushistoriallinen näkökulma yhdistyvät moniääniseksi ja ajallisesti monikerroksiseksi analyysiksi, tässä tapauksessa Suomesta ja suomalaisista toisessa maailmansodassa ja erityisesti vuonna 1944. Esimerkiksi teoksen luvussa "Kesäkuu" Karjalan kannaksen suurhyökkäystä tarkastellaan paitsi suomalaisesta näkökulmasta myös osana Saksan ja Neuvostoliiton välistä voimainmitelöä. Tähän poliittiseen ja sotilaalliseen analyysiin Meinander yhdistää sodan kokemisen tason. Kysymykset miesten kokemasta pelosta, pakokauhusta ja toisaalta kestämisestä tiivistyvät juuri kesään 1944. Tähän yhteyteen liittyy luontevasti myös vuosien 1939–44/1945 kuoleman kulttuuri: kaatuneet sotilaat ja läheisen menetykseen liittyvä surutyö. Valtaosalle lukijoita kuvaus kaatuneiden sotilaiden kuljetamisesta kotipaikkakunnan multiin ja sankarihautajaisista ei tietenkään tarjoa sinänsä mitään uutta, mutta oleellista onkin nähdä Meinanderin hahmottama yhteys makro- ja mikrotason välillä. Hän osoittaa, kuinka yksityinen ja julkinen elämämpiiri liudentuivat yhdeksi sotaa käyvässä yhteiskunnassa ja kuinka kansalli-

nen kytkeytyi kansainväliseen. Juhannuksena kaatuneen Väinö Kosolan leski, joka miehensä ja tämän kahden niin ikään kaatuneen veljen hautajaisissa pelkäsi, että tuulipuuskan sammuttama kynttilänliekki antoi viestin vainajan joutumisesta kadotukseen, suri omaa yksityistä suruaan, mutta hautajaiset paikantuvat myös osaksi maailmanpolitiikkaa. Hitlerin pyrkimys hallita Itämeren ja Stalinin suunnittelema operaatio Bagration jättivät peruuttamattoman jälkensä myös Kosolan perheen elämään. Tämän laajemman näkökulman unohtamisesta ja keskittymisestä yksinomaan Koskelan leskirouvan suruun Meinander nuorta tutkijapolvea varoittaa.

Henrik Meinanderin teos on ansiokas monella tapaa. Syvälinen perehtyminen suomalaiseen ja kansainväliseen tutkimukseen on luonnollisesti hyvän tutkimuksen perusedellytys, ja lisäksi Meinander on tehnyt laajaa perustutkimusta. Ruotsin kytkeminen mukaan tarkasteluun on perusteltua, kun lähtökohtana on Suomen näkeminen osana toista maailmansotaa. Suomenruotsalaisen kulttuurin ja poliittisen keskustelun valottamista pidän erityisen tervetulleena, koska se on jäänyt suomenkielisessä tutkimuksessa turhan vähälle.

Se, mistä Meinanderia on syytä erityisesti kiittää, on hänen tapansa kirjoittaa selkeää, ilmavaa tekstiä. Kiitos kuuluu tietenkin myös Paula Autiolle erinomaisesta suomennoksesta. Esitystapansa vuoksi Meinanderin tutkimus aukeaa myös niin kutsutulle suurelle yleisölle, ja luenkin teosta myös painavana puheenvuo-

rona keskustelussa historioitsijoiden roolista tämä päivän Suomessa. Meinander on valinnut kaksoisstrategian ja kirjoittaa tämän mukaisesti eiakateemiselle lukijakunnalle, mutta julkaisee myös kansainvälisesti.

Ammattihistorioitsijoita tarvitaan kansalaiskeskustelussa suomalaisuudesta; olenkin varma, että Meinanderin teosta lukevat viimeistään nyt vakuuttuvat erillissotateesin ontoudesta. Lisäksi Meinander korostaa perusteellisesti argumentoiden Suomen ja Saksan välisen liittosuhteen tärkeyttä molemmille osapuolille: Saksa tarvitsi Suomea hallitakseen Itämeren ja Suomi oli riippuvainen Saksan ase- ja viljatoimituksista. Tärkeää on myös se, että Meinander suhteuttaa suomalaisten sotakokemukset toisen maailmansodan kokonaisuuteen. Koettua kärsimystä ei voi yksilönäkökulmasta tietenkään vertailla, mutta Meinander muistuttaa, että numeraalisessa kokonaistarkastelussa Suomi ei ollut eniten kärsimään joutuneita eurooppalaisia maita.

Suomi 1944 on kirjoitettu paitsi selkeästi myös kiihottomasti. Meinander toteaa esipuheessaan, kuinka toisen maailmansodan syyllisyys- ja moraalikysymyksiä on tutkimuskentän sirpaloituessa alettu tarkastella yhä kapeammin, ja muistuttaa historiallistavan ja kontekstualisoivan otteen tärkeydestä. Kontekstualisointi ei rajoitu teoksessa vain sota-ajan poliittisten ja sotilaallisten päättäjien toiminnan erittelyyn, vaan teksti kokonaisuudessaan viestii pyrkimystä ymmärtää sota-ajan todelli-

suutta ja ihmisten mentaliteettia niiden omilla ehdoilla. Esimerkiksi luvussa ”Kesäkuu” kuvataan (s. 204) vaikuttavan vähäeleisellä tavalla käytännöllistä ja toimivaa ratkaisua kaatuneiden kuljettamiseksi haudattavaksi kotiseudulle: ”Rautatiekuljetukset eivät juuri vaatineet viranomaisilta erityisjärjestelyjä. Vaunut, joilla oli viety rintamalle miehiä, ammuksia, aseita ja muita tarvikkeita, palasivat pian täynnä kaatuneita, haavoittuneita, lomalaisia ja evakkoja.”

Henrik Meinanderin tutkimus on aikaperspektiiviltään kiinnostavan monitasoinen. Teos rakentuu 12 luvusta, jotka etenevät tammikuusta joulukuuhun 1944. Kukin luku keskittyy yhteen teemaan, joka useimmiten kytkeytyy luontevasti kyseiseen kuukauteen. Koko teosta kannattelevalla näkemykselleen uskollisena Meinander kääntää ensimmäisessä luvussa katseen Suomen rajojen ulkopuolelle. Puna-armeija aloitti Leningradin pohjoispuolella 14. tammikuuta suurhyökkäyksen Saksan Pohjoista Armeijaryhmää vastaan. Tappioista huolimatta saksalaiset välttyivät romahdukselta ja vetäytyivät Narvan rintamalle, mikä vaikutti ratkaisevasti jatkosodan keston ja suomalaisten sotakokemukseen. Teemojen sisällä Meinander hahmottaa ajallisesti erimittaisia kehityskulkuja; välillä kyse on vuosista 1939–44, toisessa yhteydessä palataan vuoteen 1918. Sodan vaikutuksia ja merkitystä pohtiessaan ja muistitietoa hyödyntäessään Meinander liikkuu sodan jälkeisessä Suomessa aina 2000-luvulle. Lisäksi hän esit-

tää kiinnostavan, postmodernia ajattelua leimaavan tulkinnan historian monista ajoista. Talvi-, jatko- ja Lapin sota on perinteisesti nähty toisiinsa kytkeytyvinä episodeina maailmansodan sivunäyttämöllä, eikä tätä tarkastelutapaa ole syytä hylätä. Toisaalta jo vuosi 1944 rakentui ihmisten kokemuksissa sirpaleittain: helmi-kuun ilmahyökkäykset, kesän suurhyökkäys ja Lapin sota saatiin kokea erillisinä sotina.

Teoksesta välittyä Henrik Meinanderin vankka poliittisen historian hallinta. Suomen kytkeytyminen Saksan ja Neuvostoliiton väliseen kamppailuun ja siihen kytkeytyvä sotilaallinen ja maan sisäinen poliittinen kehitys tulevat vakuuttavasti valotetuiksi. Myös taloutta ja väestöä koskevia kysymyksiä käsitellään huolellisesti. Muistitietoa Meinander kytkee luontevasti näihin poliittisiin ja yhteiskuntahistoriallisiin tarkasteluihin. Koska kyse on myös suurelle yleisölle tarkoitettua teoksesta, teoreettisten ja metodologisten keskustelujen rajaaminen pois leipätekstistä on ymmärrettävää. Odotin kuitenkin, että teoksen yksi keskeinen teema eli ihmisten sotakokemukset, jotka tiivistyvät termiin ’tunne-*maisema*’, olisi käsitteellisesti avattu viiteapparaatissa. Myöskään kirjallisuusluettelo ei juurikaan auta eteenpäin, kun pyrkii hahmottamaan ’*tunne-*maiseman**’ kytköksiä kansainväliseen historiatieteelliseen keskusteluun. Muistelukultuurista Meinander kirjoittaa niin ikään ankkuroimatta sitä varsinaisesti mihinkään teoreettisiin lähtökohtiin, joita muistitie-

toon ja kollektiiviseen/kulttuuriseen muistiin suorastaan hämmäntävässä määrin liittyy. Kokemukseen ja muistiin liittyvät kysymykset ovat löytäneet tiensä myös suomalaiseen historian tutkimukseen, ja Henrik Meinander tulee toivottavasti osallistumaan myös tematiikkaan liittyvään teoreettisempaan keskusteluun.

Yksi Henrik Meinanderin itselleen asettamista tutkimuskysymyksistä on, kuinka toinen maailmansota on vaikuttanut suomalaisten kansalliseen itseymmärrykseen ja muistelukultuuriin. Kysymyksen on niin moniulotteisesta ilmiöstä, että siitä syntyisi useampikin tutkimus. Meinander pohtii kysymystä eri yhteyksissä läpi teoksen, mutta luin erityisesti viimeisen luvun alalukua ”Muisti ja unohtus” vastauksena tähän kysymykseen. Ymmärrän Meinanderin pitävän suomalaisten kollektiivista muistia edelleen ideologisesti latautuneena ja varsinkin yhtenäisenä ja näin ollen vastakohtana länsieurooppalaiselle fragmentoituneelle muistelukultuurille (s. 397). Näin voi tietenkin tulkita, varsinkin jos tarkastelun painopiste on 1990-luvun uusisänmaallisessa käänteessä ja sen tuottamassa muistissa. Totta myös on, että *Tuntematon sotilas* on yhtenäistänyt suomalaisten käsityksiä sodasta. Olisin kuitenkin odottanut, että Meinander olisi tarkastellut sodan muistamista myös kulttuurisen kamppailun näkökulmasta ja huomionut tässä yhteydessä paremmin 1960- ja 1970-luvun heittäjän radikaalin haasteen sotavuosien tulkinnalle. Meinander viittaa perhe- ja suku-

tarinoinhin, jotka muokkaavat ihmisten tulkintoja sodasta, ja toteaa, että aina 1990-luvulle saakka sodasta pääsivät puhumaan lähinnä sotaveteraanit, lotat ja heidän ikätoverinsa (s. 397). Tämän jälkeen puheenvuoroja ovat käyttäneet myös muut ryhmät. Lotat epäilemättä muistelivat perhepiirissä enemmän kuin julkisuudessa, mutta voi myös perustellusti väittää, että julkisen häpäisyn kokemuksesta johtuen monet myös vaikenivat, ja vasta 1990-luvun ”kunnianpalautus” rohkaisi heitä puhumaan.

Suomi 1944 on huolellisesti viimeistelty. Muutamissa kohdissa Henrik Meinanderin tarkkaavaisuus on kuitenkin lipsunut. Sivulla 336 hän kirjoittaa suojeluskuntien lakkauttamisesta marraskuun alussa ja jatkaa, että runsaan kahden kuukauden kuluttua lakkautettiin myös Lotta Svärd ja Aseveliliitto. Lotta Svärd kuitenkin lakkautettiin valtioneuvoston päätöksellä jo 23.11. eli noin kahden viikon kuluttua suojeluskuntien lakkauttamisesta. Aseveliliitto lakkautettiin tammikuussa 1945. Sivulla 338 Meinander nostaa esiin Maanpuolustuksen tukisäätiön, josta hänen mukaansa tuli ”luonnollisesti suojeluskunta- ja Lotta Svärd -järjestöjen tärkein perinteiden vaalija”. Lotta Svärdin suhde suojeluskuntiin oli toki kiinteä, mutta järjestö oli myös itsenäinen toimija, mistä taloudelliset järjestelytkin kertovat. Osa Lotta Svärdin kokonaisvarallisuudesta (keskusjohtokunta, piiri- ja paikallistaso) ehdittiin siirtää ennen järjestön lakkauttamista Suomen Naisten Huoltosäätiölle, joka oli perustettu lokakuun lopus-

sa. Valtiolle luovutetut varat ohjattiin tätä tarkoitusta varten perustettuun Alli Paasikiven säätiöön, eikä Maanpuolustuksen tukisäätiölle, kuten suojeluskuntien varat. Suomen Naisten Huoltosäätiötä on myös pidettävä tärkeimpänä lottaperinteen vaalijana ennen 1990-lukua.

Henrik Meinander kertoo teoksessaan kansakunnan selviytymistarinan. Henkilö-, alueellisista ja aineellisista menetyksistä huolimatta Suomi säilytti itsenäisyytensä, mutta ymmärsi myös tarpeen luoda toimivat suhteet Neuvostoliittoon. Tulevaisuuteen kurrottamisesta kertovat vuodesta 1945 alkaen syntyneet suuret ikäluokat. Kaikki eivät selvinneet sodasta, mutta Leenu-tamma pääsi palaamaan kotiin Etelä-Pohjanmaalle (s. 356). ”Talon tytär ei malttanut odottaa, että asemamiehet olisivat avanneet vaununovet ja laittaneet laskeutumissillan paikoilleen, vaan huusi kärsimättömästi: 'Onko siellä Leenu?' Vaunusta kuului hirnahdus vastaukseksi. Ratapihalla ilosta itkevä tyttö taputteli hevosta: 'Leenu, sinä tulit, sinä tulit. Jussi ei tule.'"

Tiina Kinnunen

Suomi ulkopolitiikan suuntaa etsimässä

Osmo Apunen – Corinna Wolff: Pettureita ja patriotteja. Taistelu Suomen ulko- ja puolustuspolitiikan suunnasta 1938–1948. SKS 2009. 482 s.

■ Osmo Apusen ja Corinna Wolffin tutkimus aiheutti kesällä 2009 pienen valtakunnallisen kohun jo ennen ilmestymistään. Helsingin Sanomien Unto Hämäläinen teki laajan jutun kirjan tiedoista, joiden mukaan SAK:n puheenjohtaja Eero A. Wuori toimitti Neuvostoliitolle arkaluonteisia tietoja Suomen hallituksen ja eduskunnan sisäisistä keskusteluista. Tämä yksioikoinen myyrätulkinta ei kuitenkaan tee oikeutta sen paremmin Wuorelle kuin Apusen ja Wolffin kirjalle. Pettureita ja patriotteja on rohkea uusi kokonaistulkinta Suomen ulkopolitiikan vaiheista ja reunaehdoista huhtikuun 1938 Jartsev-neuvottelujen ja huhtikuussa 1948 solmitun YYA-sopimuksen väliin mahtuvan kymmenen vuoden aikana. Yksi teoksen peruslinjoista on jatkosodan aikaisen rauhanoppositio ja sen mukana myös Wuoren toiminnan ja motiivien viileä analyysi.

Suomen 1900-luvun kohtalonvuosien ulkopolitiikkaa käsitteleviä tutkimuksia on satoja. Siten Apusen ja Wolffin voisi kuvitella iskevän auransa

jo lähes puhki kynnettyyn peltoon, kattaahan heidän aikarajauksensa oikeastaan kaikki Suomen kansainvälisen aseman kehityksen dramaattisimmat, kauaskantoisimmat ja tutkituimmat vaiheet: pohjoismaisen orientaation haaksirikon 1930-luvun lopulla, Suomen ja Neuvostoliiton molemminpuolisen epäluulon tiivistymisen ja purkautumisen talvisotana, välirauhan ulkopoliittisen eristyksen, demokratian vaatimuksia halveksuneen Saksa-liittosuhteen synnyn, kukoistuksen ja kariutumisen, sekä sodanjälkeisen uuden, Neuvostoliiton turvallisuusintressit huomioineen ulkopoliittikan alkuvaiheen. Apusen ja Wolffin tutkimuksen voikin nähdä laajennettuna vastauksena yhteen Suomen poliittisen historian klassisimmista ja väitellyimmistä kysymyksistä: miksi Suomesta ei toisen maailmansodan jälkeen tullut Tšekkoslovakian kaltaista kansandemokratiaa?

Kirjoittajat ovat rakentaneet suurimmaksi osaksi jo pitkään tutkimuksen käytössä olleen arkistomateriaalin ja aiemman tutkimuskirjallisuuden varaan ennakkoluulottoman, luovan ja vakiintuneita näkemyksiä rohkeasti haastavan uudenlaisen kokonaishypoteesin. He ottavat lähtökohdakseen sen suuren suuntataistelun Suomen ulkosuhteiden hoidosta, jossa keskenään kilpailivat pohjoismainen orientaatio, saksalaissuuntaus, anglofiilisyytys ja myöntyväisyys suhteessa Neuvostoliittoon, ja jonka ratkaisevat erät oteltiin juuri ajanjaksolla 1938–48.

Aiemman tutkimuksen paljoudesta huolimatta tasokkaita

pidemmän aikaperspektiivin katsauksia Suomen kansainvälisen aseman kehitykseen on vähän. Apunen ja Wolff pyrkivät mukaan siihen ulkopoliittikan historian suuria linjoja luotaavaan keskusteluun, jonka aiemmista osallistujista on mainittava ainakin Tuomo Polvinen, Juhani Paasivirta ja Max Jakobson. Tavoite on kunnianhimoinen, ja vaikka kirjoittajat eivät sen saavuttamisessa aivan sataprosenttisesti onnistukaan, on heidän tutkimuksensa tärkeä ja näkemyksellinen lisä Suomen ulkopoliittikan historian tutkimukseen.

Suomen 1900-luvun kohtalonvuosien ulkopoliittikkaa on totuttu tarkastelemaan vakiintuneiden aikarajauksien mukaisesti, jossa toinen maailmansota muodostaa aivan omalakisena, selkeästi sekä sitä edeltävästä että sitä seuranneesta ajanjaksosta eroavan vaiheensa. Sotavuodet puolestaan on vielä totuttu pilkkomaan kolmeen osaan (talvisota, välirauha, jatkosota). Tiukka jaottelu on estänyt havaitsemasta eri ajanjaksoja toisiinsa liittäviä yhteisiä piirteitä.

Apusen ja Wolffin pääteesi on, että sodan jälkeen Paasikiven linjana kiteytyneen, maan geopoliittisen tilanteen saneleman idänpoliittisen joustavuuden ja poliittis-ideologis-kulttuurisen pohjoismaisuuden yhdistelmään perustuneen ulkopoliittikan siemenet kylvettiin jo ennen talvisotaa, ja että lopulliseen muotoonsa tämä linja kehittyi talvi- ja jatkosodissa saatujen karujen sotilaallisten ja strategisten opetusten ansiosta ja jo niiden aikana. Vuonna 1938 Stalin halusi takeet siitä, ettei Suomi

harjoittaisi neuvostovastaista ulkopoliittikkaa, ettei se osallistuisi Neuvostoliitolle vihamieliseen sotilaalliseen koalitioon, ja ettei Suomen valtioaluetta käytettäisi, joko suomalaisten suostumuksella tai ilman, Neuvostoliittoon kohdistuvan hyökkäyksen tukialueena. Tarvittiin kuitenkin kymmenen vuotta ja kaksi sotaa, ennen kuin tämä kysymys saatiin YYA-sopimuksessa ratkaistua Neuvostoliittoa tyydyttävällä tavalla.

Innovatiivinen ja älyllisesti haastava lähtökohta on terve tullut laajennus tutkimuksen kenttään, jossa yksittäisiä ajallista ja temaattiselta rajaukseltaan kapeampia erikoistutkimuksia on jo vuosikaudet ollut jos ei nyt riittävästi niin ainakin sen verran, että astetta ylemmälle tarkastelutasolle nousevalla laajemmalla yleiskatsauksella on ollut suorastaan huutava tarve. On äärimmäisen tervetullutta, että tätä aukkoo täyttämään saadaan Paavo Lipposen Järki voittaa -pamfletin lisäksi myös tutkimukselliseen analyysiin perustuvia puheenvuoroja.

Petteureita ja patriootteja on rohkea ja mielenkiintoinen yritys esittää uusi kokonaistulkinta paljon tutkitusta aiheesta. Tutkimuksen punainen lanka, patriotismin ja pragmatismien välinen rajankäynti, on teema, joka leikkaa aivan suomalaisen ulkopoliittikan ytimeen, ja joka on muodossa tai toisessa esiintynyt kaikissa maamme kansainväliseen asemaan vaikuttaneissa suurissa ratkaisuisissa. Suomalaista valtioviisautta on ollut havaita, milloin patriotismi edellyttää pragmaattista myöntyväisyyttä, milloin

taas myöntöväisyys uhkaa kansallisia intressejä ja lipeää maanpetturuuden puolelle.

Kysymystä siitä, olivatko oppositiopoliitikkojen neuvostokontaktit tai ylipäätään ulkovaltojen edustajien informointi salaisista sisäisistä keskusteluista petturuutta, tulisi aina arvioida varovasti ja tapauskohtaisesti. Esimerkiksi Wuoren toiminnassa ei sinänsä ollut mitään tavattoman poikkeuksellista. Siinä missä rauhanoppositiion piiristä tietoja vuodettiin tarkoituksellisesti USA:n edustajille ja sitä kautta myös Moskovaan, kokoomuksen ja IKL:n piiristä pidettiin Saksan Helsingin-lähetystö varsin hyvin tilanteen tasalla aina hallituksen ulkoasiainvaliokunnan keskusteluja myöten. Suurimmassa osassa tapauksia vuotajat sekä vasemmalta että oikealta katsoivat edistävänsä Suomen asiaa. Opportunismia ja oman edun tavoitteluakin pelissä totta kai oli, mutta Apusen ja Wolffin ilahduttavan kuvia kumartelematon analyysi Mannerheimin toiminnasta osoittaa, ettei se ollut vierasta korkeimmalle johdollekaan.

Kuva rauhanoppositiosta tarkentuu huomattavasti. Apunen ja Wolff osoittavat, että oppositiopoliitikkojen suuri tavoite oli aivan sama kuin hallituksellakin, eli maan itsenäisyyden turvaaminen. Sotakabinetti ei kuitenkaan voinut antaa toimistaan tietoja oppositiolle, mikä synnytti jälkimmäisessä käsityksen, ettei kaikkia keinoja ollut käytetty. Todellista vaihtoehtoa oppositiolla ei lopulta ollut esittää, mutta merkityksettömiksi heidän kirjeensä, muistionsa ja

kontaktinsa eivät kuitenkaan jääneet. Sotakabinetti otti heidän näkemyksensä huomioon, ja kun jatkosodan jälkeen oli toteuttava jyrkkä ulkopoliittinen käänös, ei keskustelua uuden politiikan sisällöstä tarvinnut aloittaa nollapisteestä.

Lähdeaineiston osalta merkittävintä uutta antia on juuri rauhanoppositiion jälkeensä jättämän aineiston laaja hyödyntäminen. Välillä tätä materiaalia esitellään kuitenkin niin laajasti, että tutkimuksen kokonaistulkinta uhkaa hautautua mukaan otetun usein varsin toisarvoisen informaation paljouuteen. Esimerkiksi lopulta merkitykseltään hyvin vähäisiksi jääneet keskustelut Yhdysvaltain asianhoitaja Robert McClintockin ja suomalaisten oppositiomiesten välillä tulevat suorastaan tuskallisen tarkoin raportoiduiksi. Aina ei myöskään voi välttyä vaikutelmalta, että kirjoittajat ovat joutuneet hivenen lähdeaineistonsa vietäväksi. Heillä on taipumus korostaa rauhanoppositiion merkitystä liiaksikin ja yliarvioida "Kuusisaaren kolhoosin" ja "Nysténin piirin" kaltaisten epämuodollisten verkostojen vaikutusvaltaa.

Ennakkoluuloton analyysi Stalinin politiikasta on yksi kirjan vahvimpia ansioita. Maailmanvallankumousfraasin toistelemisen sijaan kirjoittajat pyrkivät ymmärtämään, mihin Moskovan vaatimukset vuonna 1939 perustuvat, ja osoittavat, että ainakin osaksi nämä turvallisuushuolet olivat myös oikeutettuja (esim. Suomenlahden merisulku). He eivät lukitse itseään ajatukseseen, jonka mukaan Neuvostoliiton tavoitteena oli Suo-

men miehittäminen tai satelliisoiminen, vaan osoittavat, että Stalinin tavoitteet kutistuivat ja kasvoivat tilanteen mukaan. Neuvostodiktaattori ei olisi pannut pahakseen, mikäli puna-armeija olisi tunkeutunut Etelä-Suomeen saakka, mutta toisin kuin Baltiassa tai Itä-Euroopassa, hänellä oli Suomen suunnalla varaa myös tinkiä ja joustaa.

Tekijöitä voi kritisoida siitä, että he ovat ohittaneet saksalaisen Suomen ja Saksan suhteisiin keskittyneen tutkimuksen (esim. Manfred Menger, Bernd Wegner, Michael Salewski, Michael Jonas) lähes kokonaan. Osittain tästäkin johtuen tekstin Saksan Suomen-politiikkaa käsittelevät osiot jäävät ajoittain pinnallisiksi ja teoksen keskimääräistä tasoa heikommiksi. Samaten lukija jää monissa kohdin kaipaamaan vertailevampaa tutkimusotetta, jossa olisi suhteutettu Suomen tapahtumat kehitykseen muissa tsaari-Venäjän alta ensimmäisen maailmansodan jälkeen itsenäistyneissä (Puola, Baltia) sekä muissa Suomen kanssa samankaltaisessa poliittis-strategisessä tilanteessa olleissa maissa (Unkari, Romania).

Vaikka tekijöiden perusteeksi on uutta luova ja kekseliäs, on suuri osa tekstistä jo aiemmin tunnetun kertausta. Myös tässä suhteessa kirjassa on epätasaisuutta; välillä selvitetään juurta jaksain hyvinkin tuttuja prosesseja, välillä taas ohitetaan vähälle huomille jääneitä mielenkiintoisia episodeja melko kursorisesti. Toisaalta teos toimii ulkopoliitiikan historiasta kiinnostuneille kätevä-nä ja pätevä-nä käsikirjana.

Otteeltaan välillä lähdefetisismiin saakka perinteinen ja yksittäisten dokumenttien mul-listavasta voimasta usein huumautuva poliittisen historian tutkimuksemme kaipaa rohkeita yleisesityksiä. Sotia edeltävän ajan, sotavuosien ja sodanjälkeisen kehityksen tarkasteleminen erillään on ohjannut tutkimusta keskittymään historian dramaattisiin katkos- ja murrosvaiheisiin, ehkäisten jatkuvuuksiin ja suuriin linjoihin keskittyvien kokonaisnäkemysten syntyä. Apusen ja Wolffin johtopäätös, jonka mukaan Suomen kansainvälisen aseman kehitys vuosina 1938–48 selittyy suurelta osin Neuvostoliiton turvallisuuspyrkimysten epäonnistumisten ja onnistumisten kautta, on vakuuttava. He osoittavat, että Paasikiven linja ja YYA-sopimus eivät jatkosodan päättymistä seuranneessa murrosvaiheessa suinkaan tipahtaneet tyhjistä, vaan niillä oli aiempien vuosien tapahtumiin ja pohdintoihin kiinteästi liittyvä esi- ja kehityshistoriansa.

Markku Jokisipilä

Ruotsi lännen etuvartiona kylmän sodan asetelmissa

Jerker Widén: Väktare, ombud, kritiker. Sverige i amerikanskt säkerhetstänkande 1961–1968. Sanérus Academic Press, Stockholm 2009. 319 s.

■ Kyseessä on Åbo Akademiassa hyväksytty väitöskirja, jonka aihetta tekijä on perustellut tarpeella jatkaa Ruotsin turvallisuuspoliittista asemaa kylmän sodan aikana luotavaa akateemista tutkimusta 1960-luvulle ottamalla tähtystypisteeksi Washingtonin. Kun lähdetilanne on jo hyvän aikaa sallinut 1950-luvun politiikan perusteellisen selvittämisen, on 1960-luvun ulko- ja puolustuspolitiikan päätöksentekoa valaisevat asiakirjat olleet Yhdysvaltojen arkistoissa vasta kymmenkunta vuotta tutkijoiden käytettävissä.

Widénin henkilökohtainen kiinnostus aiheeseen selittyy paljolti osallistumisella suurlähettiläs Rolf Ekéuksen johtamaan Ruotsin puolueettomuuspolitiikan selvitystyöhön, joka tuotti virallisuontoisen raportin "Fred och säkerhet: svensk säkerhetspolitik 1969–89" (2002). Sitä varten kerättiin taustaksi aineistoa myös Yhdysvaltojen Ruotsin-politiikkaista aikaisemmilta vuosilta.

Kylmän sodan historiassa "lyhyt 1960-luku" asettuu Ber-

liinin kriisiin 1961 sekä toisaalta Vietnamin sodan huipennuksen ja Tšekkoslovakian miehitysvuoden 1968 välille. Suurvaltajännityksen pahin kärjistymä oli Kuuban kriisi syksyllä 1962, minkä jälkeen kansainvälistä politiikkaa alkoi sävyttää jo liennytyshetimit.

Kun vuosikymmenen alussa Washingtonin pohdinnoissa Ruotsi nähtiin tärkeänä lännen ulkovartiona Neuvostoliiton uhkaa vastaan, jouduttiin jo 1960-luvun puolivälistä lähtien toteamaan, että ruotsalaista ulkopoliittikkaa alkoi Vietnamin sodan vuoksi leimata kritiikki Yhdysvaltoja kohtaan. Siitä syntyi vuonna 1968 näiden maiden keskinäisiin suhteisiin vakava kriisitilanne. Luonteva tutkimustehtävä Widénillä onkin ollut selvittää, miten Yhdysvaltojen politiikka Ruotsin suhteen noissa puitteissa kehittyi, ja miten tehokkaasti syntyneitä ongelmia kyettiin ratkomaan.

Kirjan nimestä ilmenee kolme Yhdysvaltojen kannalta tärkeää roolia, joiden mukaisesti Ruotsia Washingtonissa arvioitiin. Niistä tärkeimmäksi kohonnen "vartijan" (väktare) tehtävä selittyy Ruotsin merkittävällä sotilasstrategisella sijainnilla Itämeren äärellä sekä erityisesti liittolaismaiden Tanskan ja Norjan puolustuksen etumaastona. Lisäksi Ruotsissa oli kylmän sodan oloissa tärkeitä malmivaroja ja suorituskykyinen aseteollisuus.

Ruotsinkielen sana "ombud" on tunnetusti vaikea kääntää muille kielille, mutta tässä yhteydessä se tarkoittaa asiamiestä eli agenttia, jonka välityksellä Yhdysvallat saattoi edistää omia päämääriään vai-

kuttamalla kolmansiin maihin tai kansainvälisiin järjestöihin. Noottikriisin yhteydessä syksystä 1961 amerikkalaiset yrittivät Ruotsin välityksellä tukea Suomea kestäämään Neuvostoliiton poliittista painostusta, mutta pääministeri Tage Erlander ei ollut kovin innostunut sellaisesta roolista. Hänen mielestään Suomi selviytyi parhaiten omilla avuillaan.

"Kriitikon" rooli oli Yhdysvaltojen kannalta arvioituna alun perinkin kielteinen, mutta siitä alkoi tulla todellinen ongelma vasta Vietnamin sodan myötä. Vaikka Olof Palme oli selvästi näkyvin kriitikko, hän ei ollut suinkaan yksin vaan edusti laajaa kansalaismielipidettä ja oli sen vuoksi poliittisesti vahvoilla.

Keväällä 1968 Yhdysvallat määräsi suurlähettiläänsä poistumaan Tukholmasta, mikä oli ystävämaiten välillä selvä kriisin merkki. Suurlähettiläs palasi kuitenkin "neuvotteluista" Washingtonista jo seitsemän viikon kuluttua, joten Ruotsin "yöpakkaskriisi" saatiin välillä rauhoittumaan. Maiden välistä vierailuvaihtoa ja koulutusohjelmia pantiin jäihin, ja vaikutukset ulottuivat myös talouden alalle. Sotilasuhteissa kriisi aiheutti muun muassa ilmatorjuntaohjusten toimituskiellon, joka purkautui vasta vuonna 1970. Kireä vaihe kesti Vietnamin sodan päättymiseen asti, mutta Widén ei valittavasti käsittele juuri lainkaan vuoden 1968 jälkeisiä tapahtumia, vaikka ne kuuluvat samaan kokonaisuuteen.

Widénin väitöskirjan johdanto on esimerkiksi kirjoitettu. Mainittujen tutkimuskysymysten ja teemojen peruste-

lun ohella hän selvittää tutkimus- ja lähdetilannetta varsin perusteellisesti. Yhdysvalloissa ja Ruotsissa on ulkopoliittikkaa käsitteleviä asiakirjoja hyvin saatavilla, mutta sotilaallisten ja tiedustelualan kysymysten tutkiminen arkistoissa on yhä vaikeaa. Siltä osin apua ei ole paljon saatavissa haastatteluitakaan, koska asianomaiset ovat sitoutuneet vaikeenomaan. Tuohon voi lisätä, että sama tilanne vallitsee myös Suomessa, joka Widénin tutkimuksessa on 1960-luvun alun osalta varsin tärkeässä asemassa. Suomalaisille kylmän sodan tutkijoille Widén tarjoaakin paljon viitteitä hyödyllisiin lähteisiin.

Yhdysvaltojen Ruotsin-politiikan taustat kylmän sodan alusta lähtien ja päätöksentekojärjestelmän toiminta tulevat Widénin kirjassa selkeästi kuvatuiksi ja pohjustavat hyvin varsinaista tutkimustehtävää. Sanottakoon kuitenkin, että kuvaus keskittyy turhan paljon diplomaattiasiakirjoihin ja poliittisen päätöksenteon dokumentteihin, joten sellaiset käytännön kysymykset kuin sotilaallinen ja tiedustelualan yhteistyö 1950-luvulla jäävät muutaman maininnan varaan. Tästä saattaa syntyä virheellinen mielikuva, että yhteistyö olisi voimistunut vasta 1960-luvun alussa, mutta onneksi näitä asioita on jo tutkittu melko perusteellisesti muissa yhteyksissä.

Yhdysvaltojen turvallisuuspoliittisten linjausten synty ja sisältö selvitetään kirjassa perusteellisesti. Vuoden 1963 poliittikkapaperissa annetaan Ruotsille jopa salainen "turvakuu" Neuvostoliiton hyök-

käyksen varalle. Huolimatta yksityiskohtaisesta dokumenttien esittelystä jää silti epäselväksi, mikä merkitys tuollaisilla takuilla tai avustuspauksilla olisi todellisuudessa ollut. Mitään suunnitelmia ei ole löytynyt, eikä salaisen apulauksen pelotearvokaan ollut kaksinen.

Olisi ollut hyödyllistä viitata Naton sisällä käytyyn jatkuvaan kiistaan turvatukuiden pitävyydestä. Esimerkiksi Charles de Gaulle irrotti Ranskan Naton sotilaallisesta toiminnasta 1960-luvun puolivälissä todeten, ettei amerikkalaisten ydinaepelotteeseen voinut luottaa sen jälkeen, kun Neuvostoliitto oli saanut vastaiskukyvyyn. Yhdysvallat varmaankin oli valmis sotilaallisesti avustamaan myös Ruotsia siinä tapauksessa, että tilanne sellaista vaati. Tiedustelualan ja varusteluteollisuuden yhteistyö perustui yhteisiin intresseihin, eikä siihen tarvittu mitään sopimuksia tai takuita.

Suomalaisen arvioitsijan näkökulmasta huomiota herättää, ettei Widén selvitä Ruotsin asemaa Yhdysvaltojen ilmastrategiassa kovinkaan tarkasti, vaikka hän on toiminut Tukholmassa Puolustuskorkeakoulun tutkijana. Tähän liittyy Suomen tilannekehityksen vaikutuksen hieman pintapuolinen arviointi Yhdysvaltojen Ruotsin-suhteisiin vaikuttavilta osin. Suomi kylläkin useaan kertaan mainitaan aiheeksi sekä Yhdysvaltojen että Ruotsin turvallisuuspoliittisille kannanotoille 1960-luvun alkupuolella ja aivan erityisesti "noottikriisin" 1961 aikoihin. Sen sijaan vuoden 1962 kuudessa esille nousutta Suomen

yritystä hankkia ilmatorjunta-ohjuksia ei kytketä laajempaan ilma puolustusongelmaan, vaikka se Yhdysvaltojen kannalta oli erittäin tärkeä – joskin hyvin salattu – strateginen kysymys, jota käsiteltiin myös tärkeimpien Nato-liittolaisten ja Ruotsin kanssa.

Skandinavia ja Suomi olivat 1960-luvun puoliin asti Yhdysvaltojen pommikoneiden potentiaalinen ylilentoalue matkalla Neuvostoliiton kohteisiin. Amerikkalaiset eivät kuitenkaan paljastaneet sivullisille näitä todellisia syitä vastustaa Suomen pyrkimystä lieventää Pariisin rauhansopimuksen ohjuskieltoa, joten Widén ilmeisesti siitä syystä tulkitsee tätä vaihetta vanhentuneiden lähteiden perusteella virheellisesti. Uusin suomalainen tutkimustieto ei ole näköjään vielä yltänyt Ruotsiin tai yleensääkään kansainvälisille foorumeille.

Kirjasta saa vaikutelman, ettei tekijä ole kovin hyvin perehtynyt turvallisuuspoliittisen diplomatian ja reaalisen sotilaspolitiikan tai strategian erilaisiin käytäntöihin nimenomaan 1960-luvun alkupuolella. Sen sijaan Vietnamin sodan aika ja siihen liittynyt kiista uusien amerikkalaisten Red-eye-ohjusten toimittamisesta Ruotsille on saanut hyvin perusteellisen käsittelyn. Widén paljastaa ainakin osasyiksi sen, että hän on aikaisemmin tutkinut yksityiskohtaisesti juuri 1960-luvun loppupuoliskon tapahtumia ja julkaissut niistä raportteja.

Samanlainen viehtymys vanhan aineiston käyttöön tulee ilmi käsiteltäessä vakooja Stig Wennerströmin tapausta.

Kesällä 1963 paljastui, että tämä Ruotsin ilmavoimien eversti oli toimittanut Neuvostoliitolle 15 vuoden ajan suuret määrät tärkeitä tietoja Ruotsin puolustuksesta, aseistuksesta ja tiedusteluyhteistyöstä Yhdysvaltojen kanssa. Vaikka amerikkalaisten reaktio jäi veraten vaimeaksi, Wennerströmin paljastumisen seurauksia käsitellään 20 sivun verran.

Johtopäätöksensä Jerker Widén esittää, että Yhdysvaltojen silmissä Ruotsin rooli lännen etuvartiona oli hallitseva huolimatta ajoittain esille nousseista epäilyistä maan luotettavuuden suhteen. Ruotsin puolueettomuuspolitiikka eli sananmukaisesti liittoutumattomuus (*”alliansfrihet i fred syftande till neutralitet i krig”*) ei amerikkalaisille sinänsä ollut ongelma eikä paineita Nato-jäsenyyteen enää 1960-luvulla esiintynyt. Myöskään ruotsalaisten taipumus esiintyä kriittikkona ei vakavasti häirinnyt tuon peruslinjan jatkumista.

Ruotsin rooli asiamiehenä edistämässä Washingtonin intressejä muissa maissa ja kansainvälisissä organisaatioissa ei toiminut aivan odotuksien mukaisesti. Ruotsi noudatti omia linjauksiaan eikä useinkaan kuunnellut amerikkalaisten neuvoja tai taipunut painostuksen alla. Hyödyllisempää olikin pehmeä vaikuttaminen ruotsalaisten mieliin kulttuurin, median ja ihmisten kanssakäymisen alalla. Aina sekään ei autannut, sillä ruotsalaisten 1960-luvun mittaan kasvanut antiamerikkalaisuus ilmeni siirtomaiden vapautusliikkeiden ja Pohjois-Vietnamin tukemisessa sekä kannanotoissa

latinalaisen Amerikan tapahtumiin.

Jerker Widénin väitöskirja on kaikkiaan huolellista työtä ja tutkimusteknisesti myös alan opiskelijoille esimerkiksi kelpaava. Se keskittyy kylmän sodan historian kokonaisuutta ajatellen verraten kapealle mutta kylläkin tärkeälle sektorille ja liittyy luontevasti Ruotsissa viime vuosina jälleen voimistuneeseen diplomatian historian tutkimuksen traditioon. Ruotsalainen intressi on vahvasti suuntautunut Yhdysvaltojen suhteisiin, kuten meillä on ollut rasituksena painotus yksipuolisesti Venäjän-suhteisiin ja sisäpolitiikkaan.

Vaikka Widénin kirjassa käsitellään verraten paljon myös Suomea ja muita pohjoismaita, ei viittauksia suomalaiseen tutkimukseen juuri näy Jussi Hanhimäen perustavia töitä lukuun ottamatta. Suomessa tehtävällä ”perinteisellä” turvallisuuspolitiikan historian tutkimuksella onkin syytä melkoiseen kiriin, jotta ei tykkäänään jäätäisi kilvassa pohjoismaiden kyydistä.

Pekka Visuri

Itse historiaa tekemässä

Jerome de Groot: *Consuming History. Historians and heritage in contemporary popular culture*. Routledge, London and New York 2009. 292 s.

■ Nykyihmiset omaksuvat historiakuvansa kouluopetuksen sijasta historiakulttuurista. Historioitsijat ovat kautta aikojen muokanneet lukevan yleisön käsitystä menneisyydestä tietokirjoillaan. Uusien medioiden kautta myös tiedeyhteisön ulkopuoliset ammattilaiset rakentavat nykyään historialle merkityksiä. Historia myy hyvin. Samalla historioitsijat ja pedagogit ovat menettäneet yksinoikeutensa historian määrittelymiseen. Historiaa muokkaavat kirjailijat, elokuvaohjaajat, tietokonepelien suunnittelijat ja elämyspuistojen arkkitehdit. Nykyihminen ei suostu pelkän vastaanottajan rooliin, vaan hän haluaa myös itse tehdä historiaa. Historian ennallistamiset ja roolipelit ovatkin tuoneet historian käsittelyyn uuden ulottuvuuden.

Consuming History -teoksessa Manchesterin yliopiston lehtori Jeremy de Groot tarkastelee historian monenkirjavaa kuluttamista. Teosta voi pitää eräänlaisena akateemiselle yhteisölle tarkoitettuna silmienavaajana. de Groot valottaa erilaisten katsoja- ja lukijaselvitysten avulla historian näkymistä ihmisen arjessa. Kansakuntien merkkihenki-

löistä käydyt äänestykset ovat muodostuneet kaikkialla valtaviksi yleisömenestyksiksi. Myös television historialliset epookkisarjat ja romaanit ovat suosittuja. Tämä on entuudestaan tuttua, mutta de Groot käsittelee lisäksi uusien medioiden ja nuorten ikäluokkien uudenlaista otetta historiaan. Miljoonat nuoret pelaavat pelikonsoleilla *first person shoot*-tyyppisiä taistelupelejä, joissa he liikkuvat pelihahmonsa mukana historiasta mallinsa ottaneilla taistelukentillä. Osa pelaavista nuorista puolestaan simuloi tietokoneillaan historiallisia kamppailuja komentamalla joukkoja historiallisissa taisteluissa. Vaativimmissa simulaatioissa pelaajan on hallittava taktiikan lisäksi talouselämän, politiikan ja diplomaatian lainalaisuudet. Yleensä historiallisten simulaatioiden viehäytys liittyy kontrafaktuaalisuuteen, historialliseen jossiteltuun.

Nuorten uppoutuessa pelimaailmaan varttuneemmat historiaharrastajat eläytyvät menneisyyteen mahdollisimman autenttisesti. He pukeutuvat, syövät ja yrittävät kaikin puolin elää roolipelinsä aikakauden ehdoilla. Monille historiasta on tullut elämäntapa, jossa elämän sisältö rakentuu kuvitteellisen historiallisen identiteetin varaan. Historiallisen identiteetin rakentaminen vaatii omistautumista, joka ulkopuolisen silmissä saattaa herättää kummastusta. Toisen maailmansodan aikaisen saksalaisen SS-panssaridivisioonan *Ras Reichin* toimintaan eläytyvät britit jopa trimmaavat ulkoisen olemuksensa valiosotilaan mittoihin, hankkivat kent-

tätarkastuksen läpäisevän varustuksen sekä opettelevat komentokielen, saksan.

Nykyihmistä kiinnostaa tietää, miten hän olisi pärjännyt historiassa. Varsinkin anglosaksisessa maailmassa viihdeteollisuus on tarttunut tähän. Televisioyhtiöt ovat valinneet tuhansien halukkaiden joukosta ihmisiä elämään 1900-luvun alun kartanoelämää, kyyristelemään ensimmäisen maailmansodan juoksuhaudoissa tai kärsimään puutetta kotirintamalla. Halukkaat ovat päässeet myös kokeilemaan villin lännen asuttamista ja 1950-luvun koulunkäyntiä. Kuukausia kestävä historian ennallistamiset on tallennettu televisioformaattiin ja lähetetty parhaaseen katselu-aikaan miljoonayleisöille. Ohjelmiin on liitetty Internet-sivustot, joiden kautta katsojat pääsevät syvällisemmin tutustumaan käsiteltäviin aikakausiin ja tuolloin eläneiden ihmisten elämään. de Groot näkee kuitenkin uusliberalistisen retoriikan paistavan läpi näistä historian ennallistamisista: osallistujat haluavat selvittää omat rajansa sen sijaan, että he olisivat valmiita toimimaan jonkin ylevämmän tavoitteen vuoksi.

Historiakulttuuria on syytä tutkia, koska se vaikuttaa ihmisten asenteisiin. Brittien ranskalaisvastaista asennoitumista ovat osaltaan olleet muokkaamassa Napoleonin sotiin sijoittuvat Bernard Cornwellin *Sarpe*- ja C. S. Foresterin *Hornblower*-sarjat. Toiseen maailmansotaan liittyvät tietokonepelit ovat puolestaan vahvistaneet yksioikoista käsitystä saksalaisista. Jane Austin epookkia televisiosta seuraava

keskiluokka osaa suhtautua näkemäänsä kriittisesti. de Groot tuntuu kuitenkin olevan huolissaan historian viihteellistymisen heijastumisesta suuren yleisön historiakuviin. Lapsille suunnatut kirjat rakentuvat usein historiallisten trivialiteettien varaan. Yli 20 miljoonaa kappaletta myynyt *Horrible Histories* -sarja keskittyy menneen maailman huvittaviin yksityiskohtiin ja luo kontrastin koulussa opitulle historialle. Toisaalta historiakulttuuri voi myös toimia yhteiskunnallisena muutosvoimana, kuten yhdysvaltalaisen NBC-yhtiön tuottama *Polttoubrit*-televisiosarja (1978), joka sai aikaan valtavan yhteiskunnallisen keskustelun etenkin Euroopassa.

de Grootin kirja nostaa esille kiinnostavia näkökulmia historian kokemiseen liittyvään kulttuuriseen erilaisuuteen. Yhdysvalloissa kansa äänesti kymmenen suurimman amerikkalaisen joukkoon seitsemän presidenttiä ja vain yhden kulttuurihenkilön – Elvis

Presleyn. Eurooppalaisissa äänestyksissä taas kulttuuriala miehitti listat. Suurimpien saksalaisten joukkoon ylsivät Albert Einstein, Karl Marx, Johann Sebastian Bach ja Johannes Gutenberg, ranskalaisia miellyttivät puolestaan Marie Curie, Edith Piaf, Victor Hugo ja Jacques-Yves Cousteau. Toisin voittajat Konrad Adenauer ja Charles de Gaulle edustivat valtionpäämiehiä. Kansakunnan merkkihenkilöistä käydyt kampanjat ovat paljastaneet myös historiaan liittyviä ristiriitaisuuksia. Etelä-Afrikassa äänestys jouduttiin perumaan puolueellisiksi syytetystä äänestysjärjestelmästä nousseen kohun seurauksena, Belgiassa flaamit ja vallonit etsivät suurinta belgialaista toisistaan erillään.

de Grootin teos sopii historiakulttuuriin johdattavaksi tietokirjaksi sekä opaskirjaksi historian kuluttajille. Se kertoo päällisin puolin lukuisista historiakulttuurin tuotteista, mutta syvällisemmin se pureutuu vain muutamaankin ilmiöön.

Teoksessa on myös hyvin anglosaksinen näkökulma. Toisaalta rajaukset ovat ymmärrettäviä, koska yhdessä kirjassa ei pysty käsittelemään historian arkikäytön koko kirjoa. Parhaimmillaan de Groot on kiteyttäessään jollain historiakulttuurin alueella tapahtuneita muutoksia, kuten selittäessään online-näyttelyiden ja kaupallisen toiminnan ilmaantumista museoiden perustointeihin.

Lievästä ensyklopedisesta otteestaan huolimatta *Consuming History* on onnistunut teos. Se saa lukijan pohtimaan historian käyttöä nyky-yhteiskunnassa. Suuri yleisö ei kohta historiaa vain koulussa, eikä historia ole pelkästään niin sanotun suuren kertomuksen välittämistä. Historian viihdearvo on valtava, ja kuka tahansa voi osallistua historian tekemiseen. Siinä onkin haastetta virallista historiaa edustaville historioitsijoille ja opettajille.

Jukka Rantala

Historian suurien linjojen kartoittaja ja aktiivinen vaikuttaja

■ Helsingin yliopiston siviilisaatiohistorian dosentti Tapani Hietaniemi kuoli äkilliseen sairauskohtaukseen kotonaan Helsingissä 3. lokakuuta 2009. Varhainen poismeno riisti tiedeyhteisöltä laajalti sivistyneen, maailmanhistorian suuria linjoja hahmottaneen tutkijan ja kirjoittajan, haastavan keskustelijan ja solidaarisen kollegan. Isänmaa ja ihmiskunta menettivät samalla merkittävän yhteiskunnallisen vaikuttajan.

Tapani Antti Olavi Hietaniemi syntyi Mikkelissä 23. maaliskuuta 1958 mutta muutti lapsena perheensä mukana Helsinkiin. Tulevan intellektuellin saattoi tunnistaa jo kouluaikoina. Hietaniemi kävi Alppilan yhteislyseota, jossa hänen luokkatovereinaan oli koko joukko tiede- ja kulttuurilämässä myöhemmin menestyneitä, kuten nykyinen

Tapani Hietaniemi 1958–2009

Suomen Rooman Instituutin johtaja Katariina Mustakallio, kirjallisuudentutkija Mervi Kantokorpi, taidehistorioitsija Riikka Stewen ja näkyvä Ylen uutistoimittaja Jyrki Saarikoski.

Koulussa saadut älylliset virikkeet vaikuttivat tässäkin tapauksessa olennaisesti myöhemmän uran suuntaan. Hietaniemi oli kiinnostunut historiasta, yhteiskunnasta ja filosofiaa jo varhaisteininä. Ajan hengen mukaisesti hän liittyi vähemmistökommunistiseen eli niin sanottuun taistolaiseen koululais- ja opiskelijaliikkeeseen. Monista silloisista aatovereistaan poiketen Hietaniemi keskittyi marxilaisessa politiikassakin aktiiviseen ja kriit-

tiseen pohtimiseen, ei vain sinipaitojen kulkueissa marssimiseen.

Hietaniemi aloitti opinnot Helsingin yliopistossa pääaineenaan yleinen historia vuonna 1977, heti ylioppilaaksi päästyään. Sivuaineinaan hän opiskeli muun muassa filosofiaa ja sosiologiaa. Teorettisoiva ja filosofoiva ote oli hänelle tunnusomaista jo ensimmäisestä opintovuodesta alkaen. Aluksi hän oli innostunut Karl Marxista ja J.V. Snellmanista, jota hän luki marxilaisesta näkökulmasta. Pro gradu -tutkielman aiheeksi tuli kuitenkin saksalaisen nykyfilosofin Jürgen Habermasin historiateoria.

Vielä yliopistossakin Hietaniemi toimi jonkin aikaa taistolaisliikkeessä. Hänen merkittäviin saavutuksiinsa kuului yritys muuttaa dramaattisesti sen ideologista profiilia. Orjalinen Moskovan linjan seuraaminen ja dogmaattinen marxismi-leninismi eivät viehättäneet itsenäistä pohdiskelijaa, joka alkoi toimia ihmisoikeuksien puolesta totalitarismia vastaan. Akateemisen Sosialistiseuran *Vastavirta*-lehden päätoimittajana Hietaniemi alkoi ensimmäisten joukossa harjoittaa reaalisozialismin kritiikkiä jo 1980-luvun alussa. "Kuolinkel-

lo lyö” oli otsikoitu *Vastaviran* vallankumouksellisen työväenliikkeen kuihtumista koskeva artikkeli vuonna 1980. Palatessaan kriittisen teorian tutkijoiden kokouksesta Sarajevosta vuonna 1982 Hietaniemi kertoi kuulleen ennusteen, jonka mukaan Euroopan ongelmat eivät ratkea, ellei Neuvostoliitto hajoa ja ellei rautaesirippua kumota. Harva ymmärsi kuunnella totuuden puhujaa silloin.

Pian Hietaniemi pudisti taistolaisuuden loputkin tomut saappaistaan ja liittyi Vihreään liittoon, jonka tärkeimpien vaikuttajien joukkoon hän vähitellen kohosi. Uuden aatteen omaksumiseen vaikutti kiinnostus luonnonsuojeluliikkeen. Osallistuminen kansalaistottelemattomuuteen Forsan Koijärvellä vuonna 1979 oli nuorelle miehelle voimakas kokemus. Vuonna 1983 Hietaniemestä tuli myös *Tiede & edistys* -lehden toimittaja vaiheessa, jolloin lehti oli muuttumassa marxilaisesta laajemmin kriittistä teoriaa ja yhteiskuntatutkimusta edustavaksi. Hän viihtyi tehtävässä aina vuoteen 1997 asti.

Maisteriksi valmistuttuaan Hietaniemi pääsi vuonna 1985 mukaan professori Matti Viikarin johtamaan ja Suomen Akatemian rahoittamaan tutkimusprojektiin, jonka tutkijoihin kuuluivat myös sittemmin akateemisesti hyvin menestyneet Heikki Mikkeli ja Kari Saastamoinen. Hietaniemen tehtävä oli laatia väitöskirja, aiheena oli sosiologi Max Weberin käsitys maailmanhistorian rakenteesta.

Vaativa tutkimusteema ja vireä yhteiskunnallinen toi-

mintu tuottivat myös mutkia Hietaniemen tutkijanuralle. Väitöskirja *Max Weber ja Euroopan erityistie. Vertailevia sivilisaatiohistoriallisia tutkielmia* valmistui vasta vuonna 1999. Esitys analysoi Weberin uskonnonsosiologisia kirjoituksia sekä arvioi niiden ansioita ja puutteita sen valossa, mitä sivilisaatioiden historiasta nykytutkimuksen perusteella tiedetään. Tekijä kysyy, mikä erottaa modernin Euroopan muista kulttuureista ja mitkä tekijät selittävät sen menestystä. Lähestymistapa ei ollut vain aatehistoriallinen. Hietaniemi halusi myös itsenäisesti pohtia, mikä todella erotti Euroopan muista kulttuureista. Väitöskirja ei lopultakaan avannut hänelle kansainvälistä tutkijanuraa, mutta kysymyksessä on silti ansiokas teos, johon perehtyminen on edelleen välttämätöntä kaikille maailmanhistorian suuria kysymyksiä pohitiville.

Väitellessään Hietaniemi oli julkaissut runsaasti muuta tieteellistä tuotantoa. Siksi hänet voitiin nimittää sivilisaatiohistorian dosentiksi jo väittelyvuonna 1999. Hietaniemi oli nuoresta alkaen ollut erittäin aktiivinen tietokirjallisuuden suomentaja, jonka tuotantoon kuuluu käännöksiä seitsemästä eri kielestä. Hän oli muun muassa suomentanut kolme Max Weberin teosta, joiden yksityiskohtaisia johdantoja ja kommentaareja hän käytti miltei sellaisenaan myös väitöskirjassaan. Nuorempien kollegojensa kanssa hän toimitti vuonna 1997 teoksen *Feodalismi: Uuden ajan käsite, keskiajan ilmiö, maailmanhistorian kategoria*, johon hän oli

laatinut peräti kahdeksan artikkelia, osan niistä yksin, osan yhteistyössä muiden kanssa.

Hietaniemi oli avainhahmo sekä opettajansa Matti Viikarin 50-vuotisjuhlakirjan toimittamisessa vuonna 1993 että tämän jälkeen jääneiden papeiden kokoamisessa ja julkaisemisessa vuonna 1995. Viikarin viimeisten vuosien sairastelu ja alkoholismi saattoivat omalta osaltaan haitata Hietaniemen tieteellistä kehitystä. Opettajan rooli innostajana ja ohjaajana oli ollut Hietaniemelle erittäin tärkeä, mutta Viikari ei lopulta voinut täysipainoisesti tätä tehtäväänsä hoitaa. Silti Hietaniemi säilytti aina syvän kunnioituksensa Matti Viikarin tutkijan, yliopisto-opettajan ja intellektuellin työtä kohtaan. Kunnioituksen ilmaisuihin sisältyi tosin usein myös mustaa huumoria. Tästä lienee ollut kysymys silloinkin, kun Hietaniemi lukuisia kertoja johti kollegoitaan suorittamaan juomauhria opettajan haudalle.

Hietaniemi ei 2000-luvulla julkaissut paljonkaan tieteellisiä tekstejä mutta jatkoi tiiviisti oppineen kirjallisuuden suomentamista. Häntä kiinnostivat erityisesti globalisaatioon liittyvät teemat. Dosentuuria ja muuta opetustoimintaa hän myös hoiti aktiivisesti ja sai siitä oppilaiden ja kollegojen kiitosta. Innostuessaan Hietaniemi oli vaikuttava puhuja ja opettaja, jolla oli erinomainen kyky haastaa kuulijat mukaan keskusteluun.

Hietaniemi toimi uskonto-kriittisissä järjestöissä sekä harrasti penkkiurheilua ja tietokilpailuja. Vaikka hän oli tutkija-

na teoreetikko, myös hänen yksityiskohtia koskeva muistinsa oli hämmästyttävä, varsinkin urheilun alalla. Vielä viimeisenä iltanaan hän kävi Hartwall Areenalla seuraamassa jääkiekko-ottelua.

Vihreä liitto oli kuitenkin viime vuosina se toimintakenttä, jolla Hietaniemi parhaiten viihtyi. Vihreissä hän sijoittui maltillisten reaalipoliitikkojen joukkoon. Hän toimi pitkään Vihreän Sivistys- ja Opintokeskuksen verkkolehden *Virdisin* päätoimittajana ja muissa puolueen luottamustehtävissä. Tärkeä kokemus oli toiminta Osmo Soininvaaran eduskunta-avustajana 1990-luvun lopulla.

Soininvaaran pitämän karunkapuheen mukaan Hietaniemi oli avustajakaudellaan ratkaisevasti vaikuttanut siihen, että vihreät pitkin hämpälyä Euroopan talous- ja rahaliittoon liittymisen kannalle. Hietaniemi oli lukenut huolellisesti Saksan vihreiden johtajan Joschka Fischerin argumentit rahaliiton puolesta ja onnistui niiden avulla vakuuttamaan myös Suomen vihreät. Vihreä liitto julkisti kantansa ennen muita puolueita. Sosiaalidemokraatitkin omaksuivat suopean kannan rahaliittoon vasta vihreiden imussa eivätkä kenties olisi ilman esimerkkiä sitä uskaltaneet tehdä. Kenties saamme siis kiittää Hietaniemeä siitäkin, että vakuuttamme on nyt euro.

Juha Sihvola

Palkittuja

■ Tampereen yliopiston yleisen historian professori Marjatta Hietala on saanut Suomen Kulttuurirahaston vuoden 2010 palkinnon. Hietala on toiminut opettajana, tutkijana ja professorina myös mm. New York City Universityssä, Freie Universität Berliinissä ja University of Minnesotassa sekä akateemiaprofessorina Suomessa vuosina 2002–07. Hietala kuuluu Pohjoismaiden edustajana Comité International des Sciences Historiques'n hallitukseen ja on ollut Comité des Historiens Finlandais' puheenjohtaja vuodesta 2000 lähtien sekä edelleen The International Commission for the History of Townsin hallituksessa. – Marjatta Hietala on esimerkiksi rohkaisseut lukuisia nuorempia tutkijapolvia – myös naisia – tieteelliseen työhön ja kansainvälisyyteen.

Professori Jari Ojala on saanut ensimmäisen Ellen ja Artturi Nyyssösen säätiön tunnustuspalkinnon. Palkinto myönnetään henkilölle, joka omalla työllään on merkittävästi edistänyt tieteellistä tutkimusta Jyväskylän yliopistossa.

Historian Ystävien Liitto on palkinnut vuoden 2009 historioteokseksi Mirikka Lappalaisen tutkimuksen *Susimessu – 1590-luvun sisällissota Ruotsissa ja Suomessa* (Siltala). Palkintolautakunnan mukaan teos on ”erittäin ansiokkaasti edistänyt historiallisen tietämyksen laajenemista ja syvenemistä suomalaisen yleisön keskuudessa”. Lappalaisen teos on vauhdikkuudessaan ja

selkeydessään arvokasta popularisointia ja osoittaa samalla tieteellistä asiainhallintaa. Laaja, eurooppalainen kehys on piirretty varmallalla kädellä. Kuvatus aikakauden väkivaltaisuutta ei kirjassa hyssytellä, eivätkä tässä suhteessa säästy kotimaiset hallitsijat Eerik, Juhana, Sigismund ja Kaarle. Tutkimuksen kannalta on erityisen arvokasta se, että Suomen tapahtumat on yhdistetty takaisin Ruotsin valtakunnan kokonaisuuden osiksi, kun Suomessa on pitkään tuijotettu omia ongelmia – olivatpa ne sitten primitiivireaktiota tai nousua raskasta verotusta vastaan – ja kun Ruotsissa Suomi, itäinen valtakunnanosa, viime vuosiin asti unohdettiin.

Historian Ystävien Liitto jatkoi viisi kunniamainintaa. Max Engmanin *Pitkät jäähyväiset. Suomi Ruotsin ja Venäjän välissä vuoden 1809 jälkeen* (WSOY) tiivistää loogiseksi kokonaisuudeksi Suomen kehittymisen valtavan Venäjän piienenä suuriruhtinaskuntana. Ilkka Malmbergin *Napoleonin aika* (Helsingin Sanomat) pelkistää Mika Launiksen kuvittamassa kirjoitussikermässä Suomen sodan tapahtumia ja kulkua, kuvaten sitä hienolla tavalla sekä tavallisen sotamiehen että johtajien ja myös sodan jalkoihin joutuneen tavallisen kansan näkökulmasta. Henrik Meinanderin *Suomi 1944. Sota, yhteiskunta, tuntemaisema* (Siltala) luo tasapainoisen ja monipuolisen kuvan dramaattisesta, paljon tutkitusta ja monin tavoin tulkitusta aihepiiristä, Suomen selviytymisestä ja suomalaisten elämästä jatkosodan viimeisenä vuonna. Mikko Ylikankaan

Unileipää, Kuolonvettä, spiidiä. Huumeet Suomessa 1800–1950 (Atena) antaa historiantutkimuksen keinoin kotimaiset taustat piristeiden ja lääkehuumeiden käytöstä ennen 1960 luvulta alkaen räjähtänyttä ongelmaa.

Historian Ystävien Liiton palkintolautakuntaan kuuluivat puheenjohtajana prof. Ohto Manninen sekä jäsenenä lehtori Markku Liuskari ja fil. maist. Veikko Löyttyniemi.

Vuoden Työväentutkimus-palkinto on myönnetty Anu Suorannan tutkimukselle *Halvennettu työ* (2009, Vastapaino). Työväenperinne ry myönsi nyt ensimmäisen kerran Työväentutkija-erikoispalkinnon pitkäjänteisestä työväentutkimukseen liittyvästä työstä Tauno Saarelalle. Hänen uusin teoksensa *Suomalainen kommunismi ja vallankumous 1923–1930* (2008, SKS) on jatkoa Saarelan vuonna 1996 ilmestyneelle väitöskirjalle.

Lauri Jäntin tietokirjapalkinnon on saanut Mirkka Lappalainen teoksesta *Susimessu – 1590-luvun sisällissota Ruotsissa ja Suomessa* (Siltala). Kunniamaininnan sai Tuomas Heikkilä teoksesta *Piirtoja ja kirjaimia. Kirjoittamisen kulttuurihistoriaa keskiajalla* (SKS).

P. E. Svinhufvudin Muistosäätiön vuoden 2009 kirjallisuuspalkinto on myönnetty Juhani Leikolalle teoksesta *Eino Suolahti – Isänmaan lääkäri* (Edita).

Kirjoittajat

■ Petri Anttila on filosofian maisteri ja jatko-opiskelija Itä-Suomen yliopistossa.

Alexandra Bergholm on filosofian tohtori ja opettaja Helsingin yliopiston Maailman kulttuurien laitoksessa / Uskontotiede.

Peter Cain on professori, Sheffield Hallam University, Sheffield, Yhdistynyt kuningaskunta.

Minna Harjula on akatemia-tutkija Tampereen yliopiston Historiantieteen ja filosofian laitoksessa.

Kirsi Henriksson on Kriisinhallintakeskus CMC Finlandin tutkimus- ja kehittämisjohtaja.

Pasi Ihalainen on Jyväskylän yliopiston yleisen historian dosentti.

Miia Ijäs on tamperelainen filosofian maisteri.

Markku Jokisipilä on turkulainen valtiotieteiden tohtori.

Kimmo Katajala on Itä-Suomen yliopiston Suomen historian professori.

Sari Katajala-Peltomaa on filosofian tohtori, yliopistonlehtori Tampereen yliopiston Historiantieteen ja filosofian laitoksessa.

Tiina Kinnunen on Itä-Suomen yliopiston yleisen historian lehtori ja Tampereen yliopiston yleisen historian dosentti.

Mikko Kohvakka on filosofian maisteri, Lappeenrannan teknillinen yliopisto, Etelä-Karjalan-instituutti.

Kristiina Korjonen-Kuusipuro on filosofian maisteri, Lappeenrannan teknillinen yliopisto, Etelä-Karjala-instituutti.

Jukka Korpela on Itä-Suomen yliopiston yleisen historian professori.

Mia Korpiola on Helsingin yliopiston oikeushistorian dosentti.

Hanna Korsberg on Helsingin yliopiston teatteritieteen professori. Hän on ollut Suomen Kansallisteatterin hallintoneuvoston jäsen syksystä 2008 alkaen.

Marko Lamberg on Jyväskylän yliopiston yhteisöhistorian dosentti.

Mirkka Lappalainen on Suomen ja Pohjoismaiden historian tutkijatohtori Helsingin yliopistossa.

Jukka Rantala on Helsingin yliopiston Historiallis-yhteiskuntatiedollisen kasvatuksen professori.

Kimmo Rentola on Turun yliopiston poliittisen historian professori.

Kirsi Salonen on Tampereen yliopiston yleisen historian dosentti.

Juha Sihvola on Jyväskylän yliopiston yleisen historian professori.

Taina Syrjämaa on Turun yliopiston yleisen historian dosentti ja erikoistutkija Turku Institute for Advanced Studies -tutkijakollegiumissa.

Marika Tandefelt on Svenska handelshögskolanin professori (ruotsin kieli).

Raisa Maria Toivo on Suomen Akatemian tutkijatohtori Tampereen yliopiston Historiantieteen ja filosofian laitoksessa.

Mari Vares on filosofian tohtori Jyväskylän yliopiston Historian ja etnologian laitoksessa.

Anna-Maria Vilkkuna on Jyväskylän yliopiston Suomen historian dosentti.

Pekka Visuri on Maanpuolustuskorkeakoulun dosentti.

Notes on the contents

■ The theme of the Historical Journal 1/2010 edited by Marko Lamberg is *Space in History*. The theme issue offers a diverse cross-section of approaches and perspectives through which different kinds of space and experiences of space in the past can be approached in the Finnish historical research of the early 21st century. The spectrum of articles reaches from the Middle Ages to recent history.

In her article "Mental spaces in Ireland in the Middle Ages: Perspectives on the geography of exclusion", Alexandra Bergholm discusses the picture presented by the Early-Irish law texts and narrative sources about views and practices surrounding mental illnesses. The data comprises texts written in Old and Middle Irish, which on linguistic grounds have been dated to be from circa the year 700 to 1200. The analysis is based on the view that understanding of mental illnesses as a marginal phenomenon in the socio-historical context of the Middle Ages requires a diverse approach, where classification, isolation and interaction can be theorised on from both a societal and geographical perspective.

The definition of space and its use is strongly culture and time-specific. Sari Katajala-Peltomaa and Raisa Maria Toivo concentrate in their article "Space and care principles in the Middle Ages and the beginning of the modern era" on how social space and occurrences within it were defined in the Middle Ages and the beginning of the modern era.

Taina Syrjämaa discusses the first public exhibition in Finland as a new kind of international space. The point of departure is the concept of lived space, which emphasises the intertwining of materiality and culture in space. The article, "The Exhibition pavilion as a new kind of space for activity and interpretation in Kai-vopuisto in 1876" focuses, on the one hand, on being and moving in the exhibition and, on the other hand, on ways to perceive and interpret the contents in the exhibition space. The primary data includes descriptions in the contemporary press, which are proportioned to the normative material from the exhibition, visual documentation of the exhibition space and the practices of the international exhibition institution.

Mari Vares's article is entitled "Natural Finland: Perspectives on the 'location and greatness' of Finland from 1917 to 1944". In the first decades of Finnish independence, ideas about the natural state of Finland were presented among the Finnish scientific community and educated classes. 'Natural Finland' was used to refer to Finland's state and location as Greater Finland that could be legitimized not only with arguments from the humanities but also natural sciences: geography, geology as well as botany and zoology. These opinions defined the regional and mental entity of Finland. Together with humanities, the natural sciences created a version of Finnishness and defined its concrete area.

Locations are important for literature and literary research. Erno Paasilinna (1935–2000), the recipient of the first Finlandia prize in 1984, became known as a satirist who op-

posed public authorities and nationalist thinking and a polemic essayist, but also as a portrayer of remote areas, in particular of northern Finland. In Petri Anttila's article "Home, refugeeism and identity in Erno Paasilinna's literary oeuvre", Paasilinna's works are read through the place theory of human geography. The aim is to outline the significance of the home region as a narrated location in a situation where it has been necessary to leave the home region behind.

Kristiina Korjonen-Kuusipuro and Mikko Kohvakka study the Vuoksi River as a complex condensation of space, place and landscape, which is imbued with meaning by both researchers and Finns living on the riverfront with their own memories of the river. ("Vuoksi as a historical space".)

Kristian Smeds's adaptation of *The Unknown Soldier* was performed in the Finnish National Theatre from 2007 to 2009. The play was a meeting of two national monuments; Väinö Linna's novel and the Main Stage of the Finnish National Theatre. In her article, Hanna Korsberg studies the symbolic significance of the theatre building, the performance space as a historical location and the use of space and relationship with the performance location in *The Unknown Soldier*. She discusses the ways in which the performance communicates with its location, for example, through use of space and meanings inherent in the space, use of video and representation of violence. ("Kristian Smeds's *The Unknown Soldier* in the space of the Finnish National Theatre")

(Translation AAC NOODI Oy)

HISTORIALLINEN AIKAKAUSKIRJA VUODEKSI 2010

Historiallinen Aikakauskirja ilmestyy neljä kertaa vuodessa, ja siinä käsitellään laajasti ajan-kohtaisia kysymyksiä uusimman tutkimuksen valossa. Aikakauskirjassa on sekä teemakoko-naisuuksia että tärkeitä yksittäisiä artikkeleita ja kirja-arvosteluja. Kirjoittajat ovat alansa par-haita asiantuntijoita.

Nyt on aika tilata vuoden 2010 vuosikerta. Vuosikerta maksaa 40 euroa, jolla pääset myös Historian Ystävien Liiton jäseneksi. Korkeakouluopiskelijoille vuosikerta maksaa vain 27 euroa. Suomen Historiallisen Seuran jäsenenä saat lehden 28 eurolla (+ seuran jäsenmaksu).

- Liityn Historian Ystävien Liittoon (40 euroa = Historiallisen Aikakauskirjan tilausmaksu)
- Liityn Historian Ystävien Liittoon, olen korkeakouluopiskelija (27 euroa = Historiallisen Aikakauskirjan tilausmaksu)
- Tilaan lehden Suomen Historiallisen Seuran jäsenenä (28 euroa ja seuran jäsenmaksu)

Nimi .....

Lähiosoite .....

Postitoimipaikka .....

Lipuke lähetetään kirjekuoressa osoitteella:
Historiallinen Aikakauskirja/Jaakko Pöyhönen
Heureka
PL 166
01301 Vantaa

Tilauksen voi tehdä myös:
pro.tsv.fi/haik/
fax 09-8734 142 (Pöyhönen)
puh. 09-8579 218 (Pöyhönen)

Lähetäjä maksaa normaalin kirjemaksun.

HISTORIAALLINEN AIKAKAUSKIRJA

Tilaukset, osoitteenmuutokset ja jakelu- yms. muistutukset on yksinkertaisinta tehdä:

- **postittamalla palvelupuke**
- **soittamalla taloudenhoitaja Jaakko Pöyhöselle puh. 09-8579 218**
- **telefaksilla Pöyhöselle nro 09-8734 142**
- **sähköpostilla jaakko.poyhonen@heureka.fi tai pro.tsv.fi/haik/**

Osoitteenmuutoksen voi tehdä myös lähettämällä postin ilmaisen osoitteenmuutuskortin lehden taloudenhoitajalle Jaakko Pöyhöselle, jonka osoite on palvelupukkeessa sekä edempänä.

Taloudenhoitaja: Jaakko Pöyhönen, Heureka, PL 166, 01301 Vantaa, puh. 09-857 9218, telefax 09-8734 142, sähköposti jaakko.poyhonen@heureka.fi

Toimitussihteri: Veikko Kallio, Saunalahdenkatu 18 A 25, 02330 Espoo, 050-5211 540, veikko.kallio@kuvitus-tekstipalvelu.net
Käsikirjoitukset pyydetään lähettämään sähköpostin liitteenä (word) Veikko Kalliolle. Julkaistavaksi hyväksytyt aineisto julkaistaan painettuna Historiallisessa Aikakauskirjassa sillä edellytyksellä, että se saadaan korvauksetta julkaista alkuperäisessä muodossa myös lehden digitaalisessa tietokannassa.

Tilaaminen: Lehteä on tilattu ensisijaisesti Historian Ystävien Liiton tai Suomen Historiallisen Seuran jäsenetuna.

Tilauksen voi tehdä myös kirjakaupan, postin tms. kautta.

Hinnat 2010: Historian Ystävien Liiton jäsenmaksu on 40 €, korkeakouluopiskelijoilta 27 €, yhteisöiltä 50 €.

Maksuihin sisältyy Historiallisen Aikakauskirjan vuosikerta. Tilaushinta Suomen Historiallisen Seuran jäseniltä on 28 €. Vuosikertatilauksessa yms. 45 €. Em. tilausmaksut peritään erikseen alkuvuodesta. Irtonumeron hinta 14 €.

Pankkiyhteys: Sampo, tilinro 800017-75048. Jäljellä olevia lehden vanhoja numeroita on helpoimmin saatavilla Tiedekirjan myymälästä Kirkkokatu 14, 00170 Helsinki, avoinna ma-pe klo 10–16, puh. 09-635 177. Vanhoja lehden numeroita voi tilata myös muiden kirjakauppojen välityksellä. Vanhojen numeroiden hinnat kappaleelta: vuoteen 1994 asti 4 €, vuodesta 1995–2005 8 €.

Painatus: Vammalan Kirjapaino Oy, Harjukatu 8, 38200 Sastamala.

Historian Ystävien Liitto

Puheenjohtaja: suurlähettiläs *Heikki Talvitie*

Sihteri ja rahastonhoitaja: *Julia Burman*, Tieteiden talo,

Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki, puh. 09-228 69351, varmimmin tavoitettavissa ke 16–17 ja to 10–12

Pankkiyhteys: Nordea nro 157230-363119.

Liiton keskeinen tehtävä on tukea Historiallisen Aikakauskirjan julkaisemista. Liitto edistää muutoinkin historian harrastusta ja tutkimista mm. järjestämällä tilaisuuksia ja kursseja sekä tutustumismatkoja. Liitto on myös palkinnut ansiokkaita historiateoksia sekä ylioppilaskirjoitusten reaalikokeen vastaajia.

Jäsenmaksu on 40 €, opiskelijoilta 27 € vuodessa.

Maksuun sisältyy Historiallisen Aikakauskirjan vuosikerta. Jäseneksi ilmoittaudutaan Historiallisen Aikakauskirjan taloudenhoitajan kautta postittamalla viereisellä sivulla olevan palvelupukkeen tai puhelimitse tai sähköpostitse (numerot yllä). Jäseneksi voi liittyä myös maksamalla jäsenmaksun liiton pankkitilille, viestiksi on tällöin merkittävät riittävät nimi- ja osoitetiedot sekä maininta jäsenmaksusta.

Liiton julkaisusarjoja ovat Historian Aitta ja Historiallinen Kirjasto, joissa kummassakin on ilmestynyt parikymmentä teosta vuodesta 1929 alkaen. Liiton julkaisuja myy Tiedekirja, osoite ja puh. nro yllä.

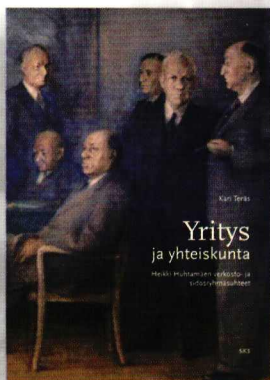
Suomen Historiallinen Seura

Puheenjohtaja: professori *Markku Peltonen*

Varapuheenjohtaja: professori *Petri Karonen*

Toiminnanjohtaja: fil.maist. *Julia Burman*, varmimmin tavoitettavissa Tieteiden talo, Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki, puh. 09-228 69351, shs@histseura.fi ke 16–17 ja to 10–12

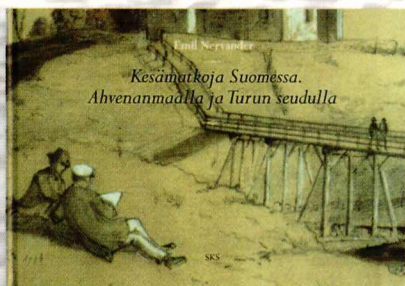
Seuran vuosijäsenet (jäsenmaksu 28, opiskelijat 18 €) saavat ilmaiseksi yhden Historiallisen Arkiston numeron vuodessa ja he voivat jäsenalennuseduin, jotka koskevat myös Historian Ystävien Liiton, Historiallisen Yhdistyksen, Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran, Suomen Sotahistoriallisen Seuran, Suomen Sukututkimusseuran, Svenska Litteratursällskapet, Suomen Muinaismuistoyhdistyksen, Työväenhistorian ja perinteen tutkimuksen seuran ja Taidehistorian Seuran jäseniä, ostaa Seuran kaikkia julkaisuja Tiedekirjasta, Kirkkokatu 14, 00170 Helsinki, ma–pe 10.00–16.30, p. 09/635 177, telefax 09/635 017. Muuten Seuran julkaisuja välittävät Akateeminen kirjakauppa, Suomalainen Kirjakauppa, Yliopistokirjakauppa, Kirjavälitys sekä Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kirjatalo (Mariankatu 3, 00170 Helsinki, www.finlit.fi). Seuran jäseneksi voivat liittyä kaikki historiasta kiinnostuneet.

KARI TERÄS
Yritys ja yhteiskunta

Heikki Huhtamäen verkosto- ja sidosryhmäsuhteet

Vuorineuvos Heikki Huhtamäen (1900–1970) taloudellisten, poliittisten ja kulttuuristen verkostojen analyysin kautta hahmotetaan kuvaa suomalaisen yhteiskunnan muutoksesta 1900-luvulla. Teos avaa uuden näkökulman ennen muuta sota- ja säännöstelytalouden toimintamuotoihin ja ottaa näin osaa ajankohtaiseen keskusteluun yritysten yhteiskunnallisesta vastuusta. **38,-**

EMIL NERVANDER
Toimittaneet Markus Hiekkänen ja Leena Valkeapää

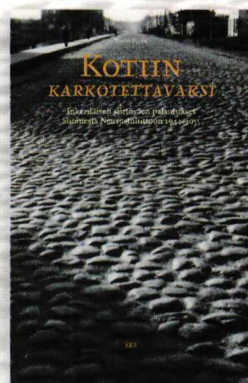
Kesämatkoja Suomessa
Ahvenanmaalla ja Turun seudulla

Taidehistoriallisen retkikunnan matkalle 1872 osallistuneen Emil Nervander kirjeet antavat monipuolisen kuvan ajan kulttuurista ja ajattelusta. Retkikunnan tekemät piirustukset auttavat ymmärtämään matkan ainutlaatuisen merkityksen suomalaisen taiteentutkimuksen alkutaipaleelta. Teos on kuvitettu Albert Edelfeltin akvarelleille. **34,-**

LARS WESTERLUND
Sotavankien ja siviili-internoitujen sodanaikainen kuolleisuus Suomessa

Suomen sotilasviranomaisien leireillä kuoli 1939–1944 lähes 24 000 sotavankia ja siviilihenkilöä. Teos valaisee leiriläisten kuolinsyitä ja Suomen vastuuta leiriläisten huollon laiminlyönneistä. Kirja perustuu Kansallisarkiston laajaan tutkimushankkeeseen Suomi, sotavangit ja ihmisluovutukset 1939–55. **32,-**

TOIVO FLINK
Kotiin karkotettavaksi
Inkeriläisten palautukset Suomesta Neuvostoliittoon vuosina 1944–1955

Ensimmäinen kokonaisuus inkeriläisten vaiheista selvittää seikkaperäisesti siirtojen käytännön toimeenpanoa ja olosuhteita, joihin perheet joutuivat. Kirjoittaja tarkastelee lisäksi inkeriläisaktiivien toimintaa Suomessa 1920-luvulta 1950-luvulle taustoittaakseen suomalaisten intressejä siirtokysymyksessä. **32,-**

PENTTI VIRRANKOSKI
Suomen historia
1 & 2

Odotettu uusintapainos nyt saatavana yksiosaisena teoksena. **64,-**